

Gewoon doen

Gewoon doen

Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland

Onder redactie van:

Saskia Keuzenkamp

David Bos

Jan Willem Duyvendak

Gert Hekma

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, september 2006

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het Bureau verricht zijn taak in het bijzonder waar problemen in het geding zijn die het beleid van meer dan één departement raken. De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het Bureau te voeren beleid. Omtrent de hoofdzaken van dit beleid treedt de minister in overleg met de minister van Algemene Zaken, van Justitie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Economische Zaken, van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2006

SCP-publicatie 2006/15

Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Opmaak figuren: Mantext, Moerkapelle

Omslagontwerp: Bureau Stijlzoorg, Utrecht

Omslagillustratie: ©Jan Carel Warffemius, Amsterdam

ISBN 90-377-0257-0

ISBN 13 978-90-377-0257-6

NUR 740

Dit rapport is gedrukt op chloorvrij papier

Voorzover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 kb Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

2511 VX Den Haag

Telefoon (070) 340 70 00

Fax (070) 340 70 44

Website: www.scp.nl

E-mail: info@scp.nl

Inhoud

Voorwoord	II	
1	Zorg over acceptatie van homoseksualiteit	13
	Saskia Keuzenkamp, Floor Bakker, Jan Willem Duyvendak en Gert Hekma	
1.1	Afnemende acceptatie?	13
1.2	Onderzoeksopzet	14
1.2.1	Bevolkingsopinieonderzoek	14
1.2.2	Internetonderzoek	15
1.2.3	Onderzoek onder homoseksuele mannen en vrouwen	16
1.3	Leeswijzer	17
	Noten	19
2	Houding tegenover homoseksualiteit: een begripsbepaling	20
	Saskia Keuzenkamp, Lisette Kuyper, Anna Adolfsen en Floor Bakker	
2.1	Geen nicht in het licht	20
2.2	Waarover gaat het?	21
2.3	Benaderingswijze in dit rapport	25
3	Opinieonderzoek onder de bevolking	27
	Anna Adolfsen en Saskia Keuzenkamp, m.m.v. Lisette Kuyper	
3.1	Een positieve of een negatieve houding?	27
3.2	De bronnen	27
3.3	Acceptatie van homoseksualiteit in internationaal perspectief	29
3.4	De huidige situatie in Nederland nader bezien	33
3.4.1	Algemene aanvaarding	33
3.4.2	Gelijke rechten en antidiscriminatie	35
3.4.3	Reactie op homoseksualiteit in de naaste omgeving	36
3.4.4	Houding tegenover homoseksualiteit in de openbaarheid	36
3.5	Toenemende of afnemende tolerantie?	39
3.5.1	Algemene acceptatie	39
3.5.2	Gelijke rechten en antidiscriminatie	40
3.6	Verschillen binnen Nederland tussen groepen	42
3.6.1	Welke groepen hebben een negatieve houding ten opzichte van homoseksualiteit?	42
3.6.2	De houding van jongeren ten aanzien van homoseksualiteit	45
3.6.3	Verschillen tussen etnische groepen	47
3.7	Conclusie	52
	Noten	55

4	Ongezouten meningen op internet	57
	<i>Ramon van Geytenbeek, Edwin van der Hulst, David Bos en Gert Hekma</i>	
4.1	Een inhoudsanalyse	57
4.1.1	Wat wordt gezegd?	57
4.1.2	Onderzoeksmethode	58
4.1.3	Overzicht van de gevonden fora en thema's	59
4.2	Turkse en Marokkaanse websites	61
4.2.1	Toelaatbaarheid en aanvaardbaarheid	61
4.2.2	Aard en oorzaak	62
4.2.3	De kenmerken van homoseksualiteit	63
4.2.4	Homoseksualiteit in de omgeving	64
4.3	Protestants-christelijke fora	66
4.3.1	Toelaatbaarheid en aanvaardbaarheid	66
4.3.2	Aard en oorzaak	67
4.3.3	Kenmerken van homoseksualiteit	68
4.3.4	Homoseksualiteit in de omgeving	68
4.4	Extreem-rechtse sites	69
4.4.1	Toelaatbaarheid, aard en oorzaak	69
4.4.2	Kenmerken van homoseksuelen	70
4.4.3	Homoseksualiteit in de omgeving	70
4.5	Hobby- en vrijetijdsfora	71
4.5.1	Toelaatbaarheid, aard en oorzaak	72
4.5.2	De kenmerken van homoseksualiteit	73
4.5.3	Homoseksualiteit in de omgeving	73
4.6	De rol van moderators	75
4.7	Conclusies	76
	Noten	79
5	Van homo- en lesbozijde bekeken: het algemene beeld	80
	<i>Jan Willem Duyvendak, David Bos, Gert Hekma, Linda Mans en Farid Tabarki, m.m.v. Lisette Kuiper</i>	
5.1	Inleiding	80
5.2	Resultaten van survey-onderzoek onder homoseksuele mannen en lesbische vrouwen	80
5.2.1	Negatieve reacties	81
5.2.2	Openheid	84
5.2.3	Zelfacceptatie van homoseksualiteit	85
5.3	Resultaten van de diepte-interviews	85
5.3.1	Inleiding	85
5.3.2	Kenmerken van de respondenten	85
5.3.3	Seksuele identiteit	87
5.3.4	Coming-out	89
5.3.5	Deelname aan de homowereld	97

5.3.6	Waardering voor de homowereld?	101
5.3.7	Negatieve reacties buiten de vier onderzochte terreinen	103
5.4	Ter afsluiting en overweging	108
	Noot	110
6	‘Omdat ze zo ontzettend hetero zijn’. Ervaringen van homoseksuele hockeyers en fitnessers	111
	David Bos	
6.1	Sport en homoseksualiteit	111
6.2	Opzet van dit hoofdstuk	113
6.3	Sportloopbaan	114
6.4	Liever dan voetbal: tolerantie in de sport	117
6.5	Negatieve reacties in de sport	119
6.6	Uit in de sport	121
6.7	‘Familie’ in de sport: andere homo’s en lesbo’s	124
6.8	‘Gewoon meedoen, meedansen, meezuipen’	126
6.9	Zien en gezien worden in de gym	129
6.10	Ongemakkelijk uit de kleren	131
6.11	‘Zoals een heteroman zich hoort te gedragen’: aanpassen	134
6.12	‘Even de omgekeerde wereld’: homosport	135
6.13	Conclusie: een smet op het sporttenu	136
	Noten	139
7	De smeerolie van de horeca	141
	Gert Hekma	
7.1	Inleiding: de sector	141
7.2	Vervelende ervaringen	143
7.3	Zichtbaarheid	152
7.4	De werkvloer	159
7.5	Conclusies	163
	Noot	166
8	Bank- en verzekeringswezen	167
	Farid Tabarki	
8.1	Introductie	167
8.2	Over het bank- en verzekeringswezen	167
8.2.1	De sector in cijfers	167
8.2.2	Het scheiden van privé en zaken	168
8.2.3	Personele opbouw van de sector	168
8.3	Negatieve reacties	169
8.4	Zichtbaarheid	176
8.4.1	Wel of niet kleur bekennen	176
8.4.2	Omgaan met homoseksualiteit op het werk	179
8.4.3	De zichtbaarheid van collega-homo’s en -lesbo’s	184

8.4.4	Beeld van homoseksualiteit	187
8.5	Diversiteitsbeleid in het bank- en verzekeringswezen	187
8.6	Afsluitende beschouwing	189
	Noten	191
9	Krijgsmacht	192
	Linda Mans	
9.1	Acceptatie van homoseksualiteit in het leger	192
9.2	Over de krijgsmacht	194
9.3	Vervelende ervaringen op het werk	196
9.3.1	Van beledigingen tot discriminatie	196
9.3.2	Ervaringen van homo's en lesbo's en de invloed van vrouwelijkheid	201
9.3.3	Homo(on)vriendelijk werkklimaat?	203
9.4	Zichtbaarheid	204
9.4.1	Kleur bekennen op het werk	204
9.4.2	Aanpassen en vermijden: terug in de kast	207
9.4.3	Beeldvorming homoseksualiteit bij collega's	212
9.5	Diversiteitsbeleid	215
9.6	Conclusies	216
	Noten	219
10	Samenvatting en slotbeschouwing	221
	Gert Hekma, Saskia Keuzenkamp, David Bos en Jan Willem Duyvendak	
10.1	Een dubbel beeld	221
10.2	Dimensies van de houding ten aanzien van homoseksualiteit	223
10.3	De huidige stand van zaken	224
10.3.1	Algemene acceptatie	224
10.3.2	Gelijke rechten	229
10.3.3	Homoseksualiteit in de naaste omgeving	229
10.3.4	Homoseksualiteit in de openbaarheid	230
10.4	Ontwikkelingen in de tijd	231
10.5	Verschillen tussen bevolkingsgroepen	233
10.6	Het beeld nog eens op afstand bezien	234
10.7	Aanbevelingen voor beleid en verder onderzoek	235
10.7.1	Wat is het streven?	235
10.7.2	Het beleid van de rijksoverheid	236
10.7.3	Het beleid van andere actoren	240
10.7.4	Onderzoeksaanbevelingen	242
	Noten	245

Summary	246
Bijlagen (gepubliceerd op internet: www.scp.nl/gewoondoen)	
Bijlage A	Gebruikte databestanden
Bijlage B4	Achtergronden en informatie van de websites
Bijlage B5.1	Interviewprotocol
Bijlage B5.2	Inhoud webpagina met antwoorden op frequently asked questions, over de aanleiding, de opzet en het vertrouwelijke karakter van het onderzoek
Literatuur	252
Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	256

Voorwoord

Als vroeger een kind homoseksueel bleek te zijn, kon daar in het gezin meestal niet over gesproken worden. Tegenwoordig, zo laat dit onderzoek zien, heeft de meerderheid van de homoseksuele mannen en lesbische vrouwen hun ouders op de hoogte gebracht van hun seksuele voorkeur. Tot het begin van de jaren zeventig bevatte het Wetboek van Strafrecht nog een discriminerende bepaling tegenover homoseksuelen: het verbod op seksueel contact tussen meerderjarigen en minderjarigen. Zo'n verbod gold niet voor heteroseksuelen. Tegenwoordig mogen homoseksuelen niet gediscrimineerd worden en hebben homoseksuele paren net als hetero's het recht om te trouwen en kinderen te adopteren. De positie van homoseksuele mannen en vrouwen in Nederland is in de afgelopen decennia dan ook enorm verbeterd. Al is het niet zo dat er geen problemen meer zijn – met enige regelmaat verschijnen er berichten in de media over agressie tegenover homo's en lesbo's op straat en over gebrekkige acceptatie in het onderwijs.

Het aandeel van homoseksuelen in de samenleving is klein. De meest recente cijfers wijzen op ongeveer 2,5% homoseksuelen (meer mannen dan vrouwen) en 2,5% biseksuelen (Janssens et al. 2003). Dat heteroseksualiteit de norm is, is in dat licht niet zo vreemd. Het wordt echter wel een probleem wanneer homoseksuele mannen en vrouwen, als gevolg van hun seksuele voorkeur, meer dan gemiddeld problemen ervaren in hun maatschappelijk functioneren en welzijn. En die problemen zijn er. Vanwege de toename van het aandeel etnische minderheden in de samenleving bestaat bovendien de vrees dat de verworven brede acceptatie van homoseksualiteit onder druk komt te staan.

Op verzoek van staatssecretaris drs. C. Ross-van Dorp van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (vws), heeft het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) onderzocht hoe het is gesteld met de acceptatie van homoseksualiteit in Nederland. Het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (szw) stelde extra middelen beschikbaar om meer aandacht te kunnen besteden aan de situatie op het werk (met name in de dienstverlening). Ook het ministerie van Defensie heeft zich bij dit onderzoek aangesloten, in combinatie met een eigen onderzoek naar de houding van defensiepersoneel tegenover homoseksualiteit, waarover een aparte publicatie verschijnt (*Uniform uit de kast. Homoseksualiteit binnen de krijgsmacht*).

Het SCP kon bij dit onderzoek vooral putten uit informatie uit bevolkingsenquêtes. Omdat wij het onderzoek breder wilden opzetten, hebben wij samenwerking gezocht met de Universiteit van Amsterdam en de Rutgers Nisso Groep. Ik dank de beide instituten en de desbetreffende onderzoekers voor hun medewerking. Dank ook aan de 81 homoseksuele mannen en vrouwen die bereid zijn geweest zich te laten inter-

viewen en aan de deelnemers van een *invitational conference*, met wie de belangrijkste conclusies en beleidsimplicaties zijn doorgesproken.

Het onderzoek is begeleid door een commissie die bestond uit Judith Schuijf (voorzitter), Bas van de Meerendonk, Hubert Fermina, Rob Tielman, Halim El Madkouri, Suzanne IJsselmuiden en Wilma Vollebergh. Ik wil hen bedanken voor hun commentaar en suggesties. En ten slotte dank aan de medewerkers van de ministeries, die op verschillende momenten inbreng hebben geleverd: Ben Baks en Aaf Tiems (vws), Marije van Schaik en Lydia Lousberg (szw) en Jan Willem Scheuer (Defensie).

Prof. dr. Paul Schnabel
Directeur SCP

1 Zorg over acceptatie van homoseksualiteit

Saskia Keuzenkamp, Floor Bakker, Jan Willem Duyvendak en Gert Hekma

1.1 Afnemende acceptatie?

Het periodieke onderzoek Culturele veranderingen in Nederland van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) heeft sinds 1975 diverse keren de mening van de bevolking gepeild over verschillende aspecten van homoseksualiteit. De houding van de Nederlandse bevolking is in de afgelopen decennia flink veranderd. Zo bleek bijvoorbeeld in 1970 nog 24% van de bevolking in te stemmen met de uitspraak dat homoseksuelen eens flink moeten worden aangepakt. In 1992 was dit percentage gedaald naar 6%, daarna is er niet meer naar gevraagd.

Parallel met de verandering in opinies over homoseksualiteit zijn in de loop der jaren de rechten van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen steeds meer gelijkgetrokken met die van heteroseksuelen. Met de openstelling van het burgerlijk huwelijk voor paren van hetzelfde geslacht in april 2001 liep Nederland zelfs voorop in de wereld. Algemeen bestaat de indruk dat homoseksualiteit in onze samenleving goedgevoeld is geaccepteerd en de homo-emancipatie voltooid.

Tegelijkertijd zijn er echter regelmatig verontrustende signalen. Zo bleek eind 2005 uit de Rotterdamse jeugdmonitor dat ten minste een derde van de leerlingen in het voortgezet onderwijs blijk geeft van een intolerante houding tegenover homoseksuelen. Zij willen geen homo's of lesbo's in hun vriendenkring (36% van de leerlingen in de derde klas van het voortgezet onderwijs), ze vinden het vies als twee mannen of twee vrouwen met elkaar vrijen (50%) en zouden het vervelend vinden les te hebben van een leraar/lerares die homoseksueel is (29%) (GGD Rotterdam 2005). Dat homoseksuele onderwijzers het vaak niet makkelijk hebben in het onderwijs (zie bv. Van Maaren 2004) zal in dat licht geen verbazing wekken. Onderzoek onder scholieren in de regio Nijmegen leert dat minder dan de helft (44%) denkt dat iemand die homoseksueel is dat op school eerlijk zou kunnen vertellen, zij het meestal (33%) alleen aan vrienden. De meerderheid weet het niet (34%) of zegt dat dat niet zou kunnen (22%) (GGD Nijmegen 2004).

Zorg over de tolerantie tegenover homoseksuelen is ook ingegeven door uitlatingen uit islamitische kring. Een voorbeeld daarvan is het Anti-homo manifesto dat eind 2004 op de Marokkaanse jongerensite www.elqalem.nl werd geplaatst. En ook berichten dat het relatief vaak allochtone jongens zijn die zich schuldig maken aan homovijandig gedrag speelt daarbij een rol (zie ook Van San en De Boom 2006).

Recent onderzoek onder homoseksuelen in Nederland (Van San en De Boom 2006) wijst uit dat een niet onaanzienlijk deel van de respondenten zich soms (17%) of vaak (2%) onveilig voelt als gevolg van hun homoseksuele voorkeur. En ongeveer 40% zegt dat zij zich in de afgelopen jaren zelfs onveiliger zijn gaan voelen. Homo-

seksuelen kiezen er daardoor in toenemende mate voor om hun homoseksualiteit in openbare ruimten te verbergen. Of de onveiligheid en het geweld ook werkelijk zijn toegenomen, is overigens met de beschikbare gegevens niet vast te stellen. De rapportage betreft hier de beleving, die in belangrijke mate is ingegeven door berichten in de media – zo leert het onderzoek. Tot nu toe registreerde de politie delicten met een homofobe achtergrond niet, waardoor er geen zicht is op de mate waarin dat voorkomt en de eventuele toename ervan.¹ De Kamer heeft overigens onlangs een motie aangenomen om homofobe delicten apart te laten registreren (TK 2005/2006a).

Tot slot verdienen gegevens over discriminatie vermelding. Uit het meest recente *Jaaroverzicht van discriminatieklachten bij antidiscriminatiebureaus en meldpunten* blijkt dat in 2004 149 klachten werden ingediend over homo- of heteroseksuele gerichtheid (LVADB 2005). Het jaar daarvoor ging het om 121 klachten. Het Jaaroverzicht meldt dat veel meldingen religieus geïnspireerde intolerantie betreffen.

De situatie is dus ambigu. Er is sprake van toegenomen gelijkheid in rechten voor homo's en hetero's en algemene bevolkingsonderzoeken wijzen op een grote mate van tolerantie ten aanzien van homoseksuelen. Maar tegelijkertijd zijn er verontrustende signalen en lijkt er sprake te zijn van afnemende tolerantie. In het algemene overleg van de Tweede Kamer over het homo-emancipatiebeleid op 12 oktober 2004 was de acceptatie van homoseksuelen dan ook een belangrijk gespreksonderwerp. Om daar een goed beeld van te krijgen heeft staatssecretaris Ross-van Dorp de Kamer toegezegd het Sociaal en Cultureel Planbureau te verzoeken (SCP) onderzoek te doen. Het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (szw) heeft aanvullende middelen beschikbaar gesteld om de situatie binnen enkele sectoren van de arbeidsmarkt te onderzoeken. En ook het ministerie van Defensie heeft aansluiting gezocht bij dit onderzoek.² Het onderzoek moet een antwoord geven op de volgende vragen.

- 1 Hoe is momenteel de houding van de Nederlandse bevolking ten aanzien van homoseksualiteit, homoseksuele mannen en lesbische vrouwen en homoseksueel gedrag?
- 2 Welke ontwikkelingen doen zich voor in de acceptatie van homoseksualiteit in Nederland?
- 3 Bij welke bevolkingsgroepen is er met name sprake van een negatieve houding ten opzichte van homoseksualiteit?
- 4 Wat zijn de implicaties van de bevindingen voor het homo-emancipatiebeleid en hoe kunnen ontwikkelingen in de houding ten aanzien van homoseksualiteit in de toekomst het best worden gemeten?

1.2 Onderzoeksopzet

1.2.1 Bevolkingsopinieonderzoek

De houding van de bevolking tegenover tal van maatschappelijke thema's wordt doorgaans onderzocht in zogenaamd bevolkingsopinieonderzoek. Het al aange-

haalde onderzoek Culturele veranderingen in Nederland is daarvan een voorbeeld. Het doel van opinieonderzoeken is om te peilen hoe de bevolking aankijkt tegen bepaalde kwesties. Voor beleidsmakers kan dat van belang zijn om erachter te komen hoeveel steun (of verzet) er is voor (of tegen) bepaalde maatregelen, of om na te gaan hoe tegen een bepaalde kwestie wordt aangekeken. Vaak worden de enquêtevragen gedurende meerdere jaren op precies dezelfde manier gesteld. Zo kan worden nagegaan of de houding van de bevolking in de loop der tijd verandert.

Een eerste deelproject in dit brede onderzoek bestaat eruit om op basis van de beschikbare grootschalige opinieonderzoeken, een beeld te schetsen van de houding van de Nederlandse bevolking tegenover homoseksualiteit en van de trends die zich daarbij in de afgelopen decennia hebben voorgedaan. Zoals in hoofdstuk 3 zal blijken, zijn de mogelijkheden daartoe echter wel beperkt. Vaak is er maar één of een gering aantal stellingen aan de respondenten voorgelegd, en zeker in de laatste paar jaar zijn over dit thema relatief weinig vragen gesteld. Recentelijk wezen onderzoekers er bovendien op dat de gehanteerde vragenlijsten een geflatteerd beeld opleveren van de acceptatie van homoseksualiteit onder de bevolking (Van Wijk et al. 2005). Dit beeld zou in contrast staan met de dagelijkse ervaringen van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen. Die zullen in dit onderzoek dan ook voor mannen en vrouwen apart worden onderzocht (zie § 1.2.3).

De belangrijkste bronnen in dit deelproject zijn Culturele veranderingen in Nederland (CV) – dat de langste tijdreeksen bevat – en het onderzoek Sociaal-culturele ontwikkelingen in Nederland (Socon), waarin in 2000 relatief veel vragen over de acceptatie van homoseksualiteit waren opgenomen. Met name het laatste onderzoek maakt het goed mogelijk om in te gaan op eventuele verschillen tussen bevolkingsgroepen in mate van homoacceptatie of -afwijzing. Geen van beide surveys biedt echter mogelijkheden tot inzicht in eventuele verschillen tussen etnische minderheden en de autochtone bevolking, een thema dat mede aanleiding vormde voor dit onderzoek. Daarom zijn in de recent gehouden enquête Leefsituatie allochtone stellingen (LAS'04) enkele stellingen over homoseksualiteit opgenomen.

Hoewel het accent in dit onderzoek ligt op de Nederlandse situatie, zal ook kort worden ingegaan op verschillen met andere landen. Op basis van de European social survey en de World values study laten we zien hoe Nederland zich verhoudt tot andere landen.

Voor een uitgebreidere beschrijving van deze bronnen kan de lezer terecht in hoofdstuk 3 en in de bijlagen op de SCP-website (www.scp.nl/gewoondoen.nl).

1.2.2 Internetonderzoek

In enquêtes laten mensen vaak niet het achterste van hun tong zien, maar geven ze sociaal wenselijke antwoorden. Zo kan er een te rooskleurig beeld ontstaan van hun houding. In andere situaties lijken mensen zich vrijer te voelen om te uiten wat ze op hun lever hebben. Dat geldt in het bijzonder voor het internet, dat talloze gelegenheden biedt om (eventueel onder pseudoniem) met anderen van gedachten te wisselen.

Van sommige websites is bekend dat er geregeld ongezouten uitspraken over homoseksualiteit worden gedaan.

Via een analyse van fora op het internet gaan we na hoe homoseksualiteit ter sprake komt op Nederlandse, overwegend Nederlandstalige websites. De aandacht gaat daarbij vooral uit naar generaliserende, negatieve uitspraken. Het doel is niet om vast te stellen in welke mate homodiscriminatie of homonegativiteit voorkomt op het internet, of wie zich daar het meest schuldig aan maken. Uitspraken op internet geven immers een selectief beeld van de meningen onder de bevolking, doordat slechts een bepaald deel van de bevolking zich mengt in discussies op het internet. Men kan zich op het internet bovendien anders voordoen. Zo blijkt 72% van de 9-12-jarigen zich wel eens anders voor te doen, bijvoorbeeld als een ouder iemand, een kennis, een fantasiefiguur, maar ook wel als iemand van het andere geslacht (10%) (Valkenburg et al 2006). En men kan dingen zeggen die men eigenlijk niet vindt. Feit is echter dat er allerlei uitingen op het internet staan die door anderen worden gelezen en mogelijk invloed hebben op de meningsvorming of gevoelens van de lezers ervan. Het doel van dit deelproject is om vast te stellen wat er ten nadele van homoseksuelen wordt gezegd en hoe de bezoekers van die fora daarop reageren.

1.2.3 Onderzoek onder homoseksuele mannen en vrouwen

De laatste jaren gaat veel aandacht uit naar weerstand tegen homoseksualiteit in islamitische kring, maar diverse publicaties wijzen uit dat er ook in autochtone kringen sprake is van homonegativiteit. Onderzoek wijst uit dat homo's en lesbo's niet alleen op hun werk of in hun opleiding, maar ook in hun vrije tijd geconfronteerd worden met discriminatie (Janssens et al. 2003). Het onderzoek leert bovendien dat velen hun seksuele voorkeur (het liefst zouden) verbergen – mannen gemiddeld genomen meer dan vrouwen. Zo wordt dat ten aanzien van sport en vrije tijd onderschreven door 23% van de homoseksuele mannen (8% van de lesbische vrouwen) en ten aanzien van studie en werk door 21% (17% van de vrouwen). Wordt de acceptatie die de meerderheid van de Nederlanders in enquêtes met de mond belijdt in werkelijkheid eigenlijk wel gepraktiseerd? Het derde deelproject richt de blik niet meer op wat de (hetero)bevolking zoal zegt te vinden, zoals in beide hiervoor genoemde deelprojecten, maar op de ervaringen van homoseksuele mannen en vrouwen zelf. Hoe open kunnen ze zijn over hun homoseksualiteit? Kunnen ze er ook voor kiezen om er niet open over te zijn? Wat zeggen of verzwijgen, ondernemen of vermijden ze? In hoeverre hebben zij recentelijk negatieve ervaringen gehad en om wat voor ervaringen ging het dan? Als zij ongelijke behandeling, discriminatie of geweld hebben ervaren, hoe hebben ze daar dan op gereageerd? Hebben zij daarvan ergens melding gedaan?

Voor dit deelproject zijn tachtig homoseksuele mannen en vrouwen geïnterviewd. Bij twintig van hen ging het om ervaringen in de vrije tijd. Daarbij keken we naar sport, en dan met name fitness en hockey. Bij zestig respondenten ging het primair om ervaringen op het werk. Geïnterviewd zijn personen die werkzaam zijn in de horeca, het bank- en verzekeringswezen of de krijgsmacht. Een belangrijke vraag is uiteraard waarom juist deze sectoren zijn gekozen. Een algemeen uitgangspunt was

dat we een zekere spreiding wilden aanbrenge(n) over sectoren waarvan bekend is dat homoseksualiteit er relatief moeilijk ligt en andere waarvan de indruk bestaat dat dat niet zo is, of waarvan we het niet weten. Daarnaast speelden er per sector nog specifieke argumenten een rol.

Waarom fitness en hockey?

Uit eerder onderzoek (Janssens et al. 2003) blijkt dat homo's en lesbo's net zoveel sporten als hetero's, maar dat ze in die omgeving vaak niet uitkomen voor hun seksuele voorkeur. We willen uitzoeken waarom dat zo is. Omdat het er niet toe doet? Of (ook) omdat het kan leiden tot vervelende reacties? Uit onderzoek weten we bovendien dat homomannen veel vaker dan heteromannen aan fitness of aerobics doen en veel minder vaak aan teamsport. Is dat omdat ze een mooi lijf willen? Of (ook) omdat ze zich niet zo thuis voelen in een sportvereniging? Om daar achter te komen, hebben we ook homo's en lesbo's geïnterviewd die een teamsport beoefenen. Van voetbal weten we al dat homoseksualiteit er vaak moeilijk ligt – misschien omdat het zo'n uitgesproken mannensport is. Is hockey een ander verhaal?

Waarom de horeca, het bank- en verzekeringswezen en de krijgsmacht?

Steeds meer Nederlandse mannen en vrouwen verdienen hun brood in de dienstensector. Onderzoek naar homoseksualiteit is daar nog niet gedaan. Het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid heeft aanvullende middelen beschikbaar gesteld om juist ook in de dienstensector onderzoek te verrichten. In de horeca schijnen vrij veel homo's en lesbo's werkzaam te zijn – maar dat wil natuurlijk niet zeggen dat ieder hotel, café, bar, cafetaria of (fastfood)restaurant een 'homovriendelijke' werkplek is. Hetzelfde geldt voor het bank- en verzekeringswezen. We vinden beide typen werkplekken bovendien interessant omdat men er vaak niet alleen te maken heeft met collega's en leidinggevend(en), maar ook met klanten. In hoeverre kun je dan 'jezelf' zijn?

Van de krijgsmacht weten we uit eerder onderzoek dat homoseksualiteit daar gevoelig ligt (Stoppelenburg en Feenstra 1999). Is dat inmiddels wellicht verbeterd en in hoeverre is de situatie eigenlijk anders dan in andere sectoren op de arbeidsmarkt? Op verzoek van het ministerie van Defensie is ook deze sector in het onderzoek betrokken.³

1.3 Leeswijzer

Het volgende hoofdstuk bevat allereerst een verkenning van het begrip 'houding tegenover homoseksualiteit'. Op basis van literatuur en eerder verricht onderzoek wordt een kader geschetst van verschillende dimensies van die houding die aandacht krijgen in bevolkingsonderzoeken. In hoofdstuk 3 rapporteren we over de bevindingen uit de in paragraaf 1.2.1 genoemde surveys: hoe is de huidige houding van de bevolking tegenover homoseksualiteit, welke trends hebben zich daarin voorgedaan

en welke verschillen tussen groepen zijn er? Hoofdstuk 4 doet verslag van analyses van een aantal fora op het internet.

Met hoofdstuk 5 verleggen we de aandacht naar de ervaringen zoals homoseksuele mannen en vrouwen die zelf rapporteren. Hoe benoemen zij hun seksuele identiteit, in hoeverre zijn zij in verschillende contexten al of niet open over hun homoseksualiteit, hoe is het proces van het 'uit de kast komen' verlopen, of en hoe nemen ze deel aan de wereld van homoseksuelen en hoe waarderen zij deze? Ook bevat dit hoofdstuk een korte toelichting op de opzet van dit kwalitatieve onderzoeksproject. De hoofdstukken 6 tot en met 9 gaan vervolgens over ervaringen van homoseksuelen in respectievelijk de sport, de horeca, het bank- en verzekeringswezen en de krijgsmacht.

Het tiende hoofdstuk, ten slotte, presenteert een samenvatting van en een reflectie op de belangrijkste bevindingen. Ook de implicaties voor beleid en voor verder onderzoek (waaronder het meten van de houding in de bevolking) komen hier ter sprake.

Noten

- 1 Zo dat laatste het geval zou zijn, dan zou dat overigens ook andere oorzaken kunnen hebben, zoals stijging van de aangiftebereidheid onder slachtoffers.
- 2 Daarmee werd een verbinding gelegd met een eigen onderzoek binnen de Defensieorganisatie, naar de acceptatie van homoseksualiteit onder het personeel van de krijgsmacht.
- 3 De gegevens konden zo tegelijkertijd benut worden in een onderzoek dat dit ministerie door het SCP heeft laten doen naar de acceptatie van homoseksualiteit binnen de krijgsmacht (zie Adolfsen en Keuzenkamp 2006).

2 Houding tegenover homoseksualiteit: een begripsbepaling

Saskia Keuzenkamp, Lisette Kuiper, Anna Adolfsen en Floor Bakker

2.1 Geen nicht in het licht

Onder de titel 'Geen nicht in het licht' verspreidde de Marokkaanse jongerensite www.elqalem.nl in november 2004 het zogenoemde *Anti-homo manifest*. In dit manifest wordt gepleit voor 'homoseksualiteit in eigen kring'. De opstellers zeggen op zichzelf niet tegen homoseksualiteit te zijn, maar wel tegen de invulling en uitdrukking daarvan in het openbaar (Volkskrant 2004). Dit manifest heeft veel kritiek ge oogst en is al snel van de site verwijderd. Het is echter interessant vast te stellen dat er een zekere ambivalentie uit het manifest spreekt, die we bijvoorbeeld ook kennen uit de opstelling van de rooms-katholieke kerk en de Amerikaanse krijgsmacht. Homoseksueel mag je wel zijn, als je het maar niet praktiseert of als het in elk geval maar niet zichtbaar is. Deze houding tegenover homoseksualiteit en homoseksuelen is dus niet totaal negatief, maar er zijn wel uitgesproken, nauwe grenzen aan de acceptatie.

Dergelijke voorbeelden van een tamelijk negatieve houding ten aanzien van homoseksuelen en homoseksualiteit zijn in Nederland nog maar beperkt te vinden. Uit onderzoek blijkt dat de houding van de Nederlandse bevolking tegenover homoseksuelen over het algemeen vrij tolerant is (De Graaf en Sandfort 2000. Recentelijk hebben onderzoekers echter kritiek gegeven op de wijze waarop de houding van de bevolking wordt gemeten (Van Wijk et al. 2005). Alleen 'traditionele homonegativiteit' zou worden gemeten, terwijl er tegenwoordig vooral sprake zou zijn van een abstractere, subtielere en minder manifest negatieve houding, door hen aangeduid met de term 'moderne homonegativiteit'.

Dat roept de vraag op wat homonegativiteit eigenlijk is. Waar hebben we het precies over als het gaat om de houding tegenover homoseksualiteit en homoseksuelen? Het betreft een complex verschijnsel. Mensen kunnen homoseksualiteit tegelijkertijd wel en niet accepteren, afhankelijk van waar het dan precies om gaat. De houding kan uitgesproken negatief zijn, maar ook meer tolerant of sterk positief. Er zijn verschillende aspecten in het geding, zoals de houding ten aanzien van gelijke rechten en ten aanzien van gedrag van homoseksuelen in het openbaar en in de privésfeer. Een vraag daarbij is ook welke verschillen tussen homo's en hetero's men constateert en hoe men deze waardeert.

Er is in de literatuur geen eenduidige, breed gedragen indeling en operationalisering beschikbaar van verschillende aspecten van de houding tegenover homoseksualiteit en homoseksuelen. Ten behoeve van dit onderzoek hebben Kuiper en Bakker een

uitgebreide literatuurstudie gedaan, waarvan verslag is gedaan in een apart werkdocument (Kuyper en Bakker 2006). Vooral op basis van Angelsaksische literatuur hebben zij beschreven hoe die houding wordt geduid, wat voor dimensies of aspecten eraan worden onderscheiden, hoe een negatieve houding valt te verklaren en wat de gevolgen zijn van homonegativiteit voor homoseksuele mannen en vrouwen. Dit hoofdstuk is mede gebaseerd op die literatuurstudie, waarbij we de aandacht hier vooral richten op de vraag naar de duiding en operationalisering van de houding tegenover homoseksualiteit.

Op basis van de beschikbare literatuur proberen we een analysekader te ontwikkelen van de verschillende dimensies die kunnen worden onderscheiden. In paragraaf 2.2 gaan we allereerst in op de onderzochte thema's in opinieonderzoek naar de houding tegenover homoseksualiteit. In paragraaf 2.3 presenteren we vervolgens een eigen indeling van verschillende dimensies van de houding tegenover homoseksualiteit, die een attenderende rol vervult in het verdere onderzoek.

2.2 *Waarover gaat het?*

Er bestaan verschillende termen voor de (negatieve) houding tegenover homoseksualiteit. Homofobie, homohaat, homodiscriminatie en homonegativiteit zijn de meest voorkomende. Wij zullen in beginsel vooral het (neutraal geformuleerde) 'houding ten opzichte van homoseksualiteit' gebruiken. Hiermee wordt zowel de houding ten opzichte van lesbische vrouwen en homoseksuele mannen bedoeld als de houding ten opzichte van het verschijnsel homoseksualiteit op zich en de uitingvormen daarvan. Die houding kan zowel positief als negatief zijn. Omdat de aandacht in dit rapport gericht is op het voorkomen van negatieve houdingen, zullen we ook regelmatig gebruik maken van de term 'homonegativiteit', een verzamelnaam voor alle dimensies van negatieve reacties en gevoelens ten aanzien van homoseksualiteit (Van Wijk et al. 2005).

Een aantal auteurs (Yang 1997; Van de Meerendonk 2005) heeft een poging gedaan inhoudelijke dimensies te onderscheiden in de houding ten aanzien van homoseksualiteit en homoseksuele mannen en vrouwen. Dit is niet gedaan op grond van een theoretisch kader, maar op basis van clustering van items die in empirisch onderzoek aan respondenten zijn voorgelegd. Hierna volgt een beknopte bespreking van de indelingen van Yang en Van de Meerendonk, gevolgd door een reflectie.

Yang (1997) onderscheidt op basis van Amerikaans onderzoek de volgende elf deelgebieden waarover vragen zijn gesteld in onderzoek naar de houding ten aanzien van homoseksualiteit.:

- 1 De rechtsgeldigheid (*legality*) van homoseksueel gedrag tussen volwassenen. Een voorbeeld: 'Vindt u homoseksuele relaties tussen twee volwassenen in de privé-sfeer van hun eigen huis legaal of illegaal?'

- 2 Burgerrechten en burgervrijheden voor homoseksuele mannen en vrouwen. Een voorbeeld: ‘Vindt u dat homoseksuelen gelijke behandeling verdienen in wetten omtrent banen en huisvesting?’
- 3 Huwelijks- en adoptierecht (‘Vindt u dat huwelijken tussen homoseksuele mannen en lesbische vrouwen wettelijk erkend moeten worden?’).
- 4 De beroepsuitoefening van homoseksuele mannen en vrouwen. Daarbij gaat het om de vraag of men vindt dat homoseksuele mannen en vrouwen alle beroepen mogen of kunnen uitoefenen (bv. dat van onderwijzer).
- 5 Homoseksuelen in het Amerikaanse leger (‘Vindt u dat het homoseksuelen wel of niet moeten worden toegestaan om in het leger te dienen?’).
- 6 De aanvaardbaarheid (*acceptability*) en de deugdzaamheid (*morality*) van homoseksueel gedrag. Een voorbeeld van een vraag die Yang hiertoe rekent, is of men vindt dat homoseksuele relaties tussen volwassenen moreel verkeerd zijn of oké.
- 7 De oorzaak van homoseksualiteit. Bijvoorbeeld: ‘Wat veroorzaakt naar uw mening homoseksualiteit? Is dat iets waar mensen mee worden geboren, of iets wat zich ontwikkelt door de manier waarop mensen opgevoed worden, of is het een bewuste keuze?’
- 8 De inschatting of beoordeling (*appraisal*) van de sociale positie die homoseksuelen in de samenleving innemen. Vragen zoals: ‘In hoeverre zijn homoseksuelen een minderheid?’ en ‘Hebben homoseksuelen een gelijkwaardige positie in de samenleving?’ zijn hierbij ondergebracht.
- 9 Vertrouwdheid (*familiarity*) met homoseksuele mannen en vrouwen. Een voorbeeld: ‘Heeft u vrienden of kennissen die homoseksueel zijn?’
- 10 De affectieve reactie op de aanwezigheid van homoseksuelen in de eigen sociale omgeving. Dit spreekt bijvoorbeeld uit het zich ongemakkelijk voelen in de buurt van een homoseksuele man of vrouw, of het antwoord op de vraag hoe men zou reageren op de mededeling dat een vriend homoseksueel is.
- 11 Stellingen over aids die direct gerelateerd zijn aan de houding ten aanzien van homoseksualiteit. Hierbij valt te denken aan een stelling als: ‘Hoeveel sympathie heeft u voor mensen die aids krijgen door homoseksuele activiteiten?’

Geïnspireerd door Yang heeft Van de Meerendonk een vergelijkbare indeling gemaakt, maar dan op basis van Nederlands onderzoek (uit de periode 1966-2000). Hij onderscheidt zeven deelgebieden waarover vragen zijn gesteld. Tussen haken zijn steeds weer een of meer voorbeelden opgenomen van een vraag of stelling die aan respondenten is voorgelegd.

- 1 Gelijke rechten qua huwelijk en adoptie (‘Moeten homoseksuele paren dezelfde rechten krijgen als gewone echtparen bij: het adopteren van kinderen?’).
- 2 Gelijke rechten qua huisvesting en erven (‘Moeten homoseksuele paren dezelfde rechten krijgen als gewone echtparen bij: van elkaar erven?’).
- 3 (Religieuze) vrijheid tot discriminatie (‘Vindt u het acceptabel als een christelijk schoolbestuur een homoseksuele sollicitant weigert?’).

- 4 Tolerantie ten aanzien van homoseksuelen ('Vindt u dat homoseksuelen uit de maatschappij moeten worden verwijderd?' En: 'Vindt u dat men mensen die homoseksueel zijn zoveel mogelijk moet vrijlaten om te leven op hun eigen manier of bent u van mening dat dit zoveel mogelijk moet worden tegengegaan?').
- 5 De aanvaardbaarheid van samenwonen van homoseksuelen ('Keurt u het samenwonen van een homoseksueel of lesbisch paar goed of keurt u het af?').
- 6 De verwerpelijkheid (*morality*) van homoseksueel gedrag ('Homoseksuele mensen zijn mensen zoals jij en ik').
- 7 De visie op de oorsprong van homoseksualiteit ('Is homoseksualiteit aangeboren of een kwestie van opvoeding?').

Kijkend naar de inhoud van de deelgebieden die de beide onderzoekers onderscheiden, valt een aantal zaken op. Allereerst is er duidelijk sprake van overlap tussen beiden. In zowel Amerikaans als Nederlands onderzoek is veel aandacht voor de kwestie van gelijke rechten en (anti)discriminatie. De eerste vijf categorieën van Yang gaan daar in feite allemaal over, evenals de eerste drie van Van de Meerendonk. Ook de aanvaardbaarheid en deugdzaamheid van homoseksualiteit komt bij beide auteurs terug. Bij Yang is dat ondergebracht in één categorie (6), Van de Meerendonk onderscheidt er drie (nrs. 4-6). In Nederlandse bevolkingsonderzoeken is ten slotte alleen nog aandacht besteed aan de vraag waar homoseksualiteit vandaan komt (zie ook 7 bij Yang). Amerikaans onderzoek bevat daarnaast aandacht voor andere kwesties, zoals affectieve reacties, de vertrouwdheid met homoseksuelen en de inschatting van hun maatschappelijke positie.

In de tweede plaats valt op dat er sprake is van cultuurspecificiteit en tijdgebondenheid van de onderwerpen. Zo is in Amerika de aanwezigheid (en zichtbaarheid) van homo's in het leger een omstreven kwestie en komt dit om die reden in Amerikaans opinieonderzoek wel aan bod en in Nederlands onderzoek niet. Stellingen over aids maakten vooral veelvuldig deel uit van onderzoek in de tijd dat deze problematiek sterk opkwam.

In de derde plaats valt op dat er in Amerikaans onderzoek wel, maar in Nederlands onderzoek geen aandacht is besteed aan de vertrouwdheid met homoseksuelen en aan affectieve reacties op hun aanwezigheid in de eigen omgeving. De Nederlandse onderzoeken blijven beperkt tot de houding zoals die zich uit in specifieke (rationele) opinies. De meer emotionele houdingsaspecten blijven zo buiten beeld.

Daarmee komen we ten slotte op een vierde punt, namelijk de vraag in hoeverre er bij sommige thema's eigenlijk sprake is van houdingsaspecten. Deze vraag doet zich voor bij het thema van de 'vertrouwdheid', bij vragen over de inschatting van de maatschappelijke positie van homoseksuelen en bij die over de oorzaak van homoseksualiteit.

Of men al dan niet homoseksuele vrienden of kennissen heeft, is geen houdingskwestie, maar een gegeven – dat overigens niet bekend hoeft te zijn. Het kan immers zo zijn dat die homoseksuele vriend of kennis niet openlijk voor zijn homoseksualiteit uitkomt en dat de ander het niet weet. Het is dus een gegeven, maar dat neemt niet weg dat er een wisselwerking kan bestaan tussen de vertrouwdheid met homoseksuelen en de acceptatie van homoseksualiteit. Iemand die een sterk homonegatieve attitude uitstraalt, zal eventuele homoseksuelen in de omgeving ertoe kunnen bewegen niet voor hun seksuele voorkeur uit te komen. Anderzijds kan iemand met homoseksuele vrienden een positievere houding ontwikkelen. Ook is bekend dat stereotypering minder voorkomt indien men zelf nauwere banden onderhoudt met leden van de groep waarop de stereotypen betrekking hebben. Vragen of stellingen over stereotypering ontbreken overigens in beide besproken indelingen. Blijkbaar zijn die niet in opinieonderzoeken opgenomen.

De vragen over de inschatting van de maatschappelijke positie van homoseksuelen in de samenleving duiden in wezen zelf ook niet direct op een bepaalde houding. De respondenten wordt immers gevraagd om de feitelijke situatie te benoemen, zonder dat daar direct een waardering aan gekoppeld is.

En ook wat betreft vragen over de oorzaak van homoseksualiteit kan men zich afvragen in hoeverre daarbij op zichzelf sprake is van een (al of niet waarderende) houding. Er zijn immers aanwijzingen dat er zowel bepaalde genetische aspecten een rol spelen, als dat socialisatie een rol kan spelen (zie bv. Lancaster 2003 en www.allesovergay.nl). En soms is lesbisch zijn een bewuste keuze (denk aan de leus ‘liever lesbisch’ ten tijde van de tweede feministische golf). De visie die men op de oorsprong van homoseksualiteit heeft, kan echter samenhangen met de acceptatie of waardering ervan en de consequenties die men daaraan verbindt (moet het bijvoorbeeld bestraft of genezen worden of niet).

Het gaat bij opvattingen over deze thema's dus niet zozeer om de houding van mensen, als wel over de kennis die mensen hebben en hoe zij de situatie inschatten. In dit onderzoek gaat de aandacht echter primair uit naar de (al of niet negatieve) waardering van homoseksualiteit.

Recentelijk is er kritiek geuit op de beperkte manier waarop de houding tegenover homoseksualiteit in opinieonderzoeken is gemeten. De tamelijk tolerante houding tegenover homoseksualiteit die daaruit blijkt, staat volgens verschillende onderzoekers op gespannen voet met de minder rooskleurige ervaringen van veel homoseksuelen in Nederland (De Graaf en Sandfort 2000; Van Wijk et al. 2005). Voor die discrepantie worden verschillende redenen aangevoerd. Ten eerste wordt in bevolkingsonderzoeken die houding vaak maar via één of een paar vragen gemeten. Dat leidt ertoe dat de complexiteit van de houding onvoldoende in beeld komt. Ook wordt meestal geen onderscheid aangebracht tussen de houding tegenover homoseksuele mannen en lesbische vrouwen, terwijl er aanwijzingen zijn dat de mannen op meer afkeuring kunnen rekenen. Ten tweede wordt vaak de nadruk gelegd op juridische aspecten en blijft de sociale kant of de zichtbaarheid van homoseksualiteit buiten

beschouwing. Ten derde zou alleen traditionele homonegativiteit worden gemeten (Van Wijk et al. 2005). Deze is gebaseerd op ouderwetse, moralistische, religieuze ideeën en op misvattingen over homoseksualiteit. Het gaat om expliciete en vaak grove afwijzingen, zoals ‘homo’s moeten uit de maatschappij worden verwijderd’ en ‘homoseksualiteit is een zonde’. Dergelijke uitspraken lijken in westerse landen steeds minder te worden onderschreven. Tegelijkertijd wordt het woord ‘homo’ nog veelvuldig als scheldwoord gebruikt, blijft heteroseksualiteit als norm gehandhaafd en willen mensen zelf niet voor homo worden aangezien. Dat roept de vraag op in hoeverre de gevoelens ten aanzien van homoseksualiteit nu echt zijn veranderd, en of er niet vooral sprake is van een verandering in de manier waarop daarvan blijkt wordt gegeven.

Geïnspireerd door nieuwe inzichten over racisme en seksisme, is er recentelijk onderzoek gedaan naar de vraag of er zoiets bestaat als moderne homonegativiteit (zie voor een overzicht van dit onderzoek: Kuiper en Bakker 2006). In Nederland hebben tot nu toe alleen Van Wijk et al. (2005) onderzoek naar moderne homonegativiteit gedaan. Een gevalideerd meetinstrument was echter niet voorhanden. Om die reden hebben zij een eigen instrument ontwikkeld, waarin de focus lag op de zichtbaarheid van homoseksualiteit. Vragen over traditionele en moderne homonegativiteit zijn vervolgens afgenomen in een kleinschalig onderzoek (zie voor de resultaten hoofdstuk 3). Voorbeelden van uitspraken die werden voorgelegd zijn: ‘Er is in het algemeen teveel aandacht voor homoseksualiteit’, ‘Homoseksuele mannen moeten niet zo overdreven doen’ en ‘Als homoseksuele mannen net zo behandeld willen worden als iedereen, moeten ze niet zoveel ophef maken over hun seksuele voorkeur’ (Van Wijk et al. 2005).

2.3 Benaderingswijze in dit rapport

Bij gebrek aan een bestaande, empirisch getoetste indeling van verschillende dimensies van de houding tegenover homoseksualiteit, hebben wij zelf een indeling opgesteld. Deze fungeert als kapstok voor de beschrijving van de houding van de bevolking in het volgende hoofdstuk. We hebben daartoe het aantal deelgebieden die Yang en Van de Meerendonk onderscheidde wat ingedikt. Thema’s die, zoals gezegd, niet direct een uiting zijn van een bepaalde waardering, laten we buiten beschouwing. En in het verlengde van de kritiek op het gebrek aan aandacht voor de reacties op de zichtbaarheid van homoseksualiteit in het openbaar, nemen we dit als aparte dimensie op. Dat leidt tot de volgende vier dimensies van de houding tegenover homoseksualiteit, die wij in ons onderzoek zullen onderscheiden.

1 Algemene aanvaarding

Het gaat hier om de waardering en beoordeling van homoseksualiteit en homoseksuele mannen en vrouwen in het algemeen. In onderzoek is dat bijvoorbeeld gemeten via het voorleggen van uitspraken als ‘Homoseksuelen moeten vrij zijn hun leven te leiden zoals zij dat willen’ en ‘Homoseksualiteit is moreel verkeerd’. Het zal duidelijk

zijn dat bij instemming met het eerste er sprake is van een positieve houding, en van afwijzing bij instemming met het tweede.

2 *Gelijke rechten en (anti)discriminatie*

Hierbij gaat het allereerst om instemming met of afwijzing van gelijke rechten van homo's en hetero's op alle terreinen. Maar ook kwesties als botsingen met andere rechtsbeginselen (zoals vrijheid van godsdienst) behoren daartoe. Deze kunnen zich bijvoorbeeld uiten in instemming met een recht van scholen om geen homoseksuele leerkrachten aan te hoeven nemen. Bij een negatieve houding wijst men gelijkberectiging en beleid ter bestrijding van discriminatie af. Een positieve houding daarentegen uit zich juist in het nastreven van gelijke rechten en het tegengaan van discriminatie van homoseksuelen.

3 *Reactie op homoseksualiteit in naaste omgeving*

De houding van mensen komt niet alleen tot uiting in bepaalde opvattingen, maar ook in gevoelens die ontstaan bij confrontatie met homoseksuelen in de eigen omgeving. Wat vindt men er bijvoorbeeld van om homoseksuele burens, vrienden en collega's te hebben. Hoe reageert men als het eigen kind les zou krijgen van een homoseksuele docent?

4 *Reactie op homoseksualiteit in de openbaarheid*

Ten slotte is van belang na te gaan hoe mensen reageren wanneer homoseksualiteit openlijk zichtbaar is. In hoeverre mogen homo's opvallen en afwijken van hoe de gemiddelde heteroman zich gedraagt? En is bijvoorbeeld het openlijk blijk geven van de liefde voor iemand van het eigen geslacht, door elkaar op straat te zoenen, iets waaraan men aanstoot neemt?

3 *Opinieonderzoek onder de bevolking*

Anna Adolfsen en Saskia Keuzenkamp, m.m.v. Lisette Kuyper

3.1 *Een positieve of een negatieve houding?*

Nederland staat internationaal te boek als een land waar homoseksualiteit in grote mate is geaccepteerd. Na een korte introductie over de houding van de Nederlandse bevolking in vergelijking met die in andere landen, gaan we in dit hoofdstuk uitgebreid in op de situatie in Nederland. We presenteren de meest recente gegevens, bezien welke ontwikkelingen zich hebben voorgedaan in opvattingen over homoseksualiteit en gaan in op verschillen tussen bevolkingsgroepen.

Vanwege de aanleiding van dit rapport – de zorg van de Tweede Kamer over mogelijk afnemende acceptatie van homoseksualiteit in de samenleving – is ervoor gekozen steeds primair te bezien wat de omvang is van de groep met een negatieve houding. Een dergelijke focus wekt wellicht de indruk van vooringenomenheid. Meestal wordt in verslaglegging over opinieonderzoek immers gerapporteerd over wat de meerderheid vindt. En bij veel van de uitspraken die in de enquêtes aan de bevolking zijn voorgelegd, reageert de meerderheid positief. Dit onderzoek beoogt echter meer informatie te geven over de vraag in hoeverre de zorg van de Kamer terecht is en in hoeverre er sprake is van een negatieve houding. De vraag welke uitkomsten geruststellend of juist verontrustend zijn, wordt daarmee overigens niet beantwoord. De weging van de uitkomsten zal pas aan bod komen in het slothoofdstuk van dit rapport, waarin gerapporteerd wordt op basis van meer bronnen dan de in dit hoofdstuk centraal staande bevolkingsopinieonderzoeken.

Alvorens in te gaan op de bevindingen, volgt eerst een beknopte paragraaf met informatie over de hier gebruikte bronnen.

3.2 *De bronnen*

Er is geen periodiek herhaald grootschalig onderzoek beschikbaar waarin systematisch is onderzocht hoe de Nederlandse bevolking denkt over de verschillende dimensies van homoseksualiteit, zoals die in het vorige hoofdstuk zijn onderscheiden. Wel zijn diverse enquêtes beschikbaar, waarin soms een aantal vragen is opgenomen. In dit hoofdstuk is voor de Nederlandse situatie gebruikgemaakt van de volgende vijf bronnen.

- 1 Het onderzoek Culturele veranderingen in Nederland (cv) en zijn voorgangers (Meningen over homoseksualiteit, 1966; Sex in Nederland 1968; Progressiviteit en conservatisme 1970). Dit onderzoek bevat een systematische peiling van de mening van de Nederlandse bevolking van 16 jaar en ouder over tal van onderwerpen, waaronder (soms) ook homoseksualiteit.¹

- 2 Het periodieke onderzoek Sociaal-culturele ontwikkelingen in Nederland (Socon'85-'00) heeft betrekking op personen in de leeftijd van 18-70 jaar. In de peiling van 2000 is vrij uitvoerig aandacht besteed aan homoseksualiteit.
- 3 De meest recente bevolkingsstudie is de enquête Seksuele gezondheid in Nederland (SGN'06) van de Rutgers Nisso Groep. Het gaat hier om een enquête onder 19-69-jarigen in Nederland, waarin twee stellingen over homoseksualiteit zijn opgenomen.
- 4 Omdat etnische minderheden in reguliere bevolkingsonderzoeken doorgaans zijn ondervertegenwoordigd, hebben we in 2004/'05 enkele vragen over homoseksualiteit opgenomen in het zogenoemde LAS-onderzoek (Leefsituatie van allochtone stedelingen). Dit betreft een enquête onder Turken, Marokkanen, Surinamers, Antillianen en een autochtone vergelijkingsgroep in de vijftig grootste gemeenten van Nederland.
- 5 Tot slot is gebruikgemaakt van het Jongerenonderzoek: Seks onder je 25e uit 2004 (JOS 2004) van de Rutgers Nisso Groep en Soa Aids Nederland, 2004. Dit bestand bevat informatie over opvattingen van Nederlandse jongeren en jongvolwassenen van 11 tot 25 jaar.

Voor de internationale vergelijking zijn twee bronnen gebruikt: de European Social Survey (ESS) en de World Values Survey (WVS). De ESS, die in 2002/'03 en 2004 is afgenomen onder de bevolking van 15 jaar en ouder in ongeveer 25 landen, bevat één vraag over homoseksualiteit. De WVS van 1999/'00 had er twee. Het gaat hier om een survey onder 18-plussers uit ruim 80 landen.

Zie voor een uitgebreide toelichting op de databestanden, de onderzoeksbeschrijvingen op de SCP-website (www.scp.nl/gewoondoen).

Alvorens in te gaan op de uitkomsten van de verschillende opinieonderzoeken, verdienen nog enkele punten vermelding. Zoals gezegd, is er niet één bron die door de jaren heen de vier verschillende dimensies van de houding tegenover homoseksualiteit (zie hoofdstuk 2) tegelijkertijd en consistent heeft gemeten. Daarom zullen we verschillende bronnen naast elkaar gebruiken. Gegevens over verschillende jaren uit andere bronnen kunnen om diverse redenen echter niet zonder meer met elkaar worden vergeleken. Soms bevatten de enquêtes identieke formuleringen van de uitspraken die aan respondenten werden voorgelegd. Maar vaak is de formering net iets anders. Ook wijkt de context waarbinnen de vragen in een enquête zijn gesteld vaak af (bv. het onderwerp waarna homoseksualiteit ter sprake komt, de plaats van de vraag; aan het begin of eind van de vragenlijst e.d.) Bovendien is de werkwijze bij de ondervraging niet altijd dezelfde. De vragen over homoseksualiteit in Culturele veranderingen in Nederland zijn bijvoorbeeld telefonisch gesteld, en die in het Socon-onderzoek schriftelijk. Schriftelijke bevraging levert bij gevoelige onderwerpen waarschijnlijk betrouwbaarder informatie, omdat de respondent dan niet geneigd is de enquêteur sociaal wenselijke antwoorden te geven (Tourangeau en Smith 1996). Bij de beoordeling van trends in de houding moeten we voorzichtig zijn in gevallen waar gebruikgemaakt is van andere bronnen.

3.3 Acceptatie van homoseksualiteit in internationaal perspectief

Nederland loopt in de wereld voorop als het gaat om gelijkberechtiging van hetero- en homoseksuelen. Nergens in de wereld zijn rechten voor homoseksuele mannen en vrouwen al zo lang wettelijk vastgelegd als hier. Deze voorsprong heeft ongetwijfeld te maken met de grotere acceptatie van homoseksualiteit in Nederland. Maar hoe groot is eigenlijk het verschil met andere landen? De houding van Nederlanders wordt eerst afgezet tegen de houding van inwoners van Europese landen, waarna we de vergelijking uitbreiden met enkele andere grote westerse landen in de wereld. Onder verwijzing naar de dimensies van de houding tegenover homoseksualiteit in hoofdstuk 2, moeten we daarbij opmerken dat er in internationaal vergelijkend onderzoek een gebrek is aan variatie in inhoudelijke thema's die aan de orde komen. Er zijn alleen twee stellingen opgenomen die betrekking hebben op de algemene aanvaarding van homoseksualiteit en één over de reactie op homoseksualiteit in de naaste omgeving.

Algemene acceptatie

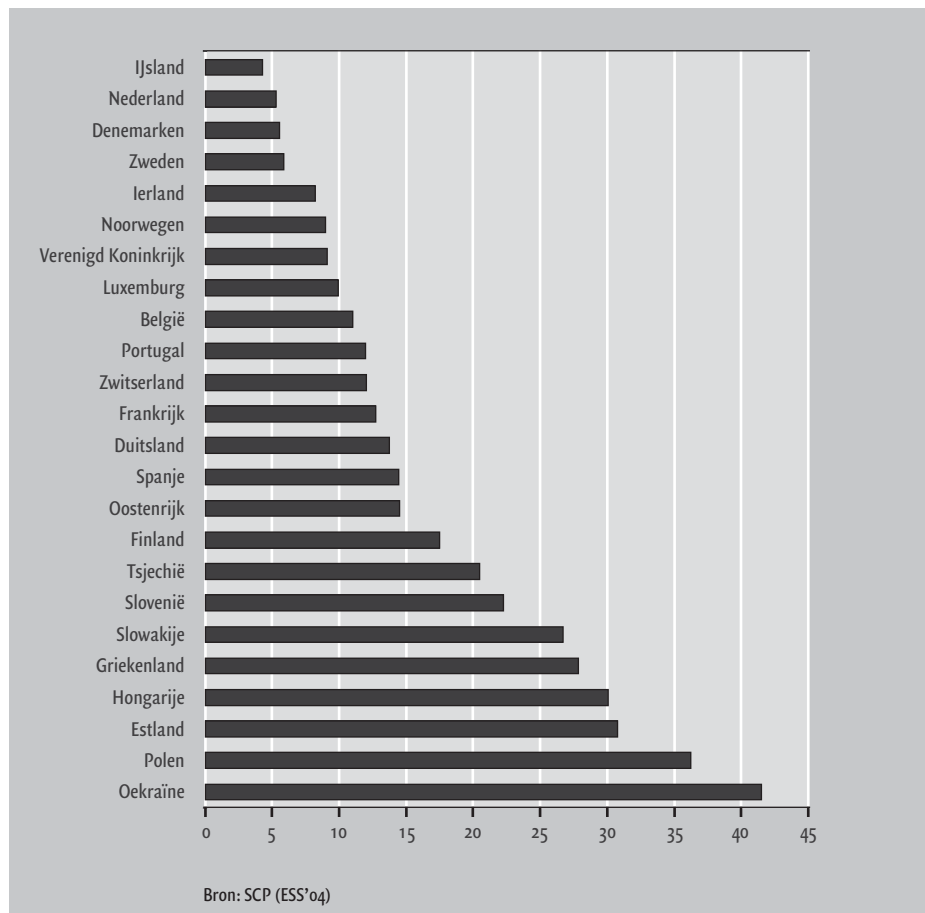
Allereerst dus de Europese landen. Figuur 3.1 laat duidelijk zien dat in Nederland het aandeel dat niet vindt dat homoseksuelen vrij moeten zijn om hun leven te leiden zoals zij dat willen, na IJsland het kleinst is (5%, in IJsland 4%). Daarna volgen Denemarken, Zweden, Ierland en Noorwegen. De positie van Ierland is wat verrassend, gezien het toch wat traditionele imago van dit land. We komen daar later op terug. In onze buurlanden België en Duitsland is het aandeel dat afwijzend reageert op de stelling duidelijk groter dan in Nederland en de meeste Scandinavische landen. In België gaat het om 11% en in Duitsland 14%. Van de overige aan het ESS deelnemende landen kennen de Oekraïne, Polen, Estland en Hongarije het grootste aandeel dat het niet eens is met de stelling (30% of meer).

In de World Values Survey (wvs) zijn in ruim 80 landen twee vragen gesteld over de acceptatie van homoseksualiteit. Bij één vraag moesten de respondenten aangeven of zij vinden dat homoseksualiteit altijd of nooit gerechtvaardigd is, op een schaal van 1 (nooit gerechtvaardigd) tot 10 (altijd gerechtvaardigd). We rapporteren hier hoe groot het aandeel is dat 1-4 aankruist.

Figuur 3.2 bevat een selectie van landen, namelijk degene die ook aan het ESS deelnemen aangevuld met de Verenigde Staten, Canada, Australië en Nieuw-Zeeland. Nederland kende in 1999/00 het geringste percentage dat vindt dat homoseksualiteit meestal niet tot nooit gerechtvaardigd is, hoewel het toch nog om 13% gaat. De volgorde wisselt verder enigszins vergeleken met figuur 3.1, maar komt globaal gezien toch vrij sterk overeen. Zweden, IJsland en Denemarken komen weer het dichtst bij Nederland in de buurt, en de meeste voormalige Oostbloklanden staan het verst. Hongarije kent nu het grootste aandeel dat negatief staat tegenover homoseksualiteit (95%), gevolgd door de Oekraïne (79%) en Polen (75%).

Figuur 3.1

Stelling: 'Homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten vrij zijn om hun leven te leiden zoals zij dat willen', mening van bevolking van 15 jaar en ouder, 2004 (percentage dat het daarmee oneens is)

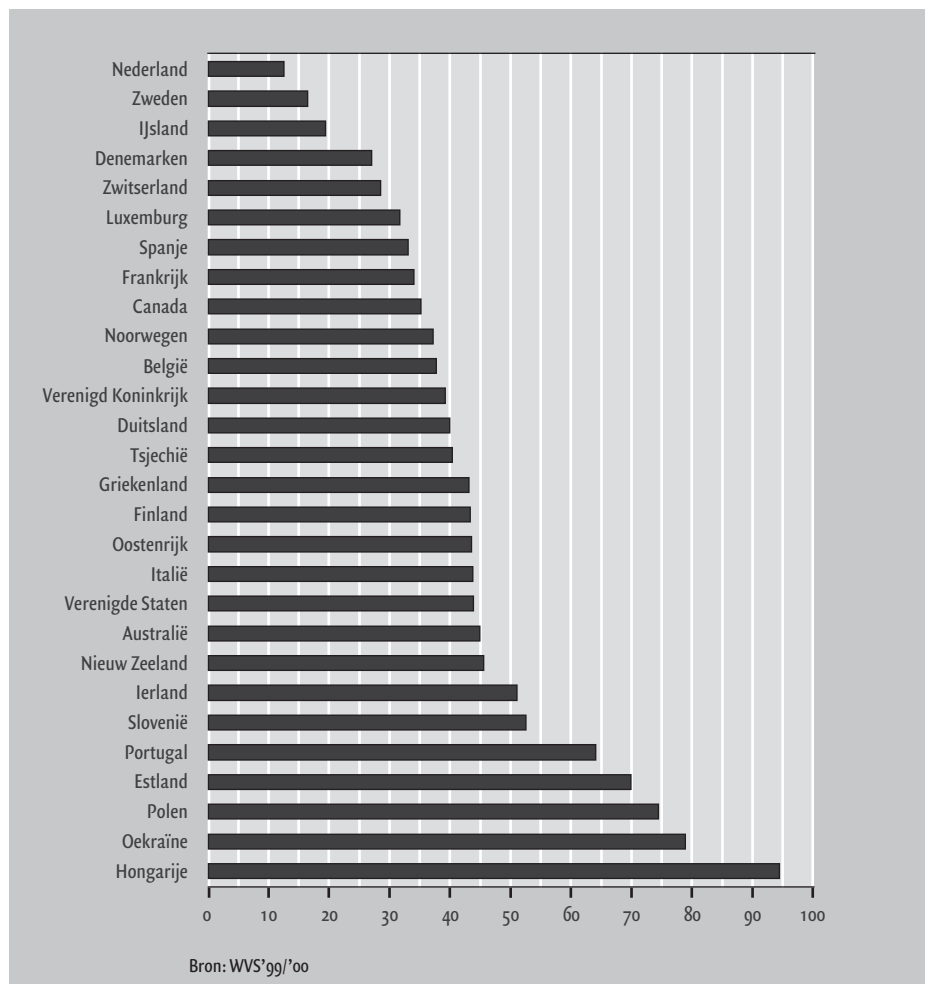

Gezien de in figuur 3.1 opmerkelijke uitkomst van Ierland, is het interessant even de aandacht op dit land te vestigen. Lezend van boven naar beneden duurt het in figuur 3.2 lang voor we Ierland tegenkomen (zevende van onder). 51% van de Ierse bevolking vindt dat homoseksualiteit meestal niet tot nooit gerechtvaardigd is. Een veel minder positief beeld dus dan uit figuur 3.1 oprijst. Navraag bij de Ierse coördinatoren van het ESS levert een aantal mogelijke verklaringen voor deze discrepantie op. Zij wijzen op het tijdsverschil tussen de afname van de wvs en de ESS. In de afgelopen jaren is er in Ierland sprake geweest van een snelle modernisering van opvattingen op het vlak van seksualiteit en religie. Ook neemt het gezag van de katholieke kerk in Ierland snel af. Daarnaast wijzen zij op een toegenomen mate van politieke correctheid en invoering van regelgeving over gelijke-behandelingskwesties. Die hebben volgens de onderzoekers vermoedelijk eveneens bijgedragen aan een ver-

anderende atmosfeer, waarin negatieve uitspraken over minderheden – waaronder homoseksuelen – minder makkelijk worden gedaan.²

Figuur 3.2

Aandeel dat vindt dat homoseksualiteit nooit gerechtvaardigd is, bevolking van 18 jaar en ouder, 1999/'00 (in procenten)

In figuur 3.2 zijn, zoals gezegd, ook enkele grote andere westerse landen opgenomen. Canada kent daarvan de kleinste groep die vindt dat homoseksualiteit meestal niet tot nooit gerechtvaardigd is (35%), maar het verschil met de Verenigde Staten, Australië en Nieuw-Zeeland is niet erg groot (resp. 44%, 45% en 46%). Het verschil met Nederland, Zweden en IJsland (resp. 13%, 17% en 19%) is dat wel.

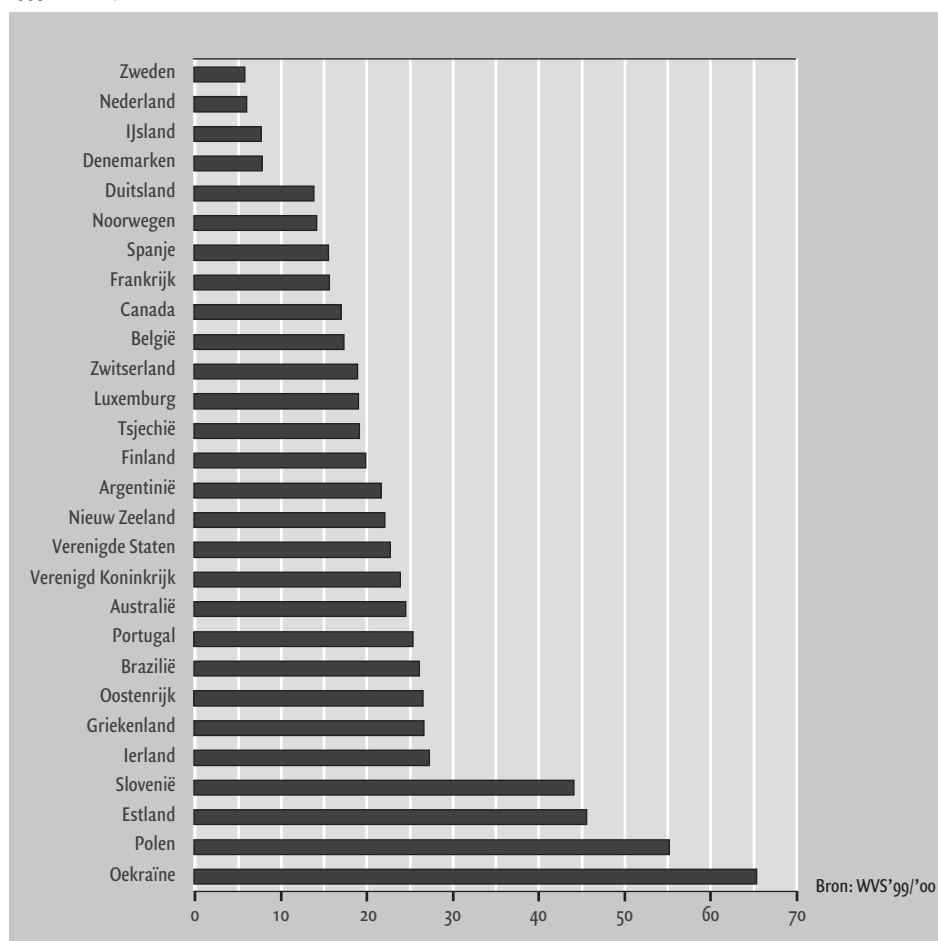
Reactie op homoseksualiteit in de naaste omgeving

Alleen de wvs bevat een vraag over de houding tegenover homoseksualiteit in de directe omgeving. De enquête bevat een aantal vragen over wie men al of niet als burens zou willen hebben. Homoseksuelen zijn een van de categorieën die in het rijtje zijn opgenomen (antwoordcategorieën: wel/niet). Figuur 3.3 laat zien dat Zweden, Nederland en IJsland opnieuw het meest tolerante beeld tegenover homoseksuelen vertonen. In Zweden en Nederland zegt 6% van de bevolking geen homoseksuelen als burens te willen hebben, in IJsland 8%. De Polen en Oekraïners staan aan het andere uiteinde van de schaal (resp. 55% en 66%).³

Onder de westerse landen buiten Europa is de weerstand tegenover homoseksuele burens het kleinst in Canada (17%). In Nieuw-Zeeland, de Verenigde Staten en Australië geeft respectievelijk 22%, 23% en 25% van de bevolking aan geen homoseksuele burens te willen hebben.

Figuur 3.3

Aandeel dat geen homoseksuele burens zou willen hebben, bevolking van 18 jaar en ouder, 1999/'00 (in procenten)

3.4 De huidige situatie in Nederland nader bezien

3.4.1 Algemene aanvaarding

Nadat we Nederland in een internationale context hebben geplaatst, gaan we nu wat uitgebreider in op de houding van de Nederlandse bevolking tegenover homoseksualiteit. We volgen daarbij de vier dimensies zoals die in hoofdstuk 2 zijn onderscheiden, en beginnen met de algemene acceptatie.

Recentelijk is er in een representatieve enquête helaas maar één uitspraak voorgelegd die daar enig zicht op biedt. Het gaat om de uitspraak 'homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten vrij zijn om hun leven te leiden zoals zij dat willen'. 5% van de Nederlandse bevolking is het niet met die stelling eens, 89% was het er wel mee eens en 5% is het er niet mee eens, maar ook niet mee oneens (ESS'04).

In de beschikbare representatieve, landelijke enquêtes wordt doorgaans geen onderscheid gemaakt naar meningen over lesbische vrouwen en over homoseksuele mannen. De stellingen hebben betrekking op homoseksuelen in het algemeen, waarbij de gemiddelde respondent vaak aan een man zal denken (Kite en Whitley 1996). Er zijn in de literatuur echter aanwijzingen dat de mening ten aanzien van homoseksuele mannen en vrouwen verschilt. Zo blijkt bijvoorbeeld dat vooral (heteroseksuele) mannen een significant negatievere houding hebben tegenover homoseksuele mannen dan tegenover lesbische vrouwen (zie o.a. Herek 1988 en 2000). Voortbouwend op het werk van Herek is in Nederland in het Socon-onderzoek informatie verzameld over de attitude ten aanzien van homoseksuele mannen ten aanzien van homoseksuele vrouwen (Van de Meerendonk et al. 2003).

Uit tabel 3.1 valt af te lezen dat over het algemeen de houding ten aanzien van lesbische vrouwen niet veel lijkt te verschillen van de houding ten aanzien van homoseksuele mannen. De stellingen voor vrouwen en mannen zijn echter niet precies hetzelfde geformuleerd, wat een vergelijking van de items bemoeilijkt. Om te toetsen of de houding tegenover de twee groepen verschilt, zijn met behulp van factoranalyse twee afzonderlijke schalen gemaakt.⁴ Er blijkt weliswaar een significant verschil te zijn tussen de oordelen over de twee categorieën, maar dit is te klein om er veel waarde aan te hechten.

Mannen en vrouwen verschillen overigens wel in hun mening over de meeste afzonderlijke items en in gemiddelde attitude op deze twee schalen (niet in tabel). Mannen zijn vergeleken met vrouwen homonegatiever, met betrekking tot zowel homoseksuele mannen als lesbische vrouwen.

Afgezien van het verschil in oordeel over homoseksuele vrouwen en mannen, is het ook meer in het algemeen interessant de uitkomsten te bezien. De items verschillen nogal van elkaar. Sommige gaan over de vraag of men homoseksualiteit afkeurt en problematisch of abnormaal vindt. De percentages die homonegatief scoren, zijn over het algemeen wat hoger dan de eerdergenoemde 5% die instemt met de uitspraak dat men homoseksuelen vrij moet laten hun leven te leiden zoals zij dat

willen. Datzelfde geldt voor de uitspraken die betrekking hebben op het oordeel over seks tussen personen van hetzelfde geslacht. Een aantal uitspraken gaat in op de vraag of homoseksualiteit een natuurlijk verschijnsel is. De tabel laat zien dat het aandeel dat van mening is dat dit niet het geval is, nog wat groter is. Overigens is ook de middencategorie daar steeds het grootst.

Tabel 3.1

De houding ten opzichte van homoseksualiteit op basis van stellingen over lesbische vrouwen en over homoseksuele mannen afzonderlijk, bevolking van 18-70 jaar, 2000 (in procenten)^a

	(helemaal) mee eens	niet mee eens, niet mee oneens	(helemaal) mee oneens
houding t.a.v. lesbische vrouwen			
lesbische seksualiteit hoort eigenlijk niet in onze samenleving	9	14	67
lesbische seksualiteit is voor mij geen probleem	69	15	16
lesbische vrouwen zijn abnormaal	7	12	78
seks tussen twee vrouwen is onnatuurlijk	21	22	57
seks tussen twee lesbische vrouwen vind ik walgelijk	14	16	69
houding t.a.v. homoseksuele mannen			
mannelijke homoseksualiteit keur ik af	9	11	80
homoseksuele mannen zijn eigenlijk geen echte mannen	11	15	75
mannelijke homoseksualiteit is in strijd met de menselijke natuur	21	24	55
mannelijke homoseksualiteit is een natuurlijke vorm van seksualiteit bij mannen	32	30	38
seks tussen twee mannen is gewoon fout	13	16	71

a Bij de stellingen geeft steeds 1 à 2% van de respondenten aan hier nooit over te hebben nagedacht.

Bron: ITS (Socon'00)

De lezer zal zich wellicht afvragen in hoeverre deze uitspraken ook duiden op een negatieve houding tegenover homoseksualiteit. De koppeling van seks aan voortplanting is een natuurlijk gegeven, dat bijdraagt tot instandhouding van de menselijke soort. Dat geldt niet voor seks tussen twee personen van hetzelfde geslacht. In dat licht zullen sommigen seks tussen homo's of tussen lesbo's wellicht niet als natuurlijk beschouwen, maar dat hoeft niet te betekenen dat zij ook negatief staan tegenover homoseksuele personen of tegenover homoseksualiteit als zodanig. Uit de analyses blijkt echter dat deze items wel een belangrijke bijdrage leveren aan de twee schalen (zie Van de Meerendonk et al. 2003), hetgeen erop wijst dat degenen die een negatieve houding hebben tegenover homo's en lesbo's vaak ook vinden dat seksualiteit tussen personen van hetzelfde geslacht niet natuurlijk is.

3.4.2 Gelijke rechten en antidiscriminatie

In Nederlands bevolkingsonderzoek gaan stellingen over homoseksualiteit vaak over rechten voor homoseksuele mannen en vrouwen. Achtereenvolgens bespreken we de rechten ten aanzien van erven, woonruimte, trouwen en adoptie.

In de jaren tachtig van de vorige eeuw was in Nederland sprake van een aids-epidemie. Het overlijden van vooral jonge mannen, ‘ (...) maakte(n) schrijnend duidelijk dat er nieuwe regels nodig waren voor ziekenhuisbezoek, relaties, pensioenen, erfrecht en woonrecht’ (Hekma 2004: 136). Sinds 1979 geldt voor zowel heteroseksuele als homoseksuele stellen die informeel samenwonen, dat bij sterven van de één, de ander het huis kan blijven huren. Wel moet men meer dan twee jaar samenwonen. Het erfrecht voor partners van hetzelfde geslacht is gekoppeld aan het geregistreerd partnerschap (1998) en het burgerlijk huwelijk (2001) voor homoseksuele stellen (Waaldijk 2005). In 2000 vond minder dan 5% van de Nederlanders dat homoseksuele paren geen gelijke rechten moeten hebben met betrekking tot woonruimte en het van elkaar erven (tabel 3.2).

Tabel 3.2

Opvattingen ten aanzien van rechten voor homoseksuele mannen en vrouwen, bevolking van 16-70 jaar, 2000-2006 (in procenten)

	bron	(helemaal) mee eens	niet mee eens, niet mee oneens	(helemaal) mee oneens
homoseksuele paren moeten dezelfde rechten hebben als heteroseksuele paren bij het verkrijgen van woonruimte	Socon'00 ^a	92	3	4
homoseksuele paren moeten dezelfde rechten hebben als heteroseksuele paren bij het van elkaar erven	Socon'00 ^a	89	7	3
het is goed dat homoseksuelen tegenwoordig met elkaar kunnen trouwen	SGN'06 ^b	55	23	22
moeten homoseksuele paren dezelfde rechten krijgen als gewone echtparen bij het adopteren van kinderen	CV'02 ^c	66	- ^d	34

a Socon betreft personen van 18-70 jaar.
b SGN betreft personen van 19-69 jaar.
c CV betreft personen van 21-64 jaar.
d Men kon op deze stelling alleen aangeven of men het er (helemaal) mee eens of oneens is.

Bron: ITS (Socon'00; CV'02); RNG (SGN'06)

Op 1 april 2001 is het burgerlijk huwelijk opengesteld voor paren van hetzelfde geslacht. Zeer recentelijk is aan de bevolking gevraagd wat men daarvan vindt. Het blijkt dat 22% van de Nederlanders daar negatief tegenover staat. Een vrijwel even groot aandeel neemt een neutrale houding aan ten opzichte van het homohuwelijk (SGN'06).⁵

In 2001 is voor homoseksuele paren eveneens de mogelijkheid tot adoptie in Nederland wettelijk vastgelegd. De meest recente bron die hierover een vraag bevat stamt uit 2002. In dat jaar vond een op de drie Nederlanders dat homoparen niet dezelfde rechten op adoptie van kinderen moeten hebben als heteroseksuele paren (cv'02).⁶

3.4.3 Reactie op homoseksualiteit in de naaste omgeving

De derde dimensie die in hoofdstuk 2 werd onderscheiden wat betreft de houding tegenover homoseksualiteit, heeft betrekking op meer rechtstreekse 'confrontatie' met homoseksuelen in de eigen leef sfeer. In de meeste periodieke opinieonderzoeken komt deze dimensie niet aan bod. Alleen het Socon-onderzoek van 2000 bevat één vraag die tot deze dimensie gerekend kan worden. Gevraagd werd wat men ervan zou vinden als men zelf een zoon of dochter zou hebben die samenwoont met een partner van hetzelfde geslacht. In dat jaar vond een op de tien Nederlanders (12%) het samenwonen van een zoon of dochter met iemand van hetzelfde geslacht (zeer) onaanvaardbaar. Twee op de tien respondenten (21%) zeiden dat het niet uitmaakt en twee derde (67%) vond het (zeer) aanvaardbaar.

3.4.4 Houding tegenover homoseksualiteit in de openbaarheid

Ook over de vierde dimensie, die betrekking heeft op de zichtbaarheid van homoseksualiteit in de samenleving, zijn in Nederlandse opinieonderzoeken zelden vragen gesteld. Wederom is het alleen het Socon-onderzoek van 2000 dat hierover informatie bevat. Gevraagd is wat men vindt van homo's en lesbo's die elkaar in het openbaar zoenen. Uit tabel 3.3a blijkt dat drie op de tien Nederlanders het aanstootgevend vinden als twee vrouwen dat doen en vier op de tien als twee mannen elkaar publiekelijk zoenen.

Nu zal de lezer zich misschien afvragen of dat niet ook het geval is voor zoenende hetero's en de uitspraak dus meer meet wat men vindt van zoenen in het openbaar, dan van zoenende homo's. In het Socon-onderzoek is dat nagevraagd. En wat blijkt: bij zoenende hetero's vindt een veel kleinere groep dat aanstootgevend (8%).

Tabel 3.3a

Reactie op confrontatie met homoseksuelen in de openbaarheid, bevolking van 18-70 jaar, 2000 (in procenten)

	(helemaal) mee eens	niet mee eens, niet mee oneens	(helemaal) mee oneens
ik vind het aanstootgevend als twee mannen in het openbaar zoenen	42	21	37
ik vind het aanstootgevend als twee vrouwen in het openbaar zoenen	31	22	47
ik vind het aanstootgevend als een man en een vrouw in het openbaar zoenen	8	16	77

Bron: ITS (Socon'00)

Als we kijken of mannen en vrouwen van elkaar verschillen in hun houding ten opzichte van zoenende homo's, lesbiennes en hetero's in het openbaar, is er geen verschil in houding ten opzichte van een zoenende man en vrouw (tabel 3.3b): 7% van de mannen en 8% van de vrouwen vindt het aanstootgevend als een vrouw en man in het openbaar met elkaar kussen. Mannen zijn vergeleken met vrouwen negatiever tegenover twee mannen die elkaar zoenen (45% versus 39%). En vrouwen staan verhoudingsgewijs juist negatiever ten opzichte van twee zoenende vrouwen dan mannen (35% versus 27%). De verschillen zijn beide significant.

Tabel 3.3b

Reactie op confrontatie met homoseksuelen in de openbaarheid, mannen en vrouwen van 18-70 jaar, 2000 (in procenten)

	vrouwen			mannen		
	(helemaal) mee eens	niet mee eens, (helemaal) niet mee eens	(helemaal) mee	(helemaal) mee eens	niet mee eens, (helemaal) niet mee eens	(helemaal) mee
ik vind het aanstootgevend als twee mannen in het openbaar zoenen	39	20	32	45	22	32
ik vind het aanstootgevend als twee vrouwen in het openbaar zoenen	35	22	44	27	22	51
ik vind het aanstootgevend als een man en een vrouw in het openbaar zoenen	8	18	74	7	13	80

Bron: ITS (Socon'00)

In hoofdstuk 2 maakten we melding van recente kritiek op de gangbare opinieonderzoeken, waardoor een deel van de houding van de bevolking buiten beeld zou blijven. Van Wijk et al. (2005) hebben daarom op basis van literatuur en gesprekken met experts een instrument ontwikkeld waarmee de houding van de bevolking vollediger in beeld gebracht zou kunnen worden. Daarbij richtten zij de aandacht vooral op de zichtbaarheid van homoseksualiteit. Hoewel het om een kleinschalige, niet representatieve enquête gaat, is het toch interessant de belangrijkste uitkomsten hier te presenteren (zie tabel 3.4). De uitkomsten wijzen er namelijk op dat er inderdaad sprake is van een afzonderlijke dimensie in de houding tegenover homoseksualiteit (door hen aangeduid als 'moderne homonegativiteit'), vergeleken met hetgeen tot dan toe meestal werd gemeten (door hen gemeten via een schaal die zij 'traditionele homonegativiteit' noemen).⁷

De analyses van Van Wijk et al. (2005) wijzen uit dat mensen gemiddeld hoger scoren op de moderne schaal dan op de traditionele. Expliciete, afkeurende uitspraken worden maar door weinigen gesteund. Meer mensen hebben moeite met de wijze waarop homoseksualiteit in de samenleving zichtbaar is, bijvoorbeeld in de media

en doordat homo's te veel aandacht vragen door hun homoseksualiteit te duidelijk te tonen – wat daaronder verstaan wordt, blijft hier overigens in het vage. Bespreking van de specifieke uitkomsten op de items laten we hier achterwege, aangezien het om een zeer selectieve steekproef gaat. De bevindingen zijn in die zin dan ook niet erg betrouwbaar. Interessant is dat het onderzoek wijst op het bestaan van een andere dimensie van de houding tegenover homoseksualiteit dan die tot nu toe in Nederlands opinieonderzoek in beeld is gebracht.

Tabel 3.4

Mening van een selecte steekproef^a over moderne en traditionele homonegativiteit, 2005 (in procenten)

			factorladingen	
	(helemaal) eens	(helemaal) oneens	F1	F2
moderne homonegativiteit				
er is in het algemeen te veel aandacht voor homoseksualiteit	25	39	0,90	0,01
homoseksuele mannen moeten niet zo overdreven doen als homoseksuele mannen net zo behandeld willen worden als iedereen, moeten ze niet zoveel ophef maken over hun seksuele voorkeur	50	25	0,80	-0,04
ik word moe van alle aandacht voor homoseksuelen	26	37	0,79	0,01
homoseksuele mannen leggen te veel nadruk op hun seksuele geaardheid	31	28	0,78	-0,07
ik vind alle aandacht voor homoseksuelen vervelend worden	28	38	0,76	-0,16
documentaires op televisie over homoseksuelen vind ik onnodig	22	54	0,73	0,09
ik vind dat de strijd van homoseksuelen voor gelijke rechten te ver gaat	21	41	0,64	-0,17
homoseksuele mannen lopen te koop met hun seksuele geaardheid	21	28	0,62	0,02
traditionele homonegativiteit				
lesbische vrouwen zijn abnormaal	3	89	-0,06	-0,84
kinderen in Nederland zouden moeten leren dat het normaal is om homoseksueel te zijn ^b	46	29	0,04	0,81
ik vind dat gelijke rechten voor homoseksuelen een bedreiging zijn voor onze Nederlandse normen en waarden	10	74	0,05	-0,81
lesbische seksualiteit is voor mij geen probleem ^b	73	11	0,00	74
mannelijke homoseksualiteit is in strijd met de menselijke natuur	18	57	-0,03	-0,72
homoseksuele mannen zijn eigenlijk geen echte mannen	9	71	0,18	-0,65
mannelijke homoseksualiteit is een natuurlijke vorm van seksualiteit bij mannen ^b	24	45	-0,16	0,49

a Het betreft hier een selecte steekproef van kennissen uit de werkring van de onderzoekers, aangevuld met respondenten van de Universiteit Utrecht en wat willekeurige inwoners uit Utrecht (n = 200).

b In de constructie van de schalen zijn deze items gehercodeerd.

Bron: Van Wijk et al. (2005)

3.5 Toenemende of afnemende tolerantie?

In de jaren 1986 en 1987 is de Nederlandse bevolking gevraagd een voorspelling te doen over hoe de homotolerantie er in de toekomst (2001) uit zou zien. Rond de 70% van de Nederlandse bevolking was ervan overtuigd dat in het jaar 2001 de homotolerantie zou zijn toegenomen (68% resp. 72%) (CV'86 en '87). Aan de hand van beschikbare gegevens worden hier ontwikkelingen in de tijd beschreven. Noodgedwongen beperken we ons daarbij tot de eerste twee dimensies (algemene acceptatie en gelijkberechtiging).

3.5.1 Algemene acceptatie

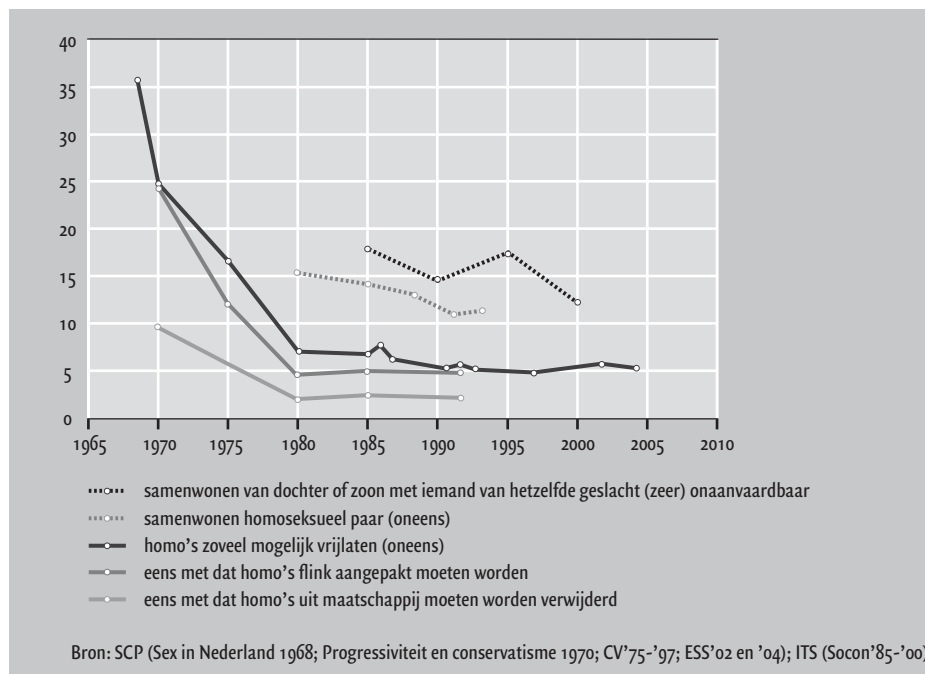
In algemene termen gesteld kunnen we vaststellen dat zich sinds midden jaren zestig een afname heeft voorgedaan in het aandeel van de bevolking met een negatieve houding tegenover homoseksualiteit. De langste tijdreeks is beschikbaar over de vraag 'Vindt u dat men mensen die homoseksueel zijn zoveel mogelijk moet vrijlaten om te leven op hun eigen manier, of bent u van mening dat dit zoveel mogelijk moet worden tegengegaan?' (CV'68-'97). Het aandeel mensen dat afwijzend reageert op de uitspraak is in de periode 1968 tot 1997 met ruim 30 procentpunten gedaald (van 36% naar 5%). In recentere edities van Culturele veranderingen in Nederland is deze uitspraak niet meer opgenomen. In een iets afwijkende vorm is hij echter terug te vinden in het European social survey van 2002 en 2004. Zoals we eerder rapporteerden, was ook hier het aandeel dat afwijzend reageerde 5%.

Sterk negatief geformuleerde stellingen zoals 'Homoseksuelen moeten uit de maatschappij worden verwijderd' en 'Homoseksuelen moeten flink worden aangepakt' zijn tegenwoordig niet meer in opinieonderzoek opgenomen. Zoals uit figuur 3.4 te zien valt, is het aandeel dat het met die uitspraken eens is vóór 1980 constant gedaald en daarna tot het begin van de jaren negentig constant gebleven.

Over de acceptatie van het samenwonen van homoseksuelen is zowel in Culturele veranderingen in Nederland als in Socon een aantal keer een vraag gesteld. De formulering in de beide onderzoeken is afwijkend; bij Culturele veranderingen in Nederland gaat het om het samenwonen van een homoseksueel of lesbisch paar in zijn algemeenheid, in het Socon gaat het over de (hypothetische) situatie dat men zelf een zoon of dochter heeft die samenwoont met iemand van hetzelfde geslacht. De twee wat kortere bovenste lijntjes in figuur 3.4 laten zien hoe groot het aandeel is dat daar negatief op reageert. De trends lijken wat op elkaar, maar het aandeel dat negatief scoort is steeds wat hoger in het Socon, waar het gaat om een dichter op de eigen huid komende situatie. Het samenwonen van homo's in zijn algemeenheid vinden minder mensen problematisch dan als het om de eigen zoon of dochter zou gaan.

Figuur 3.4

Aandeel van de bevolking van 21-64 jaar dat negatief scoort op enkele items, 1968-2004 (in procenten)

3.5.2 Gelijke rechten en antidiscriminatie

Stellingen over het recht op woonruimte en over erfrecht voor homoseksuele mannen en vrouwen zijn vanaf 1980 tot en met 2000 zesmaal opgenomen in Culturele veranderingen in Nederland (CV). Al vanaf 1980 vindt een meerderheid van de Nederlandse bevolking dat homoseksuele paren op beide terreinen gelijke rechten moeten hebben (figuur 3.5); dit is eveneens te zien aan het betrekkelijk kleine aandeel dat negatief staat ten opzichte van gelijkberechtiging op deze domeinen. Na 1993 zijn deze stellingen niet meer opgenomen in het CV, omdat er niet genoeg variatie was in de gegeven antwoorden; zowel het aandeel dat negatief was als het aandeel dat positief was leek een grens bereikt te hebben.⁸

Een andere kwestie van gelijkberechtiging betreft de openstelling van het burgerlijk huwelijk voor homoseksuele paren. In 1988 en 2002 is Nederlanders gevraagd naar hun mening hierover, zij het op verschillende wijzen. In 1988 werd respondenten gevraagd aan te geven in hoeverre zij het eens waren met de uitspraak 'Homoseksuele paren zouden het recht moeten hebben om met elkaar te trouwen'. Toen was nog 43% hierop tegen. In 2002 luidde de vraag: 'Homoseksuelen kunnen tegenwoordig officieel met elkaar trouwen. Vindt u dat een goede zaak, een slechte zaak of maakt het u niet uit?' Desgevraagd vond 11% dat toen een slechte zaak, terwijl 35% een neutrale positie verkoos. Uit het recente onderzoek Seksuele gezondheid in Neder-

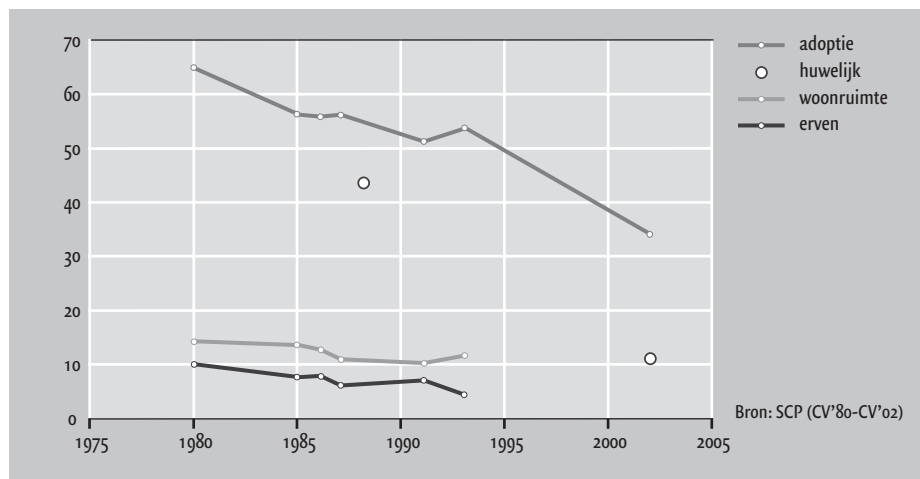

land 2006 (SGN'06) blijkt 22% het homohuwelijk af te wijzen. Of dat betekent dat er sprake is van een ombuiging in afwijzende richting, kan echter niet worden bepaald, aangezien in dit onderzoek een afwijkende methode is gehanteerd (grootschalig internetpanel).

Naast de mening over het huwelijksrecht voor homoseksuelen, werd in 1980 onderzoek gedaan naar de mening over het recht op adoptie voor homoseksuelen. Gevraagd werd: 'Moeten homoseksuelen dezelfde rechten krijgen als gewone echtparen bij het adopteren van kinderen?' In 1980 stond twee derde van de bevolking daar negatief tegenover (zie figuur 3.5). In 2002 is de omvang van die groep weliswaar duidelijk kleiner geworden, maar het gaat dan nog altijd om een derde van de bevolking.

Figuur 3.5

Aandeel dat gelijke rechten voor homoseksuelen qua erven, woonruimte, adoptie en huwen afkeurt, bevolking van 21-64 jaar, 1980-2002 (in procenten)

Op basis van deze trendgegevens lijkt het voor sommige thema's alsof er een ondergrens is bereikt wat betreft de houding ten aanzien van homoseksualiteit. 5% van de Nederlanders is (en blijft) negatief als het gaat om algemene acceptatie en gelijke rechten qua erven en woonruimte voor homoseksuelen.

De tendens dat steeds minder mensen een negatieve houding ten aanzien van homoseksualiteit hebben, zou kunnen worden toegeschreven aan de veranderende demografische samenstelling van de Nederlandse bevolking, zoals de stijging van het opleidingsniveau en de afname van het aandeel religieuzen in de bevolking. Tegelijkertijd zou er een tegenbeweging kunnen optreden, als gevolg van de toename van het aandeel etnische minderheden. In die groepen is relatief vaak sprake van een negatieve houding tegenover homoseksualiteit. In paragraaf 3.6 gaan we in op de huidige relevantie van deze verschillende bevolkingskenmerken.

Een andere verklaring voor de positieve trend is dat zich binnen de Nederlandse bevolking meer algemene attitudeveranderingen hebben voorgedaan, waardoor Nederlanders door de tijd heen minder negatief zijn geworden ten aanzien van homoseksualiteit. Uit Amerikaans onderzoek blijkt namelijk dat zowel demografische als culturele/ideologische veranderingen een verklaring zijn voor veranderingen in de houding tegenover homoseksualiteit (Loftus 2001). In Nederland is dit nog nauwelijks onderzocht. Alleen Lubbers et al. (2006) gingen, aan de hand van een tijdreeks over één item uit Culturele veranderingen in Nederland, na wat de belangrijkste determinanten zijn voor de veranderende houding (het betrof de vraag of men vindt dat homoseksuelen vrij moeten zijn te leven zoals zij dat willen). De secularisatie blijkt veruit de belangrijkste factor te zijn. Wat het effect is van de toename van het aandeel allochtonen in de samenleving, kon met de beschikbare data niet worden nagegaan.

Het is op dit moment niet mogelijk een antwoord te geven op de vraag of en in hoeverre, in Nederland verschillen in samenstelling van de bevolking en verschillen in bredere veranderingen in waardeoriëntaties, een rol spelen bij de verklaring van veranderingen in de houding tegenover homoseksualiteit. Dit vereist inhoudelijk meer omvattende tijdreeksen, waarbij de verschillende dimensies van de houding tegenover homoseksualiteit aandacht krijgen, en meer actuele gegevens over de verschillende dimensies. Bovendien dienen de data een representatieve vertegenwoordiging van allochtonen te bevatten, om ook de etnische factor in de analyse mee te kunnen nemen.

3.6 Verschillen binnen Nederland tussen groepen

3.6.1 Welke groepen hebben een negatieve houding ten opzichte van homoseksualiteit?

In de loop der jaren is er zowel buitenlands als Nederlands onderzoek verricht naar de kenmerken die het meest van invloed zijn op de houding ten aanzien van homoseksualiteit. Het hebben van een negatieve houding blijkt vaker voor te komen bij mannen, lager opgeleiden, mensen die politiek conservatief zijn, personen die geen homoseksuele vrienden of kennissen hebben, personen die geen kranten lezen, mensen die denken dat hun vrienden ook negatief staan ten opzichte van homoseksualiteit en bij sociale groepen waarbinnen traditionele normen de overhand hebben. Bij deze laatste groep valt te denken aan ouderen, mensen met een traditionele kijk op mannelijkheid, op vrouwelijkheid of op seksualiteit, en kerkelijken (zie voor een overzicht van de literatuur: Kuyper en Bakker 2006). Van de Meerendonk en Scheepers (2004) vonden aanwijzingen dat de jongste cohorten gelijke rechten voor homoseksuelen sterker afkeuren dan de vooroorlogse geboortecohorten.

Allereerst wordt voor autochtone Nederlanders onderzocht wat bij hen bepalend is voor hun houding ten aanzien van homoseksualiteit. Om de houding ten aanzien van homoseksualiteit te meten is één algemene homoattitudeschaal geconstrueerd

($\alpha = 0,9528$). Deze schaal bestaat uit de gemiddelde waarde van alle zeventien stellingen over homoseksualiteit uit het Socon-bestand (2000). Een hoge waarde betekent dat men positiever ten opzichte van homoseksualiteit staat. In tabel 3.5 vertaalt dit zich in een positieve score. Een negatieve score betekent dan ook het omgekeerde, namelijk een negatievere houding ten opzichte van homoseksualiteit.

Door middel van een (multivariate regressie)analyse wordt bekeken of en in welke mate zaken zoals geslacht, opleiding en religiositeit ertoe doen en of deze kenmerken een verklaring bieden voor verschillen in de houding ten aanzien van homoseksualiteit.⁹

Tabel 3.5 toont de resultaten in de vorm van gestandaardiseerde coëfficiënten. Hierbij wordt de invloed van ieder kenmerk uitgedrukt op een schaal die loopt van -1 tot $+1$. Een waarde dicht bij nul betekent dat het desbetreffende kenmerk minder invloed heeft op de houding tegenover homoseksualiteit. Hierdoor kan worden gekeken welke variabele het grootste effect heeft op de houding ten aanzien van homoseksualiteit.

Allereerst valt op dat geslacht een goede voorspeller is. De waarde is negatief: mannen staan negatiever tegenover homoseksualiteit dan vrouwen. Ook de leeftijd maakt uit, hoewel het effect daarvan kleiner is dan dat van sekse. 50-plussers staan negatiever ten opzichte van homoseksualiteit dan 25-34-jarigen.

Het opleidingsniveau blijkt eveneens bepalend te zijn voor de houding ten aanzien van homoseksualiteit. Nederlanders met een opleidingsniveau lager dan het hbo staan negatiever tegenover homoseksualiteit dan hoogopgeleiden (hbo of hoger).

Het effect van religie is het sterkst. De mate van religiositeit is hier gebaseerd op hoe belangrijk men religie in het dagelijks leven vindt.¹⁰ Mensen die religie op enigerlei wijze van belang vinden, hebben een negatievere attitude ten opzichte van homoseksualiteit dan mensen die niet religieus zijn.¹¹ Naarmate men religie belangrijker vindt, wordt het verschil in attitude ten opzichte van de niet-religieuzen groter. De kans dat iemand een negatieve homoattitude heeft is groter als iemand sterk religieus is, dan als iemand niet religieus is.

Al met al zijn de belangrijkste variabelen voor de verklaring van verschillen tussen groepen dus religiositeit en opleidingsniveau.

Tabel 3.5

De houding ten aanzien van homoseksualiteit, gecorrigeerd voor achtergrondkenmerken, 2000 (gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten)^a

	bèta
man (vgl. met vrouw)	-0,142
leeftijd (vgl. met 25-34-jarigen)	
18-24-jarigen	(-0,023)
35-49-jarigen	(-0,008)
50-64-jarigen	-0,092
65-70-jarigen	-0,098
opleidingsniveau (vgl. met hbo/wo)	
maximaal basisonderwijs	-0,109
lbo, ulo, mulo, mavo	-0,267
mbo, mms, havo, vwo	-0,178
belang van religie (vgl. met niet-religieuzen)	
religie niet echt belangrijk	-0,070
religie enigszins belangrijk	-0,109
religie belangrijk	-0,221
religie erg belangrijk	-0,478
verklaarde variantie (r ²) (in %)	37,2

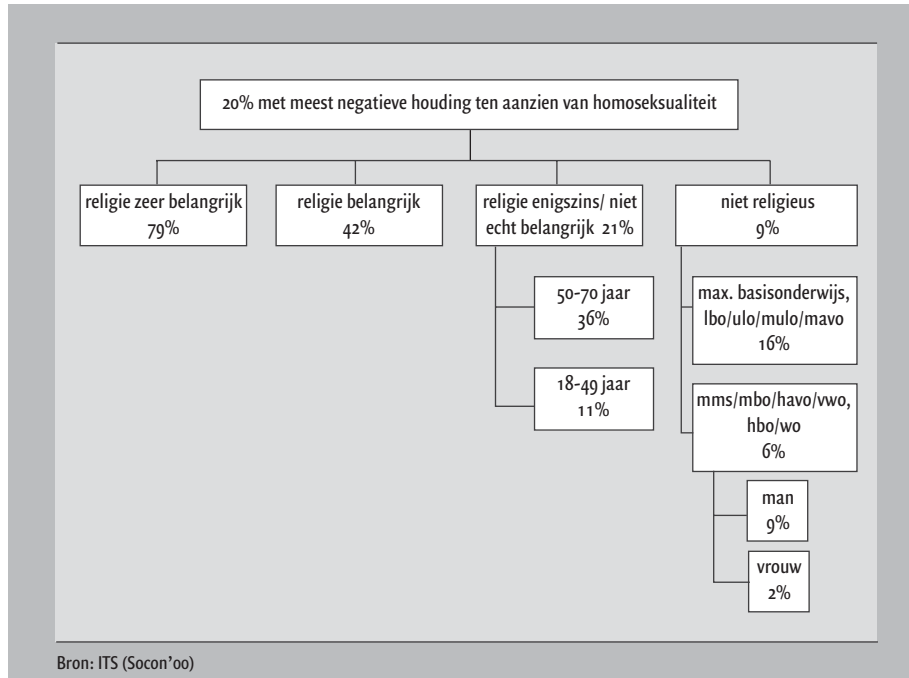
a Niet-significante coëfficiënten ($p > 0,5$) staan tussen haken. Gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten hebben een waarde tussen +1 en -1. Een waarde verder van nul duidt op een sterker effect. Het plus- en minteken geven aan of het om een positief of negatief effect ten opzichte van de vergelijkingsgroep gaat.

Bron: ITS (Socon'00)

In figuur 3.6 zijn de grootste verschillen tussen bevolkingsgroepen op een andere manier zichtbaar gemaakt. De gehanteerde procedure¹² toont steeds de contrasten. Van de totale bevolking is 20% hier als relatief homonegatief gedefinieerd (score van 3,2 of lager op hier beschreven schaal van 1-5). Te zien is vervolgens dat religie allereerst de grootste contrasten binnen de bevolking te zien geeft. Bijna 8 op de 10 personen voor wie religie zeer belangrijk is, heeft een negatieve houding ten aanzien van homoseksualiteit. Onder niet-religieuzen is dit maar 1 op de 10 personen. Bij de laatsten is vervolgens opleiding een belangrijke onderscheidende factor: de laag-opgeleide niet-religieuzen zijn vaker homonegatief (16%). De minst homonegatieve groep bestaat uit middelbaar of hoger opgeleide, niet-religieuze vrouwen (slechts 2% van hen staat negatief tegenover homoseksualiteit).

Figuur 3.6

Het aandeel met een negatieve attitude ten aanzien van homoseksualiteit, in contrastgroepen, bevolking van 18-70 jaar, 2000 (in procenten)

3.6.2 De houding van jongeren ten aanzien van homoseksualiteit

Tijdens de tienerjaren gaan jongeren experimenteren met relaties. De seksuele voorkeur kan dan een issue zijn. De reactie en houding van andere jongeren (klasgenoten, vrienden) tegenover homoseksualiteit zijn voor veel homoseksuele en lesbische jongeren van groot belang (zie bv. De Graaf et al. 2005a). Een homonegatieve omgeving maakt het voor homoseksuele jongeren moeilijk om uit te komen voor hun seksuele voorkeur.

In 1995 en 2005 zijn grootschalige landelijke onderzoeken verricht naar jongeren en seksualiteit in Nederland (Brugman et al. 1995; De Graaf et al. 2005a). In deze onderzoeken is een beperkt aantal vragen gesteld over de houding ten aanzien van homoseksualiteit. Deze vragen hadden vooral betrekking op de acceptatie van homoseksuele vrouwen en mannen. Eén vraag betreft de reactie op homoseksualiteit in de eigen naaste omgeving. Omdat de onderzoeken van 1995 en 2005 door diverse oorzaken niet goed vergelijkbaar zijn, beperken we ons hier tot de meest recente informatie.

Uit tabel 3.6 kan worden opgemaakt dat jongeren in 2004 in algemene zin nogal negatief zijn als het om homoseksualiteit gaat. Wel blijkt dat zij minder negatief denken over vrouwelijke homoseksualiteit dan over mannelijke. Bijna 40% vindt het

bijvoorbeeld vies als twee jongens met elkaar vrijen en bijna 20% vindt het vies als het om twee meisjes gaat.

Als jongeren geconfronteerd worden met homoseksualiteit in hun eigen omgeving, zijn zij minder negatief. 8% van de jongeren zegt de vriendschap te verbreken als een vriend(in) homoseksueel blijkt te zijn.

Tabel 3.6

De houding tegenover homoseksualiteit met betrekking tot de acceptatie van homoseksuele vrouwen en mannen, bevolking van 11-24 jaar, 2004 (in procenten)

	helemaal/ eigenlijk niet goed		helemaal/ eigenlijk goed
twee jongens voelen veel voor elkaar; als zij met elkaar vrijen, vind ik dat...	30	- ^a	70
twee meisjes voelen veel voor elkaar; als zij met elkaar vrijen, vind ik dat...	19	- ^a	81
	(helemaal) mee eens	niet mee eens/ niet mee oneens	(helemaal) mee oneens
het is vies als twee jongens met elkaar vrijen	38	20	42
het is vies als twee meisjes met elkaar vrijen	17	18	65
als mijn beste vriend(in) me zou ver- tellen dat hij/zij homo/lesbo was, zou ik de vriendschap verbreken	8	10	82

a Er was hier geen middencategorie.

Bron: RNG (JOS'04)

De Rotterdamse jeugdmonitor laat overigens een negatiever beeld zien (GGD Rotterdam 2005) dan dit landelijke plaatje. Daarin stemt 44% van de leerlingen van de eerste klas van het voortgezet onderwijs en 36% van de derde klas in met de uitspraak 'Homo's of lesbo's zouden niet tot mijn vrienden/vriendinnen mogen behoren'. En 50% van de vo3-leerlingen vindt het vies als twee mannen of twee vrouwen met elkaar vrijen.

Het verschil met het landelijke beeld heeft mogelijk te maken met de andere samenstelling van de Rotterdamse leerlingpopulatie. Niet alle jongeren zijn namelijk even negatief over homoseksualiteit.

Om verschillen tussen groepen te bezien, is met de landelijke gegevens een attitudeschaal gemaakt door het gemiddelde van de scores op de vijf afzonderlijke items te berekenen.¹³ De analyse leert dat meisjes gemiddeld genomen positiever staan ten opzichte van homoseksualiteit dan jongens (tabel 3.7). Ook blijkt de houding van jongeren onder de 18 jaar negatiever te zijn dan die van jongeren van 18 jaar of ouder. Homonegativiteit neemt dus af met het ouder worden (zie ook De Graaf et al. 2005a).

Tussen de etnische groepen bestaan er eveneens verschillen. Autochtone jongeren staan positiever ten opzichte van homoseksualiteit dan de Marokkaanse, Turkse en Surinaamse groep. Surinaamse jongeren staan op hun beurt positiever ten opzichte van homoseksualiteit dan Turkse en Marokkaanse jongeren. De Marokkaanse en Turkse jongeren hebben de meest negatieve houding; het verschil tussen die twee groepen is niet-significant.

Tabel 3.7

De attitude^a ten aanzien van homoseksualiteit met betrekking tot de verschillende subgroepen, bevolking van 11-24 jaar, 2004 (gemiddelden)

	geslacht		leeftijd		autochtoon	etnische groep		
	jongens	meisjes	11-17 jaar	≥ 18 jaar		Marokkaans	Turks	Surinaams
gemiddelde score	3.55	3.90	3.43	3.98	3.88	2.31	2.50	3.26

a Hoe hoger de score, hoe positiever de jongeren tegenover homoseksualiteit staan (schaal van 1-5).

Bron: RNG (JOS'04)

In Rotterdam wonen veel meer niet-westerse allochtone jongeren, hetgeen vermoedelijk verklaart waarom in de Rotterdamse jeugdmonitor het gemiddelde beeld van de houding van jongeren tegenover homoseksualiteit negatiever is dan over het hele land bezien.

3.6.3 Verschillen tussen etnische groeperingen

Dan schakelen we nu over naar de vraag in hoeverre verschillen tussen etnische groepen zich ook voordoen in de volwassen bevolking. In de media verschijnen zo nu en dan berichten dat het met name onder Turken en Marokkanen slecht is gesteld met de acceptatie van homoseksualiteit (zie bv. de uitzending van Netwerk op 4 juli 2005¹⁴). Met de toename van het aandeel niet-westerse allochtonen in de samenleving, is de zorg over een tolerante houding ten aanzien van homoseksualiteit dan ook toegenomen.

Om de houding van allochtone Nederlanders ten aanzien van homoseksualiteit te peilen, zijn in 2004/'05 aan Surinamers, Antillianen, Marokkanen, Turken en een vergelijkingsgroep van autochtonen uit de vijftig grootste gemeenten¹⁵ drie stellingen over homoseksualiteit voorgelegd (LAS'04/'05). We bezien allereerst de uitkomsten voor de drie afzonderlijke stellingen. Het aandeel autochtone stedelingen dat afwijzend reageert op de uitspraak 'Homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen' is het kleinst (2%) (tabel 3.8). Surinamers wijken daar met 4% nauwelijks van af. Onder Antillianen, maar vooral onder Marokkanen en Turken is een relatief groot deel negatief over homoseksualiteit. Zo neemt bijna een op de vier Turken een negatieve houding aan ten opzichte van deze algemene stelling.

Tabel 3.8

Stelling: 'Homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen', mening van 15-64-jarigen uit vijf etnische groepen, 2004/'05 (in procenten)

	(helemaal) mee eens	niet mee eens, niet mee oneens	(helemaal) oneens	wil niet zeggen, geen informatie
autochtonen	95	2	3	0
Surinamers	88	6	4	2
Antillianen	77	9	12	2
Marokkanen	64	11	17	8
Turken	60	11	23	6

Bron: SCP (LAS'04/'05)

Wanneer het over het burgerlijk huwelijk voor homoseksuele paren gaat, zijn de allochtonen nog conservatiever (tabel 3.9). Meer dan de helft van de Turken staat er afwijzend tegenover dat homoseksuelen met elkaar mogen trouwen. Bij de Marokkanen betreft dit 48% en bij de Antillianen 35%. Ook onder de Surinamers, die in eerste instantie niet veel afweken van de autochtone stedelingen, staat 22% negatief tegenover het burgerlijk huwelijk voor homoseksuelen. Van de autochtone stedelingen ziet 9% het huwelijk tussen homoseksuele paren niet zitten.

Tabel 3.9

Stelling: 'Het is goed dat homoseksuelen met elkaar mogen trouwen', mening van 15-64-jarigen uit vijf etnische groepen, 2004/'05 (in procenten)

	(helemaal) mee eens	niet mee eens, niet mee oneens	(helemaal) oneens	wil niet zeggen, geen informatie
autochtonen	83	7	9	1
Surinamers	61	12	22	5
Antillianen	47	15	36	3
Marokkanen	31	12	48	9
Turken	26	12	55	7

Bron: SCP (LAS'04/'05)

De derde stelling die werd voorgelegd, valt onder de derde dimensie: de reactie op homoseksualiteit in de naaste omgeving. Het gaat om de uitspraak: 'Ik zou het een probleem vinden als mijn kind op school les krijgt van een homoseksuele leraar of lerares'. Terwijl slechts 2% van de autochtone stedelingen dat een probleem zou vinden, vinden veel migranten dit een heuse kwestie: Turken (27%) en Marokkanen (21%) vaker dan Antillianen (14%) en Surinamers (11%) (tabel 3.10).

Tabel 3.10

Stelling: 'Ik zou het een probleem vinden als mijn kind op school les krijgt van een homoseksuele leraar of lerares', mening van 15-64-jarigen uit vijf etnische groepen, 2004/'05 (in procenten)

	(helemaal) mee eens	niet mee eens, niet mee oneens	(helemaal) oneens	wil niet zeggen, geen informatie
autochtonen	2	3	95	0
Surinamers	11	6	81	2
Antillianen	14	9	75	2
Marokkanen	21	7	65	7
Turken	27	9	58	6

Bron: SCP (LAS'04/'05)

Er is dus een aanzienlijke minderheid onder de allochtonen die negatief reageert op uitspraken over homoseksualiteit. Over de mogelijkheid dat homoseksuelen met elkaar trouwen denkt zelfs (bijna) de helft van de Marokkanen en Turken negatief. De volgorde in de oordelen tussen de groepen vertoont een duidelijk patroon. Turken en Marokkanen zijn het meest negatief, gevolgd door Antillianen en Surinamers.

Vooraf de eerste twee groepen geven vaker geen antwoord op de stellingen. Bij de constructie van een Arabische vragenlijstversie van het LAS'04/'05, lieten twee Marokkaanse vertalers weten dat interviewers beter niet konden praten over het onderwerp homoseksualiteit en dat de drie stellingen over homoseksualiteit beter overgeslagen konden worden. Daar werd aan toegevoegd dat het helemaal uit den boze was dat een Marokkaanse mannelijke interviewer deze homostellingen aan een andere Marokkaanse man zou voorleggen. Men zal zich dan ook wellicht afvragen of de groep die negatief is ten opzichte van homoseksualiteit niet een stuk groter is dan uit het onderzoek blijkt, en of de mensen die geen antwoord hebben willen geven eigenlijk ook negatief zijn ten aanzien van homoseksualiteit. Daarom hebben we gekeken wat de kenmerken zijn van de groep mensen die geen antwoord hebben gegeven.

Mensen die geen antwoord hebben gegeven op de ene 'homostelling' hebben dat vaak ook niet gedaan op de andere. In totaal hebben iets meer dan 100 van de 4000 respondenten op alle drie de vragen geen antwoord gegeven (2,5%). Deze groep van niet-antwoorders blijkt het meest te lijken op de mensen die negatief staan ten opzichte van homoseksualiteit, namelijk mensen die moslim zijn, die regelmatig een geloofsbijspraak bezoeken, die vinden dat hun geloof een belangrijk deel van hen zelf is, die persoonlijk gekwetst zijn als iemand iets slechts zegt over hun eigen geloof, die vinden dat niemand hun geloof in twijfel mag trekken en die Turks of Marokkaans zijn. Hoewel we het niet met zekerheid kunnen zeggen, is dit een aanwijzing voor een wat grotere omvang van de groep die negatief is ten aanzien van homoseksualiteit.

Dat allochtone Nederlanders verschillen van autochtone Nederlanders in hun houding ten aanzien van homoseksualiteit, behoeft echter nadere analyse. Etnische minderheden zijn gemiddeld lager opgeleid, hangen andere religies aan en zijn gemiddeld veel jonger dan autochtone Nederlanders (SCP/WODC/CBS 2005). Het is goed mogelijk dat de verschillen in houding tussen etnische minderheden en autochtonen (deels) kunnen worden verklaard door verschillen in achtergrondkenmerken.

Op een gelijksoortige manier als bij het Socon-onderzoek zijn de drie homostellingen uit het LAS-onderzoek samengevoegd tot één homoattitudeschaal (waarde 1 tot en met 5, α 0,7424) waarbij een hogere waarde een positieve houding betekent. Door middel van (multivariate regressie)analyse wordt opnieuw gekeken welke kenmerken van invloed zijn op de houding ten aanzien van homoseksualiteit. Dit keer bezien we de invloed van etniciteit, geslacht, leeftijd, opleiding en religiositeit. Als vergelijkingsgroepen zijn autochtone stedelingen, vrouwen, hoger opgeleiden en niet-religieuzen genomen, omdat zij het positiefst ten opzichte van homoseksualiteit blijken te staan. Omdat voor leeftijd onduidelijk is welke groep het positiefst is ten opzichte van homoseksualiteit, is dezelfde leeftijdscategorie als in de Socon-analyse gekozen (25-34-jarigen).

Tabel 3.11 bevat de gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten. Het effect van ieder kenmerk wordt hier uitgedrukt op een schaal van -1 tot $+1$, waarbij een waarde dichterbij nul betekent dat het desbetreffende kenmerk minder effect heeft op de homoattitude. Het eerste cluster in de tabel bestaat uit de invloed van etniciteit gecombineerd met de migratiegeneratie. Dit laatste betekent dat de vier groepen niet-westerse allochtonen zijn uitgesplitst naar allochtonen die in het buitenland zijn geboren (eerste generatie) en allochtonen die in Nederland zijn geboren (tweede generatie).

In de tabel is te zien dat de etnische herkomst tamelijk belangrijk is voor de attitude ten aanzien van homoseksualiteit, ook als rekening wordt gehouden met verschillen in andere achtergrondkenmerken tussen de groepen. Turken en Marokkanen zijn negatiever ten opzichte van homoseksualiteit dan autochtone stedelingen. Dit geldt zowel voor de eerste als de tweede generatie Turken en Marokkanen, maar de eerste generatie is duidelijk negatiever. Ook Antillianen van de eerste generatie staan negatiever ten opzichte van homoseksualiteit dan de autochtone vergelijkingsgroep; bij de tweede generatie doet zich dat verschil niet meer voor. Surinamers verschillen niet van autochtonen als gecontroleerd wordt voor geslacht, leeftijd, opleiding en religie.

In deze onderzoekspopulatie van personen van verschillende etnische herkomst, blijkt geslacht er niet toe te doen. Mannen zijn niet significant negatiever ten aanzien van homoseksualiteit dan vrouwen, of omgekeerd. Zoals we verderop zullen zien, komt dat doordat voor de homoattitude in sommige etnische groepen het geslacht wel en in andere geen rol van betekenis speelt. Leeftijd speelt in deze gemengde populatie een bescheiden rol: ouderen hebben een negatievere attitude ten opzichte van homoseksualiteit. En zoals ook al uit de analyses op het Socon-bestand bleek

(zie tabel 3.5), biedt ook opleiding een verklaring voor verschillen in attitude ten aanzien van homoseksualiteit. Religiositeit ten slotte is eveneens een krachtige voorspeller voor de homoattitude. Dit is afgemeten aan het belang dat men aan religie hecht.¹⁶ Mensen die religie enigszins tot zeer belangrijk vinden, hebben een negatievere attitude ten opzichte van homoseksualiteit dan mensen die niet religieus zijn.¹⁷ Een deel van de verschillen tussen etnische groepen wordt verklaard door verschillen in religiositeit in die groepen.¹⁸

Tabel 3.11

De houding ten aanzien van homoseksualiteit, gecorrigeerd voor achtergrondkenmerken, naar etnische groep, 2004/'05 (gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten)^a (n = 3967)

	bèta
eticiteit en migratiegeneratie (vgl. met autochtonen)	
Turken eerste generatie	-0,172
Turken tweede generatie	-0,073
Marokkanen eerste generatie	-0,159
Marokkanen tweede generatie	-0,038
Surinamers eerste generatie	(0,010)
Surinamers tweede generatie	(0,001)
Antillianen eerste generatie	-0,134
Antillianen tweede generatie	(-0,021)
man (vgl. met vrouw)	
	(-0,017)
leeftijd (vgl. met 25-34-jarigen)	
15-24-jarigen	(-0,016)
35-49-jarigen	-0,050
50-64-jarigen	-0,065
opleidingsniveau (vgl. met hbo/wo)	
maximaal basisonderwijs	-0,119
vbo/mavo	-0,047
mbo/havo/vwo	(-0,019)
belang van religie (vgl. met niet-religieuzen)	
religie niet echt belangrijk	(-0,002)
religie enigszins belangrijk	-0,119
religie belangrijk	-0,172
religie erg belangrijk	-0,223
verklaarde variantie (r²) (in %)	
	16,5

a De niet-significante coëfficiënten ($p > 0,05$) staan tussen haken. Gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten hebben een waarde tussen +1 en -1. Een waarde verder van nul duidt op een sterker effect. Het plus- en minteken geven aan of het om een positief of negatief effect ten opzichte van de vergelijkingsgroep gaat.

Bron: SCP (LAS'04/'05)

In de regressieanalyse is gekeken naar de invloed van de verschillende kenmerken op de houding, door de totale populatie in de analyse te betrekken. Het is vervolgens interessant te bezien of in de verschillende etnische groepen steeds dezelfde of wellicht andere factoren het meest onderscheidend zijn voor de attitude ten opzichte van homoseksualiteit. Wellicht is onder Turken en Marokkanen bijvoorbeeld religie belangrijker dan onder Surinamers, en is bij de laatsten allereerst opleiding het meest onderscheidend. Die analyse is wederom gedaan via een zogenaamde Chaid-analyse (zie ook noot 12).

In figuur 3.7 is allereerst te zien dat het aandeel personen dat negatief staat ten opzichte van homoseksualiteit het hoogst is onder Turken en Marokkanen. Ongeveer de helft van deze groepen (51% van de Turken en 48% van de Marokkanen) heeft een negatieve score op de schaal.¹⁹

Vervolgens zijn voor de vijf groepen twee verschillende factoren het meest onderscheidend voor de houding tegenover homoseksualiteit. Voor Turken en Surinamers is dat het opleidingsniveau, waarbij een lager opleidingsniveau vergezeld gaat van een negatievere attitude. Voor Marokkanen, Antillianen en autochtone stedelingen doet het belang van religie er het meest toe: een sterkere mate van religiositeit staat voor een negatievere houding.

Zoals we al eerder opmerkten, is voor de homoattitude geslacht niet in alle groepen van belang. Het meest nadrukkelijk komt een verschil tussen de seksen naar voren bij de autochtonen (maar zoals gezegd is religiositeit in die groep het eerste onderscheidende criterium). Ongeacht de mate van religiositeit zijn autochtone mannen gemiddeld negatiever in hun opvattingen over homoseksualiteit dan vrouwen. Bij de vier etnische-minderheidsgroepen zien we alleen een sekseverschil optreden bij Turken die meer dan alleen basisonderwijs hebben genoten.

Wanneer we alle 'cellen' met elkaar vergelijken, kunnen we vaststellen dat autochtone vrouwen die religie niet (echt) belangrijk vinden het kleinste aandeel met een homonegatieve houding kennen (5%). Daarop volgen Antillianen van de tweede generatie die religie niet (echt) belangrijk (11%). Het aandeel negatief scorenden is het grootst onder Marokkanen van de eerste generatie die religie zeer belangrijk vinden (67%).

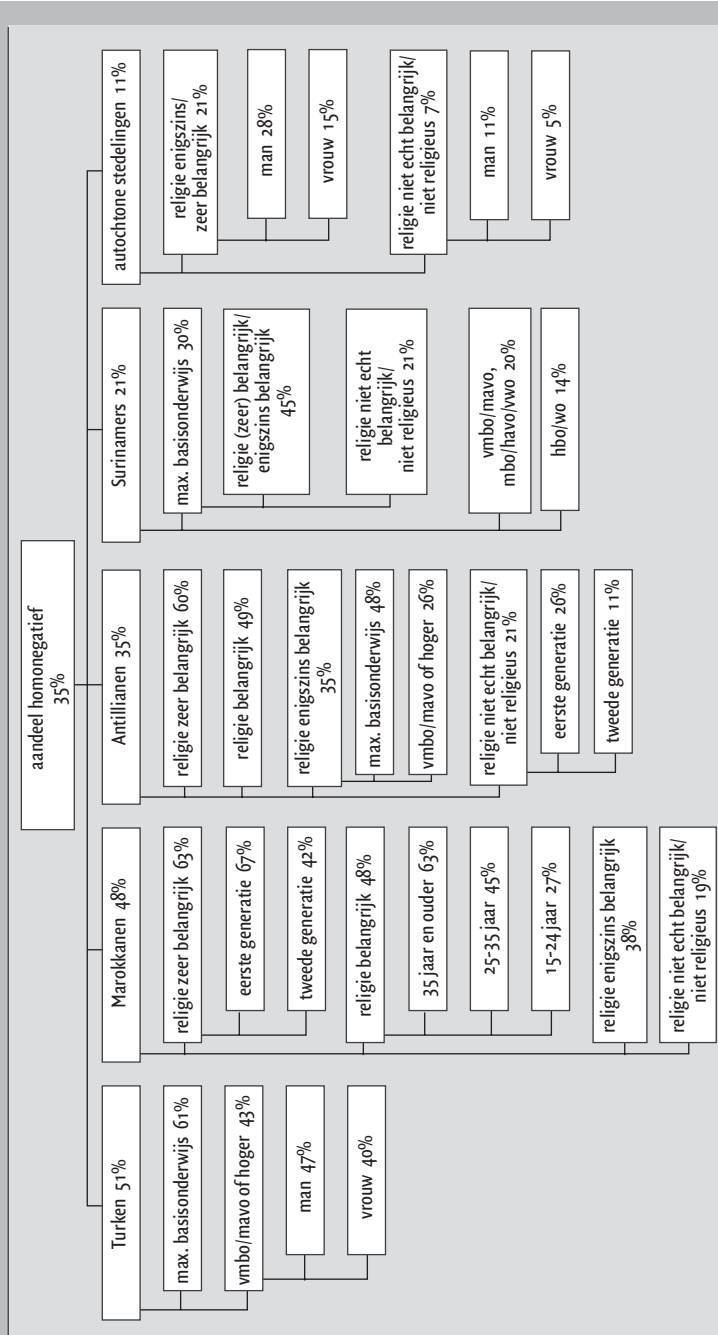
3.7 Conclusie

Hoe homonegatief zijn de Nederlanders?

Uit bevolkingsonderzoeken blijkt dat Nederland in vergelijking met andere landen het meest homotolerant is. Zweden en Denemarken wijken echter nauwelijks af als gekeken wordt naar het aandeel dat negatief reageert op uitspraken over homoseksualiteit.

De beschikbare bronnen laten zien dat in de loop der jaren de mate waarin er in Nederland sprake was van een negatieve houding duidelijk is verminderd. Wat de algemene aanvaarding betreft, lijkt er een ondergrens bereikt: de percentages blijven al

Figuur 3.7
 Het aandeel met een negatieve attitude ten aanzien van homoseksualiteit, in contrastgroepen, bevolking van 15-64 jaar, 3 2004/05 (in procenten)

a De autochtone stedelingen vormen een selecte groep, doordat de meerderheid van de autochtone Nederlanders niet in de vijftig grootste gemeenten van Nederland woont (zie voor toelichting Keuzenkamp en Merens 2006).

Bron: SCP (LAS'04/05)

geruime tijd nagenoeg gelijk. De groep die negatief scoort op algemene uitspraken over homoseksualiteit ligt vanaf de jaren tachtig op ongeveer 5%. Maar tegenover het samenwonen van homoparen staat nog meer dan een op de tien Nederlanders negatief, vooral als het om het eigen kind gaat. Bovendien spreekt een groot deel zijn afkeuring uit over seks tussen mensen van hetzelfde geslacht.

Wanneer we kijken naar opvattingen over *gelijke rechten*, is er eveneens een sterke afname van het aandeel Nederlanders dat daar negatief tegenover staat, al blijven sommigen gelijke rechten voor homoseksuelen afkeuren. De groep die negatief staat ten opzichte van gelijke rechten op woonruimte en erven is erg klein (resp. 4% en 3%). Met de openstelling van het burgerlijk huwelijk voor homoseksuelen en adoptie blijken heel wat meer Nederlanders moeite te hebben: 22% van de bevolking vindt het niet goed dat homoseksuelen tegenwoordig met elkaar kunnen trouwen en 34% is tegen gelijkberechtiging op het vlak van adoptie.

De reactie op homoseksualiteit in het openbaar blijkt uit de houding ten aanzien van het publiekelijk zoenen van twee vrouwen of twee mannen. De tolerantie daarvoor is laag: 42% van de Nederlanders vindt het aanstootgevend als twee mannen zoenen, 31% als het om twee vrouwen gaat. Ter vergelijking: 8% van de Nederlanders vindt het aanstootgevend als het om een vrouw en een man gaat. Ook uit kleinschalig onderzoek naar de mening over zichtbare uitingen van homoseksualiteit – iets wat in de bevolkingsopinieonderzoeken tot nu toe niet is nagegaan – komt het beeld naar voren dat dit nog moeilijk ligt. Homoseksualiteit als zodanig mag dan niet zozeer meer het probleem zijn, maar volgens een aanzienlijke minderheid is er te veel aandacht voor homoseksualiteit en hebben velen moeite met te nadrukkelijk gedrag van homoseksuelen.

Welke groepen zijn het meest negatief?

De houding van Nederlandse jongeren tegenover homoseksualiteit is niet op vergelijkbare wijze onderzocht als de houding van de rest van de bevolking, hetgeen het doen van uitspraken over een eventueel verschil bemoeilijkt. Duidelijk is wel dat de houding van jongeren nogal negatief is, maar naarmate zij ouder worden neemt dat af.

Verder blijkt dat mannen, lager opgeleiden en religieuze Nederlanders negatiever staan ten opzichte van homoseksualiteit dan vrouwen, hoger opgeleiden en niet-religieuze. Ook etniciteit speelt een rol bij de houding ten aanzien van homoseksualiteit. Turken, Marokkanen en Antillianen zijn in grotere mate negatief ten opzichte van homoseksualiteit dan autochtonen. Vooral de eerste generatie migranten van deze etnische groeperingen staat afwijzend tegenover homoseksualiteit.

De vraag of de toename van het aandeel etnische minderheden in de bevolking gepaard gaat met afnemende acceptatie van homoseksualiteit, valt momenteel helaas niet te beantwoorden. De op dit moment beschikbare trendgegevens bevatten daarvoor te weinig informatie over leden uit deze groepen.

Noten

- 1 De maximumleeftijd van de onderzoekspopulatie van het project CV'75-'04) verschild. Van 1975 tot en met 1985 lag de maximumleeftijdsgrens op 74 jaar. In 1986 was die 80 jaar en vanaf 1987 staat alleen de ondergrens vast, op 16 jaar.
- 2 Informatie verstrekt door Eva Gillian, verbonden aan het Centre for Comparative Social Surveys van de City University in Dublin en betrokken bij het ESS.
- 3 Over de Hongaren, die in figuur 3.2 helemaal onder stonden, bevat de wvs in dit geval geen gegevens.
- 4 De alfa van de lesboschaal is 0,89, de alfa van de homoschaal is ook 0,89.
- 5 Het LAS'04/'05 laat iets andere cijfers zien met betrekking tot de goed- of afkeuring van het homohuwelijk onder autochtonen. Wel gaat het hier om een aparte groep autochtonen, namelijk stedelingen. In dit geval vindt 9% van de autochtone stedelingen het niet goed dat homoseksuelen kunnen trouwen, kiest 7% voor de middenpositie en vindt 83% dit wel goed (zie tabel 3.9).
- 6 Mensen konden op deze stelling geen neutrale houding aannemen.
- 7 De betrouwbaarheid van de beide schalen is hoog, namelijk een alfa van 0,91 voor moderne homonegativiteit en van 0,86 voor traditionele homonegativiteit.
- 8 Wel kwamen deze stellingen terug in het Socon-onderzoek van 2000, maar zij staan niet in de figuur, omdat er sprake is van een ander databestand, waardoor zich formule-rings- en volgorde-effecten voor kunnen doen. In deze onderzoekspopulatie staat 4% negatief tegenover de stelling dat homoseksuelen gelijke rechten moeten hebben met betrekking tot woonruimte, en is 3% negatief over de stelling dat homoseksuele paren dezelfde rechten moeten hebben als heteroseksuele paren bij het van elkaar erven (zie tabel 3.2).
- 9 De vergelijkingsgroepen zijn op basis van de literatuur gekozen. Het gaat hierbij om de groep die naar verwachting het meest positief staat ten opzichte van homoseksualiteit. In dit geval zijn dat vrouwen, hoger opgeleiden en niet-religieuzen. In één geval (leeftijd) is het op voorhand niet duidelijk welke groep het meest positief is ten opzichte van homoseksualiteit. In de literatuur wordt verondersteld dat zowel de jongste als oudste leeftijdscategorieën negatief staan tegenover homoseksualiteit (Van de Meerendonk en Scheepers 2004). Daarom hebben wij zelf een vergelijkinggroep geselecteerd, namelijk de 25-34-jarigen.
- 10 Het belang dat aan religie wordt toegekend, wordt geconstrueerd uit de volgende stellingen:
  - 1 mijn geloofsovertuiging heeft veel invloed in mijn leven van alledag;
  - 2 als ik belangrijke beslissingen moet nemen, speelt mijn geloofsovertuiging daarbij een grote rol;
  - 3 mijn geloofsovertuiging heeft veel invloed op mijn politieke opvattingen;
  - 4 als ik geen geloofsovertuiging had, zou mijn leven er heel anders uitzien;
  - 5 geloof is iets wat me erg veel interesseert (alfa 0,9279).Vervolgens is deze schaal ingedeeld in vier categorieën, naar het belang dat aan religie wordt toegekend, en is er een vijfde categorie aan toegevoegd met niet-religieuzen. Van deze vijf categorieën zijn vijf dummyvariabelen gemaakt. Deze dummy's zijn in de regressieanalyse opgenomen, met de categorie 'niet-religieus' als referentiegroep.
- 11 Om de invloed van religie te bepalen, is nog een maat voor religiositeit geconstrueerd: religieuze participatie. Religieuze participatie is gebaseerd op of men religieus is opgevoed, of men lid is van een geloofsgenootschap en op de bezoekfrequentie van geloofsbijeenkomsten. Matig religieuzen zijn al dan niet religieus opgevoed, zijn al dan

- niet (kerk)lid en gaan af en toe (enkele keren per jaar tot één keer per maand) of nooit naar de kerk. Sterk religieuzen daarentegen zijn vrijwel altijd religieus opgevoed, zijn kerklid en wonen regelmatig (één keer per week of meer) geloofsbijeenkomsten bij. De vergelijkingsgroep bestaat uit niet-religieuzen die geen kerklid zijn ($n = 616$) en al dan niet religieus zijn opgevoed (350 zijn religieus opgevoed). Uit deze analyse (basismodel + opleiding + religieuze participatie) blijkt dat matig religieuzen negatiever staan ten opzichte van homoseksualiteit dan mensen die niet religieus zijn. Daarnaast hebben mensen die én religieus zijn opgevoed én kerklid zijn én geregeld een geloofsbijeenkomst bijwonen (de sterk religieuzen) in vergelijking tot niet-religieuzen een negatievere attitude ten aanzien van homoseksualiteit. Omdat het model met belang van religie beter verklaart dan het model met religieuze participatie (verklaarde variantie 37,2% resp. 33,4%) is alleen de eerstgenoemde in de tekst gepresenteerd.
- 12 De gebruikte techniek is Chaid (*chi² automatic interaction detection*). Hierbij wordt uit de in de analyse ingevoerde kenmerken steeds dat kenmerk geselecteerd waarmee de meest contrasterende groepen kunnen worden onderscheiden. En binnen de dan onderscheiden groepen wordt vervolgens weer hetzelfde gedaan.
- 13 De Cronbachs alfa van de homoattitudeschaal is 0,82.
- 14 Voor deze uitzending deed onderzoeksbureau Motivaction onderzoek onder de bevolking, waarbij ook 120 Turkse en Marokkaanse Nederlanders (van 16-40 jaar) zijn ondervraagd. Een kleine meerderheid van hen bleek positief te staan tegenover homoseksualiteit, maar gemiddeld genomen is de acceptatie bij hen lager dan onder de totale bevolking.
- 15 Het merendeel van de allochtonen van 15 jaar of ouder uit de vier groepen woont in een van de vijftig grootste gemeenten (tussen de 75% en 79%). Bij de autochtonen is dit 35%. De autochtonen in het onderzoek vormen daardoor per definitie een selecte groep, doordat de meerderheid niet in de vijftig grootste gemeenten woont (zie voor meer uitgebreide toelichting Keuzenkamp en Merens 2006).
- 16 Er is een religiositeitschaal (alfa 0,6780) geconstrueerd uit de volgende drie stellingen:
- 1 mijn geloof is een belangrijk deel van mijzelf;
  - 2 als iemand iets slechts zegt over mijn geloof voel ik me persoonlijk gekwetst;
  - 3 niemand mag mijn geloof in twijfel trekken.
- Vervolgens is deze schaal ingedeeld in vier categorieën, naar het belang dat aan religie wordt toegekend, en is er een vijfde categorie aan toegevoegd met niet-religieuzen. Van deze vijf categorieën zijn vijf dummyvariabelen gemaakt. Deze dummy's zijn in de regressieanalyse opgenomen, met de categorie 'niet-religieus' als referentiegroep.
- 17 Ook een andere maat voor religie (religieuze participatie) is geconstrueerd. Deze variabele was echter iets minder sterk dan het belang dat aan religie wordt toegekend en is daarom buiten beschouwing gelaten. Wel bleek dat matig religieuzen en sterk religieuzen een negatievere attitude te hebben ten opzichte van homoseksualiteit dan niet-religieuzen. Ofwel: personen die zichzelf tot een godsdienst rekenen en die frequent een geloofsbijeenkomst bijwonen, staan negatiever ten opzichte van homoseksualiteit dan niet-religieuzen. Het religiositeitprofiel in LAS'04/05 bestaat uit niet-religieuzen, matig religieuzen (religieus, weinig bezoek aan geloofsbijeenkomsten) en sterk religieuzen (religieus en frequent bezoek aan geloofsbijeenkomsten van enkele keren per maand tot iedere dag). Er is niet gevraagd naar religieuze opvoeding.
- 18 Dit blijkt uit de vergelijking van de ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten.
- 19 Score lager dan 2,7 op schaal van 1 tot en met 5, waarbij 5 een positieve houding betekent.

4 Ongezouten meningen op internet

Ramon van Geytenbeek, Edwin van der Hulst, David Bos en Gert Hekma

4.1 Een inhoudsanalyse

4.1.1 Wat wordt gezegd?

Internet heeft een belangrijke plaats in de hedendaagse Nederlandse samenleving: het biedt allerlei mogelijkheden voor het verwerven van producten en diensten, informatie en inzicht, kennis en kennissen. Vooral jongeren maken druk gebruik van de mogelijkheden om (anoniem) met elkaar van gedachten te wisselen. Daarbij komen allerlei onderwerpen aan de orde. Het internetgebruik onder jongeren neemt in een rap tempo toe. Van de Nederlandse jongeren is 87% dagelijks online, waarvan bijna de helft meer dan 3 uur (De Haan en Van 't Hof 2006).

Dit deelonderzoek is bedoeld om vast te stellen waar en hoe homoseksualiteit en homoseksuelen ter sprake komen op Nederlandse websites. Daarbij zullen we voornamelijk letten op generaliserende, negatieve uitspraken. Ons streven is vooral inhoud en context van zulke uitingen vast te stellen en minder om te bepalen in welke mate homonegativiteit voorkomt op internet of wie zich daar het meest schuldig aan maken. Kwantificeren is minder relevant voor ons onderzoek, omdat de negatieve uitspraken niet per se representatief zijn en soms meer een provocatie dan een eerlijke mening uitdrukken, waarbij de lezers van de sites niet altijd de desbetreffende mening zullen delen.

We willen vaststellen wat internetters zoal ten nadele van homoseksualiteit, homo's of lesbo's zeggen. Wat hebben ze erop tegen? Geven ze blijk van (emotionele) afkeer of van (morele, religieuze, politieke) afkeuring? Gebruiken ze culturele, religieuze of biologische argumenten? En wat verstaan ze eigenlijk onder homoseksualiteit? Met welke 'kwalen', 'zwaktes', 'gebreken', 'misstanden' of 'ondeugden' associëren ze het?

Bijzondere aandacht verdienen websites met een uitgesproken politieke, religieuze of etnische signatuur. Spreekt men daar een negatief oordeel uit over homoseksualiteit? Zo ja, op welke gronden? Wordt homoseksualiteit voorgesteld als iets wat ook voorkomt in de eigen groep of juist als iets wat daaraan volstrekt vreemd zou zijn? Ten slotte zullen we ook nagaan welk gedrag de internetters ten aanzien van homo's en lesbo's aanbevelen: vinden ze verbaal of fysiek geweld oirbaar en prijzen ze dat zelfs aan? Of keuren ze het juist af?

De generaliseerbaarheid van de uitkomsten van dit deelonderzoek zal gering zijn. De resultaten kunnen echter een belangrijke bijdrage leveren aan het beantwoorden van de algemene onderzoeksvraag. Ongezouten uitspraken over homoseksualiteit en homoseksuelen bieden immers inzicht in de mogelijke achtergronden van de attitudes van Nederlanders van diverse pluimage ten aanzien van homoseksualiteit.

Gezien de onderzoeksvraag richten we ons vooral op negatieve uitlatingen, zoals die in de periode van 31 oktober 2003 tot 1 maart 2006 op internetfora zijn geuit. We concentreren ons op die plekken waar de levendigste discussies over homoseksualiteit plaatsvinden en die gemakkelijk te vinden zijn. Deze kunnen immers de grootste invloed hebben op hen die ze bezoeken.

Internet

Internet is een boeiend, maar ook een moeilijk te vatten en ongestructureerd onderzoeksveld. Informatie ligt er zeer verspreid; discussies lopen nogal eens door elkaar heen en lijken daarom sprekend op borrelpraat. In dit onderzoek concentreren we ons op internetfora. Daar komen mensen virtueel bijeen om te discussiëren over velerlei onderwerpen. Het bijdragen daaraan gebeurt door het ‘posten’ van een bericht op een forum. Dat is iets anders is dan chatten. Waar chatten een directe, kortdurende interactie is tussen mensen die gelijktijdig online zijn, gaan discussies op internetfora vaak weken of maanden door, en worden zij meestal ook gearchiveerd. Een forum op internet hoort meestal bij een site waar mensen met gelijkgestemde interesses bijeenkomen. Die kunnen weer een community vormen, die soms ook bijeenkomsten of feesten organiseert. De gemeenschappelijke interesses hangen vaak samen met afkomst, levensbeschouwing of levensstijl. Zo zijn er sites voor homoseksuelen (www.gay.nl) en voor Marokkaanse Nederlanders (www.marokko.nl). Veel internetgebruikers zijn lid van meer dan een community en sommige begeven zich gemakkelijk van de ene naar de andere. Ook binnen één community kunnen mensen zich voordoen met verschillende identiteiten – of valse identiteiten: ‘mannen’ kunnen vrouwen zijn, ‘lesbo’s’ heteromannen en mensen kunnen als advocaat van de duivel optreden om discussie uit te lokken. Het is daarom onzeker of mensen zijn wie ze zeggen dat ze zijn, en of ze menen wat ze zeggen. Voor onderzoekers is die anonimiteit een nadeel, maar voor de deelnemers zelf is het een voordeel: ze hoeven zich niet sociaal wenselijk of politiek correct uit te drukken.

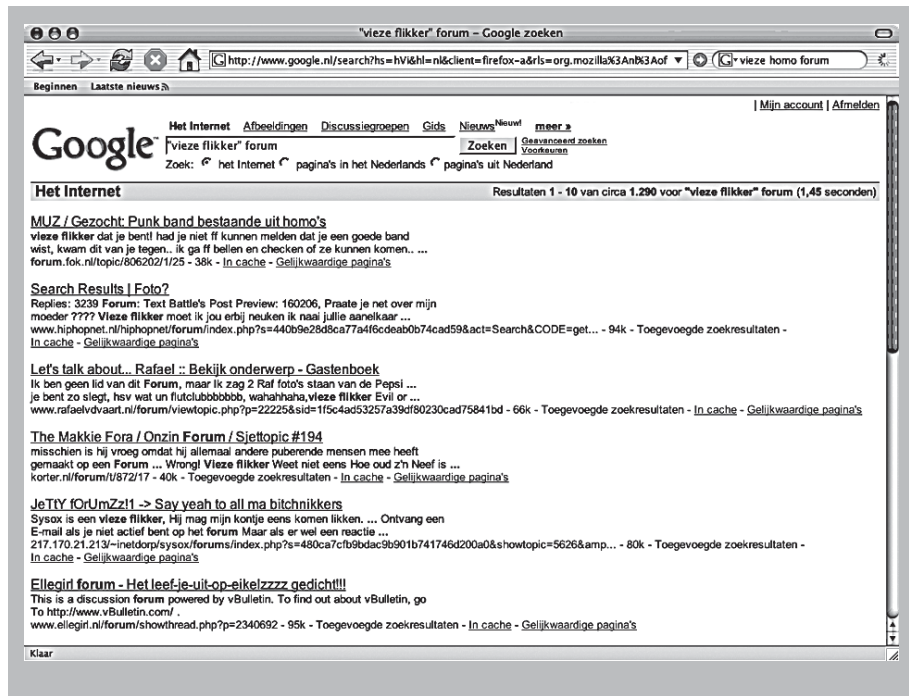
4.1.2 Onderzoeksmethode

Om discussies op het internet te kunnen traceren, heb je geen bijzondere instrumenten nodig: een gewone zoekmachine volstaat. Google is vandaag de dag de meest gebruikte zoekmachine in Nederland. Een groot voordeel is dat Google de mogelijkheid biedt om in een internetportaal naar keuze geavanceerd verder te zoeken op trefwoorden. Ook geeft het aan hoe vaak de opgegeven termen voorkomen.

Omdat dit onderzoek betrekking heeft op de situatie hier te lande, beperkten we onze zoektocht tot internetpagina’s uit Nederland. Dat is echter onvoldoende beperking: als je alleen ‘homo’ als zoekterm gebruikt, krijg je veel te veel hits, waarvan slechts een fractie deel uitmaakt van een discussie. Om discussies op het spoor te komen kun je behalve ‘homo’ ook ‘forum’ als zoekterm opgeven – maar dan vind je vooral fora van en voor homo’s. Om homonegatieve uitlatingen op het spoor te komen, gebruikten we beladen zoektermen. ‘Vies’ en ‘homo’ en ‘forum’ levert een

compleet andere lijst op – al is ook die niet goed bruikbaar: ze bevat vooral sekssites. Als je ‘forum’ en ‘vieze flikker’ opgeeft, krijg je een heel ander beeld (zie figuur 4.1)

Figuur 4.1
Resultaten in Google met de zoektermen ‘vieze flikker’ en ‘forum’

Door verder te zoeken met dit soort termen (waaronder scheldwoorden voor lesbische vrouwen) kwamen we sites op het spoor waar levendige discussies werden gevoerd over homoseksualiteit. We probeerden allerlei combinaties, maar al gauw hadden we een zekere verzadiging bereikt: ook met alternatieve en niet-negatieve zoektermen belandden we steeds op dezelfde fora.

4.1.3 Overzicht van de gevonden fora en thema's

De fora waarin homoseksualiteit het vaakst op een negatieve manier ter sprake komt, vallen uiteen in vier categorieën. Twee daarvan zijn geen verrassing: extreemrechtse en, anderzijds, Turkse, Marokkaanse en islamitische sites. Maar discussies over homoseksualiteit vinden ook plaats op hobby sites als www.partyflock.nl (plus, zij het in veel mindere mate, op fora van studenten- en sportverenigingen) en in protestants-christelijke fora. Die laatste nemen sowieso een belangrijke plaats in op het Nederlandstalige gedeelte van het internet. Andere religieuze groeperingen (bv. rooms-katholieken) zijn veel minder prominent aanwezig, evenals andere etnische minderheden (bv. Surinamers en Antillianen). Dat wil niet zeggen dat ze minder gebruikmaken van internet, maar dat ze kennelijk minder behoefte hebben

aan aparte fora. Surinamers en Antillianen bijvoorbeeld zijn wél te vinden op www.waterkant.nl en *urban*¹ fora als www.funx.nl. Vandaar dat we dit laatste forum ook hebben onderzocht (schema 4.1). In bijlage B4 (te vinden op de website) staan alle fora vermeld, met enkele nadere gegevens.

Schema 4.1

Overzicht van sites waarop homoseksualiteit negatief besproken wordt

categorie	sites
Turkse, Marokkaanse en islamitische websites	www.marokko.nl , www.lokum.nl , www.ontdekislam.nl , www.turksestudent.nl , www.islaam-online.nl
extreem-rechtse websites	www.nieuwrechts.nl , www.stormfront.org , www.holland-hardcore.com
protestants-christelijke fora	forum.credible.nl , forum.gkv.nl , www.cdb-online.nl
hobbyfora	www.funx.nl , www.partyflock.nl , fokforum.nl (thans: forum.fok.nl)

De discussies die we in deze fora aantreffen, draaiden veelal om een of enkele van de volgende vier thema's:

- opvattingen over de morele *toelaatbaarheid of aanvaardbaarheid* van homoseksualiteit (bv. met een beroep op bijbel- of koranpassages);
- meningen over *aard en oorzaak* van homoseksualiteit. Is homoseksualiteit iets van alle tijden? Is het genetisch bepaald? En andere uitspraken over het vóórkomen, de aard, de oorzaken, de geschiedenis van en eventuele remedies voor homoseksualiteit;
- *kenmerken, eigenschappen of eigenaardigheden* die worden toegeschreven aan homoseksuele mannen en vrouwen;
- *persoonlijke ervaringen* met homo's en lesbo's, hun levensstijl, hun liefdes- en vriendschapsrelaties.²

De thema's die aan de orde komen, sporen maar ten dele met de dimensies die in de twee voorgaande hoofdstukken zijn onderscheiden. Het eerste thema sluit aan op de dimensie 'algemene aanvaarding' Het tweede en derde thema (meningen over aard en oorzaak en kenmerken van homoseksuelen) komen niet voor in de dimensies uit de twee vorige hoofdstukken, onder meer omdat deze in Nederlands opinieonderzoek niet aan bod komen (zie hoofdstuk 2). Op de internetfora zijn het echter veelbesproken issues. Het laatste thema (persoonlijke ervaringen) sluit aan bij de derde en vierde dimensie (houding tegenover homoseksualiteit in de naaste omgeving en reacties op homoseksualiteit in de openbaarheid). Over 'gelijke rechten' – een belangrijke dimensie in bevolkingsenquêtes – wordt op de internetfora nauwelijks gediscussieerd.

Ons onderzoek is kwalitatief van aard: we willen te weten komen wat er zoal over homo's en lesbo's wordt gezegd, waar zulke discussies plaatsvinden en hoe ze verlopen. Over de mate waarin er op de verschillende fora (negatief) wordt gesproken over homoseksualiteit kunnen we slechts onder groot voorbehoud iets zeggen. We hebben ervoor gekozen om niet te registreren wie wat had gepost. Als mensen zich registreren als lid van een forum, vermelden ze namelijk vaak niet hun leeftijd en geslacht, laat staan andere kenmerken. We nemen quotes ongewijzigd over en verbeteren alleen, ten behoeve van de leesbaarheid, storende typefouten.

4.2 Turkse en Marokkaanse websites

In ons onderzoek naar internetdiscussies in Turkse, Marokkaanse en islamitische kring concentreerden we ons op de fora op de websites www.marokko.nl, www.lokum.nl, www.ontdekislam.nl, www.islaam-online.nl en www.turksestudent.nl.

Voorals op www.marokko.nl en www.turksestudent.nl komt homoseksualiteit vaak ter sprake: ongeveer 5% van de berichten heeft er rechtstreeks of zijdelings mee te maken. Veel opmerkingen zijn negatief van aard. www.marokko.nl is op dit moment veruit de grootste internetcommunity in Nederland. Met een ledenaantal van bijna 100.000 en grote bijeenkomsten in de RAI is Marokko.nl zeer populair, vooral bij Marokkanen onder de 30 jaar.

Op fora als www.lokum.nl, www.ontdekislam.nl en www.islaam-online.nl wordt minder gedebatteerd over homoseksualiteit. Opvallend genoeg spreekt men op die laatste twee sites (die een uitdrukkelijk religieus karakter hebben) met meer nuance over homoseksualiteit. Een mogelijke verklaring is dat deze sites kleinschaliger zijn en wat oudere bezoekers lijken te trekken.

In de volgende paragrafen laten we zien hoe homoseksualiteit op deze sites ter sprake komt. Doordat we eerder onderzoek deden naar discussies over homoseksualiteit in islamitische en christelijke fora, beschikken we over een grote hoeveelheid materiaal, van eind 2003 tot begin 2006 – een periode van ruim dertig maanden.³

4.2.1 Toelaatbaarheid en aanvaardbaarheid

De gemoederen raken verhit op www.marokko.nl als een forumlid een verhaal post over een zekere Karima. Zij is lesbisch en wordt daarom door haar vader met de dood bedreigd. De forumleden beginnen er een heftig debat over. Zo schrijft iemand: 'Wat haram is = haram in de koran staat nergens dat je medelijden moet hebben met een lesbo' (haram is zonde, zondig, verboden). Een ander merkt op: 'Als ik hun was had ik haar niet eens uitgenodigd maar gelijk de eerste dag levend verbrand.' Deze opmerking werd door een moderator (= forumbeheerder) verwijderd, maar is toch nog te vinden – evenals de tegenreactie van een ander lid: 'Je moest je diep schamen, maar sommige mensen hebben helemaal geen schaamte.' Ook een ander lid neemt het op voor Karima: 'Wat kan zij eraan doen dat ze gevoelens heeft voor een vrouw!! Ik heb juist medelijden met haar dat ze niet gewoon haar leventje kan leiden.' Een Marokkaans meisje dat een discussiegroep voor lesbiennes op forums.marokko.nl

probeert op te richten en een meeting wil organiseren, wordt ook bepaald niet met open armen onthaald: ‘... als jij mijn zusje was BANG BANG BANG dat is legaal ik hou me aan de sharia...’ En een ander krijgt te horen: ‘Donder toch op man homo zijn in je genen jullie zijn echt debiel, zoals het in de koran staat het is verboden haram, ziek haram is een opsomming van woorden ziekte, varkens, vies, nooit mee omgaan begrijp dat eens, zie je de satan heeft het heft van jullie in handen vreselijk.’

Veel discussies gaan over wat wel en niet haram is. Vaak wordt er verwezen naar het verhaal van het Volk van Lot (onder joden en christenen bekend als de inwoners van Sodom). Veel posters (mensen die een bericht plaatsen) stellen homoseksualiteit voor als een neiging waarmee God sommige gelovigen op de proef stelt. Dat impliceert een zekere erkenning van homoseksualiteit, maar met de kanttekening dat je deze neiging moet weerstaan: ‘Homo zijn dat heeft Allah (swt) ze gegeven om te kijken WAT ze ermee gaan doen, blijven ze op het rechte pad? Of gaan ze feesten met Jan en alleman en hebben schijt aan de rest. De keus ligt bij hun, de daden liggen bij hun, en WIJ zijn degene die ze er een stap bij moeten helpen om er vanaf te komen en te laten zien wat wel of niet mag.’ Een ander schrijft: ‘Homoseksualiteit moet onderdrukt worden, zoals iemand die op kinderen valt ook zijn gevoelens onderdrukt. Het is een afwijking en tegelijkertijd een beproeving.’ Een derde stelt: ‘ALLAH(cc) beproeft iedereen en misschien is jouw grootste beproeving dit soort gevoelens. Wat ga je ermee doen? Ga je kiezen voor sevap of gunah? De keus is aan jou.’ (‘Sevap’ en ‘gunah’ is Turks voor ‘alle goede dingen’ en ‘zonde’).

4.2.2 Aard en oorzaak

Op Turkse, Marokkaanse en islamitische fora wordt opvallend veel gediscussieerd over de herkomst van homoseksualiteit. De meeste posters lijken niet zozeer te geloven in biologische, als wel in psychologische oorzaken. Maar sommigen menen te weten dat homoseksualiteit van alle tijden en culturen is. Zulke ‘wetenschappelijke’ visies komen meestal ter sprake naar aanleiding van een discussie over de religieuze toelaatbaarheid van homoseksualiteit. Zo merkt iemand op: ‘Volgens een aantal mensen (ik kan het niet letterlijk aanhalen) waren er figuren in de bijbel (HEILIGEN) die “vriendjes” hadden.’ Dat gaat er bij anderen niet in: ‘Ga spelen meid of goed de koran door lezen.’

Op www.lokum.nl ontbrandde in november 2005 een stevige discussie toen iemand erop wees dat homoseksualiteit ook voorkwam in het Ottomaanse Rijk. Anderen bleken dat een belediging te vinden: ‘Niemand heeft het recht om aan onze sultans aan te komen’, merkte een van hen op. En een ander schreef: ‘Hejji! Dit is Bullshit!!! Homoseksualiteit kwam niet voor onder de Osmanen. Want het Osmaans Rijk is het beste Rijk wat de mensheid ooit gekend heeft. Nog sterker, onder ons Turken komt geen homoseksualiteit voor!’ Dit forumlid moet echter toegeven dat homoseksualiteit niet volstrekt vreemd is aan de Turkse gemeenschap: ‘Natuurlijk kennen ook wij Turken van die “verziekte” gasten dat ze homo zijn. Let op! Ik praat over “verziekt”, het is overduidelijk dat dit een ziekte is en daarom kan worden behandeld.’ De ‘behandeling’ die dit forumlid in gedachten heeft, is echter bepaald

niet zachtzinnig: ‘Waarom worden homo’s anders weer normaal als je ze eens goed klappen geeft? Wij Turken zijn geen arabieren die homo’s van die tien hoog naar beneden willen gooien. Nee wij zijn Turken. We kunnen iedereen nog altijd gebruiken voor het vaderland. We slaan die ziekte wel eruit.’ Het opmerkelijke van deze uitspraak is dat de Turkse aanpak van homoseksualiteit niet zozeer wordt afgezet tegen die van de autochtone meerderheid in Nederland, als wel tegen die van andere etnische minderheden. Niet op grond van religieuze, maar van nationalistische overwegingen vindt deze poster fysiek geweld tegen homo’s gelegitimeerd.

Discussies over homoseksualiteit beginnen vaak naar aanleiding van berichtgeving in de media, bijvoorbeeld over het homohuwelijk of over adoptie door mannen- of vrouwenstellen. Zo barstte op 9 maart 2005 op www.turksestudent.nl een flink debat los naar aanleiding van een krantenbericht over ‘brede steun voor homoadoptie’. Die steun is op dit forum ver te zoeken: ‘Je kunt je kind nog beter laten op straat leggen en hopen dat een lieve ayle [verzorger] hem mee neemt dan dat je je kind afstaat aan homostellen.’

‘WAAAAAR HALEN ZE HET IN HUN HOOFD IN DEN-HAAG om deze kinderen hun leven te verzieken door ze te laten adopteren aan HOMO’s? Moeten we dan ook alcoholisten en dat soort vreemde personage’s kinderen aanbieden? Ach jaa... het zijn toch arme kinderen die Den-Haag geen goed leven gunt.’

In hetzelfde forum werd ook een poll gehouden over de stelling: ‘Turkse homohuwelijk moet kunnen.’ Begin februari 2006 hadden slechts 65 leden daar hun stem over uitgebracht en driekwart van hen had tegengestemd. Sommige forumleden lichten hun stem toe. Een van hen grijpt de gelegenheid aan om te betogen dat homoseksualiteit een ziekte is, die men met harde middelen de kop moet indrukken: ‘Homosexualiteit is een ziekte wat nog meer ziekte’s veroorzaakt (aids bv) zodoende een gevaar voor de samenleving. Oplossing: Voordeuren van deze patiënten merken met een rooie kruis en in Quarentaine plaatsen ofwel elimineren.’ Een ander daarentegen laat blijken dat hij zélf homoseksueel is: ‘Alhoewel ik zelf homo ben, heb ik toch tegen het homohuwelijk gekozen in deze poll... Je houd toch alleen maar jezelf voor de gek?’

4.2.3 De kenmerken van homoseksualiteit

Op www.marokko.nl vraagt een forumlid hoe er in de islam wordt omgegaan met homo- en bisexualiteit: ‘Word dit gerespecteerd of niet? Zijn er ook mensen op dit forum die zich aangetrokken voelen tot hetzelfde geslacht en durf je daar voor uit te komen? Maakt het in de islam ook nog verschil of je homoseksueel of biseksueel bent?’ Het middendeel van deze passage is opmerkelijk: het lijkt een bedekte manier om in contact te komen met (andere) homo- en biseksuelen. Vandaar misschien dat de schijnbaar naïeve vraag naar de toelaatbaarheid van homoseksualiteit niet wordt beantwoord. De discussie die naar aanleiding van deze vraag ontbrandt, gaat niet over de vraag of homoseksualiteit al dan niet haram is, maar over vermeende kenmerken van homo’s:

‘(...) wallah [bij God!] als ik een marokkaanse homo of wat voor nationaliteit

dan ook tegenkom ik zweer het je ik sloop hem echt, die gasten zijn zo zielig en hopeloos (...) alleen al die gezichten vol met make up, ze lopen erbij alsof ze net van achter zijn gepakt nou dat hoeft van mij niet zoals ik al zei het is een ziekte die verdreven kan worden door 1 ding maar dat mogen jullie zelf verzinnen.’

Veel posters zeggen dat ze zich storen aan de manier waarop homo’s zich op straat vertonen, met name bij homo-evenementen: ‘...zo van die sex gedoe doen daar walg ik van en kijk de gay parade hoe ze erbij lopen hoe ze doen.’ Maar naarmate de discussie vordert, worden er meer tolerante geluiden gehoord. ‘Leven en laten leven’ lijkt het devies van sommige posters:

‘Homo’s, hoofddoekjes, feesten. Het verrijkt de Nederlandse cultuur. Ik heb niks tegen die gay parades etc. ze moeten het allemaal zelf weten. Net zoals wij moslims het zelf weten of we een hoofddoek dragen of niet.. En als die homo’s de nadruk erop leggen met hand in hand lopen kussen op straat. Dan moeten wij moslims gewoon onze blikken neerslaan!’

4.2.4 Homoseksualiteit in de omgeving

Leden van Turkse en Marokkaanse fora laten soms blijken dat ze zelf homoseksueel zijn. Zo schrijft een lid van www.turksestudent.nl:

‘Ik ben er achter gekomen dat ik niets voor dames voel en kan voelen. Ik heb t meerdere malen opnieuw geprobeerd maar t lukt me gewoon niet. Ik heb veel mannelijke vrienden enkelen van hen zijn interessanter dan dames ik weet dat t best raar klinkt maar ik denk dat ik wat voor mannen voel. Om nog preciezer te zijn heb ik ook een vriend die de zelfde gedachten als mij heeft. We zijn al ongeveer 1 jaar samen en willen t vertellen aan onze ouders. De vraag is hoe?? kunnen jullie mij hierbij helpen?? (allebij van turkse afkomst).’

De reacties op deze bekentenis liegen er niet om: ‘Homo’s en potten moeten geliquideerd worden’, schrijft iemand. Een ander noemt homoseksualiteit ‘1 van de ergste dingen die een persoon kan overkomen’ en vervolgt in het Turks: ‘Hz Lut’un zamanindada vardi homo’s. Ve bunlar lanetlenmis.’ (Homo’s bestonden in de tijd van Lot. Ze zijn vervloekt.) In discussies als deze worden opvallend veel Turkse woorden gebruikt, vaak afgewisseld met passages in het Nederlands. Zo schrijft iemand:

‘Dude utanlan bide aksraylisin (Jullie moeten je schamen! Jullie komen uit Aksaray⁴) ...weet je wat het is... volgens mij kunnen jullie geen meisjes regelen ...en daarom birbirinizde uitleven yapiyonuz (leven jullie je op elkaar uit) ...moet er niet aan denken man bleh... ga een keer naar de hoeren ofzo ...serieus.’

Van een ander krijgt de Turkse homojongen te horen:

‘Allah yardimcin olsun (Moge god je bijstaan) zal ik zeggen, probeer niet met je vriendje een relatie te bouwen, maar hou je bezig. Ne kadar zor da olsa bu dusunceyi kafanda yok et. Belki bu dunyada mutlulugu, zevki guzel yasantiyi hayal edersin, ama unutama bu dunyadan sonra obur dunyada var. Varsin obur dunyada kazanan sen ol. (Je moet je idee wijzigen, ook al is dat moeilijk. Je moet denken aan je leven in de hemel en niet aan je leven in deze wereld.)’

Homoseksualiteit wordt op Turkse en Marokkaanse fora vaak afgeschilderd als iets

dat niet thuis hoort in de eigen kring. Tegelijk erkent men echter dat het ook daar wel degelijk voorkomt. Zo beschrijft een Marokkaans meisje wat er zou gebeuren als een Marokkaanse jongen tegen een vriend zou zeggen dat hij het weleens met een jongen zou willen doen: '...ik zie het al voor me, dan mag het nog zijn beste vriend zijn, hij zal zijn tanden bij elkaar mogen zoeken. Zulke zaken bespreken onze marokkaanse jongens niet met elkaar, tenzij ze elkaar tegen gekomen zijn in een gay bar.' Die laatste bijzin is opmerkelijk: hoewel dit meisje geweld tegen homo's lijkt goed te keuren, laat ze doorschemeren dat er ook Marokkaanse homo's bestaan. Andere leden, die naar eigen zeggen niets van homoseksualiteit willen weten, sluiten zelfs niet uit dat in hun eigen familie iemand homoseksueel zou kunnen blijken. Maar ook dan zouden ze niet terugdeinzen voor harde maatregelen:

'Als mijn zus of neef of wat dan ook HOMO IS, DAN ONTHOOFD IK HEM ZELF WEL..... IK KIL DIEGENE,,, schandalig... zo een soort mensen mogen bestendig worden.'

'Noem me maar hard of wat dan ook.. de kuffars (ongelovigen) moeten zelf weten maar mijn eigen bloed zus of wat dan ook... nee dat accepteer ik dus echt niet.' De precieze redenen voor die afwijzing zijn niet altijd duidelijk. Een van de deelnemers laat blijken dat hij niet zozeer gedreven wordt door religieuze afkeuring als wel door een instinctieve afkeer: 'Ik ben niet echt een praktiserende moslim, maar ik kan wel zeggen dat ik homo's haat, ik heb gewoon een hekel aan ze.' Opmerkelijk genoeg voegt hij daar echter aan toe:

'Niet dat ik ze anders behandel in de dagelijkse omgang, maar ik moet er niet aan denken dat ik later een zoon krijg die homo is. Ik heb liever dat hij bij zijn geboorte zal overlijden of onder een auto zal komen op vroege leeftijd dan te moeten leven met een zoon die homo is. De gedachte maakt mij al kotsmisselijk. Ik walg gewoon van die lui.'

Deze uitspraak geeft uitdrukking aan een diepgevoelde afkeer, maar die belet de schrijver kennelijk niet om (althans naar eigen zeggen) met homo's om te gaan, noch om zich voor te stellen hoe het zou zijn om een homo als kind te hebben. Over dat laatste zegt een ander forumlid:

'En als mijn kind later zo wordt weet dan zeker dat ik van het begin al fout was met het opvoeding voor hem dus moet ik het niet met een andere fout goedmaken, en daar bedoel ik mee ik ken het er nooit mee eens zijn dat hij een homo is en ik zal hem ook nooit geluk wensen, ik zal natuurlijk mijn best doen om hem te helpen het goede pad te vinden, maar wil ie het niet dan is het gewoon haram om het met hem eens te zijn.'

Sommige forumleden hebben naar eigen zeggen homoseksuele familieleden of vrienden. Op die 'ervaringsdeskundigheid' beroepen ze zich om andermans negatieve opvattingen over homoseksualiteit tegen te spreken:

'Mijn oom was (ja dat kan ook) homo... en was niet gestoord, hij is altijd een normaal mens geweest, ik vind je angst voor hun heel erg vreemd...'

'Ik ga nooit van mn leven me broer verstoten omdat hy homo is...'

'Wat is er nou mis mee als je toevallig op mannen valt? Mijn beste vrienden en

een oom zijn homo en t zijn een van de beste mensen van de wereld. Denk je dat die mensen ervoor kiezen???'

Anderen beroepen zich erop dat ze homo's of lesbo's van iets minder nabij kennen, bijvoorbeeld van school:

'Ik had veel homoseksuele docenten op school...heb nooit last van ze gehad... dus ja wat moeten mijn ouders daar van zeggen... Je komt ze overal tegen trouwens ...op straat op het werk... ik ga me er niet voor verstoppen.'

Ook zulke persoonlijke ervaringen met homoseksuelen worden dus gebruikt als argument voor de 'onvermijdelijkheid' van homoseksuelen en hun 'ongevaarlijkheid'. Wat dat laatste betreft, benadrukt een forumlid dat homoseksualiteit niet 'besmettelijk' is:

'Ik heb ook docent die homo is en er is echt geen verschil hoe een homo leraar les geeft en een hetro leraar, dus waarom zou ik niet naar die school gaan (en het is echt niet zo dat die leraar je gaat beïnvloeden, en dat jij ook homo gaat worden: confused confused: als je dat bedoelt).'

4.3 Protestants-christelijke fora

Op het internet zijn niet alleen islamitische, maar ook behoudende protestants-christelijke groeperingen prominent aanwezig. Ook in die kringen is homoseksualiteit een belangrijk onderwerp van discussie. Om zulke debatten op het spoor te komen, kun je zoeken op 'homo christen forum', maar dan kom je ook uit op fora van homoseksuele christenen. Daarom gebruikten we de zoekterm 'christen forum'. De onderzochte sites zijn de drie belangrijkste protestants-christelijke fora.

De discussies over homoseksualiteit worden vooral op forum.credible.nl en forum.gkv.nl gevoerd. Ze gaan veelal over de religieuze toelaatbaarheid van homoseksualiteit. Daarbij wordt vaak verwezen naar de bijbel. In vergelijking met andere fora valt op dat homoseksualiteit hier vaak besproken wordt als een afzonderlijk onderwerp; een enkele keer komt het zijdelings ter sprake.

4.3.1 Toelaatbaarheid en aanvaardbaarheid

Veel leden van deze protestants-christelijke fora blijken moeite te hebben met homoseksualiteit: naar hun overtuiging leert de bijbel dat het een zonde is. Zo schrijft een lid van forum.credible.nl:

'Wat ik lees in de Bijbel is dat God homoseksuele daden verafschuwt. Ik geloof dat het dus een zonde is, net als dat ik zondig was toen ik sex had voor het huwelijk en dat ik zondig was toen ik roddelde etc. etc. Het gaat er wel om wat je er vervolgens mee doet. Tuurlijk vergeeft God, maar als jij willens en wetens door blijft gaan met wat je weet dat God niet goed vindt, dan kan dat wel gevolgen hebben.'

Homoseksualiteit zou dus moeten worden afgewezen – maar dat geldt niet voor homoseksuelen, zo wordt gesteld op dezelfde site: 'Hoewel ik geloof dat homoseksualiteit niet iets van God is, God houdt net zoveel van homo-sexuelen als van hetero-

sexuelen, a-sexuelen, trans-sexuelen of wie dan ook.' Velen zijn zich ervan bewust dat homo's en lesbo's ook te vinden zijn in de eigen kring, te weten hun kerk. Ze benadrukken dat er onderscheid moet worden gemaakt tussen seksuele voorkeur of geaardheid en het uiting geven daaraan. Homoseksuele daden worden veroordeeld, maar homoseksuele mensen aanvaard. Velen benadrukken dat liefde het hoogste gebod is, zoals op forum.gkv.nl:

'Het meest bepalende voor de identiteit van iedere christen, is dat je een door God aanvaard en geliefd kind bent! Dat is iets wat je deelt met alle broeders en zusters in de gemeente, homo of hetero. Binnen de gemeente hebben we elkaar nodig om te leren het Evangelie te gebruiken in het gevecht tegen de wereld, de duivel en ons eigen vlees. Anders komen we niet verder dan elkaar de geboden en verboden voor te houden.'

Een ander lid van forum.gkv.nl stelt echter dat het niet uitmaakt of je als christen seks hebt met iemand van het andere dan wel het eigen geslacht: 'tuurlijk is er plaats voor homo's. Geloof je anders als [je] ipv een vagina een kontgat bevredigd?' Gezien de woordkeus lijkt dit een provocatie van een buitenstaander. Anderen stellen dat men zich als christen moet onthouden van een oordeel, aangezien dat alleen toekomt aan God. Maar wat te denken van homoseksuelen die een functie of ambt willen bekleden in de kerk? Op forum.credible.nl ontstaat een discussie over een homoseksuele koster:

'Persoonlijk vind ik het wel kunnen als hij niet practiserend is. Maar als hij dan op een gegeven moment wel practiserend word.. dan weet ik het ook niet meer.. Want volgens mij heeft God dit toch echt verboden.'

4.3.2 Aard en oorzaak

Evenals leden van Turkse, Marokkaanse en islamitische fora blijken ook sommige leden van protestants-christelijke fora van mening dat homoseksualiteit moet worden beschouwd als een test van God: homoseksuele gevoelens zijn reëel, maar moeten worden weerstaan. Naast zulke religieuze interpretaties worden ook 'wetenschappelijke' visies te berde gebracht, bijvoorbeeld over de vraag of homoseksualiteit al dan niet natuurlijk mag heten – en wat de morele implicaties daarvan zijn. Zo merkt een lid van forum.credible.nl op:

'Volgens mij kun je homoseksualiteit inderdaad als "onnatuurlijk" beschouwen, in die zin dat het afwijkt van de gemiddelde mens die hetero is. Dit betekent echter niet dat homo's liefde anders beleven en voelen dan hetero's en ik zie dan ook geen enkele reden om dan te zeggen dat homo's niks mogen met deze gevoelens terwijl hetero's dit wel mogen.'

Volgens een ander op deze site is homoseksualiteit juist niet onnatuurlijk, want aangeboren. Christenen zouden homo's en lesbo's daarom niet kwalijk mogen nemen dat ze anders zijn:

'Er word hier gezegd dat deze mensen een keuze hebben, en daar ben ik het niet mee eens, ten eerste omdat deze mensen vaak tijdens hun jeugd al "afwijkend" gedrag hebben, daarmee bedoel ik dat jongens, meisjesachtige interres-

ses hebben, zoals spelen met poppen enzo, zachtaardiger zijn, etc. Ik weet dan ook zeker dat het een aangeboren “afwijking” is, ze vallen gewoon op hetzelfde geslacht, dat is een oprecht gevoel en daar kan je weinig aan doen. Het is heel makkelijk om te zeggen dat ze een keuze hebben, maar daar ben ik het niet mee eens.’

Over de precieze oorzaak van homoseksualiteit verschillen de meningen. Zo wordt op forum.credible.nl uitvoerig gediscussieerd over de rol van *nature* en *nurture*:

‘Waar het vandaan komt is nog eigenlijk heel onbekend. Het enige wat met zekerheid is vastgesteld is dat “echt” homo zijn niet enkel in je genen of enkel aan je opvoeding ligt. Het kan dus heel goed mogelijk zijn dat het een combinatie is tussen opvoeding, een kleine mutatie in je DNA wat niet altijd terug te zien is in je chromosomen omdat er wat mis gaat met het aflezen ervan (Heel ingewikkeld en biologisch proces wat ik nu niet ga uitleggen) en de cultuur waar je in opgroeit.’

In de andere protestants-christelijke fora komt zo’n diepgravende discussie over de oorzaak van homoseksualiteit niet voor. Wel wordt ook daar soms gewezen op de mogelijkheden die er zouden bestaan om homoseksualiteit te ‘genezen’. Vooral oudere forumleden verwijzen soms naar een protestants-christelijke instelling die zich daar sinds de jaren zestig op toelegt, de Evangelische Hulp Aan Homofielen (ЕНAН). Anderen daarentegen lijken niet te geloven dat seksuele voorkeur veranderd kan worden. Vooral jongeren lijken veeleer van mening dat homo’s en lesbo’s hun seksuele voorkeur ook mogen ‘praktiseren’.

4.3.3 Kenmerken van homoseksualiteit

Op forum.credible.nl wordt nauwelijks gesproken over eigenaardigheden van homo’s en lesbo’s, laat staan over hun uiterlijke kenmerken. Wel wordt er soms verwezen naar vermeende karaktereigenschappen van homo’s en lesbo’s. ‘Ook in de homowereld wordt gesproken over “valse nichten”, merkt een forumlid op: ‘Mensen die vanwege het “cultuurtje”, recalcitrantie, bindingsangst of wat dan ook, zich als homo gedragen en leven. Deze mensen zijn dan ook “veranderbaar” en in dat opzicht doet de ЕНAН goed werk.’ Andere forumleden daarentegen lijken van mening dat homoseksuelen wel degelijk in staat zijn tot een volwaardige liefdesrelatie – en dat dit hun daarom moet worden toegestaan.

4.3.4 Homoseksualiteit in de omgeving

Leden van protestants-christelijke fora zijn zich ervan bewust dat homoseksualiteit ook in hun kring voorkomt. Sommigen kennen homo’s of lesbo’s van nabij en beroepen zich op die kennis om hun mening kracht bij te zetten. Het eerder aangehaalde lid van forum.credible.nl dat betoogde dat homoseksualiteit aangeboren is, begint zijn uiteenzetting als volgt:

‘Persoonlijk ken ik meerdere homo’s (rotwoord, trouwens). Er word hier gezegd dat deze mensen een keuze hebben, en daar ben ik het niet mee eens... Ik weet zeker dat het een aangeboren “afwijking” is, ze vallen gewoon op het-

zelfde geslacht, dat is een oprecht gevoel en daar kan je weinig aan doen. Het is heel makkelijk om te zeggen dat ze een keuze hebben, maar daar ben ik het niet mee eens.’

Dat dit forumlid hier niet alleen in staat, blijkt uit de bijdrage van een lid van forum.gkv.nl:

‘Het meest bepalende voor de identiteit van iedere christen, is dat je een door God aanvaard en geliefd kind bent! Dat is iets wat je deelt met alle broeders en zusters in de gemeente, homo of hetero. Binnen de gemeente hebben we elkaar nodig om te leren het Evangelie te gebruiken in het gevecht tegen de wereld, de duivel en ons eigen vlees. Anders komen we niet verder dan elkaar de geboden en verboden voor te houden...’.

Ook andere forumleden dringen aan op begrip of, op zijn minst, tolerantie. Uiteraard zijn er ook leden die homoseksualiteit volstrekt afkeuren en niets met homo’s te maken willen hebben, maar deze lijken in de minderheid. Het merendeel keurt homoseksuele daden af, maar niet de homoseksuele mens. Of men onthoudt zich van een oordeel, aangezien dat alleen aan God zou toekomen.

4.4 Extreem-rechtse sites

De meeste Nederlandse politieke partijen hebben geen (openbaar) forum, misschien omdat ze niet verantwoordelijk willen worden gehouden voor de inhoud van discussies. Aanhangers van extreem-rechtse partijen en stromingen echter kunnen hun ideeën kwijt op verschillende fora. Het internet is voor hen een belangrijk middel om van gedachten te wisselen. Daarin gaat het opvallend veel over homoseksualiteit. Wie met behulp van Google zoekt naar discussies over ‘flikker’, belandt direct bij www.stormfront.org, een zogeheten ‘White Nationalist Community’. Daarnaast onderzochten we twee andere extreem-rechtse sites: www.nieuwrechts.nl en www.holland-hardcore.com. Homoseksualiteit blijkt op deze fora een heet hangijzer. Veel forumleden blijken bepaald niet geneigd om homo’s en lesbo’s te accepteren. Hun bezwaren zijn niet religieus van aard. De meeste forumleden hebben sowieso weinig op met godsdienst – in het bijzonder met de islam. Ze onderbouwen hun oordeel over homoseksualiteit met andere argumenten.

4.4.1 Toelaatbaarheid, aard en oorzaak

Niet God maar ‘de natuur’ lijkt voor leden van extreem-rechtse fora een belangrijke toetssteen. Veel forumleden stellen dat homoseksualiteit onnatuurlijk dus abnormal is. Sommigen beargumenteren die stelling door te wijzen op fysieke afwijkingen die ten grondslag zouden liggen aan deze afwijkende seksuele voorkeur:

‘Het is echter bewezen dat homo’s afwijken van de normale man (de hypothalamus in het midden van de hersenen blijken bij homo’s af te wijken). Het klinkt nou misschien erg radicaal of rudimentair, maar alles dat afwijkt van het normale hoort niet.’

Volgens deze bijdrage aan www.stormfront.org zou homoseksualiteit dus aangeboren zijn – maar daaruit zou niet volgen dat het moet worden aanvaard als iets wat gelijkwaardig is aan heteroseksualiteit. Anderen, zoals hier op www.holland-hardcore.com, spreken nadrukkelijk tegen dat homoseksualiteit aangeboren zou zijn:

‘Om homo te zijn is een keuze. Er is geen gen dat zegt dat iemand homo is.

De genen van iemand speelt wel een rol, maar die is zeer minimaal. De omgeving is iets wat veel zwaarder meetelt, en dat verklaart ook waarom het aantal homo’s de laatste jaren zo procentueel is toegenomen, omdat de media zegt dat dit “normaal” is, en ze er “niks aan kunnen doen”. Iemand die homo is, heeft hier bewust voor gekozen, en ik veracht ze dan ook.’

Wat de oorzaak ook moge zijn (*nature of nurture*, genen, omgevingsinvloeden of tradities), homoseksualiteit is een afwijking. Sommige forumleden spreken dat tegen, maar hun geluid is op deze fora ver in de minderheid.

4.4.2 Kenmerken van homoseksuelen

Deelnemers aan extreem-rechtse fora besteden veel aandacht aan het (vermeende) gedrag van homoseksuelen. Anders dan leden van protestants-christelijke fora spreken ze niet zozeer over ‘liefde’ of ‘geaardheid’, als wel over seks (met name anale seks) en gender. Wat het eerste betreft: homo’s worden in deze fora vaak aangeduid als ‘darmtoeristen’, ‘rugriders’ en dergelijke. Soms gaat het ook over onoirbare seksuele praktijken waaraan homo’s zich schuldig zouden maken. Op www.stormfront.org stelt iemand bijvoorbeeld ‘(...) dat pedofielen ook vrijwel altijd homo’s zijn, tevens krijgen pedo’s op het forum van de Gaykrant alle ruimte om zich te manifesteren.’ Veel vaker gaat het over de ‘onmannelijke’, ‘verwijfde’ manier waarop homo’s zich zouden gedragen. Een bezoeker van www.stormfront.org zegt zich eraan te storen dat ‘flikkers’ zo prominent aanwezig zijn in de media:

‘Tot medio jaren ‘70 stonden homo’s als *persona non grata* op de lijsten van het INS, de Amerikaanse immigratiedienst. Als men afgaat op de contemporaine tv-programmatie lijkt de toestand nu omgekeerd: elke sitcom heeft wel een verwijfd typetje, elke tv-zender heeft een spelprogramma waar flikkers je huis, haartooi of leven decoreren naar roos believen.

Vooral op www.stormfront.org worden homo’s afgeschilderd als verwijfde, zwakke en dus inferieure wezens. Ze voldoen in genen dele aan het mannelijkheidsideaal dat in extreem-rechtse kring wordt gehuldigd. Sommigen pleiten daarom voor een harde aanpak:

‘Om te beginnen zouden ze eerst alle openbare activiteiten van de homo moeten verbieden. Vervolgens de huwelijken en daarna verbieden in het openbaar te komen zodat de kinderoogjes deze dingen niet hoeft te zien. En tenslotte zouden deze ziekelijke mensen heropgevoed moeten worden.’

4.4.3 Homoseksualiteit in de omgeving

Veel leden van extreem-rechtse fora lijken homoseksualiteit te beschouwen als iets dat op gespannen voet staat met hun idealen en manier van leven. Ook zij komen

echter in contact met homo's en lesbo's. Op www.holland-hardcore.com lijkt een meerderheid van mening dat men hen 'normaal' of zelfs met respect moet bejegenen, bijvoorbeeld als het gaat om een homoseksuele docent:

'Gedraag je gewoon tegen die leraar. Het gaat er niet om of hij homofiel is of niet, het gaat om wat hij jou kan leren. Je moet iemand niet op zijn persoon beoordelen, maar op de inhoud van de stof die hij jou kan leren. Als hij een slechte leraar is, dien dan een klacht in, maar ga niet lopen etteren omdat hij homo is.'

Gezagsgetrouwheid of discipline gaan in zo'n geval dus boven persoonlijke afkeer. Sommigen sluiten bovendien niet uit dat er ook goede homo's zijn: 'Ik heb dus niet een hekel aan iedere homo, dit kan ik pas zeggen als ik hem ken als individu.' Een enkeling weet dat zelfs uit eigen ervaring: 'ik [ken] een homo.. hij werkt bij de snackbar.. hij is een hele aardige vent.. en je kunt goed met hem praten.'

'Seksuele voorkeur doet er dus niet toe', stelt een ander forumlid, zelfs niet als het dichtbij komt: 'Tja, ieder zijn eigen toch? Wat maakt het ook uit wat je bent. Je seksuele voorkeur heeft toch eigenlijk niks te maken met de vriendschap?' Dat op www.holland-hardcore.com (anders dan op www.stormfront.org) een betrekkelijk tolerante houding wordt aangeprezen, komt waarschijnlijk doordat de leden van dit forum vaak deel uitmaken van de party scene. Daar komen ze gemakkelijk in aanraking met homo's – of met anderen die homo's van nabij kennen. Een poll op deze site over de vraag 'Wat vind je van homo's/lesbo's?' werd slechts door 41 leden beantwoord, maar de meesten van hen (63%) kozen voor 'Ik heb er geen problemen mee zolang ze bij mij uit de buurt blijven.' 30% was uitgesproken negatief en koos voor 'als ze mij een keer aanraken schop ik ze verrot' en 'een homo/lesbo kan niet goed zijn... dood aan allemaal!'

Een belangrijk verschil tussen nieuw-rechts en de twee andere sites (met name www.stormfront.org) is dat partijleider Michiel Smit zelf openlijk homo is. Dat verklaart misschien waarom op deze site de minste negatieve geluiden over homoseksualiteit te vinden zijn. Veruit de meeste bezoekers zeggen dat ze er totaal geen moeite mee hebben, tenzij homo's en lesbo's zich nadrukkelijk manifesteren (bv. op de Gay Parade) of zich 'verwijfd' gedragen. Een enkeling laat blijken dat hij of zij zelf homo is:

'Voor mij hoeft dat huwelijk en zeker het adopteren van kinderen niet. Maar verder gewoon ieder z'n meug. Vrijheid Blijheid. Ben zelf ook gay maar absoluut niet gediend van die domme parades en verwijfd gedrag.'

4.5 Hobby- en vrijetijdsfora

Hobby- en vrijetijdsfora zoals Fok!forum!, FunX en Partyflock zijn in relatief korte tijd zeer populair geworden onder autochtone en allochtone jongeren. Met name FunX springt in het oog. Deze urban zender oogst veel lof met zijn cross-over muziek. Ook op het forum zien we een samensmelting van culturen, die op een uitstekende wijze met elkaar communiceren. Hoewel er op Fok!forum! vaak satirisch over homo-

seksuelen gesproken wordt, is de algehele stemming over homoseksualiteit goed te noemen. Dit forum houdt zich vooral bezig met reacties uitlokken op actuele nieuwsonderwerpen. Op www.partyflock.nl wordt er positief gesproken over homoseksualiteit, maar als er een 'ongezouten' opmerking wordt geplaatst, kan deze vrij heftig zijn. Opvallend is dat vooral biseksualiteit onder vrouwen uitermate wordt gewaardeerd.

4.5.1 Toelaatbaarheid, aard en oorzaak

Ook in deze fora (met name www.partyflock.nl en www.funx.nl) worden zo nu en dan religieuze bezwaren tegen homoseksualiteit te berde gebracht. Zo schetst een lid van www.partyflock.nl wat homoseksuele mannen en vrouwen te wachten staat:

'Homo's Lesbies mogen naar hun dood sexen met de Duivel... Zij zullen zelfs niet de geur van het Paradijs ruiken.. laat staan ze erin komen.....'

Een ander lid van www.partyflock.nl stelt dat hij of zij zelf niets tegen homo's heeft (ook al gedragen ze zich afwijkend) maar dat God geen genade met hen zal hebben:

'Het is man en vrouw, niet vrouw en vrouw. In mijn geloof is dat ze naar de hel terecht zullen komen want God heeft geen lesbianen en homo's gemaakt. Homo's zijn wel leuke mensen weet je...want kijk ze doen net als meiden..en ik vind het leuk als ik met hun omga weet je.. maar ik vind het wel zielig voor hun weet je want ze zijn aangeleerd en niet aangeboren maar ja God heeft ze niet zo gemaakt dat weet ik.'

Een derde beschouwt homoseksualiteit als iets dat indruist tegen de natuur en 'dus' tegen Gods schepping:

'Ik snap niet dat meisjes lesbisch kunnen zijn en jongens Homo... Dat heeft God nooit gewild.. Ik bedoel een meisje heeft niet voor niks een vagina en een jongen een piemel een meisje heeft niet voor niks een baarmoeder.. daarin kan ze haar kinderen dragen.'

Zulke religieuze argumenten zijn echter zeldzaam op hobby- en vrijetijdsfora. Hier prevaleert veeleer een hedonistische moraal: doe waar je zin in hebt. 'Waarom wordt hier toch steeds een issue van gemaakt? Laat iedereen toch lekker zn gang gaan', schrijft een deelnemer aan www.partyflock.nl.

Toch ontspint zich op fokforum.nl (thans: forum.fok.nl) een hele discussie over 'Religie en homoseksualiteit'. Bij nadere beschouwing is dat echter vooral een discussie over de redenen waarom homoseksualiteit wordt afgekeurd: wat hebben mensen erop tegen? Traditionele, religieuze bezwaren tegen homoseksualiteit worden genoemd, maar meestal zonder instemming: 'Volgens de bijbel gaan homo's naar de hel. Dat is toch echt wel liefdeloosheid te noemen. Kortom, de bijbel heeft genoeg haat in zich.' Een van de deelnemers geeft een hele uiteenzetting om te verklaren waarom homoseksualiteit in veel traditionele samenlevingen (en dus religies) wordt afgekeurd: 'Homoseksuelen planten zich zelden voort, en dus verzwakt dit de groep voor volgende generaties.' Vandaag de dag zou dat geen bezwaar meer moeten zijn, maar '...de tradities vanuit vroegere afkeer tegen homoseksualiteit zijn nog allerm minst verdwenen.' Deze discussie verloopt opmerkelijk beheerst: ongenuan-

ceerde, negatieve opmerkingen komen nauwelijks voor. Zelfs de weinige deelnemers die bezwaar zeggen te hebben tegen homoseksualiteit drukken zich heel bedachtzaam uit. De meeste deelnemers verwerpen de religieuze bezwaren: homo's horen er toch gewoon bij?

4.5.2 De kenmerken van homoseksualiteit

Op www.partyflock.nl, www.funx.nl en forum.fok.nl wordt 'homo' of 'flikker' vaak als scheldwoord gebruikt voor hen die niet 'cool', niet 'hip' of 'stom' zijn. Dat suggereert dat deelnemers negatieve eigenschappen toeschrijven aan homo's en lesbo's, maar daar blijkt verder nauwelijks iets van. 'Dat iemand homo is, zegt verder niets over diegene zn persoonlijkheid..' stelt iemand op www.partyflock.nl.

4.5.3 Homoseksualiteit in de omgeving

Veel deelnemers zeggen dat ze geen problemen hebben met homo's – al voegen ze daar soms aan toe dat ze 'er zelf niet aan moeten denken'. Homo's worden gewaardeerd en zelfs in bescherming genomen. Dat blijkt bijvoorbeeld wanneer een meisje vertelt hoe twee homo's werden bespuugd: 'Het is ook gewoon echt erg vies, vandaag bij mij in winkel waren 2 jongens elkaar handje vasthouden, 1 marokkaan gaf ze buiten de winkel een tuf in hun gezicht.' Er ontspint zich een felle discussie, waarin het meisje hard wordt aangepakt. Zo stelt iemand: 'Mensen die zeggen n hekel aan homo's te hebben zijn gewoon erg kortzichtig... En hebben zelf verborgen gevoelens.' Dat laatste argument wordt ook gebruikt door een ander lid: 'Het waren gewoon gefrustreerde homo marokkanen, die hun geaardheid niet openbaar mogen maken.' Niet homoseksualiteit maar homovijandigheid is volgens deze posters dus een probleem. Veel forumleden laten blijken dat ze homo's van nabij kennen en dat die kennismaking goed is bevallen:

'Heb vrijdag ook met een homo gepraat, was zeer relaxt. Hij heeft mij ook de voordelen van het homo zijn ten opzichte van vrouwen goed uitgelegd, was wel lache...'

'Overigens ben ikzelf allochtoon, heb maar 1 paspoort (nederlands ja), ben hetero & geen homo-hater want een oom van mij is homo en kan koken als de beste. en ook nog een collega op mn werk is ook homo en daar kan ik altijd wel mee lachen.'

'Ey man Homo's zijn relaxte mensen... ze kunnen wel jaloers zijn over vriendjes etc.... ik ken een paar uit mijn omgeving. Je kan vet met ze lachen. (...) Dus of je nu bi ho of hetero bent. Dat maakt een mens niet anders. En ik vind het onzin dat homo's beter kunnen shoppen.'

Sommigen lijken geen homo's van nabij te kennen en zeggen dat ze er moeite mee zouden hebben als een van hun vrienden homoseksueel zou blijken te zijn. Zo schrijft iemand: 'Voor mij is het over als iemand homo blijkt te zijn. Hoe kun je daar nou bevriend mee zijn?' Voor een andere poster daarentegen lijkt die moeite eerder gelegen in onwennigheid dan in afkeuring of afkeer: 'Kan ik me eigenlijk helemaal niet voorstellen en zou het ook niet zo leuk vinden eigenlijk. Ik accepteer hem nog

wel als vriend maar dan is gewoon de hele grap eraf om die jongen te koppelen aan meiden of over meiden te praten zou ik best wel apart vinden.’ Verschillende forumleden vertellen echter dat het helemaal geen probleem hoeft te zijn als een goede vriend homo blijkt te zijn:

‘Ik zou met 1 van mijn beste hetero vrienden een paar jaar geleden op vakantie gaan. Voordat we op vakantie gingen wilde hij onze vakantie bespreken. Wij in A’dam naar een literair cafe drinken en praten. Zegt ie opeens, ik moet je wat vertellen voordat we op vakantie kunnen. Dus ik: Tell me. Nou zegt hij. Ik ben homo. Mijn reactie: OO, nou ok cool dat je het zegt. Het enige dat mij dwars zit is dat we in het verleden ruzie hebben gemaakt om dezelfde meiden. ha ha Toen vroeg ik hem of onze relatie op hetzelfde gebaseerd was als altijd.. Ja, zei hij.. Dat was een super vakantie.. So it makes no difference !!!! He’s still one of my closest friends.’

Homoseksuelen moet je accepteren, is het devies – tenzij ze zich aan je opdringen:

‘Ik ben hetero, maar ik ben cool met homo’s. Op mijn werk zijn er een paar homo’s ze zijn best chill, dus waarom zou ik ze niet mogen...als ze in mijn bil zouden knijpen...tja dan zou ik ze neer hoeken...maar dat is een ander verhaal...’.

Een poster vertelt dat hij zoiets aan den lijve heeft ervaren, maar dat dit zijn houding ten opzichte van homo’s niet heeft veranderd:

‘Hmm ik accepteer ze wel..t zit natuurlijk gewoon in je..maar je heb ook van die opdringerige homo’s die het geen bal intresseren of een iemand homo is of niet...met zo’n walgelijk figuur heb ik een keer te maken gehad op mindcontroller vorig jaar..die kwam ff smerige dingetjes tege me fluisteren en half tege me aan staan rije..... dat soort smerig volk verpest het dan weer voor de wel normale homo’s die er niemand tot last mee zijn.’

Ook homo’s die zich overgeven aan publieke seks worden door sommigen als opdringerig ervaren:

‘Ik haat namelijk geen homo’s in het algemeen, maar homo’s die staan rukken in een bos en mensen daarbij lastig vallen. Als vrouwen dit doen kan dit ook niet door de beugel (maar het maakt het wel een stuk aangenamer).’

Op vrijetijdsfora is homoseksualiteit een geliefd gespreksonderwerp en de overgrote meerderheid van de deelnemers lijkt het geen probleem te vinden. Forumleden die er wél een probleem van maken, kunnen rekenen op forse tegenspraak. Ook op een forum van www.funx.nl wordt er niet moeilijk gedaan over homoseksualiteit: volgens de overgrote meerderheid hebben homo’s recht op een volwaardige plaats in de samenleving. Zelfs tegen ‘relnichten’ hebben slechts weinigen echt bezwaar. Bisexualiteit lijkt zich in deze fora zelfs in een zekere populariteit te mogen verheugen, vooral onder meisjes.⁵

4.6 De rol van moderators

Anders dan dagbladen, tijdschriften, radio- en televisieprogramma's kennen internetfora gewoonlijk geen redactie. Maar dat wil niet zeggen dat alles wat forumleden insturen wordt geplaatst. 'Moderatoren van webfora kunnen postings/bijdragen van bezoekers censureren wanneer deze over de grens gaan van wat in Nederland strafrechtelijk is toegestaan', vertelt de Amsterdamse internetsocioloog Albert Benschop. 'Strikt genomen zijn moderators of beheerders van webfora hiertoe zelfs verplicht, omdat zij zelf aansprakelijk gehouden kunnen worden voor de verspreiding van verboden uitlatingen (zoals: discriminatie, oproepen tot of dreigen met geweld).'⁶

Beheerders kunnen dus aansprakelijk worden gesteld voor onrechtmatige of strafbare uitingen. Als burgers zijn ze eigenlijk verplicht om aangifte te doen als ze een strafbaar feit constateren. In plaats daarvan besluiten ze echter vaak om uitlatingen die al te controversieel zijn van hun site te verwijderen. Het zou interessant zijn om te onderzoeken welke uitspraken zij zoal verwijderen, maar de meeste webmasters blijken niet bereid om daar inzage in te geven. Volgens Benschop deinzen ze daarvoor terug omdat ze niet de indruk willen wekken dat zij fungeren als verlengstuk van politie en justitie.⁷

De laatste jaren is er veel te doen over de rol van moderators, vooral van fora die raakvlakken hebben met de islam. Volgens critici worden op bijvoorbeeld www.marokko.nl en www.maroc.nl te veel extreme uitingen toegestaan.

Op 21 oktober 2005 werd in De Rode Hoed een discussie gehouden, waaraan onder anderen de oprichters van www.maroc.nl, www.marokko.nl, www.islaam.nl en www.magheb.nl deelnamen. De deelnemers concludeerden dat het moeilijk is om gebruikers die zich herhaaldelijk misdragen te weren, want sommige gebruikers hebben een reeks verschillende nicknames: de ene keer doen ze zich voor als een vrome moslim, de andere keer als een heel andere persoon.

Moderators zelf blijken heel verschillend over hun taak te denken. 'Zolang het maar binnen de wet is', zeggen sommige, maar andere vertellen: 'Emoties willen we eruit filteren.' In plaats van berichten te verwijderen, verplaatsen moderators ze soms naar een ander deel van het forum. Dat doen ze bijvoorbeeld met berichten die ironisch bedoeld zijn, maar die kunnen worden aangeprepen door 'sensatiebeluste' journalisten.

Volgens Albert Benschop valt er op internet nog heel wat te ontdekken dat 'grenzen overschrijdt'. Moderators moeten daarom tegenwoordig goed opletten. Benschop merkt echter dat er in de vakantiemaanden slecht wordt opgelet: ontoelaatbare uitlatingen worden dan vaak niet geschrapt. Ook wij hebben geconstateerd dat sommige moderators veel homonegatieve uitlatingen laten passeren. Sommige dragen zelf een steentje bij. Zo kwam op www.turksestudent.nl een discussie op gang naar aanleiding van een artikel over homoseksuele moslimjongeren. Toen een forumlid zei dat hij niet bereid was om respect te tonen voor homo's, kreeg hij bijval van de moderator:

‘ben het helemaal mee eens met jou.. ik heb dit vaker gezegd. Wat is de volgende stap? Het ligt niet aan mij dat ik een hekel heb aan homoseksuele mensen die alleen op zoek gaan naar SEX en geen liefde. Kijk maar om je heen. Lees een tijdschrift voor homo’s. Ga naar een gay site. wat zien we? Altijd gaat het om SEX en niets anders. In geen van deze tijdschriften staat er iets over de gevoelens, gewoontes, hobbies enz van deze jongeren, nee het gaat alleen om: in welke bos kan je het het beste doen, wat doe je als je vader achterkomt dat je homo bent, welke gay tents kan je bezoeken voor extra genot enz enz... En ik moet deze mensen respecteren :| ?... Sorry maar nadat ik de een keertje op de turkse gay site was beland moest ik bijna kotsen.’

In de forumregels schrijft dezelfde moderator ‘Het is niet toegestaan berichten te plaatsen, waarvan de inhoud discrimineert naar ras, geslacht, godsdienst of levensovertuiging’ (art. 4.2.3.).

4.7 Conclusies

‘Als mijn broer homo was dan zou ik hem in zijn slaap een mes in zijn hart steken.’ Ongezouten meningen als deze zijn op het internet veel te vinden. Onderzoek naar zulke uitlatingen is interessant en waardevol, maar er kleven veel problemen aan.

In de eerste plaats is het internet een onoverzichtelijk medium. Het is niet moeilijk om gepeperde uitspraken te vinden, maar het is lastig om op basis van zulke fragmenten een samenhangend, enigszins representatief beeld te schetsen (Benschop 2005b). In de tweede plaats is het internet nog een vrij nieuw medium, waar mensen zichzelf op nieuwe manieren organiseren. Dat geldt in het bijzonder voor discussies, die vaak erg kronkelig en ongestructureerd verlopen – ongeveer zoals in het alledaagse leven. In de derde plaats biedt het internet mensen de mogelijkheid om anoniem met elkaar te communiceren. Vooral op webfora is de identiteit van de afzender haast altijd onzeker; mede daardoor is het vaak onduidelijk hoe zijn of haar uitlatingen moeten worden verstaan. Sommige internetgebruikers blijken zich van het ene naar het andere forum te bewegen om daar onrust te zaaien.⁸ In de vierde plaats is onduidelijk in hoeverre en op grond van welke overwegingen moderators gebruikmaken van de mogelijkheid om aanstootgevende uitlatingen te verwijderen. In de vijfde plaats is weinig bekend over de invloed van uitlatingen op het internet op de opvattingen, attitudes of gedragingen van hen die er kennis van nemen.

Op Marokkaanse, Turkse en islamitische fora zijn de lelijkste uitspraken over homoseksualiteit te vinden. Na het analyseren van die fora blijkt dat ongeveer 40% van alle opmerkingen over homoseksualiteit een negatief karakter heeft en 15% (van de 40%) zelfs een uitgesproken negatief karakter. Het gaat hier om heel ruwe schattingen. Over homoseksualiteit worden op deze fora verhitte debatten gevoerd. Daarin gaat het niet alleen om de vraag of homoseksualiteit al dan niet is toegestaan (voor moslims), maar ook over de vraag wat het eigenlijk is: een ziekte, afwijking, beproeving of eigenaardigheid? Is het aangeboren of aangeleerd? Veel forumleden voeren

religieuze argumenten aan of opvattingen over aard en oorzaak van homoseksualiteit, soms aangevuld met eigen indrukken van of ervaringen met homo's en lesbo's. Hoewel veel forumleden stellen dat er in hun kring geen plaats is voor homoseksualiteit, zegt menigeen te beseffen dat het daar wel degelijk voorkomt; het is niet een afwijking die voorbehouden is aan ongelovigen of westerlingen. Enkelens laten bovendien blijken zelf homoseksueel te zijn. Tevens zijn er ook posters die tegengeluiden laten horen en homoseksuelen niet per se 'verkeerd' vinden.

Ook op protestants-christelijke fora wordt homoseksualiteit vaak afgeschilderd als een zonde, maar over homoseksuele mannen en vrouwen laat men zich hier veel minder negatief uit. Vaak wordt uitdrukkelijk onderscheid gemaakt tussen de zonde (die een christen zou moeten haten) en de zondaar (die men moet liefhebben). De gedachte dat homoseksualiteit kan worden genezen krijgt weinig steun. Volgens velen kan men van homo's en lesbo's hoogstens verlangen dat ze niet toegeven aan hun seksuele verlangens. Evenals sommige moslims gebruiken ze daarvoor soms de term 'beproeving'. Ook zij blijken zich ervan bewust dat homoseksualiteit voorkomt in de eigen kring (inclusief de eigen kerk) en beroepen zich er vaak op dat ze homoseksuelen van nabij kennen. Zulke kennis wordt haast altijd aangevoerd als een argument voor acceptatie.

Op extreem-rechtse fora worden geen religieuze argumenten te berde gebracht. Niet God of de bijbel, laat staan de koran, maar de natuur en de maatschappelijke orde zijn hier de voornaamste toetssteen. Op grond daarvan veroordeelt men vooral de seksuele gewoonten van homo's, de onmannelijke manier waarop ze zich zouden gedragen en de overvloedige aandacht die ze zouden krijgen in de media. Tussen de drie onderzochte fora bestaan grote verschillen. Anders dan de leden van www.stormfront.org, zeggen leden van www.nieuwrechts.nl en vooral www.holland-hardcore.nl vaak dat ze homo's van nabij kennen. Ze hebben weinig op hen tegen – mits ze niet nuchterig zijn, zich niet manifesteren en hun handen thuishouden.

Op vrijetijdsfora is religieuze veroordeling van homoseksualiteit niet afwezig, maar wordt die zelf onderwerp van discussie. Acceptatie van homo's en lesbo's geldt hier als de norm – ook in de naaste omgeving. Over de vraag wat homoseksualiteit is, lijkt men zich hier het hoofd niet te breken. Homoseksualiteit is een geliefd gespreksonderwerp, maar voor de overgrote meerderheid van de deelnemers lijkt het geen probleem. Discussies over homoseksualiteit komen meestal op gang naar aanleiding van berichtgeving in andere media (de forumleden brengen het zelden uit zichzelf ter sprake) en verlopen vrijwel zonder interventie van een moderator, in een open, tolerante sfeer. Negatieve uitlatingen over homo's en lesbo's komen af en toe voor, maar roepen dan gewoonlijk tegenspraak op.

In alle fora laveren de deelnemers tussen wat ze wel en niet kunnen zeggen over homoseksualiteit. Ook op extreem-rechtse en Turkse en Marokkaanse fora worden homovijandige uitlatingen vaak gecorrigeerd. Interessant genoeg zijn het vaak (jonge) vrouwen die mannen dwingen om zich te matigen en een genuanceerder standpunt in te nemen. Op extreem-rechtse fora is eveneens een belangrijke rol weggelegd voor meisjes. Op www.holland-hardcore.nl althans zeggen sommigen van hen dat ze bi zijn, en sporen ze de mannen aan om ook die vrijheid te nemen. In sommige gevallen lijkt die aansporing vooral bedoeld om de mannen op te warmen. En in elk van de vier soorten fora wordt veel minder aandacht besteed aan lesbische vrouwen dan aan homoseksuele mannen.

Interonderzoekers (zie bv. De Haan en Van 't Hof 2006) wijzen er soms op dat dit nieuwe medium goed is voor de sociale integratie van, en toenadering tussen verschillende bevolkingsgroepen die elkaar in het dagelijks leven niet vaak tegenkomen. Uit ons onderzoek blijkt echter dat internet ook minder rooskleurige kanten heeft: het biedt gebruikers van diverse pluimage een gelegenheid om de lelijkste meningen over homoseksualiteit te ventileren. Wat het effect daarvan is op de attitudes en het gedrag van medegebruikers, is onbekend. Zet het hen aan tot fysiek geweld? Of biedt het hun juist een onschuldige uitlaatklep? Verspreidt het onverdraagzaamheid? Of brengt het serieuze, opbouwende discussies op gang? Voor dit laatste vonden we enige aanwijzingen. Homo's en lesbo's zelf die op het web kennisnemen van de uitspraken, worden echter geconfronteerd met afkeer en afkeuring van de posters, die hen ertoe kan brengen in hun schulp te kruipen.

Ongezouten meningen over homoseksualiteit zijn ruim voorhanden op het internet, maar wat hun betekenis is, blijkt pas als men niet losse uitspraken, maar hele discussies in hun context analyseert. Een debat dat aanvankelijk elke nuance ontbeert, blijkt na verloop van tijd over te gaan in een dialoog waarin ruimte ontstaat voor begrip, respect en tolerantie. Als moderators het laten afweten, treden deelnemers van fora soms zelf op als scheidsrechter. Zo worden raddraaiers, onruststokers en haatzaaiers vaak in bedwang gehouden. Dit zelfregulerende karakter valt te waarderen, maar moet niet worden overschat. Een laagdrempelig medium als internet zal te allen tijde worden gebruikt om meningen over homoseksualiteit te ventileren. Bezoekers die zulke 'ongezouten uitspraken' lezen, kunnen zich daardoor bedreigd voelen – zeker als ze twijfelen over hun seksuele voorkeur.

Noten

- 1 'Urban' is een een verzamelnaam voor enkele onderling gerelateerde muziekstromingen (met name r&b, soul en hiphop) en de daarbij behorende levensstijl.
- 2 Hieronder scharen we ook opvattingen over trouwen, samenwonen en adoptie door homoseksuelen.
- 3 Van Geytenbeek et al. (2004). Internetsocioloog Albert Benschop (2005a en b) heeft uitvoerig onderzoek gedaan naar de berichtenstromen op www.marokko.nl en aanverwante websites en naar de invloed van internet op het gedrag en de opinievorming van voornamelijk jongeren.
- 4 Aksaray is een provincieplaats in Oost-Turkije, waar striktere regels gelden voor de omgang tussen mannen en vrouwen dan elders.
- 5 Met bisexualiteit lijken velen minder goed raad te weten, vooral omdat onduidelijk is wat men eronder moet verstaan. Zo stelt een lid van www.partyflock.nl: 'Bi zijn is niet een keertje gezoend hebben met je beste vriendin na een paar breezertjes.' Een ander op datzelfde forum vertelt: 'Ik zie een hoop heterojongens onder invloed van xTC, speed en coke opeens veranderen in bisexuele monsters...'
- 6 Mondelinge mededeling van Albert Benschop. d.d. 28 november 2005. Zie ook Brouwer en Wijma (2006).
- 7 Internetgebruikers kunnen inmiddels zelf aangifte doen van discriminerende uitlatingen bij het Meldpunt Discriminatie Internet: www.meldpunt.nl.
- 8 Het is daardoor mogelijk dat slechts enkele gebruikers verantwoordelijk zijn voor het gros van de negatieve uitlatingen.

5 Van homo- en lesbzijde bekeken: het algemene beeld

Jan Willem Duyvendak, David Bos, Gert Hekma, Linda Mans en Farid Tabarki, m.m.v. Lisette Kuyper

5.1 Inleiding

Om een beeld te krijgen van de acceptatie van homoseksualiteit in de samenleving gaan we niet alleen af op grootschalige surveys, maar ook op ervaringen van homo's en lesbo's zelf. De hoofdstukken 6 tot en met 9 beschrijven hun specifieke ervaringen in vier maatschappelijke sectoren (sport, horeca, bank- en verzekeringswezen en krijgsmacht). In dit hoofdstuk gaat het over algemene aspecten. We baseren ons daarbij op zowel kwalitatieve als kwantitatieve gegevens. Die laatste zijn afkomstig uit een survey onder de algemene bevolking, aangevuld met een grote groep homoseksuele mannen en lesbische vrouwen (zie § 5.2). De kwalitatieve data ontleen we aan tachtig diepte-interviews (zie § 5.3). In dit hoofdstuk rapporteren we alleen over data die we zelf hebben verzameld. Naar de uitkomsten van eerder onderzoek verwijzen we alleen wanneer deze relevant zijn voor onze bevindingen, bijvoorbeeld om te kunnen beoordelen of onze resultaten wijzen op een nieuwe ontwikkeling.

5.2 Resultaten van survey-onderzoek onder homoseksuele mannen en lesbische vrouwen

Aan de bevolkingsstudie Seksuele gezondheid in Nederland (SGN, zie ook hoofdstuk 3), uitgevoerd door de Rutgers Nisso Groep (Bakker en Vanwesenbeeck 2006), werd deelgenomen door 239 vrouwen en 163 mannen die zich seksueel aangetrokken voelen tot geslachtsgenoten. Van de vrouwelijke respondenten zei 46% zich uitsluitend tot vrouwen aangetrokken te voelen en 31% voornamelijk; de overigen voelden zich evenzeer tot mannen als tot vrouwen aangetrokken. Bij de mannen was het percentage dat zich exclusief homoseksueel noemde iets hoger dan bij de vrouwen (bijna 53%). 22% voelde zich voornamelijk tot leden van de eigen sekse aangesproken en het resterende kwart voelde zich evenveel tot mannen als tot vrouwen aangetrokken. Als we in het hierna volgende spreken over homoseksuele mannen en lesbische vrouwen, doelen we hierbij op alle bovengenoemde categorieën; alleen waar we dat relevant vinden, maken we onderscheid tussen homo- en biseksuele mannen en tussen lesbische en biseksuele vrouwen.

De steekproef, die gemêleerd is naar leeftijd en etniciteit, kent een grote vertegenwoordiging van hoger opgeleiden en bewoners van verstedelijkte gebieden. Aangezien er geen gegevens voorhanden zijn over het gemiddelde opleidings- en verstedelijkingsniveau van alle homoseksuelen in Nederland, kunnen we niet vaststellen of er hier sprake is van een oververtegenwoordiging.

5.2.1 Negatieve reacties

Uit het SGN-onderzoek blijkt dat ongeveer een derde van de homoseksuele mannen uit deze steekproef nog nooit negatieve reacties heeft ervaren op hun homo- of biseksuele gevoelens en gedrag. Twee derde heeft dat wel, uiteenlopend van 'een enkele keer', via 'meerdere keren' en 'vaak' tot 'heel vaak' (tabel 5.1).

Tabel 5.1

Aandeel homoseksuele mannen dat negatieve reacties heeft gehad op homoseksuele of biseksuele gevoelens of gedrag, 2006 (in procenten)

nooit	33
een enkele keer	44
meerdere keren	20
vaak	3
heel vaak	1

Bron: RNG (SGN'06)

Iets meer dan de helft van degenen die negatieve ervaringen rapporteren, had deze langer dan een jaar geleden. Anders gezegd: bijna de helft had deze ervaring in het afgelopen jaar (tabel 5.2).

Tabel 5.2

Tijdsperiode waarbinnen homoseksuele mannen negatieve reacties op homoseksuele of biseksuele gevoelens of gedrag hebben ervaren, 2006 (in procenten)

korter dan 1 maand geleden	8
tussen 1 en 6 maanden geleden	16
tussen 6 en 12 maanden geleden	19
langer dan 12 maanden geleden	56

Bron: RNG (SGN'06)

Aan hen die in het afgelopen jaar zo'n negatieve reactie hadden gehad, werd vervolgens de vraag voorgelegd van wie deze reactie afkomstig was. Hierbij scoorden de volgende categorieën laag: familieleden, directe burens of anderen uit de buurt, mensen van de sportclub of van de vereniging en de (huis)arts en andere hulpverleners. Geen van deze relaties werd door meer dan een op de acht respondenten genoemd. Vrienden en kennissen werden genoemd door bijna een op de zes mannelijke respondenten, en collega's, medestudenten en klasgenoten door bijna een op de vier. De hoogste percentages vinden we als het gaat om reacties van onbekenden: 'onbekenden in uitgaansgelegenheden' (zoals bioscoop en theater) wordt door bijna

een derde van de respondenten genoemd en ‘onbekenden op straat’ zelfs door de helft.

Het percentage lesbische vrouwen met ervaringen van negatieve reacties ontloopt dat van homoseksuele mannen nauwelijks (tabel 5.3). Ook van hen heeft ongeveer een derde nog nooit zo’n reactie gehad en twee derde wél – eens of meerdere keren. Ook van de vrouwen had bijna de helft gedurende het afgelopen jaar een dergelijke ervaring (tabel 5.4).

Tabel 5.3

Aandeel lesbische vrouwen dat negatieve reacties heeft gehad op homoseksuele of biseksuele gevoelens of gedrag, 2006 (in procenten)^a

nooit	33
een enkele keer	51
meerdere keren	13
vaak	4

a De categorie ‘heel vaak’ komt niet bij vrouwelijke respondenten voor.

Bron: RNG (SGN’06)

Tabel 5.4

Tijdsperiode waarbinnen lesbische vrouwen negatieve reacties op homoseksuele of biseksuele gevoelens of gedrag hebben ervaren, 2006 (in procenten)

korter dan 1 maand geleden	10
tussen 1 en 6 maanden geleden	14
tussen 6 en 12 maanden geleden	18
langer dan 12 maanden geleden	58

Bron: RNG (SGN’06)

Wat de herkomst van deze negatieve reacties betreft, doen zich enkele verschillen voor tussen lesbische vrouwen en homoseksuele mannen. Van de vrouwen die gedurende het afgelopen jaar een vervelende reactie kregen, was deze in geen enkel geval afkomstig van de huisarts. Ook had nog geen 3% negatieve ervaringen op de sportclub of in de vrijetijdsvereniging. Wat burens, verdere buurtgenoten en collega’s betreft, ontlopen mannen en vrouwen elkaar weinig: van beide groepen rapporteert zo’n 10% vervelende reacties van de burens of buurtgenoten en circa 25% van collega’s. Lesbische vrouwen maken echter opvallend minder melding van negatieve reacties van onbekenden: 15% van hen had een dergelijke ervaring in uitgaansgelegenheden en een derde met onbekenden op straat. (Dit laatste aandeel is weliswaar

relatief laag vergeleken met homoseksuele mannen, maar blijft ook voor vrouwen de grootste groep!) Daar staat tegenover dat niet, zoals onder de mannen, een achtste (12,5%) maar een vijfde (20%) van hen negatieve reacties kregen te verduren in de directe familiekring.

Ervaren negatieve reacties lijken niet samen te hangen met leeftijd, stedelijkheidsgraad, opleiding of etniciteit van respondenten. Het enige verschil treffen we aan bij de seksuele oriëntatie: van de vrouwen en mannen die uitsluitend of voornamelijk op geslachtsgenoten vallen, maakt een groter deel melding van negatieve ervaringen dan van hen die op zowel mannen als vrouwen vallen. Dit lijkt samen te hangen met de mate van openheid en zichtbaarheid: biseksuelen zijn, zo leert de survey ook, minder open dan homoseksuele mannen en vrouwen en lopen daardoor minder risico op negatieve reacties.

Een opvallende uitkomst van het surveyonderzoek is de verdeeldheid onder homoseksuele mannen en lesbische vrouwen over de vraag of de situatie voor homoseksuelen in Nederland in de afgelopen vijf jaar beter of juist slechter is geworden (tabel 5.5).

Tabel 5.5

Oordeel van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen over de situatie van homoseksuelen in Nederland in de afgelopen vijf jaar, 2006 (in procenten)

	homoseksuele mannen	homoseksuele vrouwen
(veel) beter	40	42
gelijk	22	23
(veel) slechter	34	23
zowel beter als slechter	1	12

Bron: RING (SGN'06)

De vrouwelijke respondenten vertonen opnieuw het hierboven gesignaleerde patroon: biseksuelen vinden de situatie vaker beter geworden, homoseksuelen vinden deze vaker slechter geworden. Stedelijk wonende vrouwen zijn wat somberder dan plattelanders, en oudere lesbische vrouwen zijn pessimistischer dan jongere vrouwen.

Bij de mannen is de spreiding in meningen al even groot, maar hier bestaat er geen verband met seksuele voorkeur, mate van stedelijkheid of leeftijd.

Hoe kunnen we deze spreiding in meningen nu begrijpen? Mede op basis van de interviews wagen we de volgende interpretatie. Enerzijds is er een groep (de grootste groep, om precies te zijn) die de verbeteringen van de afgelopen jaren op het netvlies heeft. Zo is de juridische positie van homoseksuelen versterkt, waardoor men minder discriminatie ervaart. Ook is de maatschappelijke acceptatie onder sommige

groepen verder toegenomen. Anderzijds is er een groep die meer betekenis hecht aan een andere ontwikkeling: weliswaar is er veel bereikt tegen discriminatie, maar tegelijkertijd heeft men de indruk dat door toename van het aandeel van allochtonen in de samenleving, de afkeer en afkeuring van homoseksualiteit toeneemt. Ten slotte is er nog ongeveer een kwart van de geïnterviewden mannen en vrouwen dat het erop houdt dat de situatie gelijk is gebleven, of dat de verbeteringen en verslechteringen elkaar in evenwicht houden. Er lijken zich dus tegelijkertijd meerdere, deels tegenstrijdige ontwikkelingen voor te doen.

5.2.2 Openheid

Op de vraag hoe open mensen zijn tegenover hun nabije omgeving, antwoorden lesbische vrouwen en homoseksuele mannen bepaald niet hetzelfde. Lesbische vrouwen zijn systematisch opener. Zo heeft 82% van de lesbische vrouwen en 'slechts' 70% van de homoseksuele mannen hun moeder op de hoogte gebracht; 77% van de lesbische vrouwen en 68% van de homoseksuele mannen meldden het aan hun vader. Broers en zussen werden ingelicht door zo'n 80% van de lesbische vrouwen en 64% van de homoseksuele mannen. Bij 'overige familie' zien we hetzelfde patroon: van de vrouwen is 75% open, van de mannen nog geen 62%.

Dit zijn opmerkelijke resultaten, temeer daar we eerder zagen dat juist lesbische vrouwen vaker negatieve reacties kregen van hun directe familie. Maar in deze grotere openheid schuilt mogelijk ook de verklaring: aangezien lesbische vrouwen relatief open zijn tegenover familieleden, riskeren ze meer negatieve reacties uit die kring. Dat homoseksuele mannen daar (iets) minder mee worden geconfronteerd, duidt er dan niet op dat zij meer worden getolereerd, maar dat zij minder open zijn dan lesbische vrouwen.

Vervolgens kijken we naar de vraag of men open is over de seksuele voorkeur ten opzichte van drie andere relaties:

- 1 collega's, medestudenten of klasgenoten
- 2 heterovrienden
- 3 de huisarts.

Hierop scoren lesbische vrouwen respectievelijk 73% (collega's e.d.), 86% (heterovrienden) en 53% (huisarts). Van de homomannen heeft een kleine 60% zijn collega's op de hoogte gebracht, 71% zijn heterovrienden en nog geen 57% zijn huisarts. Uit deze cijfers blijkt dus dat openheid in functionele contacten lager ligt dan in vriendschappelijke: collega's en de huisarts zijn vaak niet op de hoogte, terwijl heterovrienden dat vaak wel zijn. Afgezien van de huisarts, scoren homomannen ook hier weer lager qua coming-out.

5.2.3 Zelfacceptatie van homoseksualiteit

Een laatste opvallend gegeven uit het SGN-onderzoek betreft de mate waarin homoseksuele mannen en vrouwen hun eigen homoseksualiteit accepteren. Op de stel-

ling ‘Als ik kon kiezen zou ik liever (helemaal) hetero zijn’ antwoordden 17% van de homoseksuele mannen en 10% van de lesbische vrouwen dat ze het daarmee ‘eens’ tot ‘sterk eens’ waren. Met de stelling ‘Voor mezelf zijn mijn homo- of biseksuele gevoelens geen enkel probleem’ was 15% van de mannen en een kleine 10% van de vrouwen het niet eens. Deze problematische zelfbeleving heeft vanzelfsprekend te maken met de mate van maatschappelijke acceptatie. Zij vormt ook mede een reden om in diepte-interviews de ervaringen van homoseksuele mannen en vrouwen nader te onderzoeken.

5.3 Resultaten van de diepte-interviews

5.3.1 Inleiding

Om een vollediger beeld te krijgen van de huidige acceptatie van homoseksualiteit in Nederland, voerden we uitgebreide gesprekken met een tachtigtal homo’s en lesbo’s (zie voor het interviewprotocol bijlage B5.1 op www.scp.nl/gewoondoen). In de volgende vier hoofdstukken doen we daar per deelgebied verslag van. In dit hoofdstuk bespreken we een aantal algemene aspecten, bijvoorbeeld hoe de respondenten zichzelf benoemen, of (en, zo ja, hoe) ze ‘uit de kast’ zijn, of ze deelnemen aan de homowereld en hoe ze deze waarderen. Op het oog hebben deze aspecten misschien niet direct te maken met acceptatie van homoseksualiteit; in de desbetreffende paragrafen zetten uiteen waarom we ze toch van belang vinden.

5.3.2 Kenmerken van de respondenten

De werving van respondenten voor dit deel van het onderzoek verliep door middel van oproepen in homotijdschriften, personeelsbladen (althans, bij de krijgsmacht en in het bank- en verzekeringswezen) en op websites. In die oproep verwezen we naar een webpagina met antwoorden op *frequently asked questions*, over de aanleiding, de opzet en het vertrouwelijk karakter van het onderzoek (zie bijlage B5.2 op de website). Op deze oproep kwamen vele reacties, zij het voor het ene deelonderzoek beduidend meer dan voor het andere. In de verschillende hoofdstukken wordt hiervan gedetailleerd verslag gedaan.

Met nadruk zij vermeld dat respondenten niet werden geworven met een appel op eventuele negatieve ervaringen. In de oproep refereerden we aan allerhande ervaringen en in onze antwoorden op *frequently asked questions* benadrukten we: ‘We willen natuurlijk graag van je weten of je ooit te maken hebt gehad met discriminatie. Maar we zijn net zo benieuwd naar allerlei andere, negatieve én positieve ervaringen – ook “onbeduidende” belevenissen en “vage” indrukken.’ In de gesprekken viel op dat velen in eerste instantie ook weinig negatieve ervaringen leken te hebben. Vaak kwamen deze pas later ter sprake.

We getroostten ons veel moeite om homo’s en lesbo’s van diverse pluimage te bereiken. Daar zijn we goed in geslaagd: de respondenten verschillen niet alleen naar sekse en leeftijd, maar ook naar religie, etniciteit en opleiding (zie tabel 5.6).

Niet minder dan een kwart van de respondenten (20 van de 81) is naar CBS-criteria allochtoon: dat is aanzienlijk meer dan in de Nederlandse bevolking in haar geheel. Drie van hen hebben hun wortels in Suriname of de Antillen, twee in de rest van Latijns-Amerika, vijf in Indonesië en een in overig Zuidoost-Azië, twee in Marokko, twee in Turkije, twee in het Midden-Oosten, twee in andere Europese landen en één in Noord-Amerika.

Acht respondenten zijn van huis uit moslim, hetgeen duidt op een aanzienlijke oververtegenwoordiging. Dat geldt opmerkelijk genoeg ook voor mensen die een protestants-christelijke opvoeding hebben genoten (23 van de 81). Ondervertegenwoordigd daarentegen zijn mensen die rooms-katholiek werden opgevoed (11 van de 81), en respondenten van hindoeïstische huize ontbreken zelfs geheel. Het percentage respondenten die niet godsdienstig werden opgevoed (36 van de 81 = 44,4%) correspondeert grosso modo met het aandeel van onkerkelijken in de Nederlandse bevolking.

Tabel 5.6

Respondenten naar demografische kenmerken

	seks		woonplaats			leeftijd		herkomst		opleidingsniveau	
	man	vrouw	randstad (wv. A'dam, R'dam, Den Haag, Utrecht)		overig	jong (<35 jaar)	oud (≥35jaar)	autoch- toon	alloch- toon	hoog (hbo/wo)	laag < hbo
krijgsmacht (n = 20)	12	8	9	(3)	11	10	10	18	2	12	8
horeca (n = 20)	12	8	11	(8)	9	16	4	13	7	9	11
bank- en verze- keringswezen (n = 20)	14	6	12	(9)	8	8	12	16	4	13	7
sport (n = 21) wv.	13	8	14	(10)	7	15	6	14	7	17	4
fitness	6	2	4		4	6	2	4	4	6	2
hockey	7	6	10		3	9	4	10	3	11	2
totaal (n = 81)	51	30	46	(30)	35	49	32	61	20	51	30
aandeel (in %)	63	37	57	(37)	43	60	40	75	25	63	37

Wijze van rapporteren

In het onderstaande zullen we, evenals in de volgende hoofdstukken, veel citaten geven. Deze zijn niet willekeurig gekozen; ze geven tezamen een beeld van de uiteenlopende antwoorden die we in de interviews hebben gekregen. Vanzelfsprekend zijn wij verantwoordelijk voor de categorisering en clustering van de antwoorden. De citaten worden soms onderbroken door vragen of opmerkingen van de interviewer. Om de anonimiteit van de geïnterviewden te waarborgen, duiden we hen aan met een pseudoniem: een door ons gekozen voornaam met dezelfde ‘kleur’ als het origineel. Soms veranderen we ook andere kenmerken, zoals de woonplaats of het land van herkomst, maar nooit het geslacht of de leeftijd. Aan dat laatste kunnen we namelijk aflezen of zich gedurende de afgelopen decennia veranderingen hebben voltrokken in de beleving van homoseksualiteit.

5.3.3 Seksuele identiteit

Om een beeld te krijgen van de huidige maatschappelijke positie van homoseksuele mannen en vrouwen, is het van belang om inzicht te krijgen in de dynamiek van zelfidentificatie. In de afgelopen decennia is het een komen en gaan van termen geweest: naast eufemismen als ‘homofiel’ of ‘zó’ kwamen geuzennamen als ‘flikker’, ‘pot’ of ‘nicht’ en buitenlandse termen als ‘gay’, ‘holebi’ of ‘queer’ in zwang. Deze trends in zelfbenoeming zijn veelzeggend: de betrokkenen geven daarmee aan waar ze bij willen horen – maar ook waar ze vooral níet mee willen worden geassocieerd. Sommige termen benadrukken een onderscheid met de heteroseksuele buitenwereld of met de oudere generatie van homoseksuelen, andere daarentegen suggereren continuïteit. We vroegen onze respondenten daarom hoe ze zichzelf noemden. Ook hoe ze andere homoseksuelen aanduiden, verdient de aandacht – zeker als dat taalgebruik een denigrerende lading heeft.

Mannen

De mannen die we interviewden, noemen zichzelf bijna zonder uitzondering ‘homo’. Andere termen (zoals ‘gay’, ‘nicht’ en ‘flikker’) wijzen ze soms uitdrukkelijk af. ‘Homo’ of ‘homoseksueel’ blijkt een vrij onbeladen term, waarin ook allochtone jongeren zich kunnen vinden:

[Hoe noem je jezelf qua seksuele voorkeur?] ‘Zo homo als een paard. [lacht] (...) Zo geboren – door God gegeven’. [lacht] [Hoe lang noem je jezelf al zo?] ‘Vanaf m’n zestiende, achttiende, ongeveer. En toen de kogel eenmaal door de kerk was (...) toen dacht ik: Dan zal ik een goeie zijn ook!’ (Hisham, 28 jaar).

Javier (27 jaar) vertelt echter: ‘Ik heb er altijd moeite mee gehad (en nog steeds) om mezelf als homoseksueel te identificeren (...), om te zeggen: “Ik ben homo.” (...) In Chili wordt het heel erg geassocieerd met het verwijfde type.’ Ook Farhid (56 jaar) noemt zichzelf liever ‘gay’, maar om een andere reden: de term ‘homoseksueel’ vestigt naar zijn gevoel te veel aandacht op seks. En Hans (31 jaar) zegt: ‘Homo, ik moet nog altijd wennen aan het woord. (...) De klank bevalt me niet.’

Vanwege de negatieve connotatie van 'homo' ging Javier (27 jaar) tot voor kort als 'biseksueel' door het leven. Ook Rob (29 jaar) noemde zich 'bi' toen hij twee à drie jaar geleden uit de kast kwam – al had hij toen evenmin ervaring met meisjes als met jongens. Tegenwoordig noemt hij zichzelf voorlopig homoseksueel. Robs vriend Gert-Jan (26 jaar) doet dat eveneens, '...want als je bi bent, dan moet je mensen heel veel uitleggen.' Gijs (22 jaar) denkt er net zo over: '...echt hetero en homo bestaat volgens mij niet. Iedereen is biseksueel. (...) Maar om het voor de medemens gemakkelijker te houden noem ik mezelf homoseksueel.' Jaap (52 jaar), ten slotte, drukt zich heel genuanceerd uit:

'Ik zou mijn voorkeur overwegend voor mannen willen noemen, maar ik ben in mijn leven er nooit zo zeker van geweest of ik het zo stellig zou willen zeggen. Dat zeg ik niet zozeer omdat ik niet overtuigd ben van die voorkeur, maar meer van de eeuwigheidswaarde van die voorkeur.'

Uit het kwantitatieve onderzoek bleek al dat veel mannen met homoseksuele ervaringen zichzelf niet als exclusief homoseksueel beschouwen. De diepte-interviews lijken dit te bevestigen: sommige mannen nemen naar eigen zeggen een tussenpositie in op een schaal die loopt van uitsluitend homoseksueel tot uitsluitend heteroseksueel. Maar vaker dan als een tussenpositie fungeert de zelfbenaming 'biseksueel' als een opstapje naar homoseksuele identiteit.

Vrouwen

Bij de vrouwen bestaat, anders dan bij de mannen, grote onenigheid over de naamgeving. Zo zegt Jane (26 jaar): 'Ik ben een van de weinige lesbiennes die zich lesbienne noemt.' Brenda heeft niks met dat woord: 'Ik identificeer me daar niet mee omdat het begint met les. (...) *less* is minder, dat is het.' Brenda noemt zichzelf een '...vrouw die van vrouwen houdt (...) vreselijk dat daar namen voor moeten zijn.' Ook Emma (32 jaar) noemt zich liever niet lesbisch vanwege '...associaties met tuinbroeken, jaren zeventig, ouderwets. Als ik pot hoor, denk ik aan een vlotter iemand.' Anja (44 jaar) maakt weer een andere keuze: 'Ik noem mezelf homo. Ik vind lesbo en pot stomme woorden.' Ook voor andere vrouwen geldt dat zij zich niet homoseksueel of lesbisch noemen. Neem Yvonne (41 jaar): 'Ik val op vrouwen, lesbienne neem ik bijna nooit in de mond.' Vrouwen lijken over het algemeen minder 'in een hokje geplaatst' te willen worden en beschrijven hun seksuele voorkeur vaker in termen als 'ik val meer op vrouwen.' Zoals Danielle (44 jaar) zegt: 'Ik plak me geen etiket op.'

Veel vrouwen vinden de biseksuele identiteit minder beperkend dan een lesbische. Monique (35 jaar) noemt zichzelf biseksueel, want ze wil niet haar vroegere relaties met mannen verloochenen. 'Maar', merkt ze op, 'mijn vriendin vindt dat niet leuk, omdat "bi" impliceert dat je [ook] nog op mannen valt.' Elisa (19 jaar) noemt zichzelf: 'Lesbisch, maar ik hou altijd wel een slag om de arm. Ik heb mezelf heel lang bi genoemd, maar ik val niet echt op jongens.' Batrijs (27 jaar) zegt over haar seksuele voorkeur: 'Ik denk tussen bi en lesbisch in. Ik ben verliefd geweest op jongens, en heb seks gehad met jongens, maar een relatie met een jongen kan ik nooit

zo lang volhouden: dan ben ik zó uitgekeken.’ En Ceciël (25 jaar) vertelt: ‘Als mensen er specifiek naar vragen, zeg ik altijd dat ik lesbisch ben – maar ik heb zelf eigenlijk niet het gevoel dat ik zo ben. Da’s eigenlijk heel tegenstrijdig.’ Suwarni (29 jaar) noemt zichzelf ‘gewoon lesbisch. Geen bi in ieder geval.’ Toch presenteert ze zich wel eens zo, vanwege negatieve reacties op homoseksualiteit: ‘Soms zeg ik nu ook maar tegen leerlingen dat ik bi ben. Dat vinden ze minder erg. Dat vinden ze soms nog een beetje hip.’

5.3.4 Coming-out

Bij het werven van respondenten benadrukten we dat we ook mensen wilden spreken die, om wat voor reden ook, níet open waren over hun seksuele voorkeur: ‘...want misschien kom je daar niet voor uit vanwege de manier waarop mensen in je omgeving aankijken tegen homoseksualiteit. Wij respecteren dat, en zullen er alles aan doen om je privacy te beschermen. We zullen je daarom ook niet zomaar post sturen of bellen.’

Veruit de meeste mannen en vrouwen die we interviewden, hadden ‘het’ op een gegeven moment echter verteld aan hen die hun na stonden. Hoe oud waren ze toen? Dat is niet zo gemakkelijk te zeggen, want sommige respondenten deden er jaren over om hun hele omgeving in te lichten. Daarom leggen we hier nu eerst een scherper criterium aan: de leeftijd waarop de respondenten uitkwamen tegenover hun ouders. Slechts vijf respondenten (Brian, Hisham, Mehmet, Mustafa en Tariq: stuk voor stuk mannen met een niet-westerse achtergrond) deden dat tot op heden niet. Hun ervaringen met vertellen of verzwijgen komen verderop aan bod.

Van de 76 overige respondenten vertelde één (Brenda) al op 13-jarige leeftijd aan haar ouders dat ze op meisjes viel. Beatrijs, Elisa en Suwarni deden dat alledrie op hun vijftiende, en Daphne, Karin, Lenn, Ron en Zeeger op hun zestiende. Ben, Kim, Joris, Yvonne, Olivier en Otto daarentegen waren 30 jaar of ouder. Otto was zelfs 42. Het talrijkst zijn zij die hun ouders op de hoogte stelden toen ze 18 jaar (10 respondenten), 19 jaar (9 respondenten) of 21 jaar waren (ook 9 respondenten). (Slechts 5 respondenten deden dat toen ze 20 jaar waren.) Gemiddeld waren de respondenten 21,7 jaar oud. Hun coming-outleeftijd blijkt nauwelijks samen te hangen met hun geslacht, opleiding en het al dan niet religieuze karakter van hun opvoeding: in alle categorieën ligt het gemiddelde op 21 à 22 jaar (tabel 5.7).

Dat is een opmerkelijke bevinding, want uit andere bronnen is bekend dat de acceptatie van homoseksualiteit samenhangt met opleiding en kerkelijkheid. Zulke achtergrondkenmerken lijken echter weinig effect te hebben gehad op de leeftijd waarop de respondenten hun ouders inlichtten. Wel lijkt er enig verband met etnische identiteit: de allochtonen kwamen gemiddeld op iets jongere leeftijd uit dan de autochtonen. Dat is echter een vertekend beeld, want de vijf respondenten die niet uit waren ten opzichte van hun ouders (en daarom hier niet worden meegeteld) zijn stuk voor stuk allochtoon. Iets dergelijks geldt voor het verschil tussen oudere en jongere respondenten: de kans dat laatstgenoemden op hoge leeftijd uit de kast kwamen is per definitie kleiner. Veelzeggender dan de gemiddelde coming-outleeftijd’ is de

spreiding daarvan. Die blijkt onder godsdienstig opgevoede respondenten aanmerkelijk hoger dan onder niet godsdienstige opgevoede respondenten, en onder laagopgeleiden een stuk hoger dan onder hoogopgeleiden. Dat wil zeggen dat laagopgeleiden en niet-godsdienstige respondenten er vaker heel lang (of juist heel kort) over deden om uit de kast te komen.

Tabel 5.7

Gemiddelde leeftijd bij de coming-out tegenover de ouders, 2006

	aantal	gemiddelde leeftijd	standaarddeviatie
mannen	46	21,8	5,42
vrouwen (excl. 1 transgender)	29	21,7	5,14
hoogopgeleid (hbo/wo)	49	20,9	4,29
laagopgeleid (< hbo/wo)	27	22,6	6,65
niet godsdienstig opgevoed	36	21,4	4,68
godsdienstig opgevoed	40	21,9	5,78
autochtoon	61	22	5,70
allochtoon	15	20,4	2,80
totaal ^a	76	21,7	5,3

a Van de 81 respondenten hadden vijf hun ouders niet ingelicht over hun seksuele voorkeur.

Veel respondenten waren zich al lang voordat ze hun ouders inlichtten bewust van hun seksuele voorkeur. Dat proces van bewustwording hing gewoonlijk nauw samen met een proces van zelfaanvaarding (zie ook § 5.2.3). ‘Ik keek naar jongens, maar ik had het niet van mezelf geaccepteerd’, vertelt Robert (28 jaar) van de tijd toen hij als negentienjarige het leger in ging. Volgens hem kwam dat onder meer doordat hij als tiener geen homo’s van nabij kende: ‘Vanaf mijn zestiende, zeventiende woonden we in een dorp. (...) En ik had in die tijd ook geen internet’ (Robert, 28 jaar). Willem (24 jaar) legt uit dat het ook ingewikkeld is om af te wijken van het ‘standaardbeeld’ dat je van alle kanten krijgt aangereikt: ‘Samenwonen, trouwen met een vrouw, kinderen krijgen, samen oud worden et cetera.’ Hans (31 jaar) wist het naar eigen zeggen ‘altijd al’, al sinds de lagere school. Maar pas op zijn drieëntwintigste was hij eraan toe om het zijn ouders vertellen – en toen was zijn jongere broer hem voor: ook deze bleek homo te zijn. ‘Toen dacht ik, nu kan ik het ook wel vertellen, maar dan hebben die mensen het helemaal niet meer.’

Sander (28 jaar) wist allang dat hij homo is toen hij vier jaar geleden het leger inging, maar hij hield het voor zich. Hij was namelijk beducht voor de reactie van zijn familie, die orthodox-protestants is. ‘De KMA heeft mij eigenlijk de moed gegeven

tegen vrienden en familie uit de kast te komen.’ Dankzij de hulp van een stichting voor christelijke homojongeren durfde hij het eindelijk aan om het te vertellen aan zijn familie – om te beginnen aan zijn broer. ‘Die reageerde heel positief, maar heel emotioneel: “Waarom heb je het niet eerder verteld?!”’. Ook Erik (24 jaar) worstelde lang met zijn homoseksuele gevoelens, want in de kerk en op school (beide streng protestants) predikt men ‘hel en verdoemenis’ over homoseksualiteit. Toen hij het op zijn eenentwintigste aan zijn ouders vertelde, reageerden deze heel hartelijk: ‘Als de kerk tegen jou is, zijn wij tegen de kerk.’ In die kerk komt Erik inmiddels niet meer, hoewel hij nog altijd gelooft. Joris (49 jaar) groeide eveneens op in een orthodox-protestantse omgeving: ‘Mijn moeder schaarde het onder de beesten, zo erg vond zij het.’ Toen Joris in 1998 een samenlevingscontract tekende, was zij niet van de partij, maar daarna voltrok zich een ‘miraculeuze’ ommekeer: ‘Hij is inmiddels haar favoriete schoonzoon.’ Ook de moeder van Gisela (44 jaar) draaide bij:

‘Ze heeft het waarschijnlijk geaccepteerd omdat mijn stiefvader heeft gezegd van: hoor eens, het is zo, het is je kind en je hebt het maar te slikken. (...) En op een gegeven ogenblik ging ze doorslaan. Dan zei ze tegen mijn tantes: “Gisela heeft geen vriendje, die heeft een vriendin. Dat is een heel aardig kind”’.

Michiel (22 jaar), die afkomstig is uit een orthodox-protestants milieu, had minder geluk: toen hij zijn ouders vertelde dat hij homo is, kon hij zijn spullen pakken. Inmiddels komt hij wel weer bij hen over de vloer, maar over homoseksualiteit wordt dan niet gesproken.

Niet ‘uit’ tegenover de ouders

De vijf respondenten die niet ‘uit’ zijn tegenover hun ouders zijn, zoals gezegd, stuk voor stuk niet-westerse allochtone mannen. Brian, Hisham, Mehmet en Mustafa zijn van islamitischen huize en Tariq groeide op in een land met een moslimmeerderheid. De ouders van Boris (24 jaar) hebben grote moeite met zijn homoseksualiteit. Zijn vriend kan hij daarom niet mee naar huis nemen. De rest van de familie doet er minder moeilijk over. Tariq (42 jaar) durfde pas toen hij in Nederland kwam, op zijn zesentwintigste, voor zichzelf te erkennen dat hij homo is. Sindsdien vertelt hij het alleen aan ‘mensen die in dezelfde kring zitten’; niet aan collega’s, laat staan aan zijn familie in Syrië: ‘Dat mag absoluut niet.’ Dat zijn familie ver weg woont, vindt hij geen geruststelling. Ook Hisham (28 jaar) wil beslist niet dat zijn ouders te weten komen dat hij homo is: zij zouden het niet kunnen bevatten. In de afgelopen jaren vertelde hij het echter wél aan zijn broers en zussen die de jaren des onderscheid hadden bereikt. Dat ging vrij makkelijk:

‘Ik probeer altijd, omdat het zo’n beladen onderwerp is, om het heel terloops te vertellen, *by the way*, zo van “Nee, dat is toch niks voor mij, want dan zijn er vrouwen aanwezig” of “Ik zal later toch nooit kinderen krijgen” – zodat zij vragen “O, ben je dan homo?” – “Ja.” Ik hou niet van dat “Ga zitten” – Kopje thee – Kleenex erbij – “Ik moet je iets zwaars vertellen”.’ [En hoe reageerden ze?] ‘Positief, iedereen reageert positief. Het is geen issue. Absoluut niet.’ [Ze hebben er geen problemen mee?]

‘Nee, ze hebben er geen enkel probleem mee.’ [Kennen ze meer homo’s?] ‘Ja, alleen de middelste kent niet zoveel homo’s. Maar ja, hij kent mij.’

Aan een neef die ‘een beetje into Islam’ is, vertelde Hisham het overigens niet: ‘Als we er echt eens over kunnen spreken, en hij staat open voor dialoog, dan is het de moeite waard om het te vertellen.’ Mustafa (23 jaar) weet al sinds zijn twaalfde dat hij op jongens valt. Een jaar of twee geleden vertelde hij het voor het eerst aan iemand. Zijn beste vriend, een jongen van Marokkaanse origine, merkte namelijk op dat Mustafa niet naar meisjes, maar wel naar jongens keek:

‘Ik heb niet meteen toegegeven dat ik homo ben; het is heel geleidelijk gegaan. (...) Vorig jaar (...) zei hij: “Je kunt beter niet je ouders vertellen dat je homo bent.” Dus ja, hij weet dat ik homo ben. [Hoe bevalt dat je?] ‘Het is een beetje een cliché, maar het is wel een opluchting, eigenlijk.’

Desgevraagd zei deze vriend dat hij eigenlijk niets moet hebben van homoseksualiteit, maar dat hij Mustafa wél accepteert, omdat hij een goed mens is. ‘Dat vond ik heel fijn om te horen.’ Net als Hisham en Tariq houdt ook Mustafa voor zijn ouders verborgen dat hij homo is, maar ze lijken eigenlijk wel te weten hoe de vork in de steel zit:

‘Op een gegeven moment werd ik aangesproken door mijn moeder: ‘Is er iets mis met je? (...) Dat-jongens-het-met-jongens-doen – speelt dat bij jou ook een rol?’ Ik voelde me heel ongemakkelijk (...) Ik heb het in ieder geval niet bevestigd, maar tegelijkertijd heb ik duidelijk gemaakt dat ik gewoon niet wil trouwen. (...) Met mijn vader heb ik het er ook wel eens over gehad. Hij vroeg “Klopt het dat dat bij jou een rol speelt, dat-jongens-het-met-jongens-doen?” Ik heb het noch ontkend, noch bevestigd, zeg maar. Hij zei: “Mocht dat zo zijn, dan moet je het gewoon zeggen, dan kunnen we gewoon naar de imam gaan of zo...” (...)

Dus als je me vraagt: “Weten je ouders dat je homo bent?” – ja en nee, eigenlijk.’ Dat laatste is een belangrijke vaststelling: coming-out ten opzichte van de ouders is niet zo’n eenduidig criterium als we aan het begin van deze paragraaf suggereerden. Ook is het van belang om in gedachten te houden dat in sommige kringen ouders en kinderen veel minder vertrouwelijk met elkaar omgaan dan in andere. Ook dat bepaalt of seksuele voorkeur ‘thuis’ ter sprake komt. Verder is het van belang om op te merken dat sommige homo’s en lesbo’s (vooral zij die opgroeien in een omgeving waarin homoseksualiteit streng wordt afgekeurd) eerder een broer of zus dan hun ouders in vertrouwen namen. Zo liet Mustafa (23 jaar) zich tegenover zijn zus ontvallen dat hij nooit zou trouwen – omdat hij niet op meisjes valt. Zijn zus reageerde ‘licht geschokt’ en suggereerde later dat Mustafa alleen maar dácht dat hij homo was. Uit haar gedrag blijkt echter dat ze het toch wel accepteert:

‘Als ik bijvoorbeeld een leuke jongen zie op tv, zeg ik: “Kijk, mooie jongen!”

En de ene keer zegt ze dan “Onzin!” – maar de andere keer “Ik vind ‘m niet zo mooi...” (Mustafa, 23 jaar)

Quincey (28 jaar) daarentegen liet het, net als veel autochtone respondenten, aan zijn ouders over om te rest van de familie in te lichten:

[Weten je broers dat je homo bent?] ‘Ja, maar niet van mij.’ [Via je ouders?] ‘Denk ik, ja.’ [Je weet het niet zeker?] ‘Het zal wel. Ik heb het niet nagevraagd. We hebben het er nooit over.’ [En wordt er weleens gevist of je een relatie hebt of zo?] ‘Nee, nee. Hoezo?’ [Is het een pijnlijk onderwerp?] ‘Een taboe.’ [Het wordt vermeden?] ‘Doodgezwegen, ja’(Quincey, 28 jaar).

Pijnlijke reacties

‘Als jij later groot bent, word je pot’, zo kreeg Brenda (28 jaar) op tien-, elfjarige leeftijd te horen van een buurtvriendinnetje in Amsterdam-Noord. Ze vond dat niet leuk om te horen, en schreef deze belevenis in haar dagboek. Dat kwam jaren later in handen van haar moeder, ‘...en toen waren de rapen gaar. Zij vond het verschrikkelijk, mijn oma ook (...) Het was vunzig, smerig, verschrikkelijk.’ Van diezelfde (rooms-katholieke) grootmoeder herinnert Brenda zich dat ze, als ze naar tenniswedstrijden zat te kijken, vaak tekeer ging tegen Navratilova:

‘...“vies”, “onbehoorlijk”, “zondig”. Ik begreep eerst niet waarom, het moest wel heel erg zijn. Ik vond het moeilijk toen ik er zelf achter kwam: ik hield erg van mijn oma. Ze is nu overleden. Ze heeft nooit op mij gescholden, dat was puur omdat Navratilova lesbisch was.’

Veel respondenten vertelden het pas aan hun ouders nadat ze een vriend of vriendin in vertrouwen hadden genomen. Ook dezen reageerden echter niet altijd positief. Sommige respondenten verloren zelfs een deel van hun vriendenkring. Petra (32 jaar) schrijft: ‘Uiteindelijk weet iedereen het in mijn vroegere woonomgeving maar van mijn vrienden en oud collega’s zijn er maar een paar die het accepteren. De rest zegt niets meer en kijkt mij niet meer aan.’ Agnes (39 jaar) vertelde het ‘in een heel vroeg stadium aan een hele goede vriendin.’ Ze studeerde, zat op kamers en woonde inmiddels samen met haar vriendin. De desbetreffende vriendin zou komen logeren en Agnes legde haar van tevoren uit dat ze samenwoonde. ‘En niet omdat dat goedkoper is (...) “O, dat is geen probleem,”[zei ze] – als ik maar van haar afbleef.’ Agnes was verbouwereerd. Met deze zelfde vriendin was ze een paar maanden eerder op reis geweest en had ze nachtenlang in een trekkerstentje geslapen.

Over het geheel genomen werden opvallend veel respondenten met negatieve reacties geconfronteerd na hun coming-out. Michiel kon vertrekken en Brenda stapte uit zichzelf op. Dirk werd in zijn woonplaats uitgescholden en verloor vrienden, terwijl Max in zijn dorp een zware tijd doormaakte. De moeder van Edo stelde voor dat hij een pil bij de huisarts ging halen. De allochtone stiefvader van Erik reageerde onwelwillend. Zijn Marokkaanse vriend moest kiezen tussen homoliefde en gezin nadat diens familie hun relatie had ontdekt.

Lang in de kast

Uit onze interviews blijkt dat de gemiddelde tijd die verloopt tussen het moment dat men zich bewust is van homoseksuele gevoelens en verlangens en het moment dat men ermee voor de draad komt, lang is. Ramon worstelde van zijn twaalfde jaar tot zijn achttiende:

‘Ze pestten me al op basisschool, ik had vooral ruzie met een meisje. Het duurde lang voordat ik ervoor uitkwam, mijn ouders riepen wel “het maakt niet uit” toen mijn broer en ik nog hartstikke jong waren, als het een keer op tv was. Die deden er nooit moeilijk over; ik was er bang voor, durfde het echt niet te vertellen.’

Ook Theo (26 jaar) verkeerde lang in tweestrijd over het bekend maken van zijn seksuele gevoelens:

‘Ik wist al dat ik homo was vanaf mijn vijftiende-zestiende jaar. Toen zat ik op voetbal, daar liep ik niet zo met homoseksuele gevoelens rond. Ik dacht wel, dat is een leuke jongen, niet in de zin van de liefde zoals een jongen het met een meisje heeft, maar ik wist dat ik anders was dan de andere jongens. Maar dat ga ik natuurlijk niet zeggen. Zat ik wel over te twijfelen. Ik werd niet uitgescholden voor homo. Er was wel een andere jongen die zich iets meer meisjesachtig gedroeg, zeiden ze “die is mogelijk homo”. Na voetbal heb ik pas mijn coming-out gehad. Ik heb die gevoelens vijf-zes jaar onderdrukt, het overkomt mij niet, denk je; uiteindelijk moet je eraan toegeven.’

Bij Emma (32 jaar) duurde het twaalf jaar van de eerste gevoelens tot de eerste bekentissen. Zij probeert het zelf als volgt te verklaren: ‘Misschien omdat ik in een totale hetero-omgeving ben opgegroeid, geen vrienden of vriendinnen had die homo of lesbisch waren.’

Ron, nu 26 jaar, piekerde er twee jaar over, voordat hij er op zijn zestiende voor uitkwam: ‘Ik werkte bij een winkel en kreeg een klein zetje van mijn afdelingschef. Ik moest het filiaal afsluiten, de deur dicht doen, hij zei toen: “Je mag wel wat meer met je werk bezig zijn en minder met de jongens die buiten voorbijlopen”. Diezelfde avond heeft Ron het aan zijn ouders verteld.

Het is dus opvallend hoe lang veel respondenten tobben over het kleur bekennen. Het maakt daarbij niet veel uit of hun milieu positief dan wel negatief denkt over homoseksualiteit. Het lijkt er zelfs op dat een onwelwillende houding van de directe omgeving het uit de kast komen juist versnelt. Brenda met de meest intolerante familie was er het snelst mee en Emma met begripvolle ouders twijfelde lang.

Juist van de hoogopgeleide respondenten bekenden velen laat kleur. Rob (28 jaar) groeide op in een onkerkelijk gezin, maar pas op zijn vijfentwintigste vertelde hij zijn ouders, broers en beste vrienden dat hij homo is: ‘Ik vond het gewoon genoeg geweest. Op den duur wil je gewoon zijn, of kunnen doen, wie je bent.’ Aan voorbeelden had het niet ontbroken, want in zijn vriendengroep waren eerder al twee jongens ervoor uitgekomen dat ze homo waren. Maar Rob had niet veel met hen op, en greep de gelegenheid niet aan: ‘Toen zij met hun coming-out bezig waren dacht ik: Dat is allemaal leuk, maar ik doe er niks mee.’

Olivier (43 jaar), die eveneens opgroeide in een onkerkelijk gezin, was zelfs 38 jaar toen hij uit de kast kwam.

‘Als je je hele leven in het hockeywereldje zit en ook van huis uit... Er was geen ruimte voor. Ik wil niet zeggen dat het niet geweest had kunnen zijn, maar het kwam gewoon niet *im Frage*.’

Dankzij het internet werd hij zich bewust van zijn seksuele voorkeur:

‘Ik kreeg op een gegeven moment een pc thuis, in het kader van een pc-privé-project. Nou, ik heb heel wat sites bekeken, maar ik heb nooit een tjet gezien.

(...) Ik wilde alleen piemels zien’ (Olivier, 43 jaar).

Ook sommige vrouwen, eveneens hoogopgeleid en opgegroeid in een vrijzinnig milieu, kwamen laat uit de kast. Kim was 31 jaar toen ze voor het eerst verliefd werd op, en een relatie kreeg met een vrouw – en stelde toen meteen haar omgeving daarvan op de hoogte. Inez (43 jaar) was rond haar achttiende al eens verliefd geweest op een vrouw, maar had dat toen zelf niet door: ‘Pas jaren later dacht ik: potverdikkie, dat is toen al gebeurd.’ Later, in haar studententijd, kreeg ze een relatie met een studiegenote:

‘Maar ik had totaal geen associatie met lesbisch zijn of homoseksualiteit. (...)

Zeker in die tachtiger jaren werd er niet zoveel over gesproken. (...) En ik had daarvoor ook gewoon vriendjes dus ik wist helemaal niet wat dat was. (...)

Later, toen ik wat ouder werd, dacht ik: O... O God! Ben ik dat?’

Toen ze enkele jaren later voor langere tijd naar het buitenland zou vertrekken, besloot ze haar ouders in te lichten:

‘Toen heb ik gezegd: “Ik vind toch dat jullie moeten weten dat de kans erin zit dat ik thuiskom met een vrouw en niet met een man.” Mijn moeder zei: “Daar wil ik niks van weten.” En mijn vader zei: “Ik heb ook wel eens een goeie vriend gehad waar ik dol op was.” [Uit wat voor milieu kom je?] Een net milieu, zeg maar, waar het toch wel ging zoals het hoorde. (...) Het was (en is) gewoon een nette familie en ze moesten eraan wennen dat iemand uit de pas loopt.’

De ervaringen van Inez lijken op die van Yvonne (32 jaar), die bestuurskunde studeerde in ‘het conservatieve Leiden’, waar ze lid was van het studentencorps:

‘Ik heb daar wel een leuke tijd gehad, maar ik denk dat het niet zo bevorderlijk was voor mijn coming-out, want die heb ik pas op redelijk late leeftijd gehad. Ik was toen 25 jaar.’

De reactie van haar ouders was aanvankelijk niet erg bemoedigend:

‘Mijn moeder heeft het een hele tijd doodgezwegen. (...) Ik denk dat ze, net als iedere moeder, het liefst zal zeggen: “Mijn dochter is getrouwd met een chirurg, en rijdt rond in een BMW, en woont in een gaaf pand in Amsterdam, en ze is zwanger. En ze is zelf ook advocate, of juriste.” Ik denk dat dát het vooral moeilijk maakt, dat ze moet zeggen: “Nee, ze is met een vrouw.” Ik vind het zelf ook raar, want het plaatje kan voor de rest geheel hetzelfde zijn, behalve dat ik niet met een man ben, maar met een vrouw. Ik rijd ook geen BMW, hoor!’

De late coming-out heeft tot gevolg gehad dat sommigen daarvoor al een ‘heteroseksueel’ leven hadden opgebouwd. Ben (35 jaar) hield de schone schijn op: ‘Het was misschien ook een stukje voldoen aan de verwachting van de omgeving. Op een gegeven moment merkte ik, dat gaat niet meer.’ Of ze realiseerden het zich pas laat,

waardoor de coming-out wellicht ook wat minder opschoot, zoals in het geval van Otto (50 jaar):

‘Ik noem me zelfs sinds acht, negen jaar homoseksueel, achteraf gezien wist ik het natuurlijk altijd al, maar dat is een zaak van puzzelstukjes die op hun plek vallen, maar dat is sinds mijn vierendertigste, vijfendertigste dus wel zo. Dat ik toen wel voor mezelf wel had uitgemaakt, oké, ik ben homo. Toen had ik inmiddels wel drie kleine kinderen.’

Van de autochtonen die wij spraken is uiteindelijk – maar dat kan vaak lang duren – bijna iedereen open over zijn of haar seksuele voorkeur naar de eigen familie, de directe vriendenkring en op het werk. Deze bevindingen sporen dus maar gedeeltelijk met de hoge percentages uit de survey van met name mannelijke homoseksuelen die niet uit zouden zijn tegenover hun ouders, broers en zussen, heteroseksuele vrienden, collega’s, enzovoort (maar dit kan deels worden verklaard uit het gegeven dat onze geïnterviewden een relatief ‘open’ groep betreft die zich immers zelf hebben gemeld voor dit onderzoek).

In nogal wat gevallen moet de omgeving wel een handje helpen bij de coming-out: een vriend, een baas, een familielid, medescholieren, talrijk zijn hun hints en niet altijd even subtiele grapjes dat zij betrokkenen van homoseksualiteit ‘verdenken.’ In die zin is de coming-out bepaald geen keuze, maar een –in Nederlandse verhoudingen – welhaast onontkoombaar gegeven. Mistigheid over iemands seksuele identiteit in een sterk geseksualiseerde samenleving is haast onmogelijk; er ligt een enorme druk om te ‘getuigen’ van je seksuele voorkeur. Die druk maakt het overigens nog niet makkelijker, want ook in vrijzinnige omgevingen is heteroseksualiteit zo vanzelfsprekend dat zelfs welwillende ouders niet voldoende zijn om de stap te zetten. En zeker niet als men jong is en liever niet wil afwijken van de grote meerderheid. Juist sensitieve en hoogopgeleide jongeren blijken het moeilijk te vinden om op dit terrein non-conformistisch te zijn.

Openheid moet!

Zoals gezegd, is het vele geïnterviewden overkomen dat zij niet zelf over hun homoseksualiteit begonnen, maar dat de omgeving naar iemands seksuele voorkeur vroeg of een hint gaf. Uit angst om zodoende uit te moeten komen, probeerden betrokkenen krampachtig niet te voldoen aan stereotypen. Zo zegt Gerard (19 jaar), die drie maanden voor het interview kleur bekende:

‘In de tijd dat ik het niet verteld had, ging het heel moeilijk. Die worsteling heeft vier jaar geduurd. Ze hadden wel een vermoeden, dan vroegen ze het wel, dan zei ik glashard “nee”. Ik dacht wel, ik ga een beetje vermannelijken, wijdbeens fietsen en zo, dat het niet te veel opviel. Achteraf denk je: waarom heb ik het allemaal gedaan, ik ging stoer lopen.’ (...) [Veranderde je je stem?] ‘Nee, die was al altijd zo, bassen kon niet, dat deed zeer aan mijn keel. (...) Mijn vader was erop tegen, daarom wilde je [ik] het ook al niet worden. Ik was het nog

niet, en die was er hard op tegen. Hij zei de hardste dingen die je kunt bedenken. Nu ik het zelf ben, vindt hij het helemaal geweldig.’

Max (25 jaar) had ruim een jaar geworsteld met zijn seksuele voorkeur nadat hem tijdens een stage in een chic strandhotel was gevraagd of hij homo was: ‘Daar wilden ze het weten en heb ik het keihard ontkend. Ik ging het me wel afvragen. (...) Ben gaan cruisen op internet.’ Daar ontmoette hij een jongen die hem wegwijs maakte in Amsterdam en datzelfde weekend vertelde hij het aan zijn ouders.

Aan de coming-out valt dus nauwelijks te ontkomen. Zoals uit de komende hoofdstukken zal blijken, is de druk om over (homo)seksualiteit te praten groot. En dan niet alleen in de krijgsmacht, waar mensen vaak intensief met elkaar moeten verkeren, maar ook in het bank- en het verzekeringswezen. Deze druk wordt door welhaast iedereen uitgeoefend. Zij heeft overigens mogelijk meer te maken met de trivialisering van homoseksualiteit dan met homonegativiteit: collega’s vinden het vaak onbegrijpelijk waarom onze geïnterviewden niet gewoon over hun seksuele identiteit praten. Dat is op zich positief, maar deze nieuwsgierigheid heeft ook een schaduwzijde. Als je niet wilt uitkomen, of breder: niet al te openhartig wilt zijn over je seksuele identiteit, wordt er eindeloos naar gevist en gegist.

5.3.5 Deelname aan de homowereld

Vragen naar de deelname aan en waardering voor de homowereld is in de eerste plaats relevant omdat de antwoorden veel zeggen over het belang dat homoseksuelen hechten aan het beeld dat heteroseksuelen van homoseksualiteit krijgen door manifeste uitingen tijdens de Gay Pride, de Roze Kermis of de Canal Parade. Angst voor negatieve beeldvorming, voor de reputatie van homoseksualiteit, blijkt van invloed op de waardering van homo’s en lesbo’s voor dergelijke evenementen. In de tweede plaats leren wij door te vragen naar de betekenis van de homowereld dat voor sommigen de eigen homowereld een belangrijke schuilplaats tegen discriminatie is, voor anderen een hippe subcultuur waar Nederland er zoveel van kent, en voor weer anderen een ‘getto’ waarmee homo’s zich onnodig van de mainstream samenleving afsluiten.

Veel respondenten participeren wel op een of andere manier in het homo- en lesboleven. De jongere homomannen surfen veel op internet, zitten op fora als www.gay.nl en lezen zo nu en dan homobladen als *Expreszo* en *Squeeze*. Willem (26 jaar) koopt altijd de *Expreszo* om ‘een beetje op de hoogte te blijven’ en bezoekt regelmatig hun website. Hans (31 jaar) gaat meestal met zijn vriend of groep vrienden stappen in de gayscene, hoewel hij ook naar heterogelegenheden gaat. Zelf leest hij geen homobladen, maar zijn vriend leest de *Squeeze*. Erik (24 jaar) leest homojongerenbladen, omdat daarin verhalen staan waardoor hij zich aangesproken voelt. Dat mist hij in jongerenbladen die toch meer op heteroseksuelen zijn gericht.

Slechts weinigen engageren zich zo sterk met de homowereld als Gijs (44 jaar). Hij neemt al lange tijd volop deel aan de homowereld. ‘We gaan er uit. Ik ben ook

keurig lid van het COC, al zo'n 25 jaar.' Ook zit hij in verschillende besturen van clubs binnen de homowereld.

Meer en *détail* geven de interviews het volgende beeld over de homowereld.

Ans (36 jaar):

'Ik voel me onderdeel van de scene, het is een heel klein wereldje. Je ziet steeds dezelfde gezichten. Toen ik net uit de kast kwam, dacht ik: wat zijn dat voor rare wijven, nu voel ik dat niet meer, ha ha! Misschien ben ik ook wel zo'n raar wijf geworden. Of ik ga naar hippere tenten.'

Thomas (30 jaar) is een bekend gezicht in het homo-uitgaansleven. Hij merkt op dat je er mensen uit alle lagen van de bevolking tegenkomt. Dat heeft een voordeel – het is afwisselend, maar het heeft voor hem niet altijd evenveel waarde, want het zijn (dus) niet altijd zijn type mensen.

Voor de jongere respondenten zien de scene minder als een gemeenschap: 'De scene is geen scene. Het is een heleboel subgroepjes bij elkaar. Ik vind dat ik daar buiten sta. Hoewel dat heel realistisch gezien niet zo is. Ik behoor ook tot een groepje, of eigenlijk wel tot een heleboel groepjes' (Patrick, 31 jaar). Job (20 jaar) hoeft niet zo nodig bij de homowereld te horen, omdat het je als homo in een vakje drukt – dan moet je aan iedereen gaan staan uitleggen dat niet alle homo's aan travestie doen. Ben (35 jaar): 'Ik probeer me niet volledig te laten onderdompelen in de scene. Dus die ene stap er wel in te zetten, maar de andere stap laat ik er buiten.' Hij wil zich het liefst in zowel een homo- als hetero-omgeving kunnen bewegen.

De vrouwelijke respondenten geven minder vaak aan middenin de scene te staan en ergeren zich soms aan het opvallende gedrag van de heren. Yvonne (41 jaar) vindt de extravagantie van mannen jammer, waardoor mensen een verkeerd beeld van de homowereld krijgen. Isa (38 jaar), die overigens ook lid is van de Rotary, zegt dat ze tegen het homowereldje aankijkt als een hetero: 'Ik denk dan, moet dat weer zo overdreven?' Agnes (39 jaar) behoorde wel tot de scene, maar voelt zich er nu niet meer thuis omdat ze te oud geworden is – bij de mannelijke respondenten was niemand die mening toegeedaan.

Toch hoeft het voor Alfons (50 jaar) niet meer zo nodig; hij heeft nu een goede relatie en heeft weinig behoefte meer om uit te gaan. Ook voor Gisela (44 jaar) geldt het verband tussen een single bestaan en de scene. Ze werd een keer meegetroond door vrienden die het nuttig voor haar vonden: 'Dus ik ben twee keer bij het COC geweest. (...) Ik voelde mij daar vreselijk op mijn ongemak. Ik voelde me bekeken. Een stukje vleeswaar in de etalage. Vrij snel trof ik toch een vriendin, die woonde ook in dezelfde flat, dus ja, ik was onder de pannen.' Anouk (34 jaar) gaat nog maar een keer per jaar uit. 'Je gaat vooral veel uit als je geen relatie hebt en je op zoek bent. De laatste jaren is dat minder geworden. Als je afspreekt dan ga je eten of spelletjes doen.'

Opvallend is dat vooral de mannelijke respondenten van boven de 45 jaar nut en noodzaak van de homowereld ondersteunen (waarbij we op grond van dit onderzoek

niet kunnen vaststellen of dit een generatie- of leeftijdseffect is): 'Ik denk dat het voor een heleboel mensen heel belangrijk kan zijn om in een veilige omgeving een plek te hebben waar je gesprekken kunt voeren over je geaardheid.' Otto (50 jaar) vindt het ook niet erg als ze hem aanspreken op 'relnichten' van de Gay Pride. Jaap (52 jaar):

'Als iemand hetero wil zijn en in Nieuwegein wil wonen en dagelijks zijn auto wil wassen, moet hij het ook zelf weten. Ik vind een van de belangrijkste dingen van de flickerij, zeg maar uit de jaren zeventig, waar we voor gevochten hebben, is dat mensen gewoon kunnen doen wat ze zelf fijn vinden.'

Alfons (50 jaar) heeft het gevoel dat het wel van belang is om homoseksueel uit te kunnen gaan, want in heterokroegen kun je niet zoenen.

Uitgaan

Veel respondenten gaan meer uit in een homo-omgeving dan in een hetero-omgeving. De respondenten noemen diverse locaties waar ze uitgaan. Amsterdam heeft een aanzuigende werking op het hele land. Voor homo's uit de provincie is het soms maar goed ook dat ze kunnen uitwijken. Lucas (29 jaar) vindt zijn woonplaats Groningen net een dorp: als hij zich in het weekend misdraagt, dan weten zijn kennissen op de sportschool dat meteen. Daarom gaat hij af en toe uit in de Warmoesstraat in Amsterdam. Mehmet (26 jaar) uit het oosten van het land gaat op de avond van het interview naar een hip Turks feestje in Amsterdam: 'Het is zogenaamd heteroscene, maar volgens mij lopen er meer homo's rond dan hetero's, ik weet niet meer wat voor soort scene dat is.'

Van de mannelijke respondenten waren verschillende, waaronder Mustafa (23 jaar), nog nooit in een homohorecagelegenheid geweest:

'Aan de ene kant voel ik me wel aangesproken: het zijn wel mensen van mijn kaliber. Maar ik vind het een beetje ordinair gedoe. Mensen met overdreven homogedrag, daarmee wil ik niet geassocieerd worden.'

Hisham (28 jaar) daarentegen drinkt het liefst een biertje in een homokroeg:

'Daar kun je gewoon jezelf zijn: grappige, leuke sfeer. (...) Ik hou van dat aanstellerige, homoseksuele, dandyachtige. (...) En homohumor is heel leuk!'

[Noem eens wat?] 'Ja gewoon, dat gevatte, met veel woordspelingen; overall commentaar of een gevat antwoord op hebben.'

Terwijl veel mannelijke respondenten zo nu en dan homohorecagelegenheden bezoeken, geldt dat slechts voor een deel van de vrouwelijke respondenten. 'Nee, ik heb er eigenlijk weinig mee. Volgens mij leef ik gewoon als een hetero. Ik zoek het niet op', zegt Beatrijs (27 jaar), die op haar vijftiende al een vriendin had. Vorig jaar kwam ze voor het eerst in een homotent:

'Wat ik wel leuk vind: er is nooit vechten, er is altijd leuke muziek, het is heel vriendelijk. Er komen ook veel hetero's, omdat die dat fijn vinden. En je kunt er ook gewoon dansen: niemand valt je lastig.'

Een enkele vrouwelijke respondent klaagt over het aanbod. Ans (36 jaar): 'Er zijn weinig goede tenten voor vrouwen.'

Evenementen

Ondanks het veel verwoorde commentaar dat grootschalige gay evenementen een clichébeeld zouden geven van de homowereld, vinden de meeste geïnterviewden deze evenementen leuk en waardevol. Anouk (34 jaar): 'Gay Parade, Gay Games, yeah! Dat mag vaker!' Ans (36 jaar) heeft zich 'gek gelachen' op een boot met de Canal Parade.

Een paar mensen roemen de sfeer. 'Het leuke van homo-evenementen vind ik ook dat de sfeer veel gemoedelijker is. Dat je in de krant ineens leest dat de politie halverwege de Gay Games de helft van haar medewerkers heeft weggestuurd omdat het absoluut overbodig was' (Patrick, 31 jaar).

Liefhebbers van homo-evenementen zijn niet automatisch tevens fervente scenegangers. Gisela (44 jaar), die niets heeft met de scene (nadat ze bij haar tweede bezoek aan het COC een vriendin had gevonden, had voor haar een derde bezoek geen nut meer) vindt evenementen leuk: 'Het lijkt wel alsof de hele wereld toleranter wordt.' Job (20 jaar) gaat niet veel uit in de scene, maar grote evenementen zoals de Gay Parade vindt hij geweldig: 'Dan is alles anders.' Hij denkt overigens niet dat het de integratie van homo's bevordert: 'Ik heb een grote familie in de Achterhoek wonen en die zeggen dan na twee seconden op het NOS-journaal: kijk, zo ziet een homo eruit.'

COC en andere belangenorganisaties

Weinig respondenten zijn lid van een homo-organisatie. Kim (39 jaar), sinds kort lid van het COC:

'Ik ben lid geworden van een politieke partij én van het COC nadat Theo van Gogh was doodgeschoten. Je zit dan van: "Ik moet ook iets doen!" (...) Als gebeurtenis was het voor mij een soort *trigger*: de maatschappelijke participatie moet omhoog. (...) En dat begint ermee dat de organisaties die dat willen bereiken genoeg geld hebben. Je kunt niet alleen zitten wachten op subsidies (...). Als je dat belangrijk vindt, moet je er ook gewoon lid van worden. Klaar!'

Hisham (28 jaar) was een tijd lang actief in het COC, maar kon zich niet vinden in de nadruk die het huidige bestuur legt op coming-out. Die 'barricade'-strategie houdt volgens hem te weinig rekening met de bijzondere positie waarin moslimhomo's en -lesbo's zich bevinden: 'Ik ben geen retro-jaren-zeventighomo (...). Ik ben een product van mezelf, en ik kies mijn eigen methodes, en ik laat me niets meer opleggen.' Frits zegt over het COC: 'Daar heb ik helemaal niks mee', terwijl Javier, vanuit het COC, voorlichting geeft over homoseksualiteit op middelbare scholen. Pieter en Quincey namen enige tijd deel aan gespreksgroepen van De Kringen.¹ Elisa nam deel aan een 'introgroep' van het COC en is lid van een plaatselijke homostudentenvereniging. Voor nogal wat respondenten heeft het COC niettemin een korte tijd een relatief belangrijke rol gespeeld in hun leven, namelijk als opstap naar deelname aan 'de' homowereld.

5.3.6 Waardering voor de homowereld?

Veel respondenten zijn kritisch ten aanzien van de homowereld. Volgens hen werkt deze op uitsluitende wijze, kunnen ze zich er niet mee identificeren en ervaren ze het uitgaansleven als een 'vleesmarkt'. Slechts een enkeling voelt zich er helemaal thuis. Nogal wat respondenten ervaren de scheiding tussen homo- en heterogelegenheden als vervelend, omdat homo's en lesbo's door eigen activiteiten te organiseren een 'uitzondering maken' van zichzelf en daarmee 'te veel de aandacht op zich richten' (Agnes, 39 jaar):

'Neem die parades allemaal, die zijn zo extravagant. Ik vind dat prima hoor, dat moeten ze ook gewoon doen, het stoort mij niet. Alleen, je hoort wel mensen om je heen die daar zo'n afkeer van hebben. Moet je dat wel doen, dan? Je hebt zo'n blad, ZijaanZij. Ze organiseren dan van die aparte dingen, allemaal hand in hand lopen en op straat zoenen en zo. Maar dat deed ik met mannen ook niet.'

Willem (26 jaar) gaat sporadisch uit in de homowereld. Hij gaat ernaartoe omdat hij af en toe de sfeer weer even wil proeven. Hij is echter een paar keer in zijn billen geknepen en snapt nu 'wat vrouwen voelen als ze op stap gaan' en vindt het niet prettig. Erik (24 jaar) ging een paar jaar geleden wel regelmatig uit in de homowereld, omdat hij net uit de kast was en zich 'helemaal liet gaan'. Nu heeft hij een vriend en gaat hij liever met zijn tweeën uit eten of naar de film. 'Ik vind het daar zo'n vleesmarkt.' Agnes (39 jaar) gaat niet meer zo vaak naar homogelegenheden en heeft een hekel aan de keurende blikken die ze krijgt als ze naar vrouwencafés gaat. Bij voorkeur gaat ze naar gemengde feesten met homo's en hetero's 'waarbij iedereen gewoon zijn gang kan gaan. En gewoon zichzelf kan zijn.'

Identificatie met de homowereld blijkt, zoals hierboven al kort aan de orde kwam, ook samen te hangen met een bepaalde periode in het leven. Zoals Erik (24 jaar) aangeeft, was het een aangename plek tijdens de coming-out. Karin (39 jaar) voelde zich rondom haar dertigste helemaal thuis bij het COC. In een eerder stadium leefde ze als lesbo in de heterowereld en ging ze naar heterokroegen, omdat ze zich juist niet zo thuis voelde bij het COC. Tijdens een tweede kennismaking met andere vriendinnen, kon ze zich veel meer vereenzelvigen met de doelgroep. Dat hoorde volgens haar bij die periode, want inmiddels is iedereen weer een eigen weg gegaan.

Onder mannen: extravagantie en nichterigheid niet gewenst

Dave (39 jaar) gaat sporadisch uit in de homowereld want hij 'houd[t] wel van een feestje.' Maar hij distantieert zich van de homowereld en voelt geen verbondenheid met andere groepen homo's: 'Als ik kijk tijdens de Gay Games en Gay Pride, dan denk ik, jongens, jongens, doe toch lekker normaal.' Dave denkt dat het 'waarschijnlijk vrij apart [is] als een homo dat zegt', maar hij blijkt een van de vele respondenten die deze mening heeft: 'Doe gewoon normaal, dat doet een heteroseksueel ook. En probeer niet alle aandacht naar je toe te trekken en in het middelpunt te staan. Ik heb daar een beetje moeite mee.'

Nichterigheid wordt door veel respondenten absoluut niet gewaardeerd. Zo ergert Willem (24 jaar) zich als hij op straat 'ontzettende nichten' ziet lopen: 'Als ik twee

ontzettende nichten over de Kalverstraat zie lopen, dan erger ik me daaraan. Omdat ik denk van, kom op zeg, doe effe normaal, het hoeft allemaal niet zo opzichtig te zijn.' Maarten (31 jaar) vindt dat homo's zich 'gewoon normaal' moeten gedragen en kan zich goed voorstellen dat hetero's een hekel hebben aan homo's die 'halfnaakt door de straat [lopen] of uitdagend': 'En ik moet zeggen dat ik soms wel denk, moet je je nou weer op die manier zo aanstellen. Gedraag je gewoon normaal. Hetero's lopen toch ook niet halfnaakt door de straat of uitdagend. Daar hebben hetero's een hekel aan en dat kan ik me goed voorstellen.'

De belangrijkste klacht betreft de nichterigheid van de homo's die het gezicht van homoseksualiteit in de media bepalen. Onze respondenten verwijzen vaak naar de Amsterdamse Canal Parade als hét voorbeeld. Ook vallen de namen van Gordon en Joling regelmatig – ze zijn in de interviewperiode veel op de tv te zien. Naast de nichterigheid zien veel respondenten ook niks in de leerwereld en de openbare seksplekken van de homowereld. Zulke dingen zouden alleen maar vooroordelen bevestigen en de emancipatie in de weg staan.

Zo is Ron 'tegen het stereotype beeld aan het vechten:

'Gordon, Joling, ik vind dat persoonlijk nichten en zo ben ik zelf helemaal niet. De mensen in café verwachten dat ik ook zo doe en in het weekend als ik vrij ben een rokje aantrek. Daar verzet ik me tegen, ik ben gewoon Ron, ik ben een homo, ik probeer zo normaal mogelijk te doen. Daar bereik je volgens mij het meest mee.'

Max heeft geen bezwaren tegen leernichten en travestieten, maar wel tegen relnichten: 'dan bedoel ik de jongere generatie die met make-up in te korte truitjes loopt te wapperen, daar heb ik een ontzettende hekel aan, relnichten, van 18 tot 25 die te vrouwelijk zijn, met een handtas lopen.' Gerard vindt 'nichten te overdreven. Ieder z'n eigen mening, iedereen moet doen wat ie wil, maar ze moeten niet overdrijven.' Dat van die eigen mening valt trouwens een beetje tegen in zijn geval, want hij scheldt met zijn collega's mee op 'nichten' (terwijl hij er zelf ook voor uitgescholden wordt!). Hij heeft het niet erg op nichten: 'Zij trekken het verkeerde beeld van homo's naar voren, erg vrouwelijk en zo, terwijl er genoeg zijn die echt mannelijk zijn. Niet overdressed, geen nagellak.'

Michiel:

'Ik houd niet van fel roze gekleurde relnichten die met handtassen lopen te zwaaien. Doe maar normaal, dan doe je gek genoeg. Van dat soort figuren krijg je het verhaal die lui zijn allemaal gek. Ik houd totaal niet van leermannen, ze zijn vooroordeelbevestigend.'

Dirk is dezelfde mening toegedaan: 'De homowereld, die extreme dingen vind ik gewoon niks, overdreven homo zijn vind ik niks. Als je je gewoon normaal gedraagt, niet zo overdreven alles, dat is goed.'

Edo ziet twee groepen:

'Het valt me vaak op dat er twee groepen in de homowereld zijn, de wat extreme die graag willen uiten en willen choqueren en de wat normalere waar ik zelf

bij hoor, gewoon homo, leuk een feestje, hoeft verder niet tot in meest extreme geuit te worden naar de buitenwereld.'

Ook Gijs (22 jaar) vindt de Canal Parade overdone. 'Het is zo'n klein topje van de ijsberg! Mensen krijgen daardoor een verkeerd beeld van homoseksualiteit; niet alle homo's zijn zo.

Kliekjessfeer onder lesbo's

Veel lesbiennes klagen over de kliekjessfeer in de pottenwereld. Ze gaan niet graag uit, omdat alle nekken zich rekken als er iemand binnenkomt in een lesbische bar. Bovendien kennen alle vrouwen elkaar al. Ruzie maken met ex-partners is er niet bij, omdat iedereen elkaar weer ontmoet in lokale miniwerelden van lesbo's onder elkaar. Jane heeft het over een 'elleboogwereldje' en zegt 'potten zijn soms ook valse nichten.' Emma voelt zich er niet thuis:

'De lesbowereld is een moeilijke wereld, voel me er niet in thuis, qua uitgaan is het echt een kliek, een kleine wereld, juist in Amsterdam. Heel veel vrouwen gaan ook niet uit, anders dan in de homowereld. Als je nieuw binnenkomt in de pottenwereld word je van top tot teen aangekeken, niet prettig.'

En Paula uit Arnhem heeft eenzelfde gevoel:

'Iedereen kent iedereen, afgelopen zaterdag een vrouwenfeest, een collega was gegaan voor het eerst, klein clubje, nieuwe meisje, nieuw vlees in de kuip, kliekjes. Wordt te veel bekeken, te kleine wereld, ik voel me daar niet zo op mijn gemak, in die kliekjes.'

Volgens Anja zijn 'vrouwen erg in kliekjes en erg snel op hun pik getrapt. Vrouwen vergeten nooit.'

Wat opvalt in deze kwalificaties van de homo- en lesbowereld is niet alleen de relatief kritische toon maar ook het motief om zo kritisch te zijn: een behoorlijk deel van de geïnterviewde homoseksuelen hecht zeer aan normaliteit, vooral ook om niet 'voordeelbevestigend' te zijn. Veel homo's en lesbo's kijken met andere woorden met een 'heteroseksuele' blik naar het optreden van gevoelsgenoten en laten zich in hun beoordeling leiden door mogelijk negatieve externe effecten. Dat nu is relevant voor dit onderzoek naar de staat van de emancipatie van homoseksualiteit. Aangezien homoseksuelen nu bang zijn dat heteroseksuelen negatief staan tegenover allerhande zichtbare c.q. 'nichterige' vormen van homoseksualiteit, keuren ze alleen daarom al ook zelf deze meer manifeste uitingen van homoseksualiteit af.

5.3.7 Negatieve reacties buiten de vier onderzochte terreinen

In dit laatste onderdeel staan we nog kort stil bij een aantal specifieke homonegatieve ervaringen. Hierbij betreft het ervaringen die niet gerelateerd zijn aan de vier maatschappelijke sferen (sport, horeca, bank- en verzekeringswezen en krijgsmacht) die centraal staan in de komende hoofdstukken. Voor de actuele stand van homo-emancipatie zijn, zo blijkt uit recent onderzoek, met name ervaringen in het onderwys zeer relevant. Hier zullen we die resultaten niet herhalen, maar wel bezien we in

hoeverre uit onze interviews een vergelijkbaar beeld naar voren komt. Aangezien bij moderne vormen van homonegativiteit juist manifest, zichtbaar gedrag in de openbare ruimte een rol speelt en omdat uit de survey bleek dat homo's en lesbo's daar de meeste negatieve ervaringen opdeden, rapporteren we in dit hoofdstuk ook over de ervaringen van onze respondenten met discriminatie in de publieke sfeer.

In de publieke ruimte

In onderzoek naar homonegativiteit wordt beklemtoond dat tegenwoordig met name de zichtbaarheid en de nabijheid (affectiviteit) afkeer en afkeuring op zouden roepen (Van Wijk et al. 2005). In dat verband is het relevant om hier te rapporteren over de ervaringen van onze respondenten op straat, in de openbare ruimte (zie ook De Graaf en Sandfort 2000: 52-53).

Veel geïnterviewden geven aan dat zij zich recentelijk minder veilig voelen op straat en een minder tolerante houding ten opzichte van homo's en lesbo's ervaren. Enkele respondenten komen daarbij met voorbeelden van verbaal geweld.

Johannes (28 jaar):

'In het uitgaansleven merk ik nog steeds wel dat het wel een punt is, als je bijvoorbeeld op zaterdagavond als het COC dichtgaat, daar op de stoep staat. Er fietsen dan vaak wat dronken jongens langs, die maken toch wel opmerkingen. De ramen worden er onder gespuugd en dat soort dingen. Daar merk je het wel, maar daar speelt de drank ook in mee denk ik. En de laatste tijd gaan we ook nog wel eens naar een andere kroeg, een uurtje. Daar is ook niet iedereen helemaal blij mee, als ze daar opeens homo's zien.'

Ook Esmee (39 jaar) kreeg met verbaal geweld te maken: 'Ja, in Delft een keer werden we achternageroepen van "hé potten!", daar schrokken we ook wel een beetje van.'

Ceciel (25 jaar) vertelt:

'Als ik een opmerking krijg, dan is het vaak van allochtone jongeren. (...) Ook meiden, heel erg, hoor, die opmerkingen maken. (...) Mensen van zestien tot achttien. (...) Volwassenen doen dat niet echt; dat heb ik nooit gemerkt. (...) Ik denk dat volwassenen het meer geaccepteerd hebben dan jongeren. Volwassenen die het niks vinden die zeggen er niks over – die denken eerder: ik heb er niks mee te maken.'

Yvonne (32 jaar):

'Als ik met mijn vriendin uitging (...) zo op straat dat je vervelende reacties krijgt. Zo van "Vuile lesbo's!" (...) Mensen die je uitschelden. Of mensen die een paar keer om gaan kijken: dan voel je je ook niet fijn. Kan gebeuren. Soms denk ik ook wel: *So be it. Fuck it.*' [lacht] [Van wat voor soort mensen krijg je dat soort reacties?] 'Toch wel allochtonen, die dat heel raar vinden, of van die opgeschoten jongeren. Ik geloof niet dat de zakenman of -vrouw zoiets zal roepen. Misschien dat ze wel *homophobic* zijn maar niet dat ze zich dat kunnen veroorloven. Dat weet ik niet. Maar wel van allochtonen, dat weet ik wel zeker (niet omdat ik wil discrimineren, hoor) en van die jongeren.' (...) [Wat voor allochtonen bedoel je

dan? Surinamers, Antillianen, Turken, Marokkanen?] ‘Ik denk nu aan Marokkaanse jongeren. In mijn beeld zijn die toch wel agressief.’

Ook Daphne (29 jaar) heeft het nodige meegemaakt qua verbaal geweld in de openbare ruimte.

[En als je met je vriendin bent, laat je dan wel eens blijken dat je een stel bent?] ‘Ja, dan wel. Misschien niet bewust, maar gewoon mijn natuurlijke gedrag. Het kan me niet zo veel schelen. (...) Het ligt er een beetje aan waar ik loop: in bepaalde gebieden van Rotterdam.’ [Hier maar even niet?] ‘Dan maar even niet.’ [Aan wat voor gebieden denk je dan?] ‘Nou, Spangen. [lacht] Daar hebben we het namelijk wel eens gedaan, zonder dat ik het wist, en daar kregen we toen wel een beetje problemen mee. Toen werden we uitgescholden. En daar zit ik dan niet op te wachten. En dan hou ik er wel rekening mee.’ (...) [Van wat voor mensen krijg je dan, in Spangen bijvoorbeeld, dat soort reacties?] ‘Ja, het is maar één keer gebeurd en je mag natuurlijk geen mensen over één kam scheren, maar het zijn vaak jonge jongens met een bepaalde achtergrond waar het gewoon niet in de cultuur past. En vooral in de moslimgemeenschap past dat niet.’

Als antwoord op de vraag of Vivian (35 jaar) ooit iets vervelends had meegemaakt dat met homoseksualiteit te maken had, zegt ze:

‘Nou vervelend, niet echt vervelend. Maar als je aan het voetballen bent en dan zijn er van die kerels die ook gevoetbald hebben. En als een vrouw dan een vrouw vastpakt: “Ach, pot die je bent.” Dan vind ik hem alleen maar zielig en reageer ik er niet op. Ik ga gewoon mijn frisje drinken of ik zeg een keer terug “loser” of ik geef mijn vriendin een zoen.’

Soms gaat het verder dan verbaal geweld en worden homo’s en lesbo’s op straat bedreigd. Lenn (19 jaar):

‘Toen ik mijn eerste vriendje had, op mijn zeventiende, toen zijn we in Enschede achtervolgd door vier jongens op scooters. Er trok toen even een waas voor mijn ogen. Ik ben toen een tijdje bang geweest voor heteromensen. Dat is snel overgegaan [lacht] maar ik had toen wel iets van: ik moet het beter verbergen.’ [Hoe doe je dat?] ‘Ik doe dat niet meer: ik ben wat ik ben, en ik heb spieren, ik kan agressief worden, klaar. Ik ben niet bang voor wat ik ben. Als iemand mij voor “homo” uitscheldt, dan zeg ik “hoerrr!” [lacht] Zulke mensen krijg je dan vaak gelijk aan het lachen.’

Scheldpartijen op straat en bier gooien in de disco zijn gebeurtenissen waar Pim (35 jaar) en zijn vriend mee te maken hadden in een klein stadje in Zuid-Holland. Pim heeft ingegrepen, nadat zijn vriend allerlei doodswensen naar zijn hoofd geslingerd kreeg als hij bij hem op bezoek kwam. Hij is samen met zijn vriend naar het huis van de desbetreffende persoon (en diens moeder) toe gegaan. Na het gesprek, dat vijandig verliep, waren de scheldpartijen afgelopen. Tegen het gooien met bier in de disco werkte het volgens Pim preventief als hij dicht bij de groep jongens ging staan waar de betreffende dader van de scheldpartijen deel van uitmaakte.

Yvonne (41 jaar) heeft fysiek geweld meegemaakt:

‘Ik ben een keer na een feest, op Roze Zaterdag, lastig gevallen. Ik liep met mijn vriendin bij het Beursgebouw in Rotterdam terug naar de auto en toen kwam er een groepje allochtonen aangelopen. We liepen hand in hand en ze gingen rondjes om ons heen draaien. Op een gegeven moment heeft mijn vriendin een tik gekregen van een van hen. Dat is me lang bij gebleven, we liepen een tijd lang niet meer hand in hand. Een half jaar later is het weer gebeurd in Roosendaal. Ik voel me niet altijd veilig op straat in de grote steden en zou ook niet meer zo snel hand in hand lopen.’

Dave (39 jaar) ten slotte is zelfs verhuisd vanwege pestereien. Hij woonde samen met zijn vriend in een flat:

‘80% was buitenlander en 80% was werkloos. Die hingen de hele dag rond de flat. Treiteren, opmerkingen maken. In het begin nog niet, nog niet in de gaten. Het ligt er niet bovenop, bij geen van ons tweeën. Maar op een gegeven moment hebben ze het door. Bij mijn vriend, als hij in de bus zat, een leeg cola-blikje naar zijn hoofd gooien. Kleine dingetjes, maar op een gegeven moment wil je verhuizen. Laat je je wegpesten door allochtonen.’

Het beeld dat naar voren komt uit onze interviews is verontrustend. De openbare ruimte is niet voor iedereen in dezelfde mate een publieke plek: homoseksuele mannen en lesbische vrouwen ervaren dat zichtbare en nabije vormen van homoseksualiteit op veel onbegrip stuiten. De vormen waarin dit zich uit variëren van verbaal tot fysiek geweld – met soms dramatische consequenties als een gedwongen verhuizing. Het zijn vaak jongeren die betrokken zijn bij deze vormen van discriminatie, en onder andere jongeren met een Marokkaanse achtergrond zijn oververtegenwoordigd in deze groep. Dit beeld komt overeen met de recente resultaten uit een survey onder 776 homoseksuelen (Van San en De Boom 2006). Daaruit blijkt dat meer dan de helft (55%) wel eens is uitgelachen of uitgescholden vanwege zijn of haar homoseksualiteit en 17% wel eens gepest of getreiterd. 12% is om die reden ooit bedreigd met lichamelijk geweld en ruim 3% mishandeld. Zij stellen ook vast dat een aanzienlijk deel van de respondenten (19%) zich soms of vaak onveilig voelt vanwege hun seksuele voorkeur. Om negatieve ervaringen te voorkomen zijn homo's en lesbo's zich wat voorzichtiger gaan gedragen, zo merken Van San en De Boom bovendien op (niet meer hand in hand lopen en bepaalde buurten en straten vermijden).

In het onderwijs

Er zijn recentelijk rapporten verschenen over de zeer problematische positie van homoseksuele leerkrachten en homoseksuele leerlingen in het onderwijs (zie met name Inspectie van het Onderwijs 2006; De Graaf et al. 2005b; Tielman 2003). Uit deze studies komt naar voren dat homoseksualiteit ofwel onzichtbaar en onbespreekbaar is op scholen, ofwel dat er, bij zichtbaarheid, volop sprake is van negatieve reacties. De Inspectie van het Onderwijs spreekt haar ongenoegen uit over het feit dat de meeste scholen geen enkel beleid voeren met betrekking tot de

(on)veiligheid van homoseksuele leerlingen en leerkrachten. Het bevreedt haar dat sommige scholen zelfs stellen dat er geen homoseksuelen bekend zijn. Dat wijst haar inziens eerder op bestaande discriminatie en angst om uit te komen dan op het wel zeer onwaarschijnlijke geval dat een school echt geen homoseksuelen kent.

In dit rapport besteden we – gelet op de al aanwezige kennis over het onderwijs – niet apart aandacht aan deze sector. Niettemin kregen we van onze geïnterviewden vaak voorbeelden uit het onderwijs te horen – ervaringen van betrokkenen zelf dan wel verhalen die zij van andere homoseksuelen uit de eerste hand hadden vernomen.

Docenten

Ans (36 jaar) vertelt over een vriendin van haar: ‘Een juf op een basisschool die ging trouwen met haar vriendin werd uitgescholden door kleine kinderen. Dat is wel heel heftig.’ Gisela (44 jaar):

‘Ja, ik heb kennissen in het onderwijs en die zeggen wel dat het lijkt alsof het weer terug naar af gaat, zeker in de klassen waar voornamelijk allochtone leerlingen zijn. Als leerlingen erachter kwamen dat ze met een vriendin samenwoonde, dat er dan op het bord stond ‘vieze vuile pot.’ En ook een kennis die in het onderwijs zat, die zit nu in de WAO, die kwam eigenlijk met hetzelfde verhaal.’

Bob (30 jaar) geeft aan dat een vriend van hem op een school voor middelbaar onderwijs zelf wel openlijk uitkomt voor zijn homoseksualiteit, maar dat veel collega’s niet uit de kast komen.

Suwarni (29 jaar):

‘De meeste collega’s weten het nu, en ook best wel veel leerlingen. Die meisjes, die kleine meisjes, weet je wel, die vonden het maar vies en raar. [lacht] Toen gingen ze het opeens ook tegen de hele school vertellen, dus nu weten ook best wel veel leerlingen het ook.’ [Hoe vind je dat?] ‘Ik vond het eigenlijk eerst niet erg dat ze het wisten, maar wel hoe ze erop reageerden. Dat vond ik echt stom. Want ik dacht: in Amsterdam-Zuid moet je toch wel redelijk tolerant zijn, en het is ook geen zwarte school. Vroeger was het best een eliteschool en nu zijn de meeste kinderen ook wel van goeden huize. Dus hoe ze reageerden vond ik natuurlijk niet leuk. En leerlingen komen zelf ook niet uit voor hun homoseksualiteit, als dat zou bestaan, bij ons op school. (...) Het is niet echt erg geaccepteerd.’

Leerlingen

Lenn (19 jaar) was zich er al op zijn elfde van bewust dat hij (ook) op jongens viel:

‘Ik wist niet eens dat er zoiets bestond, maar op een gegeven moment had ik een gesprek met mijn klassenleraar en die zei dat ik het moest verbergen – dat het goor was en zo. En sindsdien wist ik dat ik anders was.’ [Had je hem laten blijken dat je op jongens viel?] ‘Nee, maar het viel hem kennelijk op of zo.’ (...) [Waarom vond hij dat je het moest verbergen?] ‘Omdat het slecht was. Ik zat op een christelijke school.’ [Heb je het toen inderdaad voor je gehouden?] ‘Ja, ik werd toen in één keer heel onzeker. Ik ging niet meer met mijn klasgenoten om. Ik ging heel

veel eten, dus ik werd heel erg dik – en daardoor kreeg ik anorexia – nu niet meer, hoor. Ik werd op een gegeven moment zelfbewust: ik bepaal zelf wel wat goed en slecht is.’

Hisham (28 jaar) daarentegen leerde op zijn katholieke basisschool dat homoseksualiteit heel normaal was. Bovendien was een van de docenten openlijk homoseksueel.

Uit onderzoek is bekend dat pubers in het algemeen, en islamitische allochtone jongeren in het bijzonder, negatiever over homoseksualiteit denken dan de gemiddelde Nederlander (zie hoofdstuk 3). Tegelijkertijd is de middelbare-schoolfase ook de periode dat jongeren hun seksuele identiteit ontwikkelen, en sommigen dus een homoseksuele voorkeur. Een tolerante omgeving is bij uitstek op scholen van het grootste belang, in de eerste plaats voor homoseksuele leerlingen. Maar ook voor homoseksuele leerkrachten is het van groot gewicht dat hun werkomgeving veilig en tolerant is.

In de komende hoofdstukken staan vier andere sectoren centraal, waarover in de meeste gevallen, vergeleken met het onderwijs, nog relatief weinig bekend is: de sport, de horeca, het bank- en verzekeringswezen en de krijgsmacht. We zullen nagaan welke vormen van homonegativiteit zich in deze sectoren manifesteren, welke verschillen tussen sferen er bestaan, en welke mogelijkheden er zijn om verbetering te brengen in zowel het algemene beeld zoals geschetst in dit hoofdstuk als op de diverse deelterreinen.

5.4 Ter afsluiting en overweging

De in dit hoofdstuk gepresenteerde uitkomsten van kwantitatief en kwalitatief onderzoek onder homoseksuele mannen en vrouwen stemmen niet gerust. Nogal wat respondenten rapporteren negatieve reacties op hun seksuele voorkeur, variërend van afkeurende blikken tot fysiek geweld. Zulke reacties komen vaker voor dan de betrokkenen in eerste instantie lijken te willen toegeven: ze hebben zich gewapend tegen denigrerende of vijandige reacties en lijken vooral niet klagerig of slachtofferig te willen overkomen. Veel geïnterviewden kwamen pas in de loop van het gesprek met negatieve ervaringen. Ook homo's en lesbo's zelf lijken van mening dat homodiscriminatie er nu eenmaal bij hoort – zelfs in een land dat zich laat voorstaan op zijn tolerantie. Homoseksualiteit is weliswaar ‘normaal’, maar alleen als homoseksuelen zich ‘normaal’ gedragen.

Veel geïnterviewden distantiëren zich uitdrukkelijk van het ‘demonstratieve’, ‘rellerige’, ‘provocerende’, ‘stereotiepe’, ‘potteuze’ of ‘nichterige’ gedrag van sommige soortgenoten. Dezen zouden zo namelijk niet alleen problemen over zichzelf afroepen, maar *alle* homo's en lesbo's een slechte naam bezorgen. Die zorg is invoelbaar, maar ze indiceert hoe kwetsbaar het gevoel van eigenwaarde van homoseksuele mannen en vrouwen is. Bovendien blijkt ‘nichterigheid’, bijvoorbeeld, een nogal rekbaar begrip: sommige respondenten verstaan daaronder niet alleen ‘verwijfd’

gedrag maar bijna iedere publieke uiting van homoseksualiteit. In het openbaar is en blijft heteroseksualiteit kennelijk de norm; daarvan afwijken heet ‘vragen om moeilijkheden.’ Homoseksualiteit wordt wel geaccepteerd, maar alleen als private uitzondering die de publieke regel bevestigt.

Veel van de door ons geïnterviewde mannen en vrouwen deden er lang over om uit de kast te komen. Dat sommigen van hen zich pas laat bewust waren geworden van hun seksuele voorkeur, biedt daarvoor geen bevestigende verklaring. Men kan seksuele bewustwording immers moeilijk opvatten als iets wat losstaat van (zelf)aanvaarding. Ook in milieus waarin homoseksualiteit niet op religieuze bezwaren stuit, ja zelfs in milieus waarin het geldt als een gelijkwaardige keuze, viel het de betrokkenen (homo’s en lesbo’s en hun ouders, bijvoorbeeld) soms zwaar om zich te verzoenen met hun ‘lot.’

Ons onderzoek onder homoseksuele mannen en lesbische vrouwen geeft (zo zal ook in de komende hoofdstukken blijken) een wat minder rooskleurig beeld van de acceptatie van homoseksualiteit dan ons onderzoek onder de algemene bevolking. Dat bewijst het nut van de exercitie om acceptatie ook van homo- en lesbozijde te bekijken en relateert het zonnige zelfbeeld van Nederland als homovriendelijk land.

Noot

- 1 Stichting De Kringen is een non-profitorganisatie die zich richt op lesbische vrouwen, homoseksuele mannen en biseksuele mensen in Nederland. Het is een federatie van lokale groepen die bestaan uit 8 tot 15 mensen die regelmatig bij iemand thuis bij elkaar komen (zie www.kringen.nl).

6 ‘Omdat ze zo ontzettend hetero zijn’. Ervaringen van homoseksuele hockeyers en fitnessers

David Bos*

‘Weet je, ik was sporter, ik was geen homoseksueel – daar ging het mij niet om. Dus ik heb het nooit aan de grote klok gehangen, maar men wist het denk ik wel. Dus hoe het was? Ik weet niet hoe het was. Want ik ben niet echt gaan zeggen: dit is het – *this is me*’ (Inez, 43 jaar).

6.1 Sport en homoseksualiteit

Sport is een interessante sector voor onderzoek naar acceptatie van homoseksualiteit. Uit een recente survey blijkt namelijk dat homoseksuele mannen en vrouwen niet of nauwelijks minder sporten dan andere Nederlanders, maar dat ze daarbij vaak hun seksuele voorkeur stilhouden (Janssens et al. 2003: 46). Homomannen doen dat in de sport zelfs vaker dan in enige andere levenssfeer.¹ Daar lijken ze wel enige reden voor te hebben, want ongeveer 15% van alle sportende homoseksuele mannen en 6% van de dito vrouwen hebben naar eigen zeggen ooit te maken gehad met homo-onvriendelijke opmerkingen en grappen of zelfs met discriminatie (Janssens et al. 2003: 27; vgl. Hekma et al. 1994).

Homoseksuele mannen en vrouwen sporten niet minder dan hetero’s, maar wel anders: ze blijken voorkeur te hebben voor andere takken van sport en andere sportarrangementen. Zo sporten homomannen veel minder dan heteromannen bij een vereniging en veel vaker bij een commerciële sportinrichting, doen ze veel minder aan team- en contactsport en beoefenen ze veel vaker sporten die vooral populair zijn onder vrouwen. Lesbische vrouwen sporten vrijwel even vaak bij een vereniging als heterovrouwen en slechts iets vaker bij een commerciële sportclub, maar zij doen juist beduidend meer aan teamsport, minder aan contactsport en meer aan sporten die populair zijn bij heteromannen (Janssens et al. 2003: 46-49). Wat hebben die preferenties te maken met seksuele voorkeur? Voor een goed begrip is het nodig om algemene trends in sportdeelname in ogenschouw te nemen.

Een eerste trend die aandacht verdient, is de algehele toename van sportbeoefening in Nederland. Waar in 1979 iets meer dan helft de 6- tot 80-jarigen op een of andere manier aan sport deed, gold dit in 2003 voor ruim twee derde (Breedveld en Tiessen-Raaphorst 2006: tabel 4.4). Onderzoekers beschouwen deze toename als blijk van ‘versporting van de samenleving’ – een ontwikkeling die volgens hen evenwel gepaard gaat met ‘ontsporting van de sport’: diversifiëring, individualisering en informalisering van de sportbeoefening (Breedveld 2003: 93). Als Nederlanders

* Met dank aan Agnes Elling voor haar zorgvuldige commentaar op een eerdere versie.

sporten, doen ze dat tegenwoordig namelijk vaak niet met, en tegen anderen: vooral solosporten zijn populair geworden, in het bijzonder onder vrouwen (Breedveld en Tiessen-Raaphorst 2006: tabel 4.6).

Solosport: fitness

Zwemmen, toerfietsen of wielrennen en wandelen waren in 1979 de drie meest beoefende solosporten. Vandaag de dag echter wordt de derde plaats ingenomen door een sport die toen nog niet in tel was: aerobics of fitness. In 1991 werd ze beoefend door een op de elf Nederlanders van 6 tot 80 jaar, in 1999 door een op de acht, en in 2003 zelfs door een op de zes (Breedveld en Tiessen-Raaphorst 2006: tabel 4.4). De aangewezen plaats daarvoor is niet een sportvereniging maar een sportschool of fitnesscentrum alias gym.

De opkomst van deze solosport gaat dus gepaard met die van een nieuw sportarrangement: tegenover het sinds begin jaren negentig dalende percentage sportende Nederlanders die lid zijn van een sportvereniging, staat een stijging van het aantal mensen dat klant wordt van een commerciële sportinrichting (Breedveld 2003: 88; tabel 4.9; Breedveld en Tiessen-Raaphorst 2006: tabel 4.7; vgl. Van Bottenburg 2004). In plaats van 'ontsporting', zou je daarom ook kunnen spreken van 'vergyiming' van de sport.

Homo's en lesbo's lijken zich daar goed in te kunnen vinden: van de door Janssens et al. (2003: 63) ondervraagde homoseksuele mannen was een veel kleiner deel lid van een sportvereniging dan heteroseksuele mannen (20,0% versus 33,4%), maar was een veel groter deel aangesloten bij een commerciële sportinrichting (35,3% versus 15,4%). Volgens de onderzoekers is dat een veelbetekenende keuze:

'Veel homoseksuele mannen en lesbische vrouwen hebben in de sportscholen en fitnesscentra een omgeving gevonden waarin zij kunnen sporten zonder op te gaan in een sociaal netwerk waarin de heteronorm vanzelfsprekend is. In de commerciële setting gaat het, veel sterker dan in het verenigingsleven, ook écht alleen om de sport' (Janssens et al. 2003: 51).

Dit onderzoek gaat daarom, voor een deel, over homoseksuele mannen en lesbische vrouwen die fitness of aerobics beoefenen. Is hun keuze ingegeven door vervelende ervaringen elders? En hebben ze daar in een gym geen last van?

Zoals de dubbele naam al doet vermoeden, is fitness / aerobics niet één sport. De doorsnee bodybuilder of *weight lifter* heeft weinig gemeen (en weinig op) met de gemiddelde steps-, Callanetics-, of Pilates-beoefenaarster.² Sommige sportscholen leggen zich toe op één of enkele activiteiten en hebben een clientèle met een uitgesproken signatuur naar geslacht, leeftijd, opleiding en afkomst. In een grote stad als Amsterdam zijn er zelfs enkele gyms die vooral homomannen trekken. De meeste bieden echter een scala aan activiteiten en bedienen daarmee een betrekkelijk gemengde klantenkring. Daarover gaat het in dit onderzoek.

Teamsport: hockey

Naast solosport verdient ook teamsport de aandacht. Voetbal ligt dan voor de hand, want deze sport wordt veruit het meest beoefend. Het is echter ook een uitgesproken mannensport. Weliswaar lijken lesbische vrouwen zich daardoor niet te laten afschrikken (zij voetballen veel meer dan heterovrouwen), maar homomannen hebben er weinig mee: Janssen et al. (2003: 62v) telden onder hen tweeënhalf à drie keer minder voetballers dan onder heteromannen. Slechts twee teamsporten lijken onder homo's en lesbo's bijna even populair als onder, respectievelijk, heteromannen en -vrouwen: roeien en hockey. In dit onderzoek gaat het over die laatste teamsport.

Hockey is in Nederland geen uitgesproken mannensport – althans: niet meer. Waar het percentage hockeyers onder Nederlandse jongens en mannen in 1979 nog ruim anderhalf keer zo hoog was als onder meisjes en vrouwen, bedroeg die seksratio in 2003 slechts 1,1.³ Hockeyverenigingen tellen nu zelfs iets meer vrouwelijke dan mannelijke leden. Wel is hockey onder jongeren veel populairder dan onder ouderen, maar dat geldt voor alle team- en balsporten. Een belangrijk verschil is echter het upper class-karakter van hockey: onder mensen met een universitaire of hogere beroepsopleiding telde deze sport in 1999 bijna zes keer zoveel beoefenaren als onder lager opgeleiden. In geen andere sport is dat verschil zo groot (Breedveld 2003: 256; tabel 10.1). Van Bottenburg (2004) rekent hockey tot de 'statussporten': ze wordt geassocieerd met de hogere sociale klassen die deze sporten vroeger beheersten.⁴ Toch wordt hockey (samen met veldvoetbal, squash en fitness/aerobics) onder allochtonen evenveel beoefend als onder autochtonen. Dat komt waarschijnlijk doordat deze tellingen geen onderscheid maken tussen 'westerse' en 'niet-westerse' allochtonen (Breedveld 2003: 256; tabel 10.1). Naar verluidt, fungeert hockey vandaag de dag zelfs als een 'wit' alternatief voor voetbal, waar niet-westerse allochtonen sterk van de partij zijn. Evenals fitness heeft hockey onder stedelingen meer beoefenaren dan onder plattelanders (Breedveld en Tiessen-Raaphorst 2006: 94)

Hockey en roeien zijn de enige teamsporten met een bond waarvan het ledental in de loop van de jaren negentig sterker toenam dan dat van de NOC*NSF in haar geheel (Breedveld 2003: 308; tabel B11.1; Van Bottenburg 2004: tabel 2). Hoewel er in Nederland veel minder wordt gehockeyd dan gevolleybald, telt de hockeybond inmiddels meer leden dan de volleybalbond. Om te kunnen hockeyen heb je namelijk meer spelers, meer ruimte en meer materiaal nodig dan voor een potje volleybal – en kun je dus moeilijker om een vereniging heen. Dat maakt deze tak van sport des te interessanter.

6.2 Opzet van dit hoofdstuk

Op onze oproep reageerden veertig sporters, van wie ik er zeventien interviewde. Daarbij gaf ik voorrang aan hen die vrouw, laagopgeleid, allochtoon of buiten de Randstad woonachtig waren (zie ook hoofdstuk 5). Met het oog op de diversiteit van de respondenten zocht ik contact met drie allochtone sporters: Hisham, Quincey en Tariq. Ook benaderde ik een respondent (Inez) die hoofdklasse hockey had gespeeld.⁵

In dit hoofdstuk zal ik eerst in paragraaf 6.3 beschrijven hoe de respondenten terechtkwamen bij hockey of fitness (en soms bij de desbetreffende vereniging c.q. gym). Heeft dat iets te maken met hun seksuele voorkeur en de reacties die ze daarop kregen – of vreesden te krijgen? Ook zij die niet zo'n rechtstreeks verband leggen, bespeuren veelal dat er in de ene sport een toleranter klimaat heerst dan in de andere – met name voetbal (§ 6.4). Na die algemene schets gaat het (§ 6.5) over specifieke ervaringen: hebben de respondenten wel eens iets gemerkt van een negatieve gezindheid van medesporters jegens homoseksualiteit? Of ze daar zelf ooit het doelwit van waren, hangt onder meer af van de mate waarin ze open waren over hun seksuele voorkeur (§ 6.6). Ook is het van belang om na te gaan of ze op medestanders konden rekenen: in hoeverre zijn team-, club- of gym-genoten 'uit de kast'? (§ 6.7) Of onderwerpen als seksuele voorkeur ter sprake komen in het contact met medesporters, hangt voor een belangrijk deel af van de intensiteit van zulk contact. In dat opzicht lijkt een teamsport als hockey sterk te verschillen van een solosport als fitness/aerobics. Vandaar dat ik in twee afzonderlijke paragrafen (§ 6.8. en § 6.9) een impressie zal geven van het sociale verkeer tussen sporters en de plaats die seksualiteit daarin heeft. Niet alleen de mate waarin sporters elkaar te spreken, maar ook de mate waarin ze elkaar te zien krijgen verdient daarbij de aandacht – temeer daar mensen voor en na het sporten gewoonlijk uit de kleren gaan (§ 6.10). De laatste twee paragrafen gaan over twee diametraal tegengestelde manieren om homoseksualiteit en sport met elkaar te verenigen: assimilatie (§ 6.11) en segregatie (§ 6.12). Het hoofdstuk sluit af in paragraaf 6.13 met een conclusie.

6.3 Sportloopbaan

Hockey

Wat hun sportloopbaan betreft, vallen de geïnterviewde hockeyers uiteen in twee groepen: zij die deze sport van hun ouders meekregen en zij die er zelf op kwamen.

Beatrijs, Gert-Jan, Inez, Kim en Olivier werd de liefde voor hockey met de paplepel ingegeven. 'M'n vader en m'n moeder hockeyden', vertelt Olivier (42 jaar), 'dus wij gingen mee, als kleine mannetjes.' Toen Beatrijs (27 jaar) nog in de wieg lag, namen haar ouders haar al mee naar de hockeyclub, die was opgericht door haar grootvader. Vrijwel haar hele familie was daar lid van. In Brabant is dat geen uitzondering: veel hockeyclubs bestaan voor een groot deel uit de leden van enkele *founding families*.⁶ Kim (39 jaar) speelde tot ze uit huis ging bij de hockeyclub die was opgericht door haar vader: 'Mijn moeder is op een gegeven moment zelfs gaan hockeyen omdat ze anders de kinderen niet meer zag.' Ook Gert-Jan (26 jaar) hockeyde 'vanaf het moment dat ik een stick kon vasthouden.' Inez (43 jaar) tenniste eerst, maar op advies van haar moeder (die zelf had gehockeyd) verruilde ze haar racket voor een stick. Al deze vijf 'geboren hockeyers' waren autochtoon en hoogopgeleid.

Van de acht overige hockeyers begonnen de meesten als tieners, meestal nadat ze een andere sport hadden beoefend. Suwarni (29 jaar) tenniste eerst, Pieter (29 jaar) zat op judo en turnen, Frits (40 jaar) speelde tennis en waterpolo. Alledrie werden

door klasgenoten geïntroduceerd bij de hockeyvereniging, die ze soms al van feesten kenden. Dat gold ook voor Hisham (28 jaar), maar hij gaf zich niet meteen gewonen. Hij vond zichzelf 'geen sportman' en had 'veel vooroordelen' tegen hockey:

'Dat het een elitaire, witte sport is, en dat er met een hete aardappel in de keel gesproken wordt.(...) En dat ik er niet tussen zou passen (...) dat het van die arrogante, uit de hoogte doende mensen waren, die mij niet zouden accepteren vanwege m'n afkomst. Heel raar. Ja, dat dacht ik dan. Dat zou nooit zo uitgesproken worden, maar [ik dacht] dat het zo zou gaan.'

Quincey (28 jaar) had als middelbare scholier, op de Antillen, niets aan sport gedaan. Maar toen hij in Nederland kwam studeren, begon hij met fitness, en op zijn drieëntwintigste vroegen studiegenoten hem bij hun hockeyteam.

'Ik zei "Ik kan niet spelen". – "Nou, da's geen bezwaar. Hier heb je een stick."

Hij liet zich niet afschrikken door het exclusieve imago van hockey: 'Pas na een jaar hockeyen bedacht ik: Goh... weinig buitenlanders. Ik had er niet zoveel problemen mee.(...) Ik vond het juist belangrijk om te integreren.'

Ceciel (25 jaar) begon pas anderhalf jaar geleden. Tot die tijd had ze met veel plezier gevoetbald, maar in haar nieuwe woonplaats kon ze geen leuke voetbalclub vinden. Ze koos toen hockey omdat ze per se een teamsport en een buitensport wilde doen.⁷

Yvonne (32 jaar) had getennist, gebasketbald, gezwommen en gezeild toen ze op haar vijftiende afstapte op een hockeyvereniging: 'Het leek me wel leuk, zo'n teamsport met allemaal meisjes. [lacht] Maar toen dacht ik nog dat ik op mannen viel.'

Geen van deze respondenten noemde homoseksualiteit als punt van overweging bij het kiezen voor hockey.

Fitness

Anders dan hockey wordt fitness in Nederland pas sinds de jaren tachtig op ruime schaal beoefend. Vandaar dat geen van de respondenten er van huis uit bekend mee was. Sommigen deden vroeger nauwelijks aan sport, hadden er een hekel aan, en waren er naar eigen zeggen slecht in.⁸ Anderen begonnen met fitness nadat ze andere sporten hadden beoefend. Mustafa (23 jaar) had vanaf zijn negende van alles geprobeerd: voetbal, daarna zwemmen, weer voetbal, vervolgens karate, alweer voetbal, toen een paar jaar niets. Uiteindelijk koos hij voor fitness: 'De voornaamste reden was vetverbranding (...). Ik woog iets van tachtig kilo.' Ook Tariq (42 jaar) begon, een jaar of tien geleden, met fitness omdat hij te dik werd. Dat gold eveneens voor Lenn (19 jaar), die voordien wel allerlei vechtsporten had beoefend ('Ik heb nu eenmaal Aziatisch bloed'). Dat hij dik geworden was, had te maken met de (in hoofdstuk 5 beschreven) negatieve reactie van een docent op zijn ontluikende seksuele voorkeur:

'Ik werd toen in één keer heel onzeker. Ik ging niet meer met m'n klasgenoten om. Ik ging heel veel eten, dus ik werd heel erg dik.(...) [Ik ging] alles wat met mannen of jongens te maken had uit de weg. Ik wilde ook dat niemand mij aanraakte, want stel je voor dat ze het verkeerde idee zouden krijgen.(...) Ik deed niet meer mee met schoolsport: altijd smoesjes bedenken. En ik ging ook vaak alleen zitten in de klas.'

Toen hij een jaar of 16 was, kreeg Lenn een positievere kijk op homoseksualiteit. En door een tijdlang heel fanatiek te sporten raakte hij zijn overgewicht kwijt. Tegenwoordig traint hij deels om gezondheidsredenen, deels om een mooi lijf op te bouwen. Zijn moeder traint in dezelfde gym, en zijn zus werkt er als instructrice.

Daphne (29 jaar) begon tien jaar geleden, na jaren atletiek, te fitnessen in het sportcentrum waar ze nu nog altijd komt. Er was een tijd dat ze bijna dagelijks trainde – soms twee lessen achter elkaar:

‘Vooraf in de periode dat ik heel erg met m’n homoseksualiteit zat. Je projecteert het op je uiterlijk, je vindt jezelf alleen maar lelijk: “Ieder putje in m’n benen moet weg!” (...) Toen m’n acceptatie eenmaal rond was, en zeker na het krijgen van deze vriendin (...) was het niet meer een obsessie. Nu is het meer een natuurlijker manier, en zitten we allebei voor de spiegel te kijken van “O jee! o jee!”’.

Ook Zeeger (19 jaar) legt een verband tussen zijn sportloopbaan en zijn seksuele ontwikkeling: ‘Het verbaast je vast niet als ik zeg dat ik van korfbal afkom; ook weer zo typisch.’ Hij stopte met korfbal omdat het hem te veel tijd kostte. Sinds een jaar fitnessst hij, in de sportschool van een kameraad van zijn vader.

Anders dan veel andere respondenten was Javier (27 jaar) goed in sport. In Chili deed hij van alles, en in Nederland begon hij met een vechtsport. Omdat hij daar wat te tener voor was, ging hij ook fitnessen. Na enige tijd deed hij dat in plaats van vechtsport: ‘Eenmaal begonnen word je toch een beetje ijdel, krijg je dat gevoel van sterk willen zijn, mannelijk willen zijn of zo.’ Dat hij de vechtsport eraan gaf, was ook omdat hij zich (als homo) niet op zijn gemak voelde in deze omgeving:

‘Ik vind het heel leuk om te doen maar ik vond het niet zo gezellig in de groep en die leraar vond ik een beetje moeilijk. Ik had er ook heel veel moeite mee om te vertellen dat ik homo was. (...) De leraren zijn altijd mannen en heel erg macho’s, die continu scoren, rondneuken en geen respect hebben voor vrouwen. (...) Ik heb geen directe discriminatie gevoeld, geen negatieve reactie gekregen, maar toch voelde ik me er slecht bij.’

Hisham (28 jaar) hockeyt, maar fitnessst bovendien. Hij ontdekte namelijk dat hij als student voor heel weinig geld kon trainen: ‘Nou, toen dacht ik: Ik zou een dief zijn van mijn eigen portemonnee als ik dat niet deed.’ Fitness heeft echter niet zijn hart:

‘Hockey is echt een teamsport, dat is iets heel anders: gezelligheid, schelden, juichen, boosheid, emoties... En bij fitness niet. Dat is het jammere: het wedstrijdelement ontbreekt. In principe is hockey veel leuker dan fitness. Alleen: wie mooi wil zijn moet pijn lijden. [lacht]’

Geen van de respondenten zei bij het kiezen van een club of gym te zijn afgegaan op de homovriendelijke sfeer. Arend (48 jaar) was twaalf jaar lid van een homosportvereniging maar koos drie jaar geleden bewust voor een gym met bijna uitsluitend allochtone mannen:

‘...want ik heb ook geen zin in een heel gelikte sportschool waar ook heel veel nichten komen.’ [Waarom niet?] ‘Ik vind het hier veel authentieker. Deze mannen zijn veel eerlijker, ook in hun ijdelheid, en veel spannender. Ik vind nichten

gewoon niet spannend. (...) Voor mij is dit ook echt heel erg *male bonding* (...) Ik wil gewoon lekker tussen mannen trainen, dat vind ik gewoon fijn.’ Van de andere respondenten noemde niet één erotiek, laat staan kans op seks, als iets wat sport of een bepaald sportarrangement voor hen aantrekkelijk maakt.⁹ Werken aan je uiterlijk lijkt wél een belangrijk motief, maar soms is dat niet zozeer het voldoen aan een maatschappelijk geïkt ideaalbeeld, als wel het overwinnen van een bedorven zelfbeeld (vgl. Goffman 1968).

6.4 Liever dan voetbal: tolerantie in de sport

Hoewel sommige respondenten vroeger graag en veel sportten, zijn de mannen vrijwel unaniem in hun afkeer van voetbal. ‘Dat is door de druk’, zegt Javier (27 jaar), ‘Je moet voetbal kunnen spelen als Chileen. Iedereen speelt voetbal – dus durfde ik gewoon niet.’ Ook als gespreksonderwerp is voetbal een must, merkt Gert-Jan (26 jaar): ‘De helft vindt er waarschijnlijk eigenlijk geen bal aan, maar ze weten er allemaal over mee te praten.’ Arend (48) ergert zich wild aan de manier waarop voetbal wordt opgehemeld:

‘Ik heb een bloedhekel aan voetbal. Echt het meest over het paard getilde soort tijdverdrijf dat er is. (...) Die cultus rond “godenzonen” en zo – rot op, zeg! (...) Voetbal heb ik altijd vanuit de grond van m’n hart gehaat. Omdat het namelijk bewees (...) dat je een echte man was: balbezit.’

Dat homo’s niet van voetbal houden, is volgens Hisham (28 jaar) geen wonder, want het ongenoegen is geheel wederzijds:

[Heb je zelf vroeger ooit gevoetbald?] ‘Goeie vraag! [lacht] Nee.’ [Waarom niet?] ‘Ik denk dat ik het idee had dat ik, omdat ik homo was, geen goede voetballer zou kunnen zijn.’ [Hmm.] ‘Soms betrap ik mezelf op van die vreemde drogredeneringen.’ [Hoe kwam je daarbij?] ‘Dat dacht ik gewoon. Ik heb wel karate gedaan; dat weer wel.’ [Oké. Wat heeft voetbal te maken met homoseksualiteit?] ‘Voetbal is antihomo.’

Wat de acceptatie van homoseksualiteit betreft, trekken veel hockeyers spontaan een vergelijking met de voetballeerij. ‘Met voetbal zou ik niet weten hoe of wat’, zegt Olivier (42 jaar), ‘Dan zou ik waarschijnlijk van voetbal afgaan.’ Frits (40 jaar) zegt iets dergelijks: ‘Als ik een topvoetballer zou zijn, zou ik nooit uit de kast komen. Als ik straks in de Arena moet voetballen en er staat 6000 man “Vuile homo!” te roepen? Nee, dank je wel.’

Veel respondenten benadrukken dat er bij hockey sowieso betere omgangsvormen in zwang zijn. ‘Je sport tegen elkaar, maar wel met respect’, zegt Pieter (29 jaar), ‘Hockey is gewoon een nette, een gentlemen’s sport.’ Hockeyers zullen elkaar eerder aanspreken op wangedrag, meent ook Frits (40 jaar).¹⁰ Acceptatie van homoseksualiteit wordt volgens hem bovendien vergemakkelijkt doordat het een familiesport is: ‘D’r is toch altijd een soort sociale bescherming die een gezin met zich meebrengt: “Kom niet met je poten aan mijn zoon of dochter”. Vooral vrouwen zouden daartoe bijdragen, ‘...want die beschermen homo’s

sneller. (...) “Ik ben homo.” – “O, wat leuk!” Kun je ook over mannen lullen met die vrouwen.’

Quincey (28 jaar) merkte tot zijn verbazing echter dat bij hockey juist vrouwen soms blijk gaven van antipathie:

‘De mannen hadden, zo lang ik m’n ding deed en lekker speelde, geen probleem met mij. In die zin waren ze heel tolerant. Maar vrouwen hebben dat veel minder.(...) De tolerantie bij de mannen vond ik opvallend veel groter dan bij de vrouwen.’

Ceciel (25 jaar), de enige respondent die hockey en voetbal uit eigen ervaring met elkaar kan vergelijken, betwijfelt of hockeyers werkelijk homovriendelijker zijn dan voetballers. Volgens haar is het verschil vooral dat laatstgenoemden het hart meer op de tong dragen:

‘Bij voetbal had ik met een aantal jongens een relatie gehad. (...) Dan komen ze op je af: “Heb je nu een vriendin?” – “Ja.” – “O, dat komt zeker door die-en-die [jongen]...” (...) Ze zijn wat dat betreft iets directer. Ik denk dat ze iets meer durven te zeggen.’

Ook Suwarni (29 jaar) meent dat het verschil vooral gelegen is in de manier waarop men eventuele afkeuring of afkeer laat blijken. Sociale uitsluiting gaat bij hockey subtieler in zijn werk:

‘Het is gewoon veel minder expliciet. (...) Mensen zijn natuurlijk vaak ook hoogopgeleid, dus ze kunnen al met kleine dingen duidelijk maken dat ze iets niet leuk vinden aan jou.’

Toen ze op haar vijftiende voor het eerst een vriendin had, kreeg Suwarni vooral bij hockey afwijzende reacties. Haar team- en clubgenootjes (die ‘van goede komaf’ waren en bijna allemaal op het gymnasium zaten) lieten haar merken dat ze homo-seksualiteit maar raar vonden. Ook later, als twintiger, werd haar te verstaan gegeven dat heteroseksualiteit de norm was. Over haar seksuele identiteit werden alleen grappen gemaakt:

‘Als iemand vroeg “Waar is de pot?” – dan zeiden ze “Ze staat h er!” Weet je wel? Dat vinden ze een heel goeie grap. En dan doe ik of ik het zelf ook grappig vind, natuurlijk. En dan denk je: Die meisjes hebben allemaal gestudeerd – maar d t vinden ze leuk.’

Een jaar geleden stopte Suwarni met hockey: ‘Ik houd echt van de sport, heel veel, maar de mensen vond ik echt stom.’ Ook Inez hield er jaren geleden mee op, vanwege chronische blessures. Hoewel ze de hockey nog altijd liefheeft, ziet ze nu ook zaken die haar niet aanstaan:

[Hoe gaan mensen bij hockey met elkaar om?] ‘Hard. Ik vind het een harde wereld. Men oordeelt veel. Men komt uit kritische milieus. (...) Dus zowel verbaal als mentaal moet je [sterk staan]. Je moet er goed uitzien, goed gekleed gaan – het moet gewoon kloppen. En anders ben je gewoon een sukkel of een eikel. Er wordt ongelooflijk geoordeeld en veroordeeld. (...) Alles wordt bekritiseerd. Je haar, je shirt, “slecht gespeeld”, “triest”, “slecht getraind” – het maakt niet uit,

noem maar op: alles wordt bekritiseerd. “O, da’s een eikel,” of “Da’s een dom wif” – echt alles!

Ook alle mannen signaleren dat hockeyers niet zachtzinnig met elkaar omspringen: ‘Mensen zijn niet schuw om de vinger op elkaars zwakke plekken te leggen’ (Frits, 40 jaar). Quincey (28 jaar) merkte tot zijn verbazing dat er veel wordt kwaadgesproken:

‘Echt verschrikkelijk. Ik zou denken: “het team”, “het teamverband”, “de teamspirit” – maar nee hoor! Iedereen heeft wel wat te lullen van elkaar, zo van “Die kan echt niet spelen!” Verschrikkelijk. Natuurlijk zullen er ook mensen zijn die homo’s niet leuk vinden, en als ze geen affiniteit met mij hebben dan noemen ze mij “die flikker” – natuurlijk zal dat voorkomen. Maar dat geldt ook voor de anderen.’

Van zulk soort kwaadsprekerij en conflicten zeggen de geïnterviewde fitnessers geen last te hebben. De meesten van hen beperken de omgang met *gym*-genoten tot een minimum. Dat drukt de pret, maar vermindert ook de kans op vervelende reacties – bijvoorbeeld op je seksuele identiteit.

6.5 Negatieve reacties in de sport

‘Men wist het wel van mij, maar ik liep er zeker niet mee te koop’, vertelt Inez (43 jaar), ‘zeker ook niet in de hockeywereld, want daar werd je er een beetje om uitgelachen; het was een beetje raar.’ Een jaar of vijftien geleden, op het hoogtepunt van haar sportloopbaan, werd bekend dat ze lesbisch was. Dat kwam haar positie niet ten goede. Toen het team dat ze aanvoerde een belangrijk toernooi verloor, ging namelijk het gerucht dat dit kwam doordat zij een relatie had met een van de spelers. Wegens dat ‘schandaal’ wilden later sommige teams niet door haar worden gecoacht – misschien omdat ze bang waren om geassocieerd te worden met homoseksualiteit. Sinds de jaren negentig is die afweer tegen homoseksualiteit in de hockeywereld sterk afgenomen, constateert Inez: ‘Het maakt allemaal niet meer uit, en dat was toch wel anders.’

Vrijwel geen van de respondenten werd bij het sporten ooit geconfronteerd met uitingen van vijandigheid jegens homoseksuelen of homoseksualiteit. De uitzondering is een Syrisch-Nederlandse man, die trainde in een grootstedelijke sportschool: ‘Daar ben ik weggegaan, vanwege een groep Marokkaanse jongens die daar vaker komen. (...) Ze staan alleen maar Arabisch te spreken, keihard (...). Op een gegeven moment hoorde ik ze vieze woorden zeggen en schelden: “Vieze homo” en zo. (...) Ze verdenken je er meteen van dat je homo bent. Want het probleem is: in de natte sauna, of het Turkse bad, daar mag je niet met kleren in. Maar die Marokkaanse jongens die accepteren dat niet, want volgens hun geloof mag dat niet. (...) Ik zat een keertje in de [natte] sauna van dezelfde sportschool met twee Thaise vrienden van mij. Daar zat een man, een Syriër, en hij zat met z’n handdoek om, terwijl dat niet mag. Maar wij hebben niets gezegd. (...) Toen gingen wij, de een na de ander, de sauna uit. En de laatste jongen die deed deur niet goed dicht. En wat krijg dan te horen, in het Syrisch?

Vieze woorden, echt vieze woorden, van “homo” en dit en dat. Die zeg je zelfs niet in een vieze steeg, ergens in Damascus. Maar in een sportschool in West-Europa, in Amsterdam, krijg je dat te horen! En dan in het Arabisch. Als ik het niet in m'n moedertaal zou horen, klonk het misschien wat minder erg' (Tariq, 42 jaar).

De tirade waarop Tariq werd getraakteerd, lijkt een duidelijke uitdrukking van homo-vijandigheid. Toch kan ze niet zonder meer worden aangemerkt als reactie op zijn seksuele voorkeur, want evenmin als hij in de sportschool liet blijken dat hij Arabisch spreekt, gaf hij er daar blijk van dat hij homo is. Terwijl hij geschokt was om te merken dat medesporters 'homo' en dergelijke als scheldwoord gebruikten, schijnen veel hockeyers het heel gewoon te vinden. Onder hockeymannen althans is het een veel gebruikte aanduiding voor wie ondermaats presteert.

'Natuurlijk, het wordt vaak als scheldwoord gebruikt (...) op het moment dat iemand iets halfbakken doet, als een mietje op goal slaat: “Hé homo!”, “Hé nicht!”, “Hé mietje!”, [Is 'nicht' ook een scheldwoord?] ‘Ja, hoor, af en toe, of “Doe niet zo nicherig”, als het een halve bal is. Maar dat wordt in dezelfde zucht gezegd als “homo”, “mietje”, “watje”...’ (Pieter, 29 jaar).

Alle hockeyers die dit taalgebruik noemen (onder vrouwen lijkt het niet voor te komen) benadrukken dat ze zich daardoor niet persoonlijk aangesproken, laat staan beledigd of gediscrimineerd voelen. Ze vatten het eerder op als een ongerichte krachtterm:

'...als mannen in een groep zijn, dan willen ze nog wel eens zeggen: “Hé, vuile homo!” Maar dat menen ze dan niet; dat is dan een trendy woord' (Beatrijs, 27 jaar).

'Er is niemand die het woord homo, flicker, mietje, softie vermijdt omdat ze weten dat er twee of drie homo's in het team zitten. Ook als ik niet goed m'n best doe, dan is het: “Hé, mietje!” Dat is gewoon zotten' (Gert-Jan, 26 jaar).

'Kijk, als het telkens herhaald wordt, dan begin ik het vervelend te vinden: “Hé, jongens, zoek eens een ander woord.” En dan zegt iedereen: “O, sorry, sorry!” [lacht]' (Pieter, 29 jaar).

Volgens Gert-Jan (26 jaar) ligt het eraan wie het zegt. Als een teamgenoot je uitmaakt voor homo, is dat een plaagstoot, maar als iemand van de tegenpartij dat doet, 'dan heeft het een negatieve lading' – zeker als je werkelijk homo bent.¹¹ Hoewel de respondenten verzekeren dat 'homo' roepen niet kwaad bedoeld is, bespeuren twee van hen dat het kwalijke gevolgen kan hebben. Quincey (28 jaar) noemt het uit zichzelf als voorbeeld van iets wat homo's zou kunnen afschrikken:

'Ik kan me wel voorstellen dat mensen het idee hebben dat het [bij hockey] niet geaccepteerd wordt.' [Zijn er bepaalde signalen waaruit je zou kunnen opmaken dat het niet geaccepteerd wordt?] [stilte] 'Eh... Ja – maar goed! [lacht] [stilte] Ik zit even na te denken...' [stilte] [Waarom lachte je?] [in zichzelf:] 'Hebben ze dat nou ooit bij mij gedaan? Nee... [hardop:] Soms willen mensen elkaar wel eens uitschelden voor “flicker”.’ (...) [Denk je dat dat toch een soort invloed heeft?] 'Invloed waarop? Dat het voor mensen moeilijk is om toe te treden, of om ervoor uit te komen? Ja, dat

denk ik van wel. (...) Mensen die bang zijn dat ze gepest worden, of dat anderen op hen neer gaan kijken, of hen voor minder man gaan aanzien. Of dat het als een zwakte gezien zal worden. Het is een sport, een mannensport, weet je wel, dus daar staat ook wel een beetje druk op.'

Quinceys aarzeling is veelzeggend: hockeyers als hij lijken geen punt te willen maken van het gebruik van 'homo' of 'flikker' als scheldwoord – maar het laat hen niet koud. Frits (40 jaar) legt uit waarom:

'...omdat het aangeeft dat de homo's zwakker zouden zijn. En ik kan me voorstellen dat als je zeventien bent en enorm in de twijfels zit en je hoort alleen maar "homo!", "homo!", "homo!", als iets negatiefs, dat het je niet uit de kast doet komen.' (...) [Heb je er wel eens iets van gezegd?] 'Ja, ik heb er wel eens iets van gezegd.' [Hoe reageerden ze daarop?] 'Ja, daar heb je eigenlijk wel gelijk in – maar...'[lacht]' (Frits, 40 jaar).

Noch de hockeymannen, noch de hockeyvrouwen noemen andere gedragingen of uitingen die zouden kunnen worden opgevat als blijk van een homovijandige mentaliteit. Ook de fitnessers hebben wat dit betreft nauwelijks iets te klagen. Lenn (19 jaar) merkt alleen dat allochtone (veelal Turkse) bezoekers van zijn sportschool homo's met de nek aankijken.¹² Arend (48 jaar) daarentegen heeft in de overwegend 'zwarte' sportschool waar hij sinds twee jaar traint nooit iets gemerkt van vijandigheid. De andere bezoekers (vooral de volwassenen) zijn heel vriendelijk tegen elkaar en tegen hem. Hij denkt dat ze het wel eens over homo's zullen hebben. 'Alleen: ik versta het niet. (...) Dat vind ik ook wel rustig.' Eén keer hoorde hij een discussie in het Nederlands: '...er was een man (volgens mij ook een Turkse man) die zei: "Nou, het moet gewoon kunnen, het is helemaal niet..." Hij had een positieve houding of uitspraak over homoseksualiteit.'

6.6 Uit in de sport

Fitness

Reacties op zijn seksuele voorkeur heeft Arend in zijn sportschool nooit gehad.¹³ Geen wonder, want hij geeft er hier geen blijk van:

[Wie weten dat je homo bent?] 'Iedereen. (...) Maar in de sportschool, daar vertel ik het aan niemand. Ik vind het ook niet relevant daar, hoor, ik zou [het] ook niet willen, want ik vrees dat er dan een scherm van vooroordelen daalt. (...) Ik neem aan dat ze hun vermoedens hebben: ik ben geen doorsnee bezoeker.'

Ook de meeste andere fitness-respondenten houden in de sportschool hun seksuele voorkeur stil. Wat Mustafa (23 jaar) betreft, is dat niet verwonderlijk, want alleen zijn zus en twee goede vrienden weten dat hij homo is (zie hoofdstuk 5). Aan een gym-genoot bij wie hij ooit vakantiewerk deed, zou hij het wel willen vertellen: 'Voor de opluchting.' Evenals Mustafa en Tariq houdt Hisham (28 jaar) het tegenover zijn ouders voor zich, maar in de sportschool liet hij wel eens wat doorschemeren. Ook Elisa (19 jaar) sprak met haar sportmaatje wel eens over haar liefdesavonturen, maar net als

veel andere fitnessers praat ze zelden met sporters die ze niet al kent: ‘Het is gewoon een openbare ruimte, eigenlijk.’ Javier (27 jaar) heeft moeite met die anonimiteit:

‘Fitness is iets zo individueel en onpersoonlijks. (...) Meestal praat ik met niemand. Ik zou ook niet durven zeggen dat ik homo ben.’ [Wat zou er gebeuren, denk je?] ‘Waarschijnlijk niks, maar het is toch zo’n gevoel.’

Alleen Zeeger en Daphne zijn echt ‘uit’ in hun sportschool. Voor beiden is de gym meer dan een openbare ruimte. Zeeger (19 jaar) traint in de sportschool van een kameraad van zijn vader: ‘Dus iedereen weet het wel van mij.’ Hij steekt het zelf ook niet onder stoelen of banken: in de sportschool bespreekt hij soms zijn liefdesavonturen of verschijnt hij ‘in flitsende homokleren: een babyblauwe korte broek met een babyblauw T-shirt erboven, bijvoorbeeld.’ Daphne (29 jaar) traint al tien jaar in dezelfde sportschool, die een belangrijke plaats inneemt in haar sociale leven. Ze gaat vaak voor, na, of zelfs in plaats van het sporten iets drinken in de bar (waar ze zelf ook een tijdlang werkte). Toen ze jaren geleden in de sportschool haar eerste vriendin had leren kennen, hield ze haar geluk bepaald niet stil:

‘Want de mensen hier zijn een beetje arrogant, dus toen dacht ik: Ik zal jullie een poepie laten ruiken – ik ben ook heel apart! Niet de mensen met wie ik omging, maar de “siliconendames”: ik had wel de neiging om die te provoceren.’

Hockey

Van de geïnterviewde hockeyers zijn de meesten ‘uit’ in hun team of vereniging. De uitzonderingen zijn Hisham, Rob en, in zekere zin, zijn vriend Gert-Jan. Aan zijn oude team vertelde Rob (28 jaar) het wel, na enig vijven en zessen: ‘Als laatste heb ik bij m’n coming-out m’n hockeyteam gedaan: dat is een team, een blok – een blok van masculiniteit...’ Door zijn huidige team echter laat hij zich verslijten voor een vrijgezelle hetero:

‘...als je met elkaar in de kantine staat: “Rob, moet jij niet een keertje aan de vrouw? Moet je haar nou eens kijken! We halen haar er even bij!” En dan word je voorgesteld. Of in de kroeg: “Is dat iemand? Lekker dikke tieten!” (...) Ik kan prima meelullen, maar je denkt wel eens: Hoe lang moet je dat toneelstuk nog opvoeren?’

Pieter (29 jaar) kwam wél uit in de sport, maar ook hij deed dat pas toen zijn familie en vrienden al lang en breed op de hoogte waren:

‘Het is, zeker bij topsport, een beetje haantjesgedrag – en ik denk niet dat als je een haantje bent het makkelijk is om over zoiets te praten. Dat doet misschien afbreuk aan je positie; je sociale status daalt misschien daardoor. (...) Ik vond het nooit welkom om het te vertellen.’

Aanvankelijk vertelde Pieter het alleen aan team- of clubgenoten met wie hij op vertrouwelijke voet stond. Gaandeweg werd hij wat opener, onder meer omdat hij merkte dat geheimhouden geen zin had:

‘Op een gegeven moment (...) had ik het een van de spelers verteld. “O, dat weten we allang.” Tering. [lacht] (...) Toen dacht ik ook: Ik moet ook gewoon

niet meer zo doen. Dat kan dus gewoon. Want in die twee maanden had ik echt niets gemerkt: niets negatiefs.’

Toch blijft Pieter op zijn hoede, want hij coacht veel jongensteams. Die reageren zelf heel nuchter, maar hij is een beetje beducht voor hun ouders. Frits (40 jaar) gaf er in zijn Brabantse hockeyclub nooit ruchtbaarheid aan dat hij homo is, maar hij liet het wel blijken, bijvoorbeeld toen hij eens een uitnodiging kreeg voor ‘Frits en vriendin’:

‘Toen ben ik naar de voorzitter gegaan en heb gezegd: “Jij suggereert nogal wat. Jij zegt hier dat ik een vriendin heb. Maar dat lijkt me toch niet echt toepasselijk. Wil je daar voortaan ‘partner’ van maken? Dan kan ik zelf bepalen wie ik meeneem.” Het jaar daarop kreeg iedereen een uitnodiging met “X. en partner”. Iedereen wist het. Ik heb het er nooit moeilijk mee gehad, eigenlijk.’

Kim (39 jaar) was 31 toen ze voor het eerst verliefd werd op, en een relatie kreeg met een vrouw. Ze aarzelde toen niet om haar omgeving daarvan in kennis te stellen. Al na een paar weken nam ze haar vriendin mee naar een hockeywedstrijd:

‘Dan zeg ik: “Dit is mijn vriendin.” Einde oefening. Dat was het eigenlijk. Ik kan er niets dramatischer van maken.[lacht] (...) Ik was wel de eerste in dat elftal, maar zeker niet in de vereniging. Het was geen issue.’

Beatrijs had er in haar hockeyvereniging al even weinig moeite mee om te vertellen dat ze een vriendin had als in haar familie en haar vriendenkring. Die drie sociale verbanden vielen, zoals gezegd, voor een groot deel met elkaar samen. Voor Ceciel (25 jaar) lag dat anders, want ze begon pas een jaar geleden met hockey. Maar al na een paar maanden vertelde ze haar teamgenoten dat ze een vriendin had, en op haar stick plakte ze een sticker: *Proud to be gay*. Ten opzichte van een trainer houdt ze het echter voor zich. ‘Je moest eens weten’, denkt ze wel eens als hij een verhaal ophangt over vrouwen of afgeeft op de Canal Pride: ‘Hij is niet heel uitgesproken negatief over homoseksualiteit, maar hij laat wel doorschemeren dat hij er helemaal niks mee heeft.’ Ook Yvonne (32 jaar) is in haar team wel uit, maar merkt in de omgang met andere clubgenoten ‘...dat ik het heel moeilijk vind om er uit te gooien: “Jongens, kom niet in de buurt want het boeit mij niet! [lacht] Ik vind je vriendin leuker!”.

Quincey (28 jaar), die al uit was toen hij met hockey begon, besloot meteen om er geen doekjes om te winden. In zijn team greep hij de eerste de beste gelegenheid aan en ook later liet hij voorzetten van clubgenoten niet onbenut:

‘Op m’n eerste *thé dansant* (...) kwam er een meisje op me af: “Goh, wat kun je leuk dansen!” En toen zei een ander: “Ben je soms homo?” [lacht] Toen zei ik: “Nou, dat is wel heel clichématig, zeg! Maar in mijn geval klopt het: ik ben toevallig inderdaad homo.” Snap je? (...) Mensen gaan er pas een kwestie van maken als je er zelf geheimzinnig over doet, er onzeker over bent of zo. Dan gaan ze het juist aangrijpen, want mensen ruiken dat gewoon.’

Olivier (42 jaar) was 38 jaar toen hij zichzelf en anderen durfde te bekennen dat hij homo is (zie hoofdstuk 5). Kort nadat hij het aan zijn broer had verteld, kwam hij ook bij hockey uit. De eerste medesporter die hij in vertrouwen nam, had en *plein public* gezinspeeld op Oliviers seksuele voorkeur:

‘Rond een uur of acht zag ik hem weer. (...) “Ja”, zei ik, “misschien had je wel een beetje gelijk...” – “Wat?” (...) “Ja, wat je zonet zei... over uit de kast...” – “Ach, Olie, man, dat wist ik toch allang!” [lacht] [Hoe vond je het om dat te horen?] ‘Ja, lief. Je wilt bijna huilen (...) maar aan de andere kant heb je iets van: “Yes!” (...) [Waarom vond je dat ‘yes’?] ‘Bevrijding. Het hoge woord is eruit: “Ik ben homo.” Hè-hè!’

Kort daarna besloot Olivier om kleur te bekennen tegenover zijn clubgenoten, vrienden en collega’s. In plaats van ieder individueel aan te spreken stuurde hij allen tegelijk een e-mail: ‘Je kunt het wel aan één of twee in je elftal vertellen, maar dan krijg je zoiets [te horen] van: “Wat heb je met mij? Ik ben geen homo!”.’ Zijn medehockeysers reageerden heel hartelijk, ook toen hij hen weer in levenden lijve zag:

‘Die gasten waren voor de wedstrijd aan het inslaan, en die zien mij daar opeens staan, en ze laten de bal rollen en komen tjoep-tjoep over het hek heen: “Hé, Olie, gefeliciteerd! Gaaf voor je! Knap van je! Ik vind het werelds van je!” Je voelt je dan als een klein jongetje, helemaal opgelaten, maar ik vond het ook cool.’

Doordat hij zijn coming-out zo breed en systematisch had aangepakt, bleken velen zich vrij te voelen om hem daarop aan te spreken: ‘Zegt de eerste de beste achter de bar: “Hé, homo! Moet je een biertje? Heb je wel verdiend.” Dat was wel lief.’

6.7 ‘Familie’ in de sport: andere homo’s en lesbo’s

Hockey

Hoewel vrijwel alle hockeyrespondenten zeggen dat ze in hun vereniging worden geaccepteerd, zijn de meesten van hen daar de enige openlijke homo of lesbo. ‘Homo’s hockeeyen niet’, zegt Kim – maar dat is ironisch bedoeld. Beatrijs (27 jaar) daarentegen denkt dat de meeste homo’s (anders dan veel lesbo’s) er écht weinig van kunnen:

[Heb je dat wel eens gemerkt?] ‘Nou, ik ken sowieso eigenlijk niemand die homo is in de hockeywereld. De homo’s die ik ken: ik kan me eigenlijk niet voorstellen dat die [op een] hoog [niveau] kunnen gaan hockeeyen. Omdat ze (...) motorisch iets minder zijn, minder balgevoelig zijn, en sommigen kunnen niet echt tegen een flinke duw. (...) Terwijl ik denk dat het bij vrouwen andersom is. Ik denk dat een lesbische vrouw vaak juist goed zal zijn in hockey. Die kunnen goed tegen een stootje, dat zijn bijters, die zijn niet bang dat een nagel breekt: “Oe!” [Waar komt dat door, denk je, dat verschil?] ‘Ik denk dat dat te maken heeft met hormonen en bepaalde gebieden in de hersenen die meer of minder ontwikkeld zijn.’

Quincey (28 jaar) geeft geen biologische, maar een sociaal-wetenschappelijke verklaring voor de schijnbare afwezigheid van homo’s in de hockeywereld:

‘De sociale druk. Waarom zijn er disproportioneel veel homo’s in de kunstwereld, de tv-wereld, en zo? Omdat in dergelijke werkgebieden alles wat anders is enorm wordt gewaardeerd en gestimuleerd.’ (...) [Hoe zit dat bij hockey?] ‘Het beeld dat geschapen wordt is dat het een homogene groep is: voornamelijk wit,

hoogopgeleid, en een beetje elitair. (...) En ik denk dat dat een beetje afschrikwekkend werkt.’

Frits (40 jaar) vermoedt dat homo’s bij hockey werkelijk ondervertegenwoordigd zijn: ‘Ik denk dat er een heleboel gestopt zijn omdat ze homo zijn.’ Olivier (42 jaar) legt uit hoe dat gaat:

‘Want mensen die zestien, zeventien zijn, die komen er langzaam achter: “O, God, ik...” (...) Ja, moet je dan doorgaan? (...) Als je zestien, zeventien, achttien bent, dan sta je te trillen op je poten – dan is alles eng, en dan wil je zeker niet door je vrienden uitgemaakt worden voor “poot”, “homo”, “flikker”.’

Toen Olivier zelf eindelijk kleur bekende, was hij blij verrast te horen dat veel van zijn team- en clubgenoten in zekere zin wel vertrouwd waren met homoseksualiteit:

‘...dan blijkt opeens: “Joh, m’n oom is homo, m’n tante is lesbisch, ik heb een broer die homo is...” (...) [Had je dat daarvoor nooit gehoord?] ‘Nee, nee, nee. Want ik ga het niet met anderen in m’n elftal hebben over: “Hoe is jouw tante?”’

Veel andere hockeyers merken echter dat zij voor hun team- en clubgenoten zowat de enige aanspreekbare homo of lesbo zijn. ‘Er zijn veel mensen bij die geen homo’s kennen’, vertelt Quincey (28 jaar), ‘Dan komen ze bij mij met hun homovragen.’

Pieter merkt dat eveneens: ‘Ik ben op een of andere manier een uithangbord voor de homowereld.’ Ook Kim (39 jaar) verbaast zich daarover: ‘Heel veel vragen komen er – zo veel dat ik denk: Ze hebben blijkbaar nooit de kans om honderduit te vragen.’

Fitness

Terwijl de hockeyers in hun vereniging dus meestal de enige openlijke homo of lesbo zijn, zien alle fitnesssende respondenten (zelfs Arend) in hun sportschool wel eens ‘familie.’ Hoe zien ze dat? Een enkele keer omdat ze bevriend met hen zijn, of in de sportschool kennis met hen maakten, vaker omdat ze hen hebben gezien in een homogelegenheid of bij een homo-evenement, maar meestal (althans wat de homomannen betreft) op grond van indirecte aanwijzingen: de manier van kleden, bewegen, spreken en omgaan met andere bezoekers. Ook de keuze van activiteiten spreekt boekdelen: mannen die meedoen aan aerobics of andere groepslessen (waarin vrouwen in de meerderheid zijn) wekken het vermoeden dat ze homo zijn.

Lenn (19 jaar) geeft een kleurrijke beschrijving van de deelnemers aan zulke ‘klasjes’:

‘Vrouwen die jaren geleden kinderen hebben gehad en nog steeds dat zwangerschapsbuikje proberen weg te werken en homo’s die in heel domme strakke pakjes rondtierelieren.’ [Hoe weet je dat ze homo zijn?] ‘Ik ben heel goed in het herkennen van gezichten: wat ik in [de plaatselijke homodisco] zie, zie ik daar ook. Je ziet het ook aan de manier waarop ze bewegen, en hoe ze naar iemand kijken. Ook aan hoe ze met vrouwen omgaan (...), zo van “Ach meid!” Weet je wel? Dat soort types.’

Fitness is niet de ideale gelegenheid om in gesprek te komen met medesporters, maar biedt ruime gelegenheid om blikken uit te wisselen. Je hoeft geen sterk ontwikkelde *gaydar* (*gay radar*) te hebben om die te kunnen peilen: ‘Als jongens naar mij kijken, dan heb ik dat meteen door’ (Javier, 27 jaar). Twee fitnesssers beleefden ooit

iets wat verder ging dan kijken. Arend vertelt dat een Turkse jongen tot twee keer toe zijn erectie aan hem toonde, en Lenn dat een 'heel gespierde gast' hem op de man af seks voorstelde. Geen van beiden hapte toe: 'Want als er iemand binnenkomt, wie is er dan de viespeuk?' (Arend, 48 jaar). Lenn (19 jaar) meldde het zelfs bij de manager van de sportschool: 'Ik wil zoiets niet! Ik ben daar gewoon aan het sporten en ik wil geen blikvanger zijn.' Zulke belevenissen worden niet gerapporteerd door de hockeyers. In hun kring lijkt men vast te houden aan het beginsel dat sport niets te maken heeft met seks. Maar dat blijkt een sprookje.

6.8 'Gewoon meedoen, meedansen, meezuipen'

'Als ik over het veld ren, gaat het alleen om die bal in dat doel. Dat is voor een hetero niet anders dan voor mij', zegt Yvonne (32 jaar). 'Maar sport gaat niet alleen om het sporten, denk ik. Het gaat ook om de gezelligheid en de ervaringen eromheen.' Dat sociale verkeer is bij hockey meer dan bijzaak, zo benadrukken alle respondenten. Je moet er een beetje aan meedoen, vertelt Inez (43 jaar), 'anders krijg je ervan langs.' Quincey (28 jaar) was blij verrast door al die gezelligheid:

'Ik dacht dat het om de sport ging, maar dat is minder dan 50%. Je speelt gewoon twee keer een half uur en daarna ga je met z'n allen naar de club: allemaal bier zuipen en sigaretten roken en voor de rest van de dag daar rondhangen. 70% gaat om de gezelligheid. Geweldig! Superleuk.'

Suwarni (29 jaar) daarentegen kon zich slecht vinden in de groepscultuur rond het hockeyen:

'Er waren altijd een paar van die *leaders*, die altijd de dienst uitmaakten. En wat zij zeiden was dan leuk, volgens het team. Zo van: "Dat is leuk omdat zij dat zegt." (...) Dat je veel achter jongens aangaat, bier drinken, roken – gewoon al die populaire dingen.'

In vergelijking met andere sporters drinken (en roken) hockeyers veel, zo merken verschillende respondenten op:

'En dat gaat door tot negen, tien uur 's avonds, weet je wel. Kun je nagaan hoe dronken mensen op het einde zijn.(...) Het was voor mij even wennen, maar gewoon meedoen, meedansen, meezuipen. En ik heb het nooit geheim gehouden, hoor, dat ik homo was' (Quincey, 28 jaar).

Volgens Beatrijs (27 jaar) staat het familiale karakter van de Brabantse hockeycultuur niet op gespannen voet met stevig drinken: na het spelen gaat iedereen.

'Van dertien tot zestig', drinken in 'de kantine' en daarna in de plaatselijke stamkroeg, tot middernacht: 'De meesten moeten de volgende dag werken; die hebben dan wel genoeg gedronken.' Doorzakken hoort erbij: 'Als je dan zegt: "Ik ga iets anders doen." – dat kan niet, want de hele zondag is daarvoor.'

Zelfs in weekends dat er geen wedstrijd was, werd ze geacht op stap te gaan met haar teamgenoten. Beatrijs' vriendin noemt de hockeycultuur daarom 'sekteachtig.' Andere respondenten wijzen op de overeenkomst tussen de cultuur van hockeyclubs en die van studentenverenigingen, in het bijzonder de studentencorpora:

‘Van die jongens die allemaal brallen en stoer doen. En van die meisjes die er allemaal zo’n beetje omheen hangen. En iedereen wil natuurlijk het hoogste woord hebben, van hoe stoer ze zijn, of hoe goed hun baan is. Wie het best gebekt is, is het populairst, natuurlijk’ (Suwarni, 29 jaar).

Hockeyverenigingen zijn vermaard om de feesten die ze organiseren. In Brabant noemt men dat ‘disco’, in West-Nederland daarentegen *thé dansant* (al wordt er weinig thee geschonken). Bij zulke feesten openbaart zich een sterk punt van hockeyverenigingen: gewoonlijk tellen ze evenveel vrouwelijke als mannelijke leden. ‘Het is een geweldige sport als je een vriend of vriendinnetje zoekt’, stelt Kim (39 jaar), ‘Mijn oude Dames 1-team (...) is voor 60% gehuwd met het Heren 1-team. Het is een geweldige huwelijksmarkt.’¹⁴ Ook voor wie zich nog niet wil verloven, of al een partner heeft, zijn er ruime kansen:

‘Nou ja, hoe gaat dat? Op het ranzige af, moet ik zeggen. (...) Met een hockeytoernooi gaan de remmen los, en een soort Costa Brava-gevoel komt dan boven’ (Frits, 40 jaar).

‘Gewoon, een hoop geslet op die feesten’ (Yvonne, 32 jaar).

‘Mensen worden dronken (...) en dan gaan ze enorm plakken en om elkaar heen hangen, en met zo veel mogelijk mensen op de dansvloer, lekker dicht tegen elkaar aan. (...) Het is één grote orgie op het einde’ (Quincey, 28 jaar).

Hockey is ‘een enorme heterosport’, constateert Olivier (42 jaar): ‘Bier en vrouwen. (...) En die vrouwen gaan er ook voor.’ Hockeyers die niet hetero zijn, kunnen daardoor een beetje uit de toon vallen. Hisham (28 jaar), wiens clubgenoten niet weten dat hij homo is, had daar geen last van:

[Wordt er veel gezoend?] ‘Ja.’ [lacht] [Deed je daaraan mee?] ‘Nee.’ [Viel dat op?] ‘Nee! Er waren meer jongens die geen vriendin hadden en ook weinig scoorden, in mijn hockeyteam, dus daarom viel het gelukkig niet op.’ (...) [Vroegen mensen wel eens waarom je niet zoende met meisjes?] ‘Dan verzon ik smoesjes: dat ik ze niet leuk vond, of dat het er gewoon niet van kwam.’

Beatrijs (27 jaar) vertelt zelfs dat tijdens feesten van haar hockeyclub ook meisjes wel eens met elkaar zoenden, terwijl ze eigenlijk hetero waren. Door zo’n vertoning daalden ze niet in achtiging bij de mannen. Integendeel:

‘Gewoon, omdat het voor hen mogelijkheden schept voor een trio. [lacht] (...) Er werd regelmatig aan mij gevraagd of ik een trio wilde doen.’ [Werden er sowieso veel seksuele avances gemaakt?] ‘Ja. (...) Het gebeurt vrij open: iemand kan iemand gewoon versieren, terwijl de partner erbij staat. (...) Maar dat komt natuurlijk ook doordat er zoveel drank in het spel is.’

Beatrijs concludeert dat er ‘totaal geen verschil’ is tussen de waardering van lesbische en heteroseksuele relaties. Maar wat mannen betreft, blijkt dat er wel degelijk te zijn. Vrijages tussen hen kunnen niet op een enthousiast onthaal rekenen, zo ontdekte Quincey (28 jaar) op de eerste avond van een toernooi:

‘Ik liep daar en ik werd gegrepen door een jongen (ik was zelf ook een beetje dronken) (...) en toen begon-ie me te zoenen. En mensen om me heen die keken ons aan van “Wat gebeurt hier?!” De rest van het toernooi was het dé roddel.

Ik ben toen ook weggegaan, de volgende dag. Ik dacht: Dit trek ik niet. Iedereen had het erover: “O, schande! (...) Wat heeft Quincey nú weer gedaan?” Dat vind ik minder leuk, hoor, dat geroddel – om zo enorm over de tong te gaan. (...) Nu zou ik het niet meer zo gauw doen: bij hockeyfeesten of zo te close zijn met een jongen (...) Nee, dat is *not done*. Daar heb ik wel m’n grenzen in gevonden.’

Ook buiten hockeyfeesten om spelen de belevenissen met de andere sekse een belangrijke rol. ‘Het gaat voornamelijk over vrouwen, na hockeywedstrijden’, vertelt Frits – en dat gaat niet in de meest hoofse termen: ‘Nou ja, het is af en toe niet prettig als al je teamgenoten het over tietten hebben’ (Frits, 40 jaar). ‘Het gaat alleen maar over bier en tietten’, zegt ook Olivier (42 jaar). Bij hockeyfeesten voelt hij zich wel eens een buitenstaander, want als de avond vordert, hebben zijn vrienden alleen nog oog voor vrouwen:

‘Da’s logisch. Maar dan zie je allemaal gasten met meiden staan, en meiden met gasten staan, en dan heb ik ineens iets van: “Wat dóé ik hier?” Dan is je band met de hele hockeyclub ineens weg. Dan sta je er ineens bij als een Rémy in een omgeving...’ [Alleen op de wereld.] ‘Ja. Dan merk je pas dat je er in die zin niks te zoeken hebt.’

Volgens Yvonne (32 jaar) hebben ook vrouwen vaak meer belangstelling voor de andere sekse dan voor elkaar:

‘Teamgenootjes van mij die kennen al die mannenteams. (...) Die weten precies wie in welk team speelt, en hoe oud ze zijn, en (...) welke relaties ze hebben gehad met welke vrouwen. Zij doen daar ook op die hockeyfeesten hun best voor, om iedereen te leren kennen – in het kader van de huwelijksmarkt, natuurlijk.(...) Zelfs ik ken op de hockey meer mannen dan vrouwen, terwijl ik daar niet echt m’n best voor doe.’

Suwarni (29 jaar) merkte dat het moeilijk was om zich daaraan te onttrekken. Haar teamgenoten deden het voorkomen alsof met jongens flirten net zozeer bij hockey hoorde als bier drinken en roken:

‘Gewoon, door het altijd, echt altijd na het hockeyen over jongens te hebben, en te praten over welke jongens ze hadden versierd, [en door] tijdens die hockeyfeesten om allerlei jongens heen te hangen. (...) Als je het over andere dingen hebt, dan vinden ze het gek. Dan gaan ze daar maar een beetje overheen praten of zo.’

Haar teamgenoten suggereerden zelfs, hoewel ze wisten dat ze lesbisch was, dat ze het maar eens met een jongen moest aanleggen: ‘Waarom heb je geen vriendje? Wil je dat niet proberen? Dat is normaal.’ Daar had Suwarni niet van terug, maar ze zwichtte niet voor de meerderheid, zoals Yvonne (32 jaar) bespeurde bij een clubgenoot, van wie ze gehoord had dat ze ook lesbisch was:

‘Maar op die *thés dansants* zoent ze wel gewoon met mannen. (...) Je woont gewoon in de heterowereld met al die studentes om je heen die alleen maar voor de mannen gaan. Het is moeilijk om voor een eigen identiteit te kiezen – en af te wijken van de rest.’

Hockey is ‘een sociale sport’, zeggen veel respondenten, maar dat sociale blijkt dus voor een belangrijk deel seksueel geladen – heteroseksueel, om precies te zijn.¹⁵

6.9 Zien en gezien worden in de gym

Niets van elkaar aan

De gezelligheid die hockeyverenigingen voor sommigen aantrekkelijk, en voor anderen onuitstaanbaar maakt, is in fitnesscentra ver te zoeken. Ten dele is dat is eigen aan de sport: fitnessers sporten niet met of tegen elkaar, maar ieder voor zich. Toch hebben ze met elkaar te maken, doordat ze ruimtes, apparaten en overige faciliteiten met elkaar moeten delen. Dat blijkt vaak een te smalle basis om elkaar zelfs maar te groeten. Javier (27 jaar) vindt dat erg ongemakkelijk: ‘Als je gaat omkleden, dan wil je juist kletsen.’

Naast het solistische karakter van de sport zelf zijn er kenmerken van het sportarrangement die fitnessers weerhouden van (of vrijwaren voor) persoonlijke toenaaderingen. In de eerste plaats is de clientèle van sportscholen gewoonlijk minder stabiel dan het ledenbestand van een traditionele sportvereniging: in sommige gyms is het een komen en gaan van klanten. Dat vermindert de kans dat zij elkaar zullen kennen – of willen leren kennen.

In de tweede plaats is die klantenkring, anders dan de zo sociaal homogene hockeyverenigingen, dikwijls vrij gemengd naar afkomst en opleiding. De klasse-, cultuur- en taalverschillen die daarmee gepaard gaan, maken het er niet makkelijker op om kennis te maken met vreemden. Zo is Hans (48 jaar) in zijn ‘zwarte’ sportschool inmiddels een *die hard*, maar kent hij geen van zijn medesporters bij naam. Ook hen die hij van gezicht kent, groet hij vaak niet: ‘Bijna geen van die Marokkaanse jongens maakt oogcontact, hè, dat doen ze niet, dat vind ik heel lastig, hoor’ (Arend, 47 jaar).

In de derde plaats wordt verbale communicatie bemoeilijkt doordat bezoekers zich, vaak zonder het zelf te willen, in de fysieke ruimte van de ander dringen. In een lift stokt ieder gesprek doordat mensen dicht naast elkaar staan dan ze eigenlijk passend vinden; de fysieke intimiteit waartoe ze tijdelijk veroordeeld zijn, maakt toenadering pijnlijker dan stilte. In een sportschool doet zich iets dergelijk voor. Mensen zitten er niet op elkaars lip, maar doordat ze ‘op de plaats’ bewegen, omringd door spiegelwanden (het fameuze rekwisiet van haast iedere gym) en zonder ander visueel vermaak,¹⁶ is er voor hen haast geen ontkomen aan het gadeslaan van andermans verschijning, verrichtingen, vorderingen – en blikken. Zelfs als ze daar niet op uit zijn, krijgen sportschoolbezoekers zo meer van elkaar te zien dan ze zelf voegzaam lijken te vinden. Voor de spanning die dat met zich meebrengt, is een veilige oplossing dan, net als in de lift: doen alsof de ander lucht is.

Stille competitie

Zelfs zonder woorden kan er in fitnesscentra sprake zijn van een levendige interactie: kijken is goud. Dat brengt echter ongemak met zich mee: wie naar anderen kijkt, ontkomt er niet aan om zich inwendig met hen te meten. ‘Ergens is het een klein

beetje bedreigend', zegt Elisa (19 jaar) over de gespierde medesporters die ze wel eens ziet, 'want je krijgt het gevoel van: Ik ben maar zo'n ielig, onsportief type.' Ze vindt het daarom prettig dat mannen in haar sportcentrum niet in een hemdje mogen trainen. Ook ten opzichte van vrouwen voelt ze zich wel eens de mindere:

'Er zijn daar van die meisjes die van die topjes dragen, maar ik draag gewoon een T-shirt, en dan denk ik wel eens: Ik ben ook echt wel een pot! [lacht] Weet je wel? Dat ik niet zo m'n best doe.'

Behalve een T-shirt draagt Elisa meestal een lange broek ('Want, ja, dat is heel stereotiep, ik scheer 's winters mijn benen niet. '), net als Daphne ('Anders ziet iedereen m'n benen!') en Lenn ('Ik ben nogal preuts'). Javier (27 jaar) draagt wat hij wil, maar vlak voor de training bekruipt hem soms de twijfel:

'...dat ik een beetje bang ben dat ik iets verkeerd aan heb. Dan ga toch even kijken: "Dit is normaal, hè?" Dat gevoel dat ik niet normaal ben – dat mensen naar mij gaan kijken. (...) Als ik naar binnen ga, naar die apparaten, dan heb ik toch zo'n slecht gevoel: "Hebben mensen reden om naar me te kijken?" [lacht] "Ik wil niet [op]gemerkt worden".

Arend (48 jaar) bekommert zich niet om zijn outfit, maar hij houdt wel een beetje rekening met vreemde blikken: 'Ik heb een shirtje waar ik veel in train, met een grote roze driehoek erop. Dat doe ik binnenstebuiten aan.' Anders dan de meeste andere respondenten beleeft hij er wel genoeg aan om de ogen van zijn medesporters op zich gericht te voelen – bijvoorbeeld als hij een technisch hoogstandje doet:

'Ik vind het zelf ook leuk om te doen, hoor (...) maar ik weet dat het er spectaculair uitziet. En daar beginnen ze ook wel eens spontaan over.' [Je hebt wel respect daar?] 'Bij hen? Ja. Dat heb ik. Omdat ik snoeihard train, echt heel hard (en dat zien ze ook) en heel trouw ben...'

Ook fitness is dus in zekere zin een competitiesport. Zonder spelregels, scheidsrechter of scoreboard worden er stille overwinninkjes behaald en nederlaagjes geleden. Die stilzwijgende competitie gaat niet alleen over wie het breedst is, maar ook over wie zich het breedst kan maken. Dat Arend respect geniet, merkt hij hieraan dat medesporters hem inmiddels niet meer terechtwijzen omdat hij te veel materiaal in beslag zou nemen. Lenn (19) deinst er niet voor terug om ruimte voor zichzelf op te eisen:

'Ik krijg ook vaak ruzie.[lacht] Als iemand mij aankijkt, kijk ik lekker terug, en zeg ik er iets van. Dat vind ik wel zo normaal. (...) Een groepje Turken die de weg versperren – dan duw ik ze gewoon weg. Als ze daar zo staan, zeggen ze non-verbaal: "Dit is onze plek." Maar omdat het een sportschool is, is het ook mijn plek. (...) Ik kijk ze gewoon aan, ik negeer ze niet. Want als je echt je angst laat merken, dan spelen ze daarop in.(...) Ik heb er totaal schijt aan. Ze kunnen me niks maken; ik ben gewend om te vechten. [lacht]'

Javier (27) merkt echter dat veel medebezoekers confrontaties vermijden, en zich bedeesd of zelfs ronduit onderdanig opstellen ten opzichte van de harde kern:

'Dat zijn de mensen die makkelijk kunnen praten. De meeste mensen zijn bezig met een apparaat en dan gaan ze weg, zo snel mogelijk – dan laten ze het vrij.

Maar de mensen die er vaak zijn, blijven gewoon hangen bij een apparaat (...) Alsof ze minder rekening hoeven te houden met een ander: omdat ze superieur zijn, hebben ze meer rechten. (...) De meeste mensen zijn heel verlegen als ze iets moeten vragen: “Moet je nog lang?” Eerst vermijden ze het, kijken ze zo’n beetje en gaan ze iets anders doen.’

Verkeerde blikken

Wat heeft dit alles te maken met homoseksualiteit? De respondenten spreken zich daar niet duidelijk over uit, maar ze lijken door deze krachtmetingen minder geneigd om blijk te geven van hun seksuele voorkeur. Vooral in de sport geldt homoseksualiteit immers als zwakte. Daar komt bij dat sportschoolbezoekers zich vooral met elkaar meten door te kijken (of juist niet te kijken) en zich te laten bekijken (of juist te verbergen). Zulk ‘stil spel’ is ook een beproefde methode voor het aftasten van seksuele kansen. Homo’s (en lesbo’s) hebben daar geen patent op, maar doordat zij geslachtsgenoten niet alleen als rivalen of kameraden bezien, overschrijden ze een ongeschreven regel.

‘Heteromannen gaan gewoon anders met sport om’, merkte Arend (48 jaar) in een worstelclub. ‘Alle andere mannen zijn jouw rivaal; die moet je dus uitschakelen, onschadelijk maken.’ Die opvatting van sport als ‘een soort oorlog’ wordt maatschappelijk aangewakkerd: ‘Sla de kranten er maar op na. In de sportjournalistiek gaat het alleen maar over *vernederen*: over “in het stof bijten”, over “schaamte”...’

Dat opschroeven van de rivaliteit tussen geslachtsgenoten gaat volgens Arend hand in hand met het loochenen of afweren van erotiek. In zijn huidige sportschool geniet hij van de aanblik van andere mannen – maar met mate: ‘Ik wil niet dat ik daar de deur gewezen word van “Hé, viezerik! Wat kom jij hier eigenlijk doen?”. Ook Javier (27 jaar) geeft zijn ogen de kost, maar met een slecht geweten: ‘Ik kijk veel naar mensen maar ik heb toch een beetje het gevoel dat ik niet moet kijken. (...) Ik heb het gevoel dat iedereen doorheeft dat ik naar jongens kijk.’ Juist omdat ‘mensen kijken’ in een sportschool haast onvermijdelijk is, en noodzakelijk is om je positie ten opzichte van andere bezoekers te bepalen, is het beladen. Dat geldt zeker voor situaties waarin sporters veel van elkaar te zien krijgen

6.10 Ongemakkelijk uit de kleren

Fitness

Tijdens het trainen heeft Elisa (19 jaar) het met haar sportmaatje wel eens over haar liefdesleven, maar daarbij houdt ze er rekening mee dat de muren oren hebben:

‘Ja, ik moet zeggen dat ik dan toch wel op een wat lager volume praat.’
[Waarom?] ‘Ja, eh... [stiltte] Ja... [lacht] Ja... eh... [lacht] God, wat erg! [lacht] Ik weet nog: in het begin waren er van die psychologiemeisjes, die zagen er altijd tip-top uit en die hadden het in de kleedkamer altijd over hun vriendjes, over relaties met jongens en zo. Ik maakte ook wel eens een praatje met ze, maar...

Ik weet niet... Op een of andere manier is het dan moeilijker... omdat ze je dan kunnen horen... Ik weet niet precies...' [Probeer het eens onder woorden te brengen?] 'Ja... Eh... Omdat ze zo ontzettend hetero zijn! [lacht] (...) Het is best raar, hoor, maar omdat ik me dus altijd wel omkleed in de kleedkamer, en dus ook douche, heb ik liever niet dat ze het weten, omdat ik toch altijd zo'n soort angst heb van dat ze denken dat ik naar ze kijk. Wat erg, hè?'

In het sportcentrum van Daphne (29 jaar) weet zowat iedereen dat ze lesbisch is en een vriendin heeft. 'Het is eigenlijk zo gewoon geworden.(...) Ze kennen me zoals ik ben; dat is wel leuk.' Maar soms vindt ze het ook een beetje ongemakkelijk dat medesporters weten dat ze op vrouwen valt:

'In de kleedkamer ben ik me wel eens bewust: O, vinden ze het vervelend? (...) Als ze maar niet denkt dat ik naar haar kijk op die manier... Meer dat ik me daarvan bewust ben; anderen hebben daar, voor zover ik weet, geen problemen mee. Helemaal niet.'

Die vrees om aanstoot te geven, alleen al door aanwezig te zijn, is terecht, weet Javier (27 jaar). Hijzelf doucht meestal thuis:

'Het is niet omdat ik niet naakt wil zijn. (...) Vooral omdat mensen niet van me weten dat ik homo ben.' [Zou het iets uitmaken, als mensen dat wél zouden weten?] 'Een beetje, maar ik zou me nog steeds douchen.' [Wat zou het dan uitmaken?] 'Ja, dan ben ik toch bang dat ze het vervelend zouden vinden om zo de kleedkamer en de douche te delen – om naakt te zijn, elkaar naakt te zien. En ik hoor vaak (...) dat mensen daar wel moeite mee hebben. (...) "Homo's zijn welkom, het maakt niks uit" – maar een beetje op afstand (...) Als het te dichtbij komt, vinden mensen het niet fijn.(...) "O nee, dát toch niet."

Hisham (28 jaar) doucht wel in het sportcentrum, maar hij probeert het zo uit te kienen dat hij dan alleen is. Hij vindt het namelijk ongemakkelijk om zich uit te kleden in het bijzijn van een ander – zeker als dat een knappe jongen is: 'Uitkleden zou ik voor zo'n jongen alleen doen om met hem naar bed te gaan.' Behalve gezien worden bezorgt ook zien hem een bezwaard gemoed:

'Ik probeer niet naar jongens te kijken. Omdat, ja, het kan vervelende gevolgen hebben. Dat zo'n jongen zegt: "Waarom kijk je naar mij?" Of dat hij zegt: "Zie je nou wel, al die gore homo's willen met de eerste de beste jongen naar bed." (...) Ik wil de homo's geen slechte naam bezorgen.'

Veel respondenten lijken dus te vinden dat ze in overtreding zijn wanneer ze zich in de kleedkamers en douches begeven; de stelregel dat sport niets met seks te maken te maken mag hebben, bezorgt hun een slecht geweten. Ze anticiperen op mogelijke verwijten en ervaren het uit de kleren gaan met geslachtsgenoten (juist omdat het voor hen een bron van opwinding zou kunnen zijn) als een bron van ongemak.

Hockey

Bij hockey doet dit probleem zich niet voor, zo ontdekte Ceciel (25 jaar) een jaar geleden:

‘Ik kwam daar de eerste keer met m’n hele sporttas, vol met slippers, schuim, handdoek en alles, en toen [vroeg ik]: “Gaat hier niemand douchen?” – “Nee.” (Vies, hè?) “Gaan jullie niet douchen?” – “Nee, wij douchen nooit.” Ik zeg: “Nee!” – “Ja! Dat is typisch hockey. Mensen van hockey die douchen nooit.”

Afgezien van Inez en Pieter, die spreken over topsport, rapporteren alle respondenten dit: hockeyers douchen zolang ze in een jeugdteam spelen, maar daarna zelden of nooit. ‘Hockeyers zijn stinkerdjes’, zegt Kim (39 jaar), en dat is vreemd: ‘Als je nou zó je partner moet opdoen...’

Geen van de hockeyers lijkt precies te weten waarom er niet wordt gedoucht. ‘Omdat de faciliteiten niet zo goed zijn’, zeggen sommigen – maar dat lijkt eerder een gevolg dan een oorzaak. ‘Omdat het afgaat van je effectieve biertijd’, grapt Frits (40 jaar) – en daar zit volgens de meesten wel wat in. Als je eerst met hele team gaat douchen, mis je het begin van de volgende wedstrijd – of dat van de borrel. Bovendien, zo merken Suwarni en Beatrijs op, van zo’n drinkgelag word je vaak toch weer vies – viezer dan van het hockeyen op kunstgras: ‘Het wordt meestal een teringbende.(...) Met een feest krijg je altijd zo’n drassige onderlaag en van zatheid val je meestal wel een paar keer...’ (Beatrijs, 27 jaar).

Minstens zo belangrijk als dergelijke praktische overwegingen is volgens velen dat dit nu eenmaal de gewoonte is. ‘Op het moment dat weinig mensen douchen, doe je het zelf ook niet’, zegt Yvonne (32 jaar). ‘Je wordt allemaal in hetzelfde stramien geduwd.’ Komen, spelen, hijsen en gaan in je sportkleden is zo’n wijdverbreid gebruik dat je er als individuele hockeyer kennelijk niet van kunt afwijken zonder uit de toon te vallen: ‘Dan sta je daar in je gewone kleden’ (Beatrijs, 27 jaar).

Wat de reden of oorzaak ook mag zijn, een gevolg van dit gebruik is dat hockeyers eraan gewend zijn om zich aan elkaar en eventuele anderen te presenteren in uniform tenue. Dat vervaagt verschillen tussen individuele spelers, bevestigt hun saamhorigheid, markeert het onderscheid tussen sport en het alledaagse leven, en bevordert zo een uitgelaten stemming – maar daarmee vergaat individuele spelers de zin of zelfs de moed om, zoals Frits (40 jaar) het treffend uitdrukt, ‘naakt voor je team te staan.’ De groepscultuur die spelers ervan weerhoudt om uit de kleden te gaan, is dezelfde die sommigen onder hen ervan weerhoudt om onbeschroomd uit de kast te komen.

Pieter (29 jaar) was wél gewend om te douchen en merkte daarbij, ook na zijn coming-out, nooit iets van ongemak. Toen hij enige tijd geleden als coach aantrad bij een herenteam, peilde de aanvoerder of de spelers er moeite mee zouden hebben dat Pieter homo is. Nee hoor – alleen misschien bij het omkleden en douchen. Pieter kan zich dat wel indenken: ‘Sta je daar een beetje te douchen, en dan ben ik daar ook. Of stel je voor dat ik daar aan het douchen ben en zij zijn ook aan het douchen!’ Vandaar dat er werd afgesproken dat hij niet bij de spelers in de kleedkamer zou komen.¹⁷ Opgelost was het ongemak daarmee niet, althans niet voor Pieter: hij lijkt niet zo gelukkig met de uitzonderingspositie waarin hij is beland. Maar hij beklagt zich niet: ‘Ik heb er geen moeite mee om daar niet te zijn, want ik heb daar niets te zoeken. Wat moet ik nou in de kleedkamer doen?’

De enkele keren dat Gert-Jan (26 jaar) met zijn team douchte, merkte hij niets van ongemak. Volgens hem is dat vooral te danken aan de ‘rustige, nuchtere, verstandige en rationele’ manier waarop hij zich opstelt:

‘Als ik moet douchen, omdat ik hard heb gesport, dan ben ik nog in die high en denk ik er niet over na dat ik homoseksueel ben. (...) Terwijl als ik een beetje loop te draaien en met een handdoek loop te kloten, dan pikken mensen dat op en voelen ze zich ongemakkelijk, en dan valt het kwartje dat je inderdaad met... Ik denk dat het daar een beetje in zit. (...) En daar werk ik ook bewust aan: Laat ik nou zelf maar zo normaal, relaxed mogelijk overkomen, dan is er niks aan de hand.’

Doen of je neus bloedt, is dus het devies. Om ongemakkelijk situaties te voorkomen moet je niet laten blijken dat je homoseksueel bent. En dat gaat het best als je het zelf vergeet.

6.11 ‘Zoals een heteroman zich hoort te gedragen’: aanpassen

‘Doe maar normaal (je bent ook maar in de minderheid), dan doe je inderdaad al gek genoeg’, vindt Gert-Jan (26 jaar). Volgens hem kun je als homo veel problemen voorkomen:

‘...ik denk dat ik wel geregeld naar mezelf kijk van: Hoe stel ik me op? Hoe kom ik over? En lok ik het uit om op bepaalde momenten cynische opmerkingen naar m’n hoofd geslingerd te krijgen, of heel vervelende directe vragen of zo? (...) Ik kan me op een bepaalde manier gedragen dat mensen die me nog niet zo goed kennen, denken: Het zou me niet verbazen als die jongen homo was. Zo’n reactie kun je uitlokken; dat is toch gewoon zo?’

Blijk geven van je seksuele voorkeur is volgens Gert-Jan dus vragen om moeilijkheden. Dat homovijandigheid voorkomt, wil hij niet ontkennen, maar: ‘Sommige homo’s beginnen bij het minste of geringste al te steigeren. Het is alsof ze een feministisch tijdperk achter de rug hebben, zichzelf omhoog hebben geploeterd, en rechten hebben.’ Hijzelf tilt niet zo zwaar aan zijn acceptatie als homo: ‘Als ik nou als mens geaccepteerd ben... Seksualiteit is derde, vierde, vijfde plaats...’ Als homo’s problemen krijgen, hebben ze die vaak zelf over zich afgeroepen:

‘Als ik een sportkantine binnenstap, en ik ga dan zitten zoals ik nu zit [*met één been over het andere*], en ik bestel een rosé, en ik ga zo heel raar [*met een slappe hand*] aan m’n sigaret zitten trekken, en ik vertel dat ik afgelopen zaterdag toch zó leuk met m’n moeder naar de markt ben geweest – dan weet ik natuurlijk ook dat ik anders aangekeken word dan wanneer ik non-verbaal... daar wat beter over probeer na te denken: wat wijdbeenser zit, misschien ook een biertje meedrink...’

Om geaccepteerd te worden, moeten homo’s zich dus aanpassen, vindt ook Gert-Jans vriend:

‘Als je jezelf presenteert als rasechte homo, met handtasje, nagels, en iedere dag een nieuw truitje, dan is het anders dan wanneer je je redelijk normaal gedraagt,

zoals een heteroman zich hoort te gedragen' (Rob, 28 jaar).

Frits (40 jaar) stemt daar gedeeltelijk mee in: 'Op pumps is het moeilijk hockeyen.'

Ook Olivier (42 jaar) denkt dat hij geaccepteerd wordt omdat hij 'niet echt een wijf-homo' is, en Pieter (29 jaar) hoort dat vaak van medehockeys: 'Je merkt het niet eens aan jou.'⁸ Anders dan Rob en Gert-Jan streeft hij dat echter niet bewust na ('zo ben ik nou eenmaal') en benadrukt hij niet zozeer het verschil tussen hem en andere homo's als wel dat tussen hoe homo's zijn en hoe buitenstaanders denken dat ze zijn.

De enige twee hockeymannen die zich op geen enkele manier distantiëren van 'onaangepaste' homo's en lesbo's zijn Hisham (28 jaar) en Quincey (28 jaar). Dat is opmerkelijk, want beiden groeiden op in een omgeving waarin homoseksualiteit uitgesproken negatief wordt beoordeeld. Misschien hebben zij daar ervaren dat aanpassen van beperkte waarde is om acceptatie te verkrijgen of zijn zij, als leden van een etnische minderheid, zich sterker bewust van de kracht van discriminatie en vooroordelen. Ook de vrouwelijke respondenten en de fitnessmannen zetten zich niet af tegen mogelijk 'onaangepast' gedrag. Volgens sommigen van hen zouden homo's en lesbo's zich in de sport juist meer moeten laten zien.

6.12 'Even de omgekeerde wereld': homosport

Frits (40 jaar) en Olivier (42 jaar) namen beiden deel aan de Gay Games in Sydney, en maken sindsdien deel uit van een landelijk netwerk van homoseksuele hockeys, Pink Hockey. De leden zijn meestal lid van een reguliere hockeyvereniging, maar spelen eens in de zes weken met elkaar, en nemen deel aan gewone toernooien:

'Je komt daar gewoon 's ochtends aan in je trainingsspullen, dus je valt niet op. (...) Maar zo rond een uur of één dan beginnen mensen wel [te kijken] (...) 's Avonds is er dan disco en (...) dan komt de een na de ander van die gasten: "Zijn jullie nou...? Ben jij...? Zijn jullie allemaal...?" – "Ja, inderdaad: wij zijn allemaal homo: het hele elftal." – "Dat meen je niet!" En op zondag dan weet iedereen het, dan is het alleen maar gezellig, en als we dan hockeyen, dan lopen we ook alleen maar te jennen: "O, da's wel een lekkere jongen daar! Met z'n allen op Hè-è-è-nk!" [lacht] (...) En het eigen team ligt dan helemaal krom van het lachen: "Ja, ga jij maar in de spits staan! Ik doe het niet meer! Stelletje vuile poten!" [lacht] Dat is zo mooi, man. En dan bij het bier drinken doet niemand er moeilijk over' (Olivier, 42 jaar).

Ook Frits vertelt met smaak van de lol die de spelers met elkaar hebben, en het opzien dat ze baren: 'Want als wij elkaar ontmoeten, dan is het gewoon kussen, dat is heel normaal.' Volgens hem draagt juist zo'n afzonderlijke club bij tot de integratie van homoseksualiteit in de sport: hij kent verschillende mannen die met hockey waren gestopt (soms omdat ze homo waren) en dankzij Pink Hockey weer lid zijn geworden van een reguliere vereniging. Het is prettig om af en toe eens niet de uitzondering te zijn:

'Het is wel eens lekker om het niet uit te hoeven leggen en er geen zware gesprekken over te hoeven hebben, maar gewoon stompzinnig iemand door

de zeik te halen omdat-ie hetero is. Het is even de omgekeerde wereld. En dat is best wel eens leuk' (Frits, 40 jaar).

Onder vrouwen lijkt Pink Hockey niet zo aan te slaan, maar Yvonne (32 jaar) heeft wel oren naar zo'n team, '...waar je niet hoeft te praten over het lekkere ding van Heren-2, maar over het lekkere ding van Dames-2.' Ook Hisham (28 jaar) lijkt het heel grappig; niet alleen vanwege de onderlinge omgang ('Hé muts!') maar ook omdat hij benieuwd is naar de reactie van de tegenstander:

'Ze zouden sowieso de wedstrijd uitspelen, en per se willen winnen (...) want "Je laat je niet door een stel flikkers inmaken." En er zouden denk ik wel flauwe opmerkingen door bepaalde mensen gemaakt worden. (...) Ik zou me er niet aan storen. Schelden doet geen pijn, en het is eerder een diskwalificatie van degene die het roept dan dat het ook maar iets over mij zegt.'

Quincey (28 jaar) heeft ook belangstelling, want 'Ik vind het sowieso leuk om meer homo's te leren kennen.' Frits (40 jaar) merkt echter dat velen niets van Pink Hockey willen weten: 'Een heleboel homo's die hockeyen zijn bang dat ze daardoor een naam gaan krijgen.' Rob (28 jaar) en vooral Gert-Jan (26 jaar) zien er inderdaad niets in. Volgens laatstgenoemde zou het de acceptatie van homoseksualiteit in de hockeywereld kunnen schaden: '...dat je dus juist nog meer van die plagerige shitdingetjes krijgt.' Volgens Kim (39 jaar) daarentegen is dit dé manier om iets te veranderen, niet alleen in de hockeyverenigingen, maar ook in studentencorpora:

'Ik denk dat binnen zulk soort groepen de attitude ten opzichte van homoseksualiteit nooit verandert, totdat er tien tegelijk zeggen: "Wij zijn homoseksueel." (...) Dan worden ze ineens zichtbaar.'

Over fitnesssen met enkel 'soortgenoten' hebben weinig respondenten een uitgesproken mening. Lenn (19 jaar) lijkt het 'onveilig', want hij vreest dat er veel seksuele avances zullen worden gemaakt. Javier (27 jaar) sluit dat laatste niet uit, maar het lijkt hem leuk '...dat mensen meer met elkaar praten – en flirten. [lacht] (...) Dat mensen naar elkaar kijken zonder bang te zijn.'

6.13 Conclusie: een smet op het sporttenu

Nederlandse burgers krijgen tegenwoordig van alle kanten te horen dat sport goed voor hen is: voor hun gezondheid, hun uiterlijk, hun innerlijk, hun sociale vaardigheden, hun netwerk, hun loopbaan, en zelfs voor de samenleving die ze met elkaar vormen. Sport moet, en homoseksualiteit moet kunnen – ook in de sport. Maar sport mag niets te maken hebben met seksualiteit. Dat stelt homoseksuele sporters voor een lastige opgave, want ook als ze zelf een en ander gescheiden willen houden, merken ze dat anderen deze twee grootheden wel degelijk met elkaar in verband brengen.

Zo blijkt in een teamsport als hockey (althans, onder mannen) 'homo' een veelgebruikt scheldwoord voor wie ondermaats presteert op of rond het veld. Dat zal meestal niet kwaad bedoeld zijn, maar de woordkeuze is veelzeggend. Deze sporters maken elkaar immers niet uit voor 'Turk', 'jood', 'bakker' of 'roker'; ze halen het niet

in hun hoofd om wanprestaties toe te schrijven aan etnische of religieuze identiteit, opleiding, beroep of middelengebruik. Maar ze vinden het blijkbaar de gewoonste zaak van de wereld om falen in verband te brengen met seksuele voorkeur: niet alleen 'mietje' (een term die voornamelijk genderconnotaties heeft) maar ook 'nicht', 'flikker' en vooral 'homo' liggen hun op de lippen bestorven. De geïnterviewde hockeymannen benadrukken dat ze daar niet zwaar aan tillen (en dat is hun geraden, willen ze geen spelbrekers heten) maar enkelen van hen bespeuren dat het een kwalijke uitwerking kan hebben op het sportplezier en de sportdeelname van homo's.

Lesbische sporters blijken geen last te hebben van scheldwoorden en lijken zich soms zelfs aangemoedigd te voelen door de manier waarop sport en seksuele voorkeur met elkaar in verband worden gebracht. In hun geval pakt de stereotypering namelijk juist voordelig uit: lesbo's heten stoer, mannetjesputters, dus sportief. Daar komt bij dat ze zich kunnen spiegelen aan veel rolmodellen: sport is een van de weinige maatschappelijke sectoren waarin lesbo's (wellicht dankzij het omgekeerde stereotype) veel prominenter aanwezig zijn dan homo's (Elling et al. 2001). Toch bleken ook sommigen van de hier geïnterviewde vrouwen zich in hun sportvereniging of gym niet erg op hun gemak te voelen. Geen van hen noemde het een vrijplaats.

Volgens de Britse socioloog Eric Dunning is sport a *male preserve* (Sheard en Dunning 1973). Het cultiveert vermogens die vanouds een sterk punt van mannen zijn, maar die in moderne, postindustriële samenlevingen veel van hun vroegere waarde hebben verloren: spierkracht, durf en agressie, bijvoorbeeld. Zulke vermogens kunnen in de sport op een beheerste manier worden gevormd en gevierd. Homo's en (heteroseksuele) vrouwen hebben dan, vanwege hun vermeende zwakte, een wat ongunstige startpositie, maar dat vooroordeel kunnen ze opvatten als een uitdaging. Recreatief witteboordenmachismo is namelijk niet per definitie homovijandig: de hedendaagse gayscene staat er stijf van.

Hockeyverenigingen zijn, naar hun sociale samenstelling te oordelen, niet zozeer een *male*, als wel een *white middle class preserve*. Een van de middelen waarmee dit 'reservaat' zichzelf in stand houdt is 'de hockeycultuur': een geheel van grotendeels impliciete, maar niet te negeren omgangsvormen. Die pakken voor homoseksuele hockeyers ambivalent uit. De nadruk op onderling respect en *fair play* vrijwaart hen voor onheuse reacties van medesporters en toeschouwers. Maar even kenmerkend voor deze groepscultuur is haar conformistische karakter: ze lijkt weinig bedreven in het omgaan met sociale verschillen (behalve sekse en leeftijd) en weinig genegen om ruimte te bieden voor diversiteit. Dat verklaart waarom homoseksuele sporters er, ondanks het drukke sociale verkeer met clubgenoten, vaak alleen voor staan. Een categoriaal sportinitiatief als Pink Hockey lijkt een doeltreffende manier om dat isolement te doorbreken. Het biedt homoseksuele sporters de mogelijkheid om uit te komen als team in plaats van (als eenling) tegenover een team. In sporten met een geprononceerde groepscultuur is dat een effectieve manier om een positie te veroveren. Bovendien blijken homosporters veel plezier te beleven aan het sporten met soortgenoten (vgl. Elling et al. 2003).

Behalve een reservaat is sport ook een jachtterrein (vgl. Hekma et al. 1994; Elling et al. 2001). Het sociale verkeer in hockeyverenigingen althans heeft een uitgesproken heteroseksuele lading: veroveringen bij de andere sekse domineren gedrag en gesprek. Dat maakt het voor homo- en lesbosporters moeilijk om hun seksuele voorkeur stil te houden, zonder dat het hun makkelijk wordt gemaakt om er uiting aan te geven. Wie uit de kast komt, ligt er niet uit (menigeen wordt zelfs hartelijk onthaald), maar blijft wel vaker aan de zijlijn staan. Lesbo's vinden soms wel enige ruimte om zich seksueel te uiten, maar homo's zijn zo goed als gediskwalificeerd voor 'de derde helft' in de bar. Ook in fitnesscentra heeft het sociale verkeer dikwijls een seksuele lading, maar doordat het vluchtig en middelpuntvliedend van aard is, biedt het homosporters gelijke kansen op verkeersdeelname als hetero's. Een mogelijk nadeel is evenwel dat er minder duidelijke regels zijn om botsingen te voorkomen. Een opmerkelijk verschil tussen de geïnterviewde hockeyers en fitnessers is dat laatstgenoemden niet alleen veel meer melding maken van erotische spanning, maar ook van spanningen of wrijvingen tussen sporters. Die lijken slechts ten dele samen te hangen met seksuele identiteit, maar dat aspect verdient bijzondere aandacht.

De twee takken van sport die centraal stonden in dit onderzoek zijn niet representatief voor sport in Nederland. Hockey is immers, als een van de weinige teamsporten onder homoseksuelen even populair als onder heteroseksuelen, en fitness is dat zelfs significant meer (Janssens et al. 2003). Des te opvallender is het dat homoseksualiteit ook hier vaak nog zo moeilijk blijkt te liggen: het stuit weliswaar zelden op openlijke vijandigheid, maar wordt door de betrokkenen toch dikwijls ervaren als een bron van ongemak, onzekerheid of schaamte. Een handicap kun je homoseksualiteit in de sport niet noemen, wel een diskwalificatie in de betekenis die de socioloog Goffman hieraan geeft: '... the situation of the individual who is disqualified from full social acceptance.' (Goffman 1968: 9).

Noten

- 1 Lesbische vrouwen houden in de sport hun seksuele voorkeur veel minder stil dan homomannen; ze doen dat zelfs minder dan in hun studie of werkomgeving (Janssens et al. 2003: 26).
- 2 Janssens et al. (2003) maken daarom onderscheid tussen 'aerobics/steps', 'fitness: conditie' en 'fitness: kracht'.
- 3 Breedveld en Tiessen-Raaphorst (2006: tabel 4.6). Veldvoetbal was in 1979 onder jongens en mannen bijna elf keer, maar in 2003 'slechts' zes keer zo populair als onder meisjes en vrouwen. De sekseratio bij basketbal, handbal, korfbal en volleybal was in 2003 nagenoeg gelijk aan die in 1979, al deden zich in de tussentijd (vooral bij basketbal) wel opmerkelijke schommelingen voor.
- 4 Van Bottenburg (2004: 97 e.v.) merkt op dat de sporten die in de loop van de jaren tachtig en negentig de sterkste ledenaanwas kenden, stuk voor stuk aspiratie- ofwel statussporten zijn.
- 5 Zie voor een uitgebreide toelichting op de werving en selectie en op de gesprekslijst voor de interviews hoofdstuk 5.
- 6 Ook Frits (40 jaar) hockeyde in Brabant bij 'een echte familieclub': in zijn team waren er slechts drie andere 'eenlingen.'
- 7 Bovendien had Ceciels vader vroeger gehockeyd. In die zin hoort ze ook bij de 'geboren hockeyers'.
- 8 Slechte sportprestaties zijn sinds jaar en dag een standaardingrediënt in de autobiografische schetsen van homomannen.
- 9 Respondenten komen niet gemakkelijk uit voor zulke motieven. Zo merkten Hekma et al. (1994: 27-30) dat hun vragen daarover stuitten op grote weerstand. Sommige respondenten 'bekenden' echter dat ze wel erotisch genoeg beleefden aan het sporten met geslachtsgenoten, en velen merkten dat alleen al hun aanwezigheid door hetero's soms werd opgevat als een ongewenste seksualisering van de sport.
- 10 Frits wijst er bovendien op dat hockey een pure amateursport is (vgl. Van Bottenburg 1994: 91).
- 11 Frits (40 jaar) vertelt: 'Ik heb ooit één keer een probleem gehad op de hockeyclub, toen een tegenstander mij voor homo uitmaakte. (...) Dat heeft mijn team toen keurig opgelost: die hebben hem toen in elkaar geslagen. Ik hoefde verder niks te doen. [lacht] (...) Dat is wel sociaal: elkaar beschermen.' Volgens Erving Goffman (1968: 169) is dat een bekend patroon: 'When the in-group deviant is attacked by outsiders, the group may well rally in support; when the group isolate is attacked, he is more likely to do his own fighting.'
- 12 Lenn (19 jaar) heeft buiten de sportschool overigens vooral allochtone vrienden.
- 13 De medesporter echter die, zoals beschreven, seksuele avances maakte, vermoedde kennelijk dat Arend daar wel voor in was.
- 14 Hekma et al. (1994) constateerden dat dit geldt voor de meeste gemengde sportclubs.
- 15 Het Sociaal en Cultureel Planbureau zal in de tweede helft van 2006 een onderzoek starten naar de mate waarin de hier geschetste handelingen en omgangsvormen (overmatig drankgebruik en seksueel losbandig gedrag) gemeengoed zijn in de sport.
- 16 In modern geëquipeerde sportscholen hangen soms televisie-monitors boven de apparaten, waardoor de blik op een natuurlijke wijze afgeleid wordt.
- 17 Goffman (1968: 146) wijst erop dat zulke terughoudendheid vaak wordt verwacht van mensen die op een of andere manier getekend zijn: 'The stigmatized are tactfully

expected to be gentlemanly and not to press their luck; they should not test the limits of the acceptance shown them, nor make it the basis for still further demands.'

- 18 'It is in his affiliation with, or separation from, his more evidently stigmatized fellows, that the individual's oscillation of identification is most sharply marked. (...) The sight may repel him, since after all he supports the norms of the wider society, but his social and psychological identification with these offenders holds him to what repels him...' (Goffman 1968: 131 e.v).

7 De smeerolie van de horeca

Gert Hekma

Max (25 jaar) komt uit Tubbergen. Toen hij vijf jaar geleden tijdens een stage met homoseksuele collega's werkte, ging hij twijfelen over zijn seksuele voorkeur. Als mensen ernaar vroegen, ontkende hij keihard homo te zijn. Wel begon hij websites en chatrooms te bezoeken en na twee jaar leerde hij een jongen kennen die hem uitnodigde naar Amsterdam te komen. Dat bracht hem tot homoseksueel kleur bekennen, aan zichzelf, aan zijn ouders en al spoedig in het dorp waar hij nog steeds woont en nu de dorpshomo is. De reacties liepen sterk uiteen. Zijn ouders en collega's accepteerden hem, een vriend liet hem lelijk vallen. In het restaurant waar hij werkte wilde een vaste klant niet door 'die vieze flikker' bediend worden. Op een nieuwe werkplek houdt hij zich nog wat op de vlakke over zijn voorkeur. Hij ging in het begin van zijn homoleven actief uit en de laatste tijd wat minder. Soms pikt hij een jongen op in een heterodisco. Van relnichten moet hij niks hebben maar travestieten zijn wel weer grappig. Net als andere respondenten houdt hij zijn oren gesloten voor het dagelijkse gescheld op homo's.

Alle twintig respondenten¹ uit de horeca zijn openlijk homoseksueel of lesbisch. Soms hebben hun collega's hen aangemoedigd kleur te bekennen. Vrijwel altijd reageert de werkomgeving positief op een homoseksuele coming-out en op sommige plaatsen zijn homomannen geliefde werknemers omdat ze zowel dienstbaar als charmant zijn. Het rooskleurige plaatje van de horeca heeft echter een keerzijde. Want homoseksuelen hebben ook te maken met fysiek ongemak, flauwe grapjes, gescheld en zelfs geweld op hun werk. Nergens is de heteronorm doorbroken. Voor homomannen gaat alle openheid rond seksuele voorkeuren samen met de druk om 'gewoon normaal' te doen en nichterig gedrag achterwege te laten. Ook de lesbische vrouwen hebben de neiging zich wat sekseneutraal op te stellen, zodat ze geen (seksuele) belangstelling van de heteromannen opwekken.

7.1 Inleiding: de sector

De horeca omvat hotels, restaurants, cafés en fastfoodzaken. Het is een omvangrijke en zeer gevarieerde bedrijfssector met 320.000 werknemers, ongeveer gelijkelijk verdeeld over de drie poten ho-re-ca. Over homo's en lesbo's in de horeca is weinig bekend. Wel is er onderzoek gedaan naar de homohoreca, maar dat is weinig relevant voor het huidige onderzoek naar ervaringen van homoseksuele en lesbische werknemers in deze sector, vooral buiten het homoseksuele smaldeel.

De horeca maakt deel uit van de dienstverleningsindustrie, waarvan algemeen wordt aangenomen dat die homovriendelijk is. Omdat homomannen vaak geen macho's zijn die op hun strepen gaan staan bij conflicten, maar zich juist charmant en gediensstig opstellen, zouden ze bijzonder geschikt zijn voor de dienstverlening. Dat zou niet alleen gelden voor de horeca, maar ook voor andere sectoren, van kunsten, reclame en winkels tot bloemisten en kappers. Het zijn bedrijven waar veel vrouwen werken of als klanten komen.

Edo (26 jaar, hotel) noemt homo's 'netter en galanter' dan heteromannen. Vanwege hun veronderstelde kundigheden zitten ze op bepaalde plekken in de horeca, meestal 'voor de schermen', op plaatsen waar ontvangen wordt zoals in de bediening en aan de receptie van hotels. Volgens Ramon (20 jaar) die op een hotelschool zit, is zo'n 25% van de studenten homoseksueel. De meeste respondenten bevestigen dit beeld en Michiel (22 jaar, hotel) noemt homomannen de 'smeerolie van de horeca'.

Het plaatje voor lesbische vrouwen is gemengder. Het traditionele type van de mannelijke pot die barkeeper is, ben ik niet tegengekomen. De lesbiennes die ik sprak, zitten vooral in de bediening en managementfuncties. Ze zijn meest vrouwen die niet heel vrouwelijk zijn, terwijl ze ongetwijfeld 'hun mannetje' kunnen staan zonder sterk mannelijk over te komen.

Werken in de horeca voor de schermen is theater. De gasten moeten bediend en ook vermaakt worden. Zo zegt Brenda (28 jaar, disco): 'Bij de bar hoort een stukje verleiding en flirten, dat hoort bij de verkoopstrategie, dat doe je tenzij iemand heel vervelend is.' Hoewel de meningen over de kwaliteit van de service-industrie in Nederland verdeeld zijn, lijken de meeste respondenten zich bewust dat in de horeca een glimlach, een vriendelijk woord en goede dienstverlening van essentieel belang zijn. Over de vraag waarom homo's en lesbo's daar juist meer oog voor hebben dan de gemiddelde hetero, valt het nodige te speculeren. Hun capaciteit om sekserollen te combineren lijkt van doorslaggevende betekenis – dat zij door traditie en socialisatie geleerd hebben om een meer mannelijke en zakelijke instelling te verbinden met een meer vrouwelijke en zorgzame. Heel lang zijn homo's en lesbo's gezien als mensen die genderrollen omkeerden of ombogen, soms combineerden. Een homoman was vrouwelijk, een mietje of nicht, een lesbienne mannelijk, een pot of butch. Bovendien kenden homo- en lesborelaties niet de traditionele rolverdeling van heteroparen: de man die neukt en de vrouw die geneukt wordt, de man die buitenshuis werkt en de vrouw die het huishouden verzorgt. Die rollen zijn nu bijgesteld, maar niet fundamenteel gewijzigd. Daarom profiteren homo's en lesbo's op bepaalde plekken van de arbeidsmarkt van hun positie in het seksesysteem. Overigens is dit spel met sekserollen erg ingewikkeld, want zowel klanten als homo's zelf wijzen te geprononceerde sekseafwijking scherp af, in het bijzonder de nichterigheid van homomannen. Zeker niet alle homomannen zijn vrouwelijke nichten of alle lesbische vrouwen mannelijke potten. De mannelijke respondenten laten zich soms juist voorstaan op het feit dat ze 'gewoon normaal' zijn.

Het vermaken en plezier van de klant in de horeca heeft een erotische, soms vrijwel seksuele kant. Hotelklanten vragen om condooms, bestellen escorts of staan in hun blootje achter de deur als de schoonmaakdames de kamer komen opruimen. Kroegen trekken alleenstaande klanten die partners zoeken. En overal in de horeca, vooral achter, maar ook voor de schermen, is de conversatie doordrenkt van seksuele gein en ongein. Omdat homoseksuele mannen met hun seksuele voorkeur worden benoemd, worden zij daarop aangesproken en staan zij voor de keuze hun seksualiteit uit te spelen of te bedekken. Lesbische vrouwen moeten oppassen, omdat zij extra aantrekkelijk zijn voor heteromannen die fantaseren over trio'tjes met twee vrouwen of heilig geloven dat ze zo goed zijn in de seks dat zelfs een lesbische vrouw subiet voor hen zal vallen.

Behalve seksueel is de horeca in de regel nogal informeel. Er bestaat een onderscheid tussen kleine en grote bedrijven. Bij de kleine is de sfeer egalitair, informeel en collegiaal. De afstand tussen baas en personeel is klein. Vaak werken er vooral mannen, omdat die minder problemen hebben met late sluitingstijden. Soms is het personeelsbestand geheel blank, maar Dirk (26 jaar) heeft in Epe een allochtone collega in de bar. Ook in de schoonmaak zitten soms allochtonen. Middelgrote hotelbedrijven blijven informeel en collegiaal, maar in de grotere hotels bestaat een grote afstand tussen zowel het personeel aan de basis en de hogere regionen, als de verschillende afdelingen. Dat geldt eveneens voor grote ketens, waar op de specifieke locaties onderling meestal goede relaties bestaan, maar niet per se met de chefs die elders zitten. In de grotere hotels en zeker in de grote steden werken veel allochtonen. Voor zover ze in schoonmaak en afwas werkzaam zijn, hebben hun collega's weinig contact met hen. Relaties onder directe collega's zijn in de grote hotels meestal informeel en plezierig. Overigens zijn er bedrijven die de relatief prettige sfeer bederven doordat ze zich niet aan de CAO-regels wensen te houden en een voorkeur hebben voor schopstoelcontracten. Ze kunnen dat doen vanwege de lage organisatiegraad van het horecapersoneel in vakbonden. De horeca is een seizoensbedrijf, voelt de schommelingen in de economie direct en anticipeert daarop door geen vaste contracten aan te bieden. Veel werknemers zijn laagopgeleid terwijl onder de hoogopgeleiden veel studenten zitten die in deeltijd werken en naar een betere baan uitzien.

7.2 *Vervelende ervaringen*

Geweld

Twee respondenten kunnen uit eigen ervaring gevallen van discriminatie melden die met fysiek geweld gepaard gingen. In beide gevallen waren ze niet zelf het slachtoffer, maar homoseksuele collega's (mannen). Brenda werkt in een disco waar een openlijke homojongen veel gein trapte met de heteroportiers. Hier liep de grappenmakerij uit de hand:

'Met die portiers, allemaal brede jongens, ontstond wrijving. Hij [homojongen] was er misschien iets te open over. De grapjes werden steeds harder en vijande-

lijker. (...) Hij haalde geintjes uit met portiers, een portier ging door lint, pakte hem bij de kraag, gooide hem tegen muur, heeft hem bedreigd. Zogenaamde geintjes, daar was ik zelf bij, heel vervelende situatie. Niet lang daarna is hij [de homo] weggegaan, contract niet verlengd, van vaste contracten houdt onze baas niet. Portier daarop aangesproken door manager. Die portier had een buddy bij de deur en die zaten elkaar altijd te stangen (...). Hij moest even zijn mannelijkheid bewijzen tegenover zijn collega-portier. (...) Ik zag het en zei “houd eens op”, het was druk, de portier liep zelf weg, die homo was helemaal van slag. Portier kreeg later die avond een reprimande en werd er later nogmaals op aangesproken.’

In een gerenommeerd hotel in een kustplaats had een ober bij herhaling geweld gepleegd tegen een homoseksuele collega, ‘zo’n iel ventje, als ik zou niezen zou hij omvallen.’ Michiel (22 jaar) die aan vechtsporten doet, zag het en had ingegrepen: ‘Ik pakte die figuur bij z’n kraag en zei “wegwezen jij, opzouten”. Hij deelde stompen uit, niet aardig, op een agressieve manier (...). Als ik niks had gedaan, was die andere homo waarschijnlijk afgetuigd. Ik heb toen op een niet-correcte manier ingegrepen. Ik liep langs en had opeens iets in mijn handen. Ik heb dat op een verkeerde manier gedaan, die agressieve figuur vloog tegen de muur.’

Tot vier keer toe had deze jonge ober zijn collega bedreigd. Het hotel ontsloeg de aanvaller, maar ook Michiel kreeg een reprimande omdat hij, weliswaar achter de schermen, had gevochten.

Nog een keer had Michiel in een vervelende situatie moeten optreden, nu als *duty manager* in zijn huidige hotel voor een leerling-kok die net uit de kast was gekomen: ‘Hij is onzeker, als iemand problemen met hem maakt over zijn geaardheid, help ik hem als het nodig is. Pas heeft hij een probleempje gehad, die figuur heb ik er uitgeflikkerd, klaar, wegwezen. Dat was iemand die nieuw binnen kwam, op de tweede dag ging hij problemen maken. Ging die jongen voor flikker uitschelden, die ging er net zo gauw weer uit.’

Erik (27 jaar) werd eenmaal bij hem thuis bedreigd met een brief met “Erik ga dood”, ondertekend met NSM. Hij vermoedt dat dit staat voor ‘National Socialist Movement’ en neemt aan dat het met zijn plaatselijke bekendheid als homoseksuele barkeeper te maken heeft. Zonder resultaat had hij het meldpunt antidiscriminatie gebeld.

Anja (44 jaar) werkt in een homobar waar passanten ruiten ingooiden, zo’n twee keer per jaar ‘poten ramden’ of in de zomer klanten op het terras uitscholden. Met de geweldservaringen tekent zich een patroon af: het zijn homomannen en vooral nichten die de klappen krijgen en niet lesbische vrouwen.

Scheldende klanten

Het gebruik van scheldwoorden zoals ‘flikker’ en ‘pot’ is vooral in kroegen zo gewoon dat de meeste respondenten het niet eens meer horen of er geen aandacht aan besteden. Een oudere collega van Dirk ‘heeft de weg bereid en het is nu voor mij gemakkelijk. Die man had wel problemen gehad, gewoon schelden door publiek’ en ook had hij dreigbrieven ontvangen nadat hij met een andere man was getrouwd. In

zijn dorp Epe scholden ze Dirk op straat uit voor homo nadat hij uit de kast was gekomen. In zijn kroeg roepen klanten soms ‘hé homo, ik moet bier hebben’ en dan helpt hij hen juist niet.

Erik werkt in een kroeg:

‘Een andere gast, het was na sluitingstijd, de muziek was uit, en we beginnen te praten en Jolink komt ter sprake, of Gordon, en die gast, ik ken hem niet, zegt “kutflikkers, allemaal aids, allemaal dood”, dan krijg je situatie dat hij daar zit, en daar zitten vijf man naast die het [dat Erik homo is] allemaal weten en die allemaal zitten “wat ga jij daar nou op zeggen”. En ik zeg, “ja je hebt gelijk, allemaal aids, allemaal dood”, dan liggen er vijf in een deuk, je verbergt het dan niet, voor die ene dan wel, je moet je er niet te veel van aantrekken, je kunt wel overal zout op gaan leggen, maar wat schiet ik daar mee op om ertegenin te gaan, dan heb ik een huis vol herrie terwijl die [vent] toch in principe in tien minuten weg is.’

Michiel heeft de nodige ervaring met scheldende klanten. Toen een vriend hem in de bar ‘om de nek vloog’, schold een dronken klant:

“stomme nicht”. Daar sta ik boven, dan lach ik hem uit, dan houden ze op.

“Die stomme nicht schenkt je wel je bacardi-cola in.” Het gebeurt veel vaker, maar dat laat je niet merken, alleen achter de schermen. Wat je kunt doen, dat je niet meer schenkt. Gebeurt vaker, als je achter de bar staat, voor mij is het meer dan op twee handen te tellen.’

In de hotelbar van Edo (26 jaar) was het niet anders:

‘Eens heb ik de bar dichtgegooid omdat die mensen vervelend werden, ik stond met m’n homocollega achter de bar, het was een congres van veertig mensen, dronken flink door, begonnen vervelende opmerkingen te maken. Dan denk ik, dat win ik van je, ik gooi gewoon de bar dicht. Ik had een paar keer een waarschuwing gegeven, werd geen gehoor aan gegeven dat is heel makkelijk, dan bel ik beveiliging en is het voorbij. (...) Ze liepen weg “door twee nichten uit de bar gezet, dat moet toch niet kunnen.”

Hij voegde eraan toe dat hij zulke ‘rake opmerkingen’ wel van collega’s, maar niet van onbekende klanten accepteerde. In de kantine van de allochtone Boris (24 jaar) gaat het net zo, maar hij kan de bar niet zo makkelijk dicht gooien. Hij past zich aan en treedt alleen op als het gescheld van ‘flikker’ tegen hem zou zijn gericht.

Max (25 jaar) maakte het gescheld in zijn restaurant mee:

‘een lompe boer, die kende dat [homoseksualiteit] niet, die heeft gezegd “ik wil die vieze flikker niet meer aan tafel hebben.” (...) Het was een vaste klant (...)’

[Hoe wist hij dat je homo was?] (...) ‘Ik werd gezien als trendgevoelig, dan ben je in Tubbergen al gauw homo.’

Overeenkomstig de weg van de minste weerstand bediende iemand anders de man die avond en de volgende keren dat hij langskwam. Bij Erik lieten zijn collega’s hem juist de homoseksuele klanten bedienen met de opmerking ‘die is van jouw kerk’ en dat was volgens hem negatief bedoeld.

Het verhaal van Ron (26 jaar) is opmerkelijk. Zijn baas nam hem aan om te werken in een bruin café. Daar moest hij respect afdwingen:

‘Ik werk in een heel moeilijk café, zware leerschool geweest, veel bouwvakkers, die moeten iemand op eerste moment of niet. Respect moet je afdwingen, de eerste maanden heel zwaar gehad, ook vanwege m’n seksualiteit, werden veel grapjes over gemaakt. Ik was groen in de horeca, je laat maar over je heen komen, “dat homoetje zou na twee maanden wel weer weg zijn, dat moeten we hier niet in het café.” Na vijf jaar werk ik er nog steeds. Ik kan de opmerkingen niet meer voor de geest halen, hatelijke en nare opmerkingen op de juiste momenten plaatsen. Nu zijn het m’n beste gasten.’ [Heb je voorbeelden?] ‘Niet blijven hangen, bewust vergeten. [Nog steeds heeft] een aantal klanten een hele diepe rothekel aan homo’s, alles rond homoseksualiteit, die kwamen er niet op avonden dat ik dienst had, of liepen weg als ze zagen dat ik dienst had. Een stuk of tien hebben geklaagd bij de baas, vertelde hij me, “hoe kun je toch een homoseksueel in dienst nemen”, “het is een goeie jongen, een harde werker, als je er bezwaar tegen hebt, ga je maar ergens anders bier kopen.”

Na een zware strijd haalde Ron de test: ‘Ik sta bijna op een voetstuk, je mag overal aan komen, maar kom niet aan onze homo.’ Het betekent overigens allerminst dat zijn klanten andere homo’s accepteren.

Scheldende collega's

Eva (25 jaar) zegt over een grand café in Amsterdam waar ze vroeger werkte toen ze nog niet openlijk lesbisch was:

‘Daar was de sfeer veel negatiever over homo’s, (...) daar werd geroddeld over elkaar, daar praten ze over wie homo is, “gatverdamme”, dat soort dingen, daar voel je je niet zo geroepen ervoor uit te komen. Een bedrijfsleider was homo en dat ging wel goed, maar ik voelde me er daar niet toe geroepen [om uit de kast te komen]. Daar voelde ik me sowieso niet zo op m’n gemak, als je op je plek zit en je goed voelt, dan is er niks aan de hand, dat was daar niet zo het geval. (...) Ze zaten op homo’s te schelden, dat vond ik heel vervelend, vooral over homo’s en niet over lesbo’s zaten ze vol vooroordelen, dat ze het vies vinden twee mannen met elkaar.’

Caribische Glen (49 jaar) werkt in de keuken van een chique Amsterdams hotel. Ook daar hoort hij om de haverklap scheldwoorden van zijn collega's die op voetbal zijn:

‘Wat ze wel doen, zeggen “vuile flikker”, dan zeg ik “hallo, hallo”, “dat is helemaal niet tegen jou bedoeld”, (...) schijnt in voetbal gewoon woord te zijn, ze realiseren zich niet dat je ook homo bent, pas als je hen erop aanspreekt, is het helemaal niet slecht bedoeld. Ik ben het ook gaan zeggen tegen hun, “vuile flikker”. (...) Van die vuile flikker, het is zo ingeburgerd, dat ram je er niet uit.’

Bij Emma (32 jaar; hoofd schoonmaak in een Amsterdams hotel) scholden ze een homocollega uit: ‘De mannen van de technische dienst wilden niet met de homo van de receptie, een nicht, in de rookkamer zitten en riepen dat luid over de gang: “niet met die vieze pisnicht”. Ze had daar iets van had gezegd en sindsdien hoorde

ze zulke dingen niet meer, omdat die mannen ‘dat in haar aanwezigheid wel zouden laten.’ Ria (27 jaar, hotel) werkte eerder bij een cateraar in Eindhoven. Daar bleek de grootste antihomo zelf een homo te zijn:

‘De vader van m’n baas was getrouwd en ook homo, zo’n parkeerplaatshomo. M’n baas heeft hem in de winkel betrappt met een man, allebei de broek op de knieën, die heeft nooit een vermoeden gehad tot-ie daar binnenstapte. Dat familiedrama hebben we met z’n allen moeten meemaken, want die vader als hem iets niet beviel, was het “vuile homo”.’

Ook daarna maakte de vader via het kantoor afspraken met andere mannen en bleef hij op homo’s schelden: ‘Toen iedereen het wist, was er een personeelsdinertje en daar schold hij een overduidelijke hetero uit voor “vuile homo”. Iedereen zat te stikken van het lachen, zo hypocriet. Niemand had er moeite mee, behalve dat het in de zaak onder ieders neus gebeurde.’

Onder elkaar kunnen de scheldwoorden een andere betekenis krijgen. Saira (25 jaar, restaurant) zegt over haar homocollega’s: ‘Scheldwoorden als “flikker” en “pot” worden meer gebruikt door homo’s zelf dan door de hetero’s. Meer als een koosnaampje.’ Het blijft verschil maken of homo’s het onder elkaar voor de lievigheid gebruiken of hetero’s in het algemeen of tegen homo’s als belediging. De toon en de context kunnen een verschil maken hoe een scheldwoord ervaren wordt; zo gaf Edo al aan dat hij sommige lelijke termen van collega’s wel accepteert, maar niet van klanten.

Scheldwoorden als ‘flikker’ en ‘homo’ komen zoveel voor dat de respondenten ze niet meer horen. Net als bij geweld hebben lesbiennes hier minder last van. Meestal gaat het om ongerichte krachttermen die de respondenten wel opvangen, maar die het ene oor in- en het andere uitgaan. Soms worden ze evenwel gericht gebruikt, meestal laat op de avond bij dronkenschap. De reactie van de uitgescholden obers en barkeppers is eenvoudig, de drankkraan gaat dicht.

Fysiek contact met klanten

Op veel plaatsen in de horeca hoort het maken van seksueel getinte grapjes bij de cultuur van de werkplek. Soms gaat het nog een stapje verder dat ook het gedrag erotisch is en fysiek contact niet ontmoedigd wordt, is soms zelfs onvermijdelijk is zoals achter een krappe bar. Een belangrijk deel van de horeca draait op het plezieren van de klanten en daarbij horen flirten en verleiden. Hoewel het niet de bedoeling is dat de klanten zulk gedrag serieus nemen, gebeurt dat vanzelfsprekend wel. Er zijn klanten die terugflirten en fysieke toenadering niet schuwen. Brenda (28 jaar) had zelfs te maken met stalkers. In de disco waar ze werkt, hoort geseksualiseerd gedrag bij het standaardrepertoire. Voor haar werk heeft ze haar beeld aangepast van meer lesbisch en mannelijk naar hetero en vrouwelijk en flirt ze met de gasten. Ze heeft schoenen gekocht met hoge hakken en doet lipstick op. ‘Bij ons wordt kinky kleding juist gestimuleerd, meeste collega’s zien er sexy uit en de jongens kunnen nicherig doen.’ Klanten stappen op haar af en doen haar voorstellen waar ze niet op ingaat.

Soms zoeken ze ook fysieke toenadering, zoals buitenlandse gasten:

‘De klandizie kan heel dominant aanwezig zijn. Het moet echt duidelijk zijn wat ze wel en niet mogen. Ze gaan helemaal los, normaal gebruiken ze niks, nu alle soorten drugs, alcohol, seksuele vrijheid, ik zie er dingen die in homozaken niet gebeuren. De ware aard komt naar boven, ze zitten voortdurend aan hun vrienden. Onderling, en naar mij toe, dat ze aan je zitten, in je billen knijpen, aan je borsten zitten, opmerkingen de hele tijd.’

De onregelmatige bezoeker die haar stalkt, weet precies hoe ver hij kan gaan met zijn intimidaties zonder over de schreef te gaan binnen de ruim gehouden codes van het bedrijf waar ze werkt. Zo heeft hij haar telefoonnummer achterhaald en belt hij haar thuis. Ook krijgt ze voorstellen van heteromannen die weten dat ze lesbisch is, voor een triootje met hun vriendin erbij. Soms zijn er mannen die ‘een lesbienne willen veroveren, “je kent mij nog niet”, dat hoor ik elke week.’ Op zulke verzoeken gaat ze niet in, omdat ze privé en werk gescheiden wil houden, juist gezien de sterk op heteromannen gerichte cultuur in haar disco. Aan de andere kant kust ze haar vriendin liever niet in de zaak: ‘Het is je baan, je mag mensen niet buitensluiten, mensen moeten altijd idee hebben dat het mogelijk is, qua verkoop. Als je een relatie hebt, ben je bezet (...), doe ik liever niet naar klanten toe. Je moet je beschikbaar tonen.’ Want dat stimuleert de omzet.

Jane (26 jaar, kroeg) geeft aan: ‘Ik maak ook niet de indruk daar walsen we wel overheen, als ze me testen geef ik een snel weerwoord en ben dan weg.’ En Dirk (26 jaar) zegt:

‘Ze gaan schreeuwen van “hé homo, ik moet bier hebben”, als ik glazen moet halen zitten ze wel eens aan m’n kont, ze hebben er een waarschuwing voor gehad van de eigenaar [mogen ze een half jaar niet in café komen]. Het gaat om een stuk of zes jongens die hitsen elkaar op een beetje vervelend te zijn. Ze schreeuwen naar me, en als ik glazen haal, dan trekken ze hun shirts omhoog en zeggen ze “kijk eens wat een lekkere tietten ik heb” en knijpen ze in m’n kont, en dat is niet echt leuk.’

Gelukkig steunen zijn collega’s Dirk. Ron (26 jaar) zegt over jongeren uit een achterstandsbuurt die zijn kroeg frequenteren:

‘Als ik kijk naar de jeugd, ook van het kamp, met een slok op proberen ze me te versieren (...) Ze zitten achterin het café, daar moet ik wel eens langs naar de opslag, dan komen ze allemaal even aan me zitten, in m’n kont knijpen dat vinden ze leuk. Ze bedoelen er helemaal niks mee. [Maar toch:] Sta ik op de dansvloer te ouwehoeren met een jongere gozer. Iedereen weet wel dat er een paar mooie jongens tussenlopen. Dat weten ze wel, want ze vroegen wel eens aan de bar “wie van ons vijven zou je wel mee naar huis willen nemen”, zeg ik, “als ik toch moet kiezen, doe mij Steve maar.” Dat onthouden ze en daar spreken ze onder elkaar over “Steve jij bevalt bij de homo’s, daar zou ik maar eens werk van maken.” Hebben ze onderling iets om te sarren met elkaar. Sta ik een pilsje te drinken en dan gaan ze sensueel met me staan te dansen, nemen ze me in een sandwich.’ [Hoe reageert Steve?] ‘Speelt het spelletje mee. Komt-ie bier

halen, “als ik je een zoen geef, zet je dan een nummer van Hazes voor me op?”
Ze dollen ermee.’

Erik weet van een klant dat hij bi is, omdat die ‘me voluit op de bek pakte en z’n liefde aan me verklaarde. Hij deed het in de keuken bij de afwasmachine. Ik verwachtte het totaal niet, heb duidelijk laten merken dat ik er totaal geen prijs op stelde.’

Fysiek contact met collega’s

Fysiek contact met collega’s is soms onvermijdelijk, omdat niet overal evenveel ruimte is in keukens en gangen of achter de bar. De respondenten maakten geen melding van uit de hand gelopen situaties, wel dat het aanleiding bood tot grapjes. Zo zeggen Dirks collega’s als ze voorover moeten buigen om een flesje uit de koelkast te halen, ‘Dirk blijf even staan’, om te voorkomen dat hij van achteren tegen hen aanbotst. Zo’n grapje kan wel een keer en hij doet het zelf ook wel, maar echt leuk vindt hij het niet: ‘het moet niet te erg worden.’

Erik (27 jaar) vertelt erover:

‘Ze voelen zich niet fysiek ongemakkelijk bij me; dat hebben ze wel gehad. De doorloop van de bar is smal, mensen gaan altijd in of voor de doorloop staan, en een enkeling springt gekscherend weg, of ik maak een opmerking, ik ga even bij je achter langs, dan zit je letterlijk tegen elkaar aan, puur dat ik erlangs moet. Als je er een opmerking over maakt, ligt de bar weer dubbel, daar wordt goed op gereageerd. M’n collega moet ik soms opzij schuiven omdat die voor een kastje staat, dan pak ik hem bij zijn middel, dat vindt ie niet prettig, daarom doe ik het ook, nu vindt ie het niet zo storend, maar in het begin, vooral even wennen dat ik niet verder ging.’

Bij Glen (49 jaar) in de keuken worden fysieke contacten gezocht. Zijn jongere collega’s zijn zo aanrakerig dat hij bijna gaat denken dat ze zo zijn. Ze zijn stoeierig met hem en stellen voor trioetjes te maken. ‘Andere mensen zijn er verbaasd over, zouden dat niet pikken. Ik heb zoiets van dat doe ik ook bij hun.’ Een getrouwde souschef ging te ver:

‘...die wilde me bij m’n tepels pakken. Ik weet niet waarom. Hij weet alles van erogene zones, dat plekje is lekker en dat plekje. Dat doet hij niet bij andere mannen. Hij streelt wel over m’n hoofd, dat vindt-ie lekker [kroeshaar]. Ik heb m’n grenzen tot waar het mag gaan. Ik moet er niet aan denken dat ze de hele dag aan me zitten, maar zo nu en dan een aai over je bolletje, een enkele keer oké, maar ik wil niet dat hij in m’n tepels knijpt. (...) Een andere vaste medewerker, heeft geen vriendin, ze gaan allemaal naar voetbal, ik kwam een keer in de koeling, kwam heel dicht bij hem langs, met opzet ging hij niet terug, wilde hij nu mijn tepels vast pakken, hij deed iets heel vreemds, ik dacht, wat wil je nu doen. Anderen zeiden, je moet er iets van zeggen, “gaat het wel goed met je”. Ik heb het niet gedaan. (...) Ik heb het vermoeden dat er veel verborgen dingen spelen, als je het in de goeie vijver gooit, komt het wel uit, komt het in de verkeerde vijver, kan het misgaan.’

Eva (25 jaar) heeft in haar huidige Amsterdamse eetcafé juist geen problemen met fysieke contacten: ‘die meiden voelen zich niet bedreigd, die weten dat ik een vriendin heb en dat het [lesbisch zijn] niet inhoudt dat elk meisje een potentiële kandidaat is.’ Bij Michiel in het hotel kussen de heterojongens niet met hem. De meiden kussen met iedereen, de homojongens met de homojongens en heteromeisjes, en de heterojongens alleen met de heteromeiden. Het laat de afstand zien die nog steeds tussen homo- en heteromannen en tussen mannen onderling bestaat, ondanks alle goede wil in zijn hotel.

Van Paula (44 jaar, restaurant) nam haar vrouwelijke chef op een eerdere werkplek fysiek afstand:

‘Na twee jaar zei ik, ik val op vrouwen, toen wist ze niet meer hoe ze met me om moest gaan. Die keek raar tegen me aan, ze zei “dat had ik nooit van je gedacht”.

Dat was geen probleem, we hebben het uitgepraat, ze was wat terughoudender met kussen als je weg ging, ze was Indisch, ik zei “ik bespring je niet.”

Het onverwachte was misschien dat beide dames Indisch waren en juist allochtonen homo’s en lesbo’s zien als ‘de ander’, als niet behorend tot hun etnische groep.

Uit deze verhalen komt naar voren dat vooral homomannen soms bedreigend zijn voor heteromannen, die hen uit de weg gaan en bang zijn voor lichamelijk contact. Collega’s en klanten zien homo’s als grijpgrage mannen die hen misschien seks willen opdringen. Aan de andere kant duwen ze homomannen ook weer in een vrouwenrol en menen ze hen vrijelijk te kunnen betasten: in de billen en borsten knijpen, aan het haar voelen en zelfs op de mond kussen. Sommige homomannen roepen beide tegengestelde reacties op, van terugdeinzen of juist erop afgaan. Heteromannen zijn bang dat homomannen aan hen gaan zitten, maar die zullen dat niet gauw doen vanwege de problemen die ze daarmee verwachten. Juist het omgekeerde gebeurt: hetero’s gaan aan homo’s zitten plukken, zodat uiteindelijk de hetero’s zich nog het meest homoseksueel gedragen.

De reacties van de respondenten zijn divers. Sommige moeten er niks van hebben, maar ze worden zelden echt boos, andere hebben ermee leren leven en een enkeling, zoals Glen, geeft de hetero’s een koekje van eigen deeg en betast hen op zijn beurt. Evident zijn de hetero’s de initiatiefnemers van zulk gedrag, terwijl de homomannen zich afwachtend opstellen.

Bij de meeste vrouwen spelen de fysieke contacten geen belangrijke rol. Ze zeggen er geen last van te hebben. Het kan betekenen dat ze er als vrouwen zo aan gewend zijn dat het hun niet opvalt of dat ze zich zo stevig of asexueel opstellen dat het niet gebeurt. De grote uitzondering is Brenda (28 jaar, disco), die regelmatig last heeft van fysieke toenadering op haar werk, waar ze dat zelfs een beetje aanmoedigen en er nauwelijks tegen optreden. In de regel weet zij wel raad met die fysieke toenaderingen, net als de homomannen die ermee te maken krijgen.

Gein en ongein

In de horeca zijn de meeste gesprekken weinig serieus. Er wordt veel gein getrap. Omdat de humor van homo's, lesbo's en hetero's niet parallel loopt, ontstaan er wel vervelende situaties. De meeste werknemers in de horeca hebben een arsenaal aan gevatte opmerkingen om problemen uit de weg te ruimen en dat geldt zeker voor homomannen. Max (25 jaar, restaurant) beantwoordt de flauwiteiten van zijn collega's met gelijke munt: 'Er komt een lekkere vent langs lopen "is dat niet wat voor jou?". Ik ben er zelf ook heel flauw in, als ze in de keuken met een grote wortel lopen, dan zeg ik "lekker groot ding".'

In de keuken waar Glen (49 jaar) als souschef werkt, doen twee heterojongens hem regelmatig seksueel getinte voorstellen en rotzooien ze met elkaar. De een dook bij de ander onder het schort en deed alsof hij hem aan het pijpen was. Ongegeneerde heterohumor noemt Glen het. In een andere situatie ging Glen voor zijn gevoel te ver en zei hij in het bijzijn van een derde collega: 'Ja, het is echt een lekker ding, hij mag wel uitkijken dat ik hem niet pak', waarop de jongeman repliceerde 'Pas jij maar op, dan pak ik jou weer terug.' Glen gaat van de respondenten het verst met zulke grappen en aanrakingen. Hij kan zijn collega's een koekje van eigen deeg geven omdat hij wat ouder is, als homo steviger in zijn schoenen staat en een leidinggevende positie in de keuken heeft. Misschien speelt mee dat hij als allochtoon minder als homoseksueel wordt gezien. Hij vergelijkt de grappen die over homo's en allochtonen worden gemaakt: 'Over homo's durven ze meer grapjes te maken dan over etnische achtergrond.' Overigens vertelt hij, evenals Edo, dat een Duitse collega geregeld voor nazi wordt uitgemaakt. Het schelden is niet alleen gericht tegen homo's.

Anale seks is een belangrijk thema van grapjes. Gerard (19 jaar, eetcafé) stelt die niet altijd op prijs: 'Zo van "je laat je toch niet in je kont neuken", dan moeten ze een beetje dimmen, de meeste grapjes doen me niks. Maar dat is het rare, die kan ik zelf ook zeggen (...), "zal ik even bukken?". Bij Max hadden ze uitvoerig geïnformeerd naar anale seks, een praktijk waarvoor heel wat lelijke termen bestaan. Ze hadden hem gevraagd hoe homo's het schoon hielden. Hij spreekt er hooguit in algemene, niet in persoonlijke termen over met zijn collega's. Theo (26 jaar, kok in restaurant) heeft ook ervaring met dit soort flauwiteiten:

'...komen ze met grappen op seksgebied. Over neuken. Ga maar niet achter hem staan want hij is.... Dat zijn allemaal van die dingetjes, als je daar kwaad om moet worden.' Deze wat verlegen jongeman reageert er soms met een droge grap op: 'Soms zeggen ze voor de gein "alweer geneukt deze week?" Ik zeg dan: "Doe het eerst maar zelf en vraag dan aan een ander", dan beginnen ze te lachen en houden ze er mee op.'

De directeur van het hotel waar Emma werkt is een homoseksueel die discreet opereert. Iedereen weet dat hij homo is, maar hij laat het niet zo merken. Haar collega's maken minder leuke grapjes over hem: 'Laatst was er iemand bij hem geweest en die had een compliment gehad. Zei een ander: "Heb je staan bukken?". Edo (26 jaar, hotelbar) gaat meestal mee in de ongein van de koks:

‘De ene keer ben je een bruine ridder en de andere keer komen ze met een salamiworst aan en vragen: “Is dat jouw maat?” [lacht luid] Zo gaan we een beetje met elkaar om, sommigen vinden het misschien vreemd, maar wij lachen er allebei om. (...) Als ze met zo’n salamiworst aankomen, zeg ik, “Mij te klein, misschien voor jou wel een goed maatje”. Ook grapjes over bukken als verwijzing naar anale seks komen hier voor. Over die bruine ridders zegt hij: ‘Het gaat de hele dag door, vooral met de keuken.’

Edo heeft een buffer ingebouwd tegen scheldwoorden en zulke flauwe grappen. De collega’s van Ron hebben iets leukers bedacht. Zoals op veel plekken kletsen ze over mooie klanten. Als ze in deze bouwvakkerskroeg een leuke vent voor hem zien, spelen ze het spelletje ‘van “die daar op het hoekje, daar heb ik wel een avond ruzie voor over.” Loopt m’n collega naar hem toe met een biertje, zegt “van hem”. (...) De meeste jongens krijgen gelijk schaamrood op hun kaken.’ Het had nog nooit tot een vruchtbaar contact geleid. Ook Saira haalde dat geintje een keer uit: ‘Een keer een dame een drankje laten brengen, die kon dat niet waarderen toen ze hoorde dat het van een vrouw kwam. (...) Ze dacht dat het van m’n leuke collega achter de bar was, een jongen.’ Zulke grapjes zijn nog te moeilijk voor het Nederlandse publiek, ook in de homovriendelijke omgeving waar Saira werkt.

Discriminatie

Afgezien van deze lange lijst problemen, kennen de respondenten geen concrete gevallen van discriminatie in een legale betekenis. De moeilijkheden concentreren zich op onduidelijkheid over het afbakenen van grenzen van wat al dan niet kan en mag. De situatie van Brenda is daar een goed voorbeeld van. De heteronorm dwingt vooral de homomannen zich te houden aan verwachtingen dat ze gewoon normaal zijn en niet te nuchterig ofwel onmannelijk doen.

Anja (44 jaar) wijst nog op een ander aspect van achterstelling. Voor haar homobar werkt ze voor een roze festival:

‘Wat we wel merken, we kennen in de bedrijven “onze familieleden”, dat zijn onze adverteerders. Het is heel moeilijk om andere bedrijven te krijgen. We hebben eens met de Kamer van Koophandel een borrel gegeven, maar daar is heel weinig van overgebleven.’

Het festival wordt gesponsord door bedrijven waar openlijke homo’s werken, en andere bedrijven vertonen koudwatervrees.

7.3 *Zichtbaarheid*

Kleur bekennen op het werk

Alle respondenten zijn open over hun seksuele voorkeur op het werk, sommigen zoals Gerard, Max en Theo kregen zelfs een duwtje van hun collega’s om ervoor uit te komen. Op veel plekken in de horeca betreffen de eerste vragen over nieuwelingen hun seksuele interesse. Zulke vragen zetten Max aan het denken. Bij Gerard en Theo stimuleerden hun chefs hen om het thuis te vertellen en Michiel hielp een leerling-

kok daarbij: 'Ik heb hem opgevangen, nadat de coming-out bij hem thuis moeilijk was verlopen. Hij komt uit hetzelfde milieu als ik; zwaar christelijk. Halve nacht met hem gepraat.' Sommige collega's dachten al dat hij homo was en 'een meisje stelde voor samen een vriendje te zoeken.'

Meestal is via de tamtam binnen de kortste keren bekend dat men homo of lesbo is. Ria (27 jaar) werkt sinds twee maanden in haar hotel:

'Als je iets aan iemand vertelt, weet binnen een dag iedereen het. Ik heb het alleen nog niet teruggehoord. Twee receptionisten zijn een week of twee na mij gekomen, de eerste keer dat ze gezien zijn bij het inwerken, vroegen collega's zich af "zouden dat homo's zijn?".'

Van Jane (26 jaar) was al bekend dat ze lesbisch was voordat ze begon:

'De avond voordat ik kwam werken – ik was via een vriend aangenomen – toen wisten veel mensen het al, het houdt de mensen toch bezig. Het is iets wat mensen eerder zeggen dan "het meisje met de krullen".'

Ook bij Farhid (56 jaar, receptionist) wisten ze al dat hij homo was voordat hij werd aangenomen. 'Ik kwam er werken via een [homoseksuele] Griekse vriend.' Anja werkte eerder in de kunstsector. Daar ontdekten ze pas toen ze na drie jaar vertrok dat ze lesbisch was, omdat ze in een homobar ging werken. Zo gaat het in de horeca zelden.

Al bij haar sollicitatiegesprek bekende Brenda kleur: 'Die manager wierp een blik van verstandhouding en zij wist het, en ik zag het aan haar. En zij vroeg toen of ik een vriendin had. Die manager was heel open en vrij in de omgang, die kaartte dat gewoon aan.'

Ook tijdens het sollicitatiegesprek van Michiel kwam zijn seksuele voorkeur aan de orde, volgens hem omdat homomannen zulke geliefde werknemers zijn in de horeca. Bij Eva vroegen ze of zij een vriend had, waarop ze antwoordde een vriendin te hebben. In de tolerante kroeg waar ze werkt, vragen haar collega's over haar seksuele voorkeur 'vooral na middernacht.' Drie had ze er zelf over verteld, de anderen hoorden het 'via de klap klap'. Vrijwel al haar collega's kennen homo's en lesbo's van nabij, twee of drie omdat hun ouders zo zijn.

Bij een eerdere baan in een hotel-restaurant was Edo snel uit de kast: 'Dat hoef je maar aan één persoon te vertellen en dan kun je er niet tegen lopen. Ik heb het tegen de goeie gezegd; die vroeg het me. Dat was zo'n roddeltante, voordat ik uit de keuken terugkwam, wist iedereen het.' Emma maakte gebruik van dit circuit om de boodschap bekend te maken: 'Toen werkte er een meisje bij de receptie, een soort roddeltante, iemand die alles wist van iedereen. Ik heb het haar verteld, als ik het haar vertel, dan weet de volgende dag het hele hotel het, voor mij was dat makkelijker.' Emma is verantwoordelijk voor de schoonmaak in het hotel. Hoewel ze denkt dat iedereen weet van haar lesbische voorkeur, is ze daar niet zo zeker van als het om haar ondergeschikten gaat. Die zitten nooit in de kantine, omdat ze op prestatiebasis zijn aangesteld, en juist de kantine is volgens haar de plek waar privédingen aan de orde komen.

Boris (24 jaar) is open over zijn seksuele voorkeur op zijn werk in een volkse sportkantine. Hij kan zijn vriend kussen en op het werk zijn 'homo's ook prima. Ik heb er geen enkel probleem mee gehad, baas maakte er in begin wel grapjes over, heb ik hem van replek gediend, heeft hij goed opgepakt, nu is hij uiterst vriendelijk. Hij respecteert mij als persoon.' Daarbij werkt zeker mee dat hij die baas nuttige managementadviezen heeft gegeven. In een ander deel van het bedrijf werken meer allochtonen: 'Ik ben wel voorzichtiger rond Marokkaanse collega's, door dingen niet expliciet te benoemen. Op m'n mobiel heb ik een foto van m'n vriendje, dat laat ik niet zien.'

Hoewel Emma aangeeft dat haar seksuele voorkeur mogelijk onbekend is bij de mensen die onder haar in de schoonmaak werken, heeft ze ook andere ervaringen: 'Wij hebben een lesbische Surinaamse gehad, een ontzettende pot, was er erg open over, werd op handen gedragen door alle *room attendants*. Die was populair. Totaal geaccepteerd Ook door Ghanezen. Grote mond, altijd helpen als iemand achterliep. Ik was wel bang: hoe zullen ze daarop reageren en dat ging prima. Dat had te maken met haar houding; hier ben ik en je accepteert me maar. Anders dan wanneer je je afwachtend opstelt. Zij was heel duidelijk en absoluut geaccepteerd.'

Anja merkt op als verschil tussen mannen en vrouwen dat homo's 'al veel langer naar buiten toe homo, zichtbaar' zijn en 'lesbische vrouwen erg geneigd zijn onder te duiken'. Hier speelt waarschijnlijk geen individuele keuze, maar meer de druk om openlijk homoseksueel te zijn, waaraan mannen sterker blootstaan dan vrouwen.

De ervaringen met klanten zijn divers. Vooral in kroegen met vaste klanten zijn de respondenten uit de kast. Eerder is aangegeven welke problemen dat kan opleveren. In hotels en restaurants is het met de klanten zelden een thema, behalve in de late uurtjes aan de bar. Heel soms hebben de respondenten problemen ervaren, zoals Max met een vaste klant die niet door een vieze flikker bediend wilde worden. Hij had ook andere ervaringen: 'ze vragen wel of je al een vriendin hebt, zeg ik, "ik heb liever een leuke vent", dan kijken ze raar, maar ze reageren er wel goed op.'

Zoals gezegd zijn de respondenten allemaal min of meer openlijk homoseksueel of lesbisch op hun werkplek. Soms vertellen ze het zelf, maar vaak raakt het bekend door tamtam en roddel. Vooral op geheide heteroplekken maken ze niet veel werk van hun homoseksualiteit. Daar zijn ze wel weer bekend als de homo van de zaak, soms zelfs van het dorp, zoals Max, Dirk en Erik. Homomannen met een verantwoordelijke positie in een vriendelijker omgeving, zoals Michiel en Edo, treden meer naar buiten. Bij gebrek aan regelgeving rond discriminatie van homoseksualiteit zien ze er zelf op toe dat er voor hun homoseksuele collega's een veilig en vriendelijk werkklimaat bestaat. Toch blijft homo-zijn overal een status aparte. Terwijl er soms ongemakkelijk op wordt gereageerd of omheen gedraaid, nemen homo's elders een ereplek in. Zo hebben de bouwvakkers en kampers in zijn kroeg Ron op een voetstuk geplaatst en verdedigen ze hem door dik en dun – ze dansen ze zelfs close met hem; maar andere homo's kunnen niet op dezelfde clementie rekenen.

Homoseksuele collega's

In de meeste kroegen en eetcafés zijn de respondenten de enige homo of lesbo (Boris, Dirk, Erik, Eva, Gerard en Ron). Bij Jane is een van de managers een homo-man. In de disco van Brenda werken vooral veel vrouwen die doen alsof ze biseksueel zijn om heteroklanten op te geilen. In hotels hebben de respondenten meestal wel homoseksuele collega's, die vooral in de bediening en bij de receptie werken en zelden in de keuken, die vooral het domein is van heteromannen. Het middelbare management is meestal vrouw en daar zitten soms lesbiennes bij, terwijl in de hogere lagen heteromannen domineren. Homomannen bereiken soms de hogere rangen in hotels. Ook in restaurants hebben de respondenten vooral homoseksuele collega's in de bediening, zelden in de keuken. Lesbiennes zijn minder zichtbaar, werken mogelijk in kleinere aantallen in de horeca en zijn minder geconcentreerd op bepaalde werkplekken.

Het is opvallend dat zowel de vrouwen als de mannen vooral homoseksuele en weinig lesbische collega's kennen. Lesbiennes zijn kennelijk minder zichtbaar in de horeca. Verder valt het op dat een homovriendelijk klimaat op de werkplek vaak het werk is van de homo's en lesbo's zelf. De respondenten zijn solidair met hun homo- en lesbocollega's, wijzen die niet af en nemen het soms voor hen op, zoals Michiel, Glen, Edo, Emma en Brenda. Maar homo's zetten zich niet allemaal en altijd in voor een homovriendelijke sfeer. Er zijn homoseksuele managers die discreet optreden of zaken op hun beloop laten. Aan de andere kant hebben verschillende homo's veel steun ondervonden van heterobazen, zoals Max, Michiel en Gerard.

Hoeveel laat je zien?

Erik werkte in een kamperbar (voor woonwagenbewoners), waar hij voor de zekerheid in de kast bleef:

'Daar heb ik 3-4 maanden een dag in de week gewerkt, totaal mijn mond gehouden en niks laten merken. Als mensen vroegen, heb je wat thuis zitten, "ja hoor, hartstikke aardig". Antihomoklimaat. Nooit over gepraat, nooit problemen gehad.' Hij zegt over de kroeg waar hij nu werkt: 'Ik word redelijk gewaardeerd, maar ik moet het niet presteren om nichteriger te worden dan ik nu ben. Het handje, het stemmetje, het loopje, de kleding. Als ik dat zou gaan doen, heeft het publiek er problemen mee.'

Ook Ron werkt in een moeilijke kroeg:

'Ik gedraag me zoals ik me normaal gedraag, op bepaalde momenten gedraag ik me meer hetero omdat ik dat dan nodig heb, als er vreemd volk binnenkomt waarbij je het gevoel al hebt dat het niet pluis is. Je probeert zo sterk mogelijk zowel fysiek als mentaal over te komen.' Hij vergelijkt zichzelf met een collega uit een naburige kroeg: 'Ik gedraag me normaal en hij is in die act van nichterig zijn blijven hangen en dan word je als zwakker gezien dan normaal. (...) Het is een bepaalde manier van spreken, het gebroken polsje, het stereotiep.' Hij vervolgt: 'Dat hele nichterige heb ik me nooit kunnen aanleren, nooit willen aanleren, dat vind ik een beetje niks.'

Anja antwoordt op de vraag of ze wel laat zien dat ze lesbisch is: ‘Doe ik sowieso niet. Doe nooit anders dan ik ben.’ Eva laat het meestal ook niet zien: ‘Ik loop het niet uit te dragen, of een meisje te versieren dat aan de bar staat. [Ik heb] wel eens een T-shirt aan waar het expliciet op staat. Dat is meer je persoonlijkheid, ik ben iets terughoudender, die andere vrouwen dragen het ook niet uit, misschien seksespecifiek gedrag.’

Niet alle homomannen en lesbische vrouwen hebben veel behoefte om hun seksuele voorkeur aan de grote klok te hangen, maar zoals we al zagen, doen anderen het soms voor hen. Dat gebeurt om heel uiteenlopende redenen. Nieuwsgierigheid is een belangrijke reden, zoals bij Jane, van wie ze in haar nieuwe bar al wisten dat ze lesbisch was voordat ze er aan de slag ging. Ramon (20 jaar) is zelf terughoudend met bekentenissen, maar zijn medestagiaire in een Zeeuws hotel maakte zonder veel omhaal Ramons homoseksualiteit bekend, eerst aan collega’s en ook aan gasten: ‘Hij deed het wel als er leuke meisjes aan de bar zaten, dan was hij bang dat ik beter in de smaak zou vallen.’ In dit geval diskwalificeerde zijn collega hem als heteroseksuele liefdeskandidaat; vaker echter gebeurt het als een vernedering of belediging van homo’s en een bevestiging van de heteronorm. Scheldwoorden als ‘vieze flicker’ vervullen die rol.

Hoe gaan homo’s om met de openheid over seksuele voorkeur, die onontkoombaar is geworden in grote delen van de horeca? De respondenten verwijzen naar stugge en stijve collega’s, die uit zelfbescherming niet meedoen met de collega’s. Anderen maken een duidelijk onderscheid tussen werk en privé als reddingsboei. Sommige homomannen die ik interviewde, hebben gekozen voor een meer offensieve strategie en zijn meestal duidelijk over hun seksuele voorkeur. Daarentegen leveren vooral de jongens die op lastige plekken werken, weer in op hun openheid, door zo normaal mogelijk te doen. Als ze eenmaal geaccepteerd zijn in hun werkomgeving, is hun uiterst sociale reactie een tweede natuur geworden. De harde lessen in aangepast gedrag zijn voor hen zo vanzelfsprekend geworden, dat ze nog nauwelijks kunnen zeggen wat ze doen en laten om mannelijk over te komen. Gerard (19 jaar) herinnert het zich van de jaren dat hij nog niet uit de kast was en wel voor ‘homo’ werd uitgescholden: vermannelijken, stoer doen, de benen wijd. Ron erkent dat hij de herinnering aan zijn strijd om een plaats te verwerven in zijn kroeg helemaal verdrongen heeft, een andere manier om te overleven in een homo-onvriendelijke omgeving. Zijn gevecht voor acceptatie is geslaagd; hij wordt nu als de homo van de zaak op handen gedragen door zijn vaste klanten. Door dit vergeten en verdringen kunnen veel homomannen niet goed zeggen welke moeite ze hebben gedaan om als ‘gewoon normaal’ geaccepteerd te raken.

Edo (26 jaar, hotelbar) heeft zijn strijd gestreden en een zekere onverschilligheid ontwikkeld over zijn nuchtere gedrag:

‘Ik ben er niet zo mee bezig, ik heb zoiets: ik ben het, ze mogen het weten ook. Zover ben ik gelukkig na al die jaren. Als ik het door mijn manier van lopen al

uit, het zij zo. Ik geloof wel dat ze vinden dat ik een nichtenloopje heb. Vroeger met roken vonden ze wel dat ik een slap handje had, zo “handje omhoog” en wat ik drink dat vinden ze echt een nictendrankje, dat is een martini rood.’ Het kan heel anders gaan. In een overigens zeer homovriendelijk restaurant vonden de lesbische eigenaars het personeel net iets te nichterig, vertelt Paula: ‘[Dat] was een paar jaar geleden toen al die nichten er werkten. Toen hebben de bazen gezegd: “We willen ons niet profileren als homotent.” Die jongens waren iets te nichterig bezig, daar heeft niet iedereen behoefte aan. Het is reclame en soms antireclame.’ Aan het bedienend personeel werd gevraagd een beetje te dimmen.

De meeste homomannen laten relatief weinig van hun homoseksualiteit zien en vertonen zeker geen nichterig gedrag. Meestal geven ze aan dat ze ‘gewoon normaal’ zijn, hetgeen lijkt te betekenen dat ze tamelijk onherkenbaar opereren als homoseksueel. Zouden ze zich duidelijker opstellen en zich nichterig gaan gedragen, dan zijn de rapen gaar. Maar dat gebeurt niet, vooral ook omdat ze zulke gewone jongens zijn. Ze vertonen geen nichterig gedrag en hoeven ook geen moeite te doen om niet op te vallen. Overigens werkt het dragen van uniforme kleding vaak mee aan een relatieve onzichtbaarheid als homo.

Niet alleen zien de homomannen zich niet als nichterig, ze hebben vaak zelfs een verklaarde hekel aan nichterig gedrag (zie hoofdstuk 5). Het zijn juist de allochtone respondenten die daar wat relaxter over zijn, misschien, zoals Farhid (56 jaar, receptionist) denkt, omdat de meeste mensen bij een allochtoon niet zo snel aan iets homoseksueels denken.

De druk die de homomannen ervaren om gewoon normaal te doen, zelfs als ze dat al zijn, wijst op een scherpe afwijzing van nichterigheid, die de meeste homomannen overnemen. Bij de vrouwelijke respondenten speelt dit thema nauwelijks. Ze vallen niet bijzonder op en gedragen zich niet erg mannelijk of vrouwelijk. Jane (26 jaar, café) denkt niet dat de klanten aan haar kunnen zien dat ze lesbisch is en ze laat het zelf ook niet zien. Juist het vrouwelijke gedrag van vrouwen roept vervelende reacties op van mannen, zoals bij Brenda. De wat seksneutrale opstelling van mijn respondenten maakt dat ze niet de seksuele interesse van heteromannen opwekken; eerder leidt het tot een zekere vertrouwdheid tussen beide tegenpolen, zoals Anja beklemtoont: ‘Ik ben als vrouw natuurlijk geen bedreiging voor die mannen. Als je daar als tamelijk nichterige homo zou zitten, dat zouden die mannen bedreigender vinden.’ Zij werkt in een homobar en zegt: ‘Waar ik het meeste tegenaan gelopen ben, was vrouwenhaat van homomannen. Zo zat die wereld in elkaar.’ Die wrijvingen komen volgens haar sinds tien jaar echter minder voor.

Wat denken collega's en klanten van homo's?

Vanzelfsprekend leven alle vooroordelen over homo's en lesbo's ook op de werkvloer van de respondenten. Volgens Boris kijken zijn klanten en collega's ‘ernaar als de gemiddelde Nederlander. Laatst hadden ze het op tv over hiv en lieten ze leernichten en [de] Canal Parade zien, heel vrouwelijk, heel verwijfd. Dat is het idee.’ Voor de

meeste collega's is hij 'de enige homo in hun leven.' Ze praten er niet veel over, uit onverschilligheid – een 'typisch Nederlands verschijnsel. (...) Je kijkt naar buiten en ziet een punker langgelopen met piercings, zeggen ze: "Moet-ie zelf weten", maar als die met je dochter naar huis komt, is [het] een heel ander verhaal.' Zo is het ook met homo's: "Nee, het is prima joh, je doet maar, we keuren je niet af, jij bent Boris, prima." Ik denk dat heel veel van deze mensen het moeilijk zouden vinden dat hun zoon of dochter homo of lesbo zou zijn, uiteindelijk accepteer je dat dan en wordt het gewoon.' Die onverschilligheid heeft een prettige kant: 'Of het lastig is, weet ik niet, voor mij als homo zijnde. Zo hoef ik me niet steeds lopen te verdedigen, dat heb ik al met allochtoon, moslim zijn, homo zijn. Ik ben blij dat ik daar gewoon word gezien als een medewerker [en niet als homo of allochtoon].'

Erik (27 jaar, eetcafé) zegt over zijn klanten en collega's:

'Ik probeer bij mensen het idee weg te nemen dat alle homo's in gouden tanga-slips op roze rondvaartboten in Amsterdam staan te dansen en dat lukt aardig, want dat idee heerst wel een beetje, van de RTL4-reportages. Dat is niet het leven.'

Hij gaat wel met zijn klanten naar die homoparade, want mannen in gouden tanga-slips zijn behalve afschrikwekkend ook aantrekkelijk. Bovendien zijn daar meer normale homomannen dan extravagante nichten. Erik is de enige die met het concrete voorbeeld van de dorpsnicht komt, de plaatselijke 'kapper met de trekjes, het loopje, het stemmetje (...) met altijd van die glimmende shirtjes', overigens wel 'een hele goeie kapper.' De dorpsnicht heeft het veld geruimd voor de buisnicht.

Van Ron (26 jaar, bouwvakker- en kampercafé) merken de klanten meestal op dat hij helemaal niet lijkt op de homo's van de tv: 'Jij bent gewoon lekker normaal, geen poespas.' Hij antwoordt dat er 'veel homo's zijn zoals ik [die] niet opvallen [en] ook veel die er verwijfd bij lopen, die gaan naar cruiseplekken, naar sauna's, voor de vlugge seks, naar internet, (...) die groep bestaat gewoon. Alleen ik doe er niet aan mee.' Voor Ron kunnen zijn klanten respect opbrengen, maar niet voor die andere homo's. Bij Eva (25 jaar, grand café) spreken ze soms het vooroordeel uit dat lesbiennes manwijven zijn, maar voegen ze eraan toe dat zij niet zo is. Edo doet aan voorlichting:

'Hun beeld is heel normaal, we hebben het er wel eens serieus over gehad en ik heb hun beeld bijgesteld. In de media komt homoseksualiteit tamelijk extreem voor, over leer, Gay Pride, uitbundig, over de top, helemaal fout. Ik heb laten zien dat het ook op een gewone manier kan. Ze hebben hun mening wel bijgesteld.' [Hebben ze het wel over die cruiseplek om de hoek?] 'Ja. Vragen ze: "Ga je er heen", dan zeg ik: "Wat moet ik er zoeken?" Heb ik niet nodig. Zij vinden hem niet nodig en ik geef ze daar volledig gelijk in.'

Bij Glen (49 jaar) in de keuken bestaan verschillende vooroordelen, die hij heel anders bestrijdt dan Edo:

'Ze kennen allemaal het verschijnsel aanstellerige nicht, dat vinden ze minder dan iemand die zich gedraagt als hetero. Dan zeg ik: "Luister, het niet-zijn dat

is nu eenmaal anders, iedereen is een beetje anders, iemand die zich als niet gedraagt, daar heb je geen last van; iedereen moet zichzelf kunnen zijn". Verder bestaat bij zijn collega's 'het beeld: dat zijn van die homo's die achter elkaar aan in een donker park lopen en elkaar in de kont neuken.' Hij had een collega die dat inderdaad in het geniep deed. Bij de Arabische collega's ligt het weer anders.

'[Ze] zijn allemaal heel vriendelijk en heel accepterend, maar ze begrijpen het niet. Ik zou het niet doen, maar een heterocollega heeft me wel eens gezegd: "Ik heb met een Arabische jongen over homoseksualiteit gesproken." Dan vertelde hij me wat die jongen ervan vond, hij begreep het niet. Het was oké, bij hem kon het niet voorkomen, want hij zou zijn kinderen goed opvoeden.'

Farhid (56 jaar) met een moslimachtergrond ervoer hetzelfde:

'Een Egyptenaar die bij ons werkt als manager huishouden kwam erachter dat ik gay ben via babbels. Hij kwam naar mij toe: "Ben je gay?" Hij ging praten zo van "je moet anders denken". Ik antwoordde: "Bedankt dat je me benadert, maar het is mijn leven." In zijn verstand kan een moslim niet gay zijn.'

De lesbische respondenten klagen niet bijzonder over de vooroordelen van klanten en collega's. Wel wijst Anja (44 jaar) op het volgende:

'In de heteroscene hebben ze hun vooroordelen hoe een homorelatie in elkaar zit, maar dat valt hen makkelijk uit te leggen. Wat ik vooral vervelend vind is mannetje-vrouwjtedenken, wie is mannetje en wie vrouwtje, dat hoor ik nog steeds om me heen, überhaupt, van mensen die nieuw in de kroeg komen. Dat is wel iets wat ik vermoeiend vind. Nog steeds het idee dat de homo verwijfd is. Soms zeggen ze wel tegen een homo: "Goh, jij lijkt helemaal niet op een homo".

Het is opvallend dat ze juist over homomannen en niet over lesbische vrouwen spreekt. Zoals steeds zijn er meer vooroordelen over de mannen dan over de vrouwen.

7.4 De werkvloer

Sfeer op het werk

Vrijwel alle respondenten ervaren de sfeer op hun werk in het algemeen als homovriendelijk. Daarbij speelt een belangrijke rol dat het in de horeca relatief makkelijk is om van het ene naar het andere bedrijf over te stappen, zodat homo's en lesbo's zonder veel probleem op een voor hen prettige arbeidsplaats terecht komen. Nogmaals zij er verder op gewezen dat er geen respondenten zijn gevonden die op onvriendelijke plekken werkzaam zijn. Deze respondenten bieden dus een rooskleurig beeld.

Hoewel homo's en lesbo's in verschillende gelegenheden een substantieel aandeel van het publiek vormen, kennen weinig bedrijven een specifiek op hen gericht beleid. Geen enkel hotel biedt bijvoorbeeld met 'pay-tv' homoprogramma's of -porno aan. Michiel heeft zijn bazen zover gekregen dat hij de homomarkt mag gaan aanboren, en ook de werkgevers van Paula en Theo richten zich daarop. Bij Brenda kan het vrouwelijk personeel zich uitleven in een lesbische act, omdat de klanten dat zeer op

prijzen stellen. Zelf doet ze er niet aan mee. De klanten van Ron vinden dat zijn baas hem vrij moet geven om naar de Canal Parade te gaan, maar daar heeft hij zelf helemaal geen zin in, behalve 's avonds voor de feesten.

Voor veel respondenten is de werkplek een belangrijk sociaal referentiepunt. Brenda zegt: 'Er wordt heel openlijk gesproken over je leven. Je ziet ze meer dan je familie, [het] wordt een soort familie.' Dat gevoel heeft Farhid ook: 'Als wij naar een feest gingen, of ze kwamen bij mij thuis, ze kenden mijn verhaal: "Waar ben je geweest?" Zij wilden dat ik gelukkig ben, een partner heb. Ze hebben een paar keer meegemaakt dat ik iemand ontmoette en het niet goed ging, ze leefden mee.' Brenda's collega's stonden aan haar zijde toen haar vriendin ernstig ziek was. Voor Michiel, Max, Jane, Eva, Anja, Paula, Dirk, Erik en Gerard was hun werkplek ook een beetje een thuis. Ron vereenzelvigd zich met zijn kroeg, maar ziet uit naar een nieuwe uitdaging, omdat hij zijn vaste gasten wel heeft gezien. De gesprekken in de horeca mogen vaak onserieus zijn, bij persoonlijke problemen kunnen de respondenten terugvallen op hun collega's, homo en hetero. De twee respondenten die in de keuken werken, zien hun werkplek minder als een thuis. Anderen werken nog te kort in hun bedrijf om een familiegevoel te krijgen. Anja, die in een homobar werkt, kraakt een kritische noot: 'Homo's moeten toch het meeste strijden tegen zichzelf.'

Gesprekken op de werkvloer

Op de algemene vraag of de respondenten wel over seks en liefde spreken op de werkvloer, antwoorden ze meestal dat het niet vaak gebeurt. Bij vervolgvragen realiseren ze zich meestal dat het tegendeel het geval is. Die gesprekken gaan niet vaak over politiek of media, maar juist over dingen van de werkvloer, zoals over collega's en klanten. De respondenten lezen de krant wel, maar televisie kijken ze al minder, omdat ze meestal 's avonds werken.

In de horeca zijn de gesprekken vooral onserieus en maken de werknemers veel grapjes met elkaar. Ze bezoeken elkaar niet vaak thuis, maar gaan soms wel samen stappen. Bovendien zijn er stille uurtjes met ruimte voor serieuzere gesprekken en luchtige roddels. Onder het werk zijn er vanzelfsprekend de discussies over het werk, maar tussendoor is er ruimte voor opmerkingen en geintjes. Op sommige plaatsen is er een nazit. In hotels, waar de werktijden verschillend zijn, gebeurt het minder dan in kroegen, waar na het opruimen soms samen een glas wordt gedronken.

Een belangrijk kenmerk van grotere organisaties zijn de roddels, die vaak juist over seks gaan. Daar denken de respondenten totaal verschillend over. Michiel en Edo, die in een middelgroot hotel werken, zeggen dat roddels bij hen absoluut verboden zijn, omdat ze het werkklimaat verpesten. Het leidt tot cliëkvorming, die een negatief effect heeft op de sfeer. Op zulke plekken is eerlijk en open zijn belangrijk, ook over seksuele voorkeuren, zodat er minder aanleiding tot roddels is. Ook zeggen ze dat intieme relaties tussen werknemers in hun hotels niet op prijs worden gesteld, hoewel je de liefde natuurlijk niet kunt dwingen. Zij zien zulke relaties als een bedreiging voor een optimale werksfeer. In grotere organisaties zijn groepsvorming

en roddels evenwel niet uit te bannen. Onder stagiaires en leerlingen ontstaan daar soms intieme relaties, waar weinig aan te doen valt. Boris (24 jaar), die in een sport-school annex kantine werkt met zo'n 35 collega's, stelt vast: 'Er wordt over iedereen geroddeld, dat is een van de problemen van de organisatie.' Jane (26 jaar) zegt: 'Waar mensen zijn, wordt geroddeld'; voor haar is de norm dat het niet achter je rug om gebeurt. Sommige respondenten vonden het roddelcircuit wel prettig bij het uit de kast komen: zo wist iedereen het binnen de kortste keren en hoefden zij het niet aan iedereen apart te vertellen. Bij Edo (26 jaar, hotelbar), waar openheid de norm is, geinen en praten ze dagelijks over homo-onderwerpen:

'Daar wordt gigantisch om gelachen, zowel door mij als door m'n collega's. Neem nou Gordon en Jolink, de grootste hit van het jaar zo ongeveer; iedereen heeft het erover en vindt het geweldig. "Kwalbert Verlinde", we mogen hem wel, een gemakkelijk grapje. Dagelijkse kost, die serieuze gesprekken minder.'

Die serieuze gesprekken zijn er wel, en zo spreekt Edo met zijn directeur over de mogelijke homoseksualiteit van diens zoon:

'Hij heeft een zoon van wie hij vermoedt dat hij homo is, daar praten we wel over. Ik zeg hem: "Je moet hem er zelf mee laten komen. Je moet er zelf niet over beginnen als vader, want als het niet zo is, dan heb je een groot probleem."

"Ik vermoed het wel, waaraan kun je het zien?" "Je kunt het niet zien".

Kleur bekennen is bijna overal een thema. Soms vragen vooral de jongere collega's hoe het uit de kast komen gaat. Soms helpen de respondenten jongere homocollega's op weg. Ramon (20 jaar, hotelschool) maakte mee dat ze op zijn werk over homo's praatten voordat hij uit de kast was gekomen. 'Als ik toen hoorde dat ze het over het homo-zijn [van zijn chef] hadden, keek ik de andere kant op, werd misschien zelfs wel rood.'

Er zijn grenzen aan de onderwerpen die aangeroerd kunnen worden. Homoseks is een moeilijk onderwerp. Zo zegt Gerard (19 jaar, eetcafé): 'Dan hebben ze het over seks, dan doe ik er een schepje bovenop met m'n eigen verhalen. Dat willen ze van de ene kant niet horen; van de andere kant zijn ze wel nieuwsgierig. Van de ene kant vinden ze het raar, twee jongens die het bed delen; van de andere kant willen ze het wel weten.' Bij Max (25 jaar, restaurant) is er ondanks de acceptatie toch weerstand als het te dichtbij komt: 'Je hebt een gesprek en krijgt het over seks; gaat het over homo's, dan [is het] "ik wil het niet weten". Concrete seks willen ze niet over horen.' Over heteroseks hebben ze het wel zonder kopschuw te zijn: '...dan zeg ik: "Houd daar toch mee op". Hij heeft hij er geen direct bezwaar tegen, maar hij vindt het onzin dat ze wel over hetero- en niet over homoseks willen praten.

Hoewel te verwachten is dat in de geseksualiseerde sfeer van de horeca lesbische seks een aantrekkelijk thema is, lijkt het niet voor de lesbische respondenten te gelden. Emma (32 jaar, hoofd schoonmaak) zegt: 'Heteromannen gaan anders om met mij; ze gaan vrijer met mij om, omdat ik lesbisch ben, ik val er toch niet op en dat weten zij. Dan zul je andere dingen zeggen. Ze maken geen seksgrapjes met me.' Ook Anja, Eva, Jane, Paula, Ria en Saira rapporteren geen ongein over lesbische seks.

Bij Brenda (28 jaar, disco) kennen ze die terughoudendheid niet:

‘Als ik er niet ben, komen er wel toeristen, die gaan helemaal los. Dan [zijn er] soms twee dames die op uitdagende manier gaan dansen op de bar, dan zeggen ze: “Er was weer actie, vrouwenactie. Jammer dat je er niet was”.

Volgens Emma komen liefde en seks weinig aan de orde op haar werk, maar wel praat ze erover met haar beste homocollega:

‘We waren eens uit geweest en ik wilde daar hem iets over zeggen in de lobby; kwam [er een] andere collega langs, toen zei hij: “Ik wil het niet zozeer uitdragen dat ik steeds praat over uitgaan in [homobars].” Wel met mij, niet voor anderen. Ze weten wel dat hij homo is. Het is tot hier en niet verder.’

Homo’s en lesbo’s treden vaak discreet op uit zelfbescherming.

Positieve ervaringen

Het gevaarlijke slaat soms om in het mooie. Zo maakte Erik (27 jaar, eetcafé) het volgende mee:

‘...kwamen er Belgisch mannen binnen, allemaal zo [*gebaar geeft aan heel groot*] en overal tattoos, vrij onguur uiterlijk (...). Het waren profboksers, en ik had zoiets van, het lijkt me niet verstandig als ik nou ga zeggen dat ik zo ben. Maar er komt een andere klant binnen, die laat dat wel vallen, waarop die ene man mij bij hem roept en me vraagt: “Ben jij homo?” en ik zeg “Ja”; “Dan moet ik je wat vragen” en [hij] begint vervolgens te janken, want zijn zoon had 4-5 weken eerder verteld dat-ie ook homo was en hij wist er helemaal niet mee om te gaan. Dat vond ik grappig, opeens had ik een ex-profbokser van 45 die tranen met tuiten zat te huilen, die heb ik toen allemaal informatie gegeven van Nederlandse sites, bel eens het COC.’

Michiel (22 jaar, hotelrestaurant) nam met succes vooroordelen weg:

‘[Een] aantal mensen dacht, homo’s zijn gek en eng. (...) Neem dat weg en laat ze zien dat het heel anders in elkaar steekt. Twee [mannelijke] stagiaires hadden ook zoiets. Die hebben we meegenomen naar een homokroeg. We hebben gezegd: “Als mensen aan je zitten, sleuren we ze wel bij je vandaan.” Ze vonden het gezelliger dan een heterokroeg. Eén avond, weg vooroordelen.’

Mannen vinden lesbiennes wel iets lekkers hebben en daarom oordeelt Jane: ‘Nee, ik denk dat je als lesbienne niet snel problemen hebt. Als je met een vriendin kust zullen weinig mannen protesteren.’

Farhid (56 jaar, receptionist) wijst op een voordeel dat homo’s hebben: ‘[Ze] zijn opener, meer begrip voor verschillende typen. Hetero’s doen aan hokjesdenken. Een hotel is een plaats van alle mensen, alle soorten mensen, naar religie, traditie, jong, oud, prostituee, professor. (...) Respect, goed omgaan met klanten en vriendelijk behandelen, attent zijn.’ Kortom, homo’s zijn ideale werknemers voor de sector. En inderdaad is volgens Michiel de horeca ‘...gek op homo’s. Ze doen hun werk beter over het algemeen, de omgang met de gasten is leuker en daarom komen de gasten terug. (...) Homo’s zijn beter omdat je staat voor je vak. Het restaurant is een toneel-spel en dat gaat homo’s beter af. Ze komen én leuker én aardiger over, daarom gaan

mensen ervoor. “Een goed hotel moet minimaal één in dienst hebben”, zeggen ze gekscherend, “en een groter hotel meer.” De smeerolie van de horeca.’

7.5 Conclusies

De horeca geldt als homovriendelijk, omdat er veel jonge mensen werken – vaak studenten met een tijdelijk baantje – en het een dienstverlenend bedrijf is. Jong, hoogopgeleid en dienstverlenend zijn kenmerken die allemaal samenlopen met homotolerant. De meeste respondenten zeggen dan ook dat ze zich op hun werkplek geaccepteerd en serieus genomen voelen als homo of lesbo. Ze voelen zich ‘betrokken werknemers’ en leveren een actieve bijdrage aan een ‘goed product’, ofwel een adequate dienstverlening. Sommigen identificeren zich in sterke mate met hun bedrijf en zetten zich er helemaal voor in. Door hun open en flexibele houding leveren ze een bijzondere bijdrage.

Bij dit positieve beeld valt wel aan te tekenen dat er geen mensen zijn geïnterviewd die op hun werk in de kast zitten, en niemand die in de lagere regionen van de horeca werkt. Bovendien is de horeca een duiventil, waar mensen makkelijk van werk kunnen veranderen als het hun ergens niet bevalt. Homo’s zullen naar homovriendelijke arbeidsplaatsen trekken. Het positieve beeld betekent bovendien niet dat alles koek en ei is.

Homo’s in de horeca krijgen te maken met een reeks specifieke problemen. De eerste moeilijke vraag is wat ze over zichzelf zeggen in een wereld waarin heteroseksualiteit de norm is. Op sommige plekken helpen hun collega’s hen een handje, doordat ze nieuwsgierig zijn en vragen naar de seksuele voorkeur van nieuwe werknemers. Dat kan te vroeg zijn, omdat de aangesproken personen het zelf nog niet weten. Vaak betekent zo’n vraag een zetje om kleur te bekennen op de werkplek, soms zelfs aan familie en vrienden. Alle geïnterviewden zijn op de werkplek open over hun seksuele voorkeur.

Na het uit de kast komen doemt een tweede vraag op: hoeveel ze van hun homo-seksuele kant laten zien. Hier hebben de respondenten verschillende antwoorden op gevonden. Het duidelijkste beeld is gekregen van jonge homomannen die helemaal uit de kast zijn. Misschien komt het mede door hun openheid, die hen dwingt zich aan te passen aan normen van mannelijkheid en heteroseksualiteit, waardoor ze van zichzelf benadrukken dat ze ‘gewoon normaal’ en vooral niet nichterig zijn. Zich ‘normaal’ te gedragen is voor hen een tweede natuur geworden.

Ondanks de pogingen om zich aan te passen en niet op te vallen, is een derde probleem dat ze desondanks soms worden geconfronteerd met ongein, scheldwoorden, fysiek ongemak en geweld. Deze gevallen zijn af te doen als incidenten, maar ze hebben een duidelijk structureel karakter en treffen het meest de jongere respondenten, die bezig zijn hun plaats te veroveren op de werkvloer.

Vooraf blanke jongere homomannen worden aan harde tests onderworpen. Oudere homomannen hebben hun plaats gevonden in de horeca of zijn eruit gestapt, en

allochtonen worden minder snel als homo gezien. De respondenten met een moslimachtergrond hebben negatieve ervaringen met moslims, die zich niet kunnen voorstellen dat een moslim homo is.

De problemen van lesbische vrouwen lijken minder urgent te zijn dan die van homomannen. De nichten die het meest afwijken van de heteronorm, lijden het meest. Lesbo's vormen voor heteromannen minder een bedreiging, eerder een uitdaging, zoals bij Brenda (28 jaar, disco). De lesbische respondenten lijken zelfs minder te maken te hebben met de problemen van heterovrouwen, zoals ongewenste intimiteiten, waarschijnlijk omdat ze zich minder vrouwelijk profileren. Ook is de competitie tussen homo- en heteromannen harder dan die tussen lesbo- en heterovrouwen.

Bepaalde plekken zijn aan te wijzen als lastig. In kroegen en hotelbars zijn er problemen vooral met klanten in de late uurtjes; in de grote hotels eerder met collega's achter de schermen. Het gebeurt op alle niveaus, van de kroegen voor bouwvakkers en kampers tot de chiquere hotels en restaurants. Fysiek geweld en schelden richt zich vooral tegen homomannen en komt altijd van andere mannen – soms zelfs van andere homo's. De kuscultuur in het hotel van Michiel illustreert de sekseverhoudingen heel aardig: heterovrouwen en homomannen kussen het makkelijkst, terwijl heteromannen zich stug blijven gedragen naar andere mannen.

Vrouwen frequenteren de horeca minder en profileren zich alleen als homo-onvriendelijk in het fysieke ongemak dat ze soms voelen bij lesbische vrouwen. De horeca is helemaal een spiegel van de maatschappij waar al deze dingen blijven spelen.

Homo's zitten klem tussen een publieke wereld, die heteronormatief blijft en homo-seksuele voorkeuren als een privézaak afdoet, terwijl persoonlijke zaken rond seksualiteit zeker in de horeca een grote rol spelen. Waar het kan, komen de homo's en lesbo's er vooruit dat ze zo zijn. Vaak staan ze onder druk om kleur te bekennen. Om zich te beschermen, creëren ze een scheiding tussen werk en thuis, en praten ze wel over homoseksualiteit, maar meestal niet op een persoonlijke manier. Dat hoeft ook niet in de horeca, waar de meeste conversaties, zeker die over homoseksualiteit, toch minder serieus zijn. Niet alle homo's kunnen het overigens waarderen dat over hun voorkeuren en relaties vooral in de vorm van grappen gesproken wordt. Toch zien veel respondenten hun werkplek als een thuis en hun collega's als een soort familie, waardoor privé en publiek weer dicht bij elkaar liggen.

Het switchen van publiek naar privé is meer een probleem voor homo's dan voor hetero's, omdat de publieke cultuur in de horeca heteroseksueel is gebleven. Homoverhalen blijven daar iets bijzonders en afwijkends, zoals homo's en lesbo's zelf een beetje een status aparte blijven houden. Het zijn meestal de heteromannen die bepalen wie wat kan zeggen. Vanwege het heterokarakter van de horeca ligt bij hen nog steeds het initiatief bij de communicatie op de werkvloer en homo's en lesbo's hebben het nakijken. Voor heteromannen zijn conversaties over hete-

roseks vanzelfsprekend, maar wanneer het over homoseks gaat, tonen ze zich meestal afwerend en soms nieuwsgierig. Een enkele homo mag op een voetstuk zijn geplaatst, maar daarmee is de heteronorm niet verdwenen en is er van sociale gelijkheid geen sprake.

Noot

- 1 Voor dit onderdeel van het onderzoek is op dezelfde wijze gezocht naar respondenten als voor de andere onderdelen (zie hoofdstuk 5), alleen reageerden aanzienlijk minder horecamensen spontaan op oproepen in de media. Dertien personen zijn geworven via homoseksuele en lesbische media (vooral websites) en zeven via de sneeuwbalmethode. De eerste methode bracht vooral jonge homo's binnen, de andere meer de oudere, lesbische en allochtone contacten. Bij de samenstelling van de uiteindelijke groep is vooral gelet op de spreiding naar plek in de horeca, etniciteit, leeftijd en sekse, waardoor vooral blanke jongemannen uit de Randstad afvielen. Deze respondenten werkten op homovriendelijke plekken: een in een homobar en twee in restaurants waar de bazen homoseksueel zijn. Omdat hun verhalen weinig relevante informatie boden, is verder wat meer gesproken met personen die in zulke gelegenheden werkten. Van de dertig mensen die bereid waren mee te doen, is met twintig uitvoerig gesproken. De meeste horeca-organisaties wilden niet meewerken aan het onderzoek. Een grote fastfoodketen antwoordde op de vraag of er een homonetwerk bij het bedrijf bestond, waar de oproep naartoe gestuurd kon worden: het bedrijf 'heeft geen dergelijk intern netwerk, wij zullen niet aan uw onderzoek meewerken, nog [sic] [aan] het doorsturen aan onze medewerkers.' Ook de afdelingen horeca van FNV en CNV hadden geen interesse in het onderzoek. Een vertegenwoordigster van de FNV Horecabond liet weten dat het onderwerp van homodiscriminatie niet op de agenda stond, dat ze er geen klachten over kregen en dat ze de oproep niet in hun periodiek wilden plaatsen, omdat er geen link zou zijn met hun werk. Overigens is 25% van de respondenten lid van een vakbond, tegen ruim 10% van alle werknemers in de horeca. Uiteindelijk zijn respondenten gevonden die op verschillende plekken in de horeca werken, ongeveer gelijkelijk verdeeld over de drie poten hotels, restaurants en cafés, terwijl geen werknemers uit de fastfoodbranche zijn geïnterviewd. Ook zijn er geen respondenten gevonden uit de lagere regionen, zoals schoonmaak en afwas, die waarschijnlijk relatief homo-onvriendelijk zijn. De meeste respondenten werken als barkeppers, obers, koks of managers. Verder werkt een jongen in een sportkantine. De etnische achtergrond is divers: twee Indische mensen en een Iraniër, Surinamer, Bosniër, Marokkaanse en Duitse. Vier van hen zijn niet in Nederland geboren, maar zijn wel Nederlands. Conform de personeelsopbouw van de sector zijn vooral jongere personen geïnterviewd, zoals studenten die wat bijverdienen (zie verder ook hoofdstuk 5). Tien interviews vonden plaats bij mij en vier bij de respondenten thuis; zes in een kroeg, waarvan twee op de werkplek. De duur van de gesprekken was bijna steeds een tot anderhalf uur met soms een nazit.

8 Bank- en verzekeringswezen

Farid Tabarki

8.1 Introductie

‘Er wordt wel eens tijdens een bedrijfsuitje een flauw grapje gemaakt... Hoe het gaat als twee mannen het met elkaar doen. Dan wordt het ook wel goed opgevangen. (...) Je merkt wel dat ze het misschien wel weten, maar nog niet zover zijn dat ze echt aan mij actief gaan vragen van: “Goh, hoe is het afgelopen weekend gegaan?” (Job, 20 jaar).

Job is nog niet zo heel lang werkzaam in het bank- en verzekeringswezen, maar weet een kernachtige typering te geven van de sfeer rond de acceptatie van homoseksualiteit in de sector waarin hij werkt. Dit hoofdstuk geeft de resultaten weer van een serie interviews met 19 homoseksuele respondenten en 1 biseksuele respondent uit het bank- en verzekeringswezen.¹

In deze studie is gekozen voor het bank- en verzekeringswezen omdat nog weinig onderzoek is gedaan naar homoseksualiteit in deze ‘witteboordensector’, waarin steeds meer Nederlandse mannen en vrouwen hun brood verdienen. Veel werknemers in deze sector komen uit voor hun seksuele voorkeur, maar dat wil nog niet zeggen dat iedere bank of verzekeraar ‘homovriendelijke’ werkplekken heeft. Interessant is bovendien het intensieve contact met klanten: het onderzoek richt zich daarom op de wijze waarop de respondenten hun homoseksualiteit beleven en uiten naar zowel collega’s als klanten.

8.2 Over het bank- en verzekeringswezen

8.2.1 De sector in cijfers

Het verzekeringswezen is in te delen in vier verschillende sectoren: de levensverzekeringsmaatschappijen, de pensioenfondsen, de natura-uitvaartverzekeraars en de schademaatschappijen. In 2003 waren in Nederland 274 levensverzekeringsmaatschappijen, 873 pensioenfondsen (met name bedrijfstak-, ondernemers- en beroeps-pensioenfondsen) en 786 schademaatschappijen gevestigd. In 2003 waren er ruim 48.000 personen werkzaam, meer mannen (59%) dan vrouwen (41%) (Centrum voor Verzekeringsstatistiek 2006). Verreweg het grootste deel van het personeel werkt in de binnendienst (91%).

In 2004 waren er 89 door De Nederlandsche Bank geregistreerde kredietinstellingen (zelfstandige banken en bancaire groepen). Daarvan hebben 31 instellingen hun hoofdkantoor in Nederland (De Nederlandsche Bank 2005). In totaal werkten daar in 2005 ruim 106.000 personen, iets meer mannen (52%) dan vrouwen.²

8.2.2 *Het scheiden van privé en zaken*

Uit de interviews met de respondenten valt op te maken dat het bank- en verzekeringswezen een vrij hiërarchisch georganiseerde sector is. Daarbij zijn verschillen waar te nemen tussen bedrijven onderling en het niveau waarop mensen werkzaam zijn. Sommige bedrijven hebben een iets informelere cultuur dan andere. Ook zegt het niveau waarop gewerkt wordt niet alles over hoe collega's met elkaar omgaan. Zowel bij de wat lager als de wat hoger ingeschaalde functies komen afdelingen voor die meer of minder hiërarchisch georganiseerd zijn. Verder geldt dat hoe commerciëler de werkomgeving is, des te competitiever de sfeer is. In competitieve werkomgevingen keert de werkgever vaak bonussen uit, waardoor de verhouding tussen collega's een andere is dan wanneer alle collega's een relatief hoog basissalaris krijgen.

De respondenten spreken van een zekere mate van collegialiteit binnen het bank- en verzekeringswezen, maar deze kent zijn grenzen: een respondent gaf het volgende aan, en viel daarmee niet uit de toon: 'Het is heel eigen van de bankcultuur om omhoog te klimmen over andermans rug.'

Een voorbeeld van de beperkingen van collegialiteit is de door de respondenten geschetste situatie dat in het bank- en verzekeringswezen de partner vaak niet bestaat voor het bedrijf. Weinig activiteiten vinden plaats waar partners ook bij aanwezig kunnen zijn. Uitzondering hierop zijn de 'bankstelletjes', relaties tussen werknemers. Alle respondenten in zowel het bank- als het verzekeringswezen kenden wel een bankstelletje op het werk.

Op het werk heerst vaak een lunchcultuur, waardoor allerlei privéonderwerpen aan bod komen. Ook gaan veel werknemers uit de sector buiten werktijd met hun collega's om, maar in het algemeen lopen ze de deur bij elkaar niet plat.

De wat grotere bedrijven hebben vaak groepen die in hun vrije tijd samen gaan sporten. Vooral de wat jongere werknemers die in de plaats wonen waar het bedrijf is gevestigd, zijn onderdeel van deze sportnetwerken. Ook zijn soms personeelsverenigingen actief die activiteiten organiseren – uit de interviews blijkt overigens dat lang niet alle medewerkers uit de sector hieraan deelnemen. De opmerking van een respondent dat 'bankemployees niet zo clubberig' zijn, spreekt dan ook boekdelen.

8.2.3 *Personele opbouw van de sector*

Uit de cijfers blijkt dat er vooral bij de verzekeraars duidelijk meer mannen werkzaam zijn dan vrouwen. De vrouwen zijn voornamelijk werkzaam bij de administratie, callcenters en marketing. De respondenten gaven in meerderheid aan dat hier ook vooral de homoseksuele medewerkers te vinden zijn. De marketingafdelingen zijn soms echte vrouwenbolwerken, met slechts een handjevol mannen. Het bank- en verzekeringswezen is volgens de respondenten van dit onderzoek een vrij witte sector – de weinige allochtonen werken veelal in administratieve functies en bij de callcenters. Hoe hoger in de organisatie, des te minder vrouwen er werken. Volgens sommige respondenten komt dat door de 'machosfeer' die in de hogere regionen heerst. Dat er zo weinig vrouwen in de top te vinden zijn, kan misschien ook verklaard worden

door het feit dat bankieren jarenlang als mannenvak beschouwd is. Een vrouwelijke respondent gaf aan dat mannen voor haar gevoel nog steeds meer welkom zijn dan vrouwen. Toch vervaagt het beeld van het bankwezen als mannenbastion langzaam maar zeker en komen er inmiddels vrouwen op topposities terecht. Otto (50 jaar):

‘Als je nu kijkt naar het aantal vrouwen in leidinggevende posities: het is best wel groot en het groeit gestaag door, maar vrouwen zijn het ook heel vaak zelf die afhaken. Want de cultuur in de bank is wel: als je eenmaal op een hoog niveau werkt, dan moet je eigenlijk wel 24 uur per dag beschikbaar zijn. En als jij dan zegt: “Ik moet mijn kinderen uit de crèche halen”, ja, dan ben je wel een vervelende zeur, hoor. Dan zeggen jouw mannelijke collega’s ook meteen: “Dat moet je wel beter regelen.” Dus dat is nog niet echt goed en een hoop vrouwen haken dan af en dat kan ik me ook voorstellen. Dus het formele beleid is er wel, het informele beleid is toch wat anders. We hebben nu een directie die bestaat uit veertigers. Dat is voor het eerst, dat we veertigers hebben. Dat zijn allemaal van die carrièretijgers, die denken allemaal dat de bank het enige is in het leven. Dus die verwachten ook dat iedereen vijf dagen per week werkt. (...) Dat is natuurlijk funest voor de vrouwen. Je ziet de vrouwen ook zeggen: “Tabee, ik ga naar een ander bedrijf.” Dat is heel stom. Het wordt nu een beetje gekeerd, want ze gaan doorkrijgen dat die balans er niet meer is.’

8.3 Negatieve reacties

Tegengewerkt

Een flinke minderheid van de respondenten ondervindt hinder op het werk vanwege hun seksuele voorkeur. Ze geven aan dat hun promotiekansen eronder te lijden hebben en krijgen de indruk dat minder functioneren hun dubbel wordt aangerekend. Omdat er binnen het bank- en verzekeringswezen vaak sprake is van een behoorlijk hiërarchische organisatie, zijn werknemers in vele opzichten afhankelijk van hun baas, niet alleen wat betreft het kans maken op een promotie, maar ook voor een prettige werksfeer. Een voorbeeld van een onprettige manier van samenwerken gaf Ans (36 jaar), werkzaam bij een grote verzekeraar. Haar leidinggevende begon haar ineens te controleren:

‘Sommige dingen die normaal altijd goed waren, waren opeens fout. Het bevestigde mijn gevoel dat hij het [op fouten aanspreken] altijd al wilde doen omdat hij volgens mij geen raad wist met mijn seksuele voorkeur, maar het niet durfde. Ik kreeg het idee dat hij niet wist hoe hij met mij om moest gaan.’

Een groot deel van de mannelijke respondenten geeft aan dat hun seksuele voorkeur hen extra kwetsbaar maakt als ze kritiek op hun functioneren krijgen: je bent dan niet zo maar iemand die slecht presteert, maar ‘dan is het gelijk “die homo’s hebben hun werk niet gedaan”, aldus Johannes (28 jaar), markt- en communicatiemedewerker bij een verzekeringsbedrijf. Ben (35 jaar): ‘Dan wordt er meer gezegd van: “Die homo, die ken je toch wel, die heeft er weer eens niets van gemaakt”, dat heb ik wel eens gehoord, ja.’ Hetzelfde geldt voor de homoseksuele leidinggevendenden, zoals valt

op te maken uit het voorbeeld van Thomas (30 jaar), die bij een financieringsbedrijf werkt:

‘Er is een collega die het vreselijk slecht doet in de organisatie, omdat de man zo incapabel is als ik weet niet wat. Daarnaast ook nog eens homo. Er gingen ook geruchten dat hij met zijn luxe kar langs de snelweg stond te hoereren en het park inging. Daar werden grappen over gemaakt. Het grappige is, het was mijn directeur die de grappen maakte. Mijn directeur is normaal altijd heel genuanceerd en heeft bovendien vaak een houding van: “It’s not my business.” Daarom was ik ook verbaasd dat hij dit zei. (...) Maar het had denk ik meer met zijn slechte werk te maken, dit was een gewoon een mooie stok om mee te slaan.’

Vrouwen die op vrouwen vallen, ontspringen deze dans grotendeels. Anouk (34 jaar) werkt bij een verzekeraar op het gebied van marketing en vertelt hierover:

‘Ik denk dat het makkelijker is voor vrouwen dan voor mannen. Die weinig populaire manager die homo is, daar wordt vaker aan gerefereerd aan zijn seksuele voorkeur. Hij wordt een beetje met een sukkel geassocieerd.’

Tijdens de interviews zijn geen concrete voorbeelden gegeven van ‘vrouwelijke’ homo’s of ‘mannelijke’ lesbo’s die wat betreft carrièreperspectieven echt in de problemen kwamen. Een aantal respondenten kon zich echter wel voorstellen dat personen die zo overkomen daarmee wel klem zouden kunnen komen te zitten. Bob (45 jaar), werkzaam in de top van een grote bank, wist kort en krachtig het probleem te illustreren:

‘Als je homo bent en je bent een vrouwelijk type die voldoet aan de stereotypen, dan word je niet serieus genomen. En als je niet serieus genomen wordt, dan word je niet naar de klanten gestuurd. Als je niet naar de klanten wordt gestuurd, krijgt je carrière een heel andere richting.’

Frederik (52 jaar), werkzaam op het hoofdkantoor van een bank, kon zich zelfs concrete gevallen voorstellen van mensen die in de problemen zouden kunnen komen, mochten ze ooit van werkplek willen veranderen:

‘Nee, ik heb ook nooit gehoord dat carrières er minder door geworden zijn. Ook al kan ik me [het] wel voorstellen, als ik het gedrag van sommige collega’s voor me haal, dat ik dacht van: nou, het helpt niet zoals je erbij loopt of zoals je je gedraagt. Zulke dingen zullen ongetwijfeld hebben meegespeeld. Ik heb ook een collega gehad waarvan we gewoon wisten dat hij goed was, dat hij een geweldige verkoper was. Hij haalde alles binnen. Hij was ook een tijd kantoor-directeur op een kantoor in de Pijp in Amsterdam. Hij kon lezen en schrijven met al die vrouwen. Alle nieuwtjes werden uitgewisseld, de tent liep fantasistisch, alles kwam bij hem. En als je dan later wordt overgeplaatst en je komt in Bos en Lommer in Amsterdam terecht, dan kan dat best problemen geven.’

Het is niet altijd duidelijk of de seksuele voorkeur van de respondent een rol speelt in het conflict dat hij of zij heeft met een leidinggevende. Zo is Yvonne (41 jaar) accountmanager op een bankfiliaal en moest ze veel moeite doen haar 36 uur over vier dagen te verdelen. Ze zegt hierover:

‘Ik heb er een aanvaring over gehad met de adjunct-directeur. (...) Een collega kreeg vier keer negen uur zonder moeite, zijn argument was dat zijn partner gepensioneerd was en dat hij dus graag vaak bij zijn partner wilde zijn. Dat maakte mij boos, ik ben alleen en dan kan het niet.’

Het is onduidelijk of Yvonne vanwege haar seksuele voorkeur een aanvaring kreeg met haar adjunct-directeur of omdat ze niet getrouwd is. Maar zelfs als het laatste de belangrijkste reden was, dan kunnen homoseksuelen door zo'n houding eerder in dit soort conflicten verzeild raken. Sommigen komen niet uit voor hun seksuele voorkeur, anderen wel, maar vertellen op het werk niet dat ze een relatie hebben. Esmee (39 jaar) werkt aan grote IT-projecten binnen het bank- en verzekeringswezen en maakte problemen met een ondergeschikte mee, maar weet niet zeker of het kwam vanwege haar seksuele voorkeur of alleen omdat ze vrouw is:

‘Ik had iemand uit Marokko in m'n team en die trok het niet dat hij werd aangestuurd door een vrouw. Hij accepteerde het gewoon niet. Het werkte echt niet. Hij is uiteindelijk uit het project gezet door m'n werkgever.’

Afkeer

In de werkomgeving komt het soms voor dat collega's zich negatief uitlaten over homo's en lesbo's. Dat gebeurt bijvoorbeeld door het gebruiken van scheldwoorden, waarover de volgende paragraaf gaat. Dat kan echter ook door afkeuring en afkeer van homoseksuele medewerkers. Enkele respondenten hebben daar staaltjes van meegemaakt.

In twee gevallen ging het om het afwijzen van homoseksualiteit en de bijbehorende levensstijl. Job (20 jaar), die klanten werft voor een beleggingsadviseur, maakte mee dat een collega in een groep van medewerkers, van wie één lesbisch was maar niet uit de kast, zei: ‘...twee vieze vrouwen met elkaar, dat snap ik echt niet.’ Job gaf heel stellig aan dat het niet om een grapje ging:

‘Omdat hij het ook echt op negatieve manier zei. Dat was naar voor haar, ook omdat andere collega's van de afdeling erbij waren. Op dat moment moest ze lachen, maar ze voelde zich wel een beetje gegeneerd. Hij bracht het ook echt op een persoonlijke manier, zoals hij er over dacht. Je zag hem echt nadenken van: “Twee vrouwen, dat is echt het stomste wat je kunt doen”. Dat zag je hem echt denken.’

Ook de gay lifestyle werd door een collega van Bob (45 jaar) afgewezen:

‘Dat hij als Fransman vindt dat mensen niet bloot op een boot moeten staan. Ik moet op dat moment uitleggen waarom zij op die boot zijn en wat de Pride betekent. Hij was in deze specifieke situatie heel negatief. Hij wilde het niet horen, omdat het in zijn cultuur in Frankrijk niet acceptabel was om dat te doen. Op dat moment voelde ik wel: ik moet alle homoseksuelen ter wereld in die zin verdedigen. En dat is wel vervelend.’

Naast deze voorbeelden van afkeer en afkeuring vertelden twee respondenten over reacties van collega's op het nieuws dat ze gingen trouwen met hun partner: ‘Met

de uitnodiging voor mijn huwelijk was er wel iemand die vond dat het huwelijk voor mannen en vrouwen was.' Niet alleen Isa (38 jaar), lid van het hogere middenkader van een bank, kreeg zo'n reactie, ook Otto (50 jaar), met een vergelijkbare positie, werd door een collega aangesproken naar aanleiding van zijn huwelijk:

'In Amersfoort heb ik een medewerker, op goed niveau, van de gereformeerde gemeente. Die ken ik al een jaar of vijf, zes. Hij zei: "Otto, ik vind het hartstikke leuk dat je mijn baas wordt, dat meen ik echt. Ik weet dat je getrouwd bent."

Want ik had alle afdelingen ook een kaart gestuurd, ik denk, dan weten ze het maar. Hij zei: "Ik ben niet geweest, want ik kan er met mijn geloof niet over uit. Ik respecteer je, maar vraag van mij niet om instemming." Toen dacht ik echt: wat sneu eigenlijk. Ik zou het niet doen, maar eigenlijk zou ik zo'n man eens willen fileren. Moet je kijken wat je aan het doen bent joh, je mag helemaal niet onder mij werken [van je geloof]! Je moet het afwijzen.'

Schelden doet wel pijn

Bijna alle respondenten geven aan dat het gebruik van het scheldwoord 'homo' volgens hen toe lijkt te nemen. Anouk (34 jaar): 'De laatste jaren is het woord 'homo' als scheldwoord steeds normaler geworden. Maar een jaar geleden had ik een omslagpunt, dat ik het niet meer oké vind als mensen het woord zo gebruiken. Bij mijn manager zei ik er ook wat van.' Het gebruik van het woord is een ingesleten gewoonte, zoals ook Johannes (28 jaar) beaamt, en net als Anouk stelt hij het aan de kaak:

'Ja, ik zeg er wel wat van. Bijvoorbeeld bij "flikker op", dan zeg ik wel dat ik dat niet zo prettig vind. Of inderdaad, met homo als scheldwoord. Dan draai ik me wel even om, van moet dat nou? (...) Het gebeurt vaak dat mensen dingen roepen zonder dat ze weten waarom ze het roepen. Dan vind ik het wel goed om ze er even op te wijzen wat ze zeggen.'

Het valt veel homo's die uit de kast zijn op dat scheldwoorden en insinuaties worden vermeden als ze in de buurt zijn. Met nieuwe collega's leidt dat soms tot genante situaties. Frederik (52 jaar), die bij een bank werkt, heeft daar een aardig staaltje van meegemaakt:

'Er was een jongen die het blijkbaar niet wist, dat was een hypotheekadviseur en hij had een gesprek met twee lesbo's en ik kwam terug op de afdeling en hij zei: "Gadverdamme, twee van die vuile wijven". (...) Ik heb niets gezegd. Toen had ik een functioneringsgesprek met hem even later en hij kwam zwetend binnen, het stroomde gewoon van hem af. Later hadden anderen tegen hem gezegd: "Weet jij dat je baas het ook is?" Dat wist hij helemaal niet.'

Ook Otto (50 jaar), leidinggevende bij een bank, hoort af en toe discriminerende opmerkingen: '[Een collega] verdacht een andere collega ervan dat hij een homo op zijn afdeling had. En dat "die aan het vozen was" en weet ik allemaal wel niet en "we moeten toch oppassen dat we allemaal geen homo's aannemen" en "nare homo's, ons geld kunnen ze wel lekker gebruiken, natuurlijk". Als er een homo of lesbo bij

betrokken blijkt te zijn, binden collega's in. Ans (36 jaar), die werkt op een afdeling bij een grote bank, geeft aan dat haar collega's bang zijn om haar te kwetsen. Ze was eens met twee collega's, van wie de een het niet wist en de andere wel:

'Degeen die het wist, vroeg aan de ander: "Stel dat je een zoon hebt en hij net zo was als de nicht van de afdeling, hoe zou je reageren?" De ander zei: "Ik onterf hem!". Toen de onwetende collega vervolgens op de hoogte werd gebracht van Ans' seksuele voorkeur, bond hij in en begon het te nuanceren. Ans: 'Het was een jongen uit de polder die stoer moest doen tegen zijn collega.'

Vooroordelen op het werk

Nogal wat vooroordelen doen de ronde over homoseksualiteit waar ook de respondenten mee te maken krijgen. In geen enkel geval werden deze vooroordelen geuit ten opzichte van een respondent binnen het onderzoek. Wel kreeg een meerderheid van de respondenten te maken met opmerkingen van collega's over derden. Frederik (52 jaar) kwam met het volgende voorbeeld: 'Er kwam een hele grote dame binnen, alles was even onhandig aan haar en iemand zei: "O, het zal wel een pot zijn". Verder associëren heterocollega's het betalen voor seks regelmatig met homoseksualiteit en roepen daarover de homo's ter verantwoording. 'Pim Fortuyn wordt er dan weer bijgehaald', zegt Frederik en hij voegt eraan toe dat zijn collega's er dan als de kippen bij zijn om te zeggen dat hij niet 'zo' is. 'Alsof ze dat dan aan mij kunnen zien of zo.' Het stereotype van de valse nicht wordt ook vaak genoemd als kapstok voor vooroordelen. Opvallend is dat een aanzienlijke minderheid van de respondenten zelf ook negatieve uitlatingen doet over valse nichten:

'Ik heb bijvoorbeeld een collega die overduidelijk een nicht is. Hij is ook achterbaks, een valse nicht. Dat vind ik zelf dus ook. Ik heb ook valse heterocollega's hoor, maar valse nicht klinkt beter, ha ha!', aldus Anouk (34 jaar).

Bedprestaties

In gesprekken met collega's kwam een aantal mannelijke respondenten in aanraking met zeer directe vragen over de posities die ze tijdens de seks aannamen. Gijs (22 jaar) is administratief medewerker bij een verzekeraar. Hij werd door een mannelijke collega in het bijzijn van anderen tijdens de lunch overvallen met de vraag hoe dat nou voelde, in je kont geneukt worden.

'Ik kan gelukkig heel veel hebben en heb een hele sterke maag, want ze vroegen zoiets dan onder lunchtijd. Ik heb in principe overal antwoord op gegeven en heel veel dingen gepareerd met grapjes. De mannen vroegen bottere dingen dan vrouwen. Af en toe twijfelde ik wel op ze het oprecht wilden weten of dat ze me in de zeik namen. Bij dat voorbeeld over in m'n kont nemen zat die collega me volgens mij in de zeik te nemen en antwoordde ik: "Als je het wilt weten, dan probeer je het toch?"

Gijs was echter niet de enige respondent die zulke directe vragen kreeg te verwerken. Zo vroeg een collega aan Johannes (28 jaar) wat hij allemaal in bed had ondernomen. 'Anaal?' Johannes: 'Nou, daar wil ik dan nog wel mijn mening over geven, maar als

ze dan vragen: “En welke positie neem jij dan in?”, dan zeg ik wel dat het ze niets aangaat.’ Volgens Johannes worden dit soort expliciete vragen gesteld omdat het anders is dan de heterowereld. Heterocollega’s onder elkaar stellen volgens hem nooit dit soort expliciete vragen aan elkaar. Ook Ben (35 jaar) kreeg te maken met expliciete vragen:

‘Ja, zaken dan altijd weer van, wie is het mannetje, wie is het vrouwtje, dat soort opmerkingen altijd weer dan. De ene keer ga ik erop in en dan is het weer klaar. (...) Ik zeg dan ook wel eens: “Er is ook nog zoiets als een middenweg.” [lacht]. Opvallend is hierbij dat de geïnterviewden deze nogal persoonlijke vragen niet als heel erg opdringerig ervaren. Ben zag het als volgt:

‘De collega’s die dat dan doen, die weten dat ik dat dan wel kan hebben of er wel goed mee omga. Of ik zeg dan tegen hen: “Ik vraag toch ook niet aan jou of je boven of onder ligt?” [lacht] En ze zitten natuurlijk wel eens te vissen... Ik ben de enige die nog niet getrouwd is op de afdeling. Dus krijg vaak zo’n opmerking van: “En wie gaat wie vragen?”, krijg je dat dan weer!’.

Sociale uitsluiting op het werk

Het bank- en verzekeringswezen is groot en de sociale omgeving waarin de respondenten moeten functioneren loopt daardoor uiteen. Toch valt op dat overal een heterocultuur, in verschillende vormen, dominant is. Uitsluiting, gewild of ongewild, ligt daarmee op de loer.

In de competitievere functies binnen het bank- en verzekeringswezen – met bonussen, snelle auto’s enzovoort – heerst een sterke machocultuur. Ben (35 jaar) beschrijft de cultuur binnen het verzekeringsbedrijf waarvoor hij werkt:

‘Nou, mannen kunnen toch wel grof zijn over vrouwen onderling. Dan heb ik het weer over die salesmanagers, dat is dan toch wel een groepje, die kunnen over vrouwen echt wel denigrerende opmerkingen maken. Niet als ze erbij zijn, maar ze doen het wel. En ik denk dat ze dat ook wel eens over homo’s kunnen doen. Niet als ik erbij ben, maar het wordt vast gedaan.’

De gesprekken over vrouwen die de mannelijke collega’s onderling met elkaar voeren, maken het voor de respondenten af en toe moeilijk om aan te sluiten bij de afdelingscultuur, soms door gêne aan de kant van de homoseksueel, maar toch ook aan die van de macho’s. Ook bij de levensverzekeraar waar Lucas (39 jaar) werkt, kan er gesproken worden van een dominante heterocultuur. Hij vertelt hierover:

‘Als er bijvoorbeeld een leuke nieuwe vrouw op de afdeling komt, dan wordt daar wel over gepraat. Dat is ook normaal, dat voorkom je toch niet. Dan wordt er ook wel over gesproken in de zin van: wat vind jij ervan en wat vind jij ervan? En dan ben ik aan de beurt... en dan merk je wel dat sommigen zich afvragen: “Is dat wel leuk voor hem?” Maar dat maakt me niet uit. Je ziet dan wel dat mensen wat gereserveerder worden, van ja, kan dit wel, dat het dan bij mensen wel even door het hoofd speelt.’

De collega's hebben nogal eens de neiging om te benadrukken dat zij toch zeker niet zó zijn. Gisela (44 jaar) heeft dat meegemaakt:

'Je merkt soms wel dat als er een grapje wordt gemaakt, dat sommige collega's dan zeggen: "Niet dat het mij wat uitmaakt", die zich dan half beginnen te verontschuldigen. Of dat men wil benadrukken dat ze vooral niet moeten denken dat zij ook maar enigszins homoseksueel zijn, zoals bij een gesprek over een bekende Nederlander of toen George Michael betrappt werd op de wc. Daar werd dan een beetje lacherig over gedaan. Van, als ik naar het toilet ga, dan ga ik alleen om te plassen. Ik ben helemaal niet geïnteresseerd in... dat soort dingen.'

Ook op de werkvloeren waar minder sprake is van een overschot aan testosteron, heerst de heterocultuur. Gijs (22 jaar) formuleert het simpel en helder:

'Er was een heterocultuur, omdat ik de enige niet-hetero was.' Ook voor Gisela (44 jaar), werkzaam in een ondersteunende functie bij een bank, is het duidelijk: 'In onze eigen club zijn het allemaal gezinsmannen en gezinsvrouwen. Hier en daar is er wel een alleenstaande, maar voor de rest, ja, er wordt eigenlijk verder niet over andere dingen gesproken dan huisje, boompje, beestje. Dus ja, voor mijn gevoel is het zó hetero.'

Veel gesprekken in de koffiepauze, de lunch of gewoon tijdens het werk gaan voornamelijk over persoonlijke onderwerpen zoals kinderen, het weekend en meer koetjes en kalfjes. Bij enkele onderwerpen hebben homo's en lesbo's een bijzondere positie. Meestal is er geen sprake van kinderen en besteden ze het weekend anders dan heteroseksuelen. Veel van de respondenten hebben de indruk dat sommige collega's het daarom lastig vinden om privégesprekken met hen aan te knopen. Frederik (52 jaar): 'Ik vraag soms wel eens: "Hoe is het weekend geweest met de kinderen?" Ze stellen dan een paar algemene vragen terug, echt diep gaan ze niet.' Frederik zou het overigens wel op prijs stellen wanneer zijn collega's wat meer contact met hem zouden zoeken. Thomas (30 jaar) zit daar zelf helemaal niet op te wachten:

'Nou, zonder hoog van de toren te willen blazen: ik ben er ook niet zo heel erg in geïnteresseerd. Dat is misschien een beetje arrogantie van iemand uit Amsterdam, maar iemand die in Katwijk woont in een eengezinswoning en zwanger is en voor de rest helemaal niets met zijn leven uitvoert: daar heb ik helemaal niets mee. Dat zijn verder leuke en aardige collega's, maar daar stopt ongeveer alles.'

Deze vorm van 'omgekeerde uitsluiting' – van hetero's door homo's, komt vaker voor. Johannes (28 jaar): 'Ik heb wel eens moeite met gespreksonderwerpen zoeken met een getrouwde dertiger met twee kindjes. Die staat ver van mij af.' Ook Frederik (52 jaar) vindt het soms lastig om gesprekken aan te knopen met collega's:

'Bij sommigen zit er naar mijn beleving niets in. Die hebben het alleen maar over hun kind, dat heeft niets te maken met het feit dat ik geen kinderen heb, maar ze komen binnen en ze beginnen erover dat het kind dat en dat weer

gedaan heeft en goh, wat is ze druk. Dan denk je wel eens: schiet nou toch eens op, ga aan het werk.'

Het omgaan met een homoseksuele collega kan ook gevolgen hebben voor de positie van de hetero op de afdeling. Bij het verzekeringsbedrijf waar Lucas (39 jaar) werkt, hebben volgens hem vooral vrijgezelle jongens moeite met het beeld dat zou kunnen ontstaan: 'Ik merkte het bijvoorbeeld bij een jongen die trouwde en kinderen kreeg. Daarna was het contact veel leuker. Omdat dat aspect opeens geen issue meer is voor anderen.'

Uiteindelijk ligt homoseksualiteit voor de doorsnee werknemer binnen het bank- en verzekeringswezen ver van zijn bed: het lijkt er voor de respondenten soms op dat collega's ervan uitgaan dat homoseksualiteit niet bestaat of dat ze er gewoon niet bijilstaan. Isa (38 jaar) maakte dit mee bij het invullen van een formulier voor een bedrijfsuitje, waarbij ze aan moest geven of ze met haar partner wilde komen. 'Ik werd gebeld dat ik de naam van mijn partner niet goed had ingevuld. (...) Ze zei dat dat lijkt op een damesnaam. Toen zei ik: "Inderdaad".'

8.4 Zichtbaarheid

8.4.1 Wel of niet kleur bekennen

Een flinke meerderheid van de respondenten is uit de kast. Van die meerderheid is een aantal respondenten wel terughoudend bij het ervoor uitkomen. Enkele respondenten houden hun seksuele voorkeur voor collega's verborgen, maar vrienden weten er wel van. Slechts één respondent, Mehmet (26 jaar), accountmanager bij een bank, is nog helemaal niet uit. De voornaamste redenen voor de respondenten om te kiezen voor terughoudendheid zijn persoonlijke overwegingen en de heterocultuur waarin ze moeten opereren. Job (20 jaar) typeert de beleggingsbank waar hij voor werkt als een heterocultuur en machocultuur. Hij wijt het daaraan dat er nog nooit aanleiding is geweest om te vertellen over zijn seksuele voorkeur. Hij heeft er weinig behoefte aan om het te gaan rondbazuinen en bovendien:

'Daar wordt niet actief naar gevraagd onder werktijd. Dus een gedeelte die weet het. Ik denk niet dat mijn hele bedrijf het weet. (...) Deels is dat de machocultuur waar je mee te maken krijgt, omdat je leidinggevend deelneemt aan de machocultuur. Dan ben je wel wat terughoudender. De cultuur wordt ook mede bepaald door de baas, dat zijn er drie bij ons. En dat zijn wel drie prototype bankmedewerkers. Dat merk je echt. De standaardkantorhumor is altijd over seks en wijven en dat soort dingen. Het is wel iets wat je merkt en dat zal niet snel veranderen denk ik, zolang die samenstelling zo blijft.'

Behalve de barrière die de heterocultuur opwerpt, vormen ook persoonlijke omstandigheden soms een obstakel om uit de kast te komen. Thomas (30 jaar), die werkt bij een financieringsbedrijf:

‘Ik heb het mezelf nooit aangeleerd om mensen te vertellen over mijn seksuele voorkeur. Dat is denk ik mijn manco. (...) Ik heb altijd als excuus gegeven: werk en privé moet je gescheiden houden, maar ik denk dat je het jezelf ook wel een beetje lastig maakt.’

Over de scheiding tussen privé en werk zegt hij verder: ‘Als ik op de voorgrond kan treden, doe ik dat vanwege de organisatie en mijn kennis, maar ik vind het vervelend om op een voetstuk te worden geplaatst als zijnde Thomas, de jongen die homo is.’ Job (20 jaar), werkzaam voor een beleggingsbank: ‘Ik ben niet in eerste instantie homo, ik ben Job en ik vind het voor veel werksituaties ook niet heel relevant.’

Thomas voert nog een andere reden aan om in de kast te blijven zitten.

‘Ik vraag me af, als ik het vertel, of ik dan nog wel zo sterk en zo gericht dominant ten opzichte van die jongens kan zijn, want ik kan het me niet veroorloven om iemand van de backoffice over me heen te laten lopen. Ik moet daar toch een beetje dominant staan. En, ik denk dat ik mijn autoriteit verlies wanneer ik het zou vertellen.’

Thomas was de enige respondent met een trainersrol – en hij heeft moeite met het combineren van die rol en openheid over zijn seksuele voorkeur: ‘Waar mijn grootste angst zit, wat ik het lastigst zou vinden is misschien, omdat ik natuurlijk ook de autoverkopers train in een vrij serieus onderwerp. (...) Stel dat ze denken dat Thomas me misschien wel leuk vindt!’

De houding om er niet uit jezelf over te beginnen wordt ook gedeeld door sommige respondenten die wel voor hun homoseksualiteit uitkomen. Gijs (22 jaar): ‘Je zit toch met die mensen 40 uur opgescheept. Op het moment dat die mensen haatdragend zijn, dan kun je toch afvragen: is het slim om te vertellen? Het kan je werkplezier wel verminderen.’ Gijs is ook op zijn hoede, maar verbergt zijn seksuele voorkeur uiteindelijk niet. Frederik (52 jaar) begint er niet uit zichzelf over:

‘Over het algemeen heb ik het ook nooit uit mezelf uitgesproken. Het moest ter sprake komen. Maar ik heb nooit in een situatie gevoeld van: nee, nu moet ik oppassen, nu moet ik er zeker voor uitkomen. Ik heb het ook nooit hoeven te verbergen, denk ik.’

Ans (36 jaar), werkzaam op het hoofdkantoor van een bank, ontwijkt het onderwerp wél actief: als iemand naar haar buitenlandse reizen en werkzaamheden vraagt, dan zegt ze dat ze een ‘relatie in Japan’ had. Thomas (30 jaar) houdt de boot af door simpel te verklaren dat hij vrijgezel is.

‘Er wordt af en toe wel eens een grapje over gemaakt en af en toe is er ook wel eens een hint richting mij gekomen van: hoe zit dat nou? Maar, ik ga er niet op in.’ Hij voorziet met deze houding wel problemen: ‘Uiteindelijk werk je toch vrij intensief met collega’s en ik denk dat die dat in het onderbewuste wel aanvoelen en dat het daardoor ook wel tegen je kan gaan werken.’

Sommige respondenten die wel uitkomen voor hun seksuele voorkeur deelden deze mening: je kunt beter open zijn over je seksuele voorkeur dan dat mensen het vermoeden en over je gaan roddelen. Frederik (52 jaar):

‘Want als mensen erachter komen dat je het eerst zit te ontkennen en dat je er later wel mee komt, dat vindt men niet leuk. Tenzij je er zelf moeite mee had. Bijvoorbeeld als iemand getrouwd is en het altijd ontkend heeft en later dan toch gaat scheiden, dan heb je alleen maar medelijden met zo’n man.’

Coming-out op het werk

Van de respondenten die open zijn over hun seksuele voorkeur, zijn de meesten daar op het werk zelf over begonnen, zoals Anouk (34 jaar) bij het verzekeringsbedrijf waar ze voor werkt:

‘Bij wijze van spreken bij mijn sollicitatie zeg ik het al. Ik heb altijd een vrij kort kapsel gehad. Ik ben heel erg open, dat kan best eens in de eerste week zijn geweest. En mijn vriendin is me wel eens komen halen van werk.’

Ook Isa (38 jaar) is er bij haar bankbedrijf duidelijk over: ‘Dat komt van mij, niet via het circuit.’ Bij Job vroegen twee collega’s het zelf vrij direct:

‘Ik heb daar een keer een bruggetje van gemaakt toen het over seks ging, toen ging het over vriendinnen. Toen vroegen ze: “Heb jij geen vriendin?” “Nee, nee”, nou dan ga je het uitleggen en toen is het eigenlijk ter sprake gekomen.

Het was in de auto, volgens mij. Het was wel een heel raar moment, hoor.’

Lucas (39 jaar) wond er ook geen doekjes om: “Wat doet je vriendin”, vragen ze dan. En op zo’n moment zeg ik van: “Nou, ik woon met een jongen samen”. Zo is het een beetje gelopen.’

De reactie van collega’s is meestal positief. Gijs (22 jaar), administratief medewerker bij een verzekeraar:

‘Mij werd ook gevraagd bij de lunch of ik een vriendinnetje had. Ik zei: “Nee.”

Toen was het stil. Ze vroegen waarom niet. Ik zei: “Omdat ik op mannen val.”

En toen werd gevraagd of ik een vriend had.’

Ook bij Otto (50 jaar) viel het allemaal reuze mee toen hij bij een nieuwe afdeling aan het werk ging en besloot zijn homoseksualiteit niet meer angstvallig verborgen te houden: ‘Nee, dat was dus de meevaller, hè. Een mens lijdt het meest aan het lijden wat hij vreest.’ Hij is ook van mening dat hij weinig keuze heeft nu hij in de hogere regionen terecht is gekomen. Zijn huidige collega’s zijn lid van de Rotary en weten het nuttige met het aangename te verenigen. Dan worden zaken en privé veel eerder gecombineerd: ‘Twee jaar geleden zijn we getrouwd, ik heb al die directeuren een kaart gestuurd (...). Nou, iedereen was er, behalve diegene die op vakantie waren. Iedereen. Professioneel, nee, nooit last.’

Soms zijn heterocollega’s ook niet te beroerd om een handje te helpen, bijvoorbeeld met het verspreiden van ‘het’ nieuws. Ans (36 jaar) vindt dit tamtamsysteem bij haar in het bankbedrijf zelf wel prettig: ‘Om het nou tegen iedereen te vertellen.’ Johannes (28 jaar), ook werkzaam bij een bank, kwam er ook achter dat men via via wel te weten kwam van zijn homoseksualiteit:

‘Toen we een nieuwe teamleider kregen, vond ik dat ik het hem in het kennismakingsgesprek wel moest vertellen. Toen zei hij wel dat hij het allang had gehoord in de rookkamer. [lacht] Is dat weer duidelijk.’

Ben (35 jaar) vertelt hoe een homocollega van hem dat maar niks vindt, het ‘outen’ door overijverige collega’s. ‘Daarvan heeft hij ook wel een keer goed gezegd: “Waarom doe je dat nou, waarom zeg je dat nou?” Dat hadden ze dan niet bewust door, het was een en al goedheid, het waren vooral vrouwen.’

8.4.2 Omgaan met homoseksualiteit op het werk

Niet te expliciet

Een meerderheid van de respondenten praat uit zichzelf over homoseksualiteit. Er zijn echter grenzen voor de collega’s, en sommige collega’s beginnen zelf niet over gebeurtenissen in het leven van de respondenten. Lucas (39 jaar) heeft wel eens het gevoel dat sommige collega’s het niet te dichtbij willen hebben: ‘Wat je vooral ook merkt bij sommigen is dat het wel eens wat te dichtbij komt. Die daar toch wel wat moeite mee hebben.’ Job (20 jaar) heeft ook dat idee:

‘Er wordt wel eens tijdens een bedrijfsuitje een flauw grapje gemaakt... Hoe het gaat als twee mannen het met elkaar doen. Dan wordt het ook wel goed opgevangen. (...) Je merkt wel dat ze het misschien wel weten, maar nog niet zover zijn dat ze echt aan mij actief gaan vragen van: “Goh, hoe is het afgelopen weekend gegaan?”.

Ans (36 jaar) vertelt: ‘Ik vind het eerder raar als iemand het er niet over heeft. Met een leidinggevende in een vorige functie boterde het voor geen meter, hij sprak nooit over mijn seksuele voorkeur. (...) Ik werd daar achterdochtig van.’ Ook bij Frederik (52 jaar) komt het onderwerp weinig ter sprake: ‘Er vinden ook geen gesprekken met mij plaats over hoe ik leef en dergelijke. Dat komt wel eens ter sprake met een aantal medewerkers, maar meer ook niet.’ Van Isa (38 jaar) hoeft het niet zo, dat expliciete gevraagd naar haar thuissituatie: ‘Een onbekende collega vroeg aan mij hoe het gaat met mijn vrouw en kindje. Er was blijkbaar iemand die dat al had verteld. Dat was een specifieke case, hij wilde misschien een wit voetje halen.’

Voor zover het ter sprake komt, kiezen sommige respondenten een wat lichtere toon om over hun privéleven te vertellen, zoals Job (20 jaar):

‘Ja, jazeker. Ik praat wel over dingen uit mijn privéleven, maar alleen in de zin van een grapje. Als het serieus is, vind ik het moeilijk om daar anders over te praten. Met collega’s zelf heb ik niet het idee dat ik iets moet compenseren of zo. Dat ligt ook aan mezelf. Ik heb een bepaalde manier van overkomen.’

Openlijk

De respondenten die open zijn over hun seksuele voorkeur laten op vele manieren merken dat ze op hetzelfde geslacht vallen. Anouk (34 jaar): ‘Laatst stond er een mooie poster van Madonna in de krant. “Jezus, wat een mooie armen!” zeg ik dan. Op die manier uit ik mijn homoseksualiteit, dat ik vrouwen mooi vind.’ Ben (35 jaar)

heeft ook al weinig moeite met expliciete verwijzingen: ‘Op mijn screensaver staat een foto van ons beiden, dat we aan het duiken zijn. Daar zie je dan twee mannen zo aankomen, dat zie je dan wel.’ Ook Isa (38 jaar) heeft een ‘leuke’ screensaver, met mooie vrouwen erop, getiteld ‘The L-Word’: ‘Ik vind het een goede serie, hij is niet standaard, mooie dames, geen dykes die geportretteerd worden.’ Patrick (31 jaar), werkzaam op een filiaal van een bank:

‘Op een gegeven moment pak ik de telefoon en ik zeg tegen de collega die tegenover mij zit, die alles wist: “Ik ga mijn man even bellen!” En ik zie opeens iemand zich omdraaien van: hè? Weet je wel, dat soort dingen. Ik ga het ook niet meer zeggen of zo, mensen merken het vanzelf wel, het komt vanzelf wel ter sprake.’

Ook tijdens gesprekken over het weekend zijn veel respondenten open over hun seksuele voorkeur. Lucas (39 jaar):

‘Als ik in Amsterdam ben uitgeweest, vertel ik dat. (...) Ik had laatst een legerbroek gekocht tussen de middag, een broek met zo’n legerprint. Dat laat ik dan ook wel even zien. Dan zeg ik ook wel: leuk met uitgaan, dat soort dingen. [lacht] Hij vertelt ook over zijn bijzondere reiservaringen: ‘Ze weten dat ik heel veel naar Marokko toe ga, ze weten dat ik daar een jongen goed ken en veel mee omga, daar heb ik wel een foto van laten zien.’

De respondenten die op deze manier hun seksuele voorkeur bespreekbaar maken, geven aan dat de meeste collega’s goed om kunnen gaan met zulke vrijpostige opmerkingen.

De respondenten die getrouwd zijn, zijn allen open over hun seksuele voorkeur tegenover collega’s. Ze hebben hun collega’s ingelicht over hun aanstaande bruiloft en ontvingen daarvoor uitgebreide felicitaties. In paragraaf 8.3 viel echter al wel te lezen dat niet elke collega enthousiast op dat nieuws reageerde. Sommige respondenten gebruikten hun aanstaande trouwerij als moment om voor hun seksuele voorkeur uit te komen: daarvoor wisten hun collega’s het nog niet.

Een beetje provoceren met hun seksuele voorkeur doen sommige respondenten ook. Yvonne (41 jaar) merkt dat veel collega’s benieuwd zijn:

‘Ze zijn altijd wel benieuwd naar intimiteit en vrijen, hoe dat nou zou zijn, dat merk ik wel. Ik heb wel eens een opmerking gemaakt: “Een uur is niets!”. Ze durven niet echt verder te vragen, maar ze willen het volgens mij wel graag weten.’ Ook Lucas (39 jaar) confronteert zijn collega’s wel eens: ‘Vooral als je dan zegt: “Ik ben van het weekend nog iemand tegengekomen, was een heteroman, hij was met een vrouw samen, maar [er] is toch wat van gekomen; daar blijken toch wel heel veel mannen voor in te zijn.” Dat vinden ze wel heel lastig om daar mee om te gaan.’

Een minderheid van de respondenten maakt mee dat collega’s zelf beginnen over hun levensstijl. Vooral de jongere collega’s gaan hier iets makkelijker mee om en nemen soms geen blad voor de mond. Bij de mannen gaat het dan meestal over versieren en seks. ‘Heel veel denken altijd dat het daten via het internet gaat. Een avond

gechat en de volgende avond het bed ingedoken. Dat probeer ik wel altijd te nuanceren, maar het is moeilijk om te ontkennen als je het zelf wel een keer gedaan hebt', aldus Job (20 jaar).

Vrouwen

Bij de vrouwelijke respondenten kunnen hun homoseksualiteit en de acceptatie daarvan leiden tot een specifieke rol ten opzichte van de mannelijke collega's. Anouk (34 jaar) meldt dat ze *one of the boys* is: 'Als mijn vrouwelijke collega's binnenkomen, houden de mannen zich heel erg in; als ik binnenkom houden ze zich niet in als het over andere vrouwen hebben.' Deze houding gaat gepaard met nieuwsgierigheid over haar seksuele beleving: "Mis je het echt niet?" vragen ze dan.' Dezelfde nieuwsgierige houding maakt Iris (44 jaar) mee: 'Van die vragen als: "Kook jij of kookt je vriendin? En wie doet er dan de boodschappen?" Yvonne (41 jaar) geeft aan dat ook contact met klanten tot assertieve reacties van collega's kan leiden: 'Er staat wel eens iemand bij de balie, dan zeggen mijn collega's: "Goh dat is een leuke vrouw, iets voor jou?" Ik kreeg laatst een mailtje van, is die klant een lesbienne? Dat vind ik wel leuk.' Ook de weinige collega's van Yvonne met een niet-Nederlandse achtergrond lijken zich te interesseren in haar privéleven: 'Een Turkse collega vroeg naar mijn seksuele voorkeur, dat vond ik wel leuk. Ze vroeg of ik een vriendin heb, daar vertelde ik heel open over.'

Volgens Bob (45 jaar) zijn de *lipstick lesbians* extra acceptabel voor heterocollega's: 'Ze zijn mooi en het maakt het een beetje makkelijker. *Lipstick lesbians* weten beter hoe ze om moeten gaan met de heteromannen en in die zin met iedereen. Dus ze spelen een beetje meer met de vrouwelijke kant. En ik denk persoonlijk dat *lipstick lesbians* het meest succesvol zijn, want ze hebben wel de kracht iets te doen en ze weten met al hun wapens te spelen en ze maken daar volop gebruik van. Voor heteromannen is dat soort gedrag makkelijker te begrijpen en dus te accepteren. Bij een *butch woman* weet ik zelf ook niet goed hoe ik moet reageren.'

Klanten

Slechts weinig respondenten zijn in de situatie beland dat hun seksuele voorkeur bij een klant bekend kon worden. Deels komt dit doordat ongeveer de helft van de respondenten niet het type werkzaamheden heeft waarbij veel contact met klanten voorkomt. Direct contact vindt voornamelijk plaats bij de callcenters, bij verzekeraars bij het afsluiten van contracten en bij de banken op de filialen. Johannes (28 jaar), die bij een verzekeraar werkt, heeft bijvoorbeeld wel contact met klanten, maar 'alleen schriftelijk.' Ook Lucas (39 jaar) werkt bij een verzekeraar en zijn afdeling werkt alleen maar met particulieren:

'We doen geen contacten met bedrijven. En we doen het ook rechtstreeks met de klant, dus zonder tussenpersonen. Ik heb heel veel klantencontacten. Al heb ik zelf geen functie waarbij ik veel aan de telefoon zit, [ik moet] wel mensen terugbellen wanneer er dingen misgaan.'

Bij Lucas is het voorgekomen dat hij onderwerpen van privéaard met een klant besprak:

‘Ik heb laatst een tijdje in het ziekenhuis gelegen en die klant vraagt dan ook echt wel hoe het is. Die weet dat wel. Maar dat komt heel weinig voor. Het meeste gaat echt puur over de producten.’

Patrick (31 jaar) werkt bij een bank en heeft soms iets meer dan puur zakelijk contact met klanten, omdat hij bij het kantorennet werkt:

‘De gemiddelde klant, daar praat ik dertig seconden mee. En er zijn inderdaad de wat zakelijker klanten die ik twee, drie keer in een week zie. Dan moeten ze wat uit de kluis hebben en dat duurt over het algemeen vijf tot tien minuten vanwege tijdsvertraging. Daar klets ik wat meer mee, maar in al die jaren heb ik het nog nooit gehad over mijn homoseksualiteit.’

De respondenten die wel in situaties komen waarbij ze echt over privéonderwerpen komen te spreken, zijn allen terughoudend met het benoemen van hun seksuele oriëntatie. Deze terughoudendheid leidt tot het gebruik van het woord ‘partner’ als respondenten iets over hun relatie zeggen en de rest wordt aan de verbeelding overgelaten. Zo gaat Isa (38 jaar) er bijvoorbeeld mee om:

‘Als ik bij een klant ben, zal ik het niet meteen vertellen. Ik ben open, maar als ik het zeg, moeten ze het zelf maar begrijpen. Ik noem Mathilde mijn partner. (...) Als een klant “hij” zegt bij het aanspreken van mijn partner, doe ik het ook. Af en toe haal ik “zij” aan, dan test ik of diegene wel luistert.’

Yvonne (41) heeft ook veel contact met klanten en terwijl ze tegenover haar collega’s volledig openlijk is over haar seksuele oriëntatie, is ze bij klanten terughoudend:

‘Ik ken veel klanten erg goed, ik noem ze bij de voornaam. Zij weten niet van mijn seksuele voorkeur. Ik ken hun reactie niet. Ik ben terughoudend: het ligt er maar net aan wie ik voor me heb als ze ernaar vragen. (...) Ik doe het ook niet op grond van ervaringen om me heen, de rayondirecteur zegt het ook niet bijvoorbeeld.’

Otto (50 jaar) geeft aan dat deze terughoudendheid soms commerciële redenen heeft:

‘Een collega die [in] het oosten van het land werkt, doet dat. Die heeft het wel eens over zijn partner en niet over zijn vriend, dan kom je ook een eind. (...) In die dorpen waar hij dan komt, als je niet weet hoe de klant ertegenover staat, kan het slecht zijn voor de zaak. Dan moet je het vaak een beetje in het midden laten. Ontkennen doet hij zeker niet. Maar dan zal hij het eerder hebben over zijn partner, en als het dan op de man af gevraagd wordt, dan zegt hij ook gewoon ja. Hij heeft er ook geen last van verder hoor, dat heb ik hem wel eens gevraagd: “Zit je daar nog wel eens ongemakkelijk mee in Kampen, of...” en dan zegt hij: “Nee, eigenlijk niet”.

Iris (44 jaar) daarentegen zou het ‘verbijsterend’ vinden wanneer haar werkgever haar opdracht zou geven haar seksuele voorkeur te verzwijgen:

‘Ik kan me niet voorstellen dat de bank daar bezwaar tegen zou hebben, want stel dat jij met een klant op het raakvlak zou komen dat je ook wat over privé vertelt, dat betekent alleen maar dat je een goede relatie met de klant hebt.’

Ook andere respondenten bevestigen deze visie van Iris. Job (20 jaar) kan zich niet voorstellen dat zijn baas moeilijk zou doen wanneer hij bij informele contacten met een klant openlijk is over zijn seksuele oriëntatie:

‘Of mijn baas dat erg zou vinden? Nee, dat denk ik niet. Ten eerste weten ze niet wat ik bespreek. Ik sta daar gewoon met een biertje en wat ik zeg, merken ze niet. En ten tweede, als het helpt bij verkopen, doe maar hoor! Maakt niet uit wat het nou is.’

Alfons (50 jaar), werkzaam voor een verzekeringsbedrijf en open over zijn seksuele voorkeur, kreeg van zijn werkgever zelfs een baan aangeboden waarin hij veel contact zou hebben met buitenlandse klanten:

‘Mijn grote angst voor die baan was: dat ik dan met allemaal onbekende Engelsen ’s avonds uit moest en dan over hun gezinsleven moest praten, want in Engeland is alles veel meer huisje-boompje-beestje dan hier. Ik denk niet dat ik daar tegen had gekund. En omdat het daar waarschijnlijk niet geaccepteerd zou zijn, vroeg ik me ook af of waarvoor je wordt aangenomen, je je doel ook bereikt... Dan vraag je je af: hoeveel druk wordt er op mij gelegd om... Kijk, voor mijn werkgever lijkt het dus niet uit te maken. Maar als klanten of bedrijven zeggen: we willen geen zaken meer doen met hem of met dat bedrijf, omdat hij homo is of omdat ze mij sturen, dat zou op mij weer veel meer druk leggen om te zwijgen... daar had ik natuurlijk ook geen zin in.’

Een klein aantal respondenten moet vanuit hun functie naar culturele evenementen waar ook klanten voor worden uitgenodigd. De bedrijven waar de respondenten voor werken, eisen niet dat ze hun partner meenemen, maar na enig wikken en wegen kiezen de respondenten er soms toch voor om hun partner mee te nemen. Bij de eerste keer is dat soms een beslissing waar de respondenten wel even mee zitten. Ben (35 jaar):

‘Mijn werkgever organiseert een culturele bijeenkomst voor klanten en hun vrouwen. Dus ik als accountmanager moet dan ook opdraven. Ik had het wel een paar jaar kunnen voorkomen doordat er te weinig plaats was, dus dan mochten wij onze partner niet meenemen. Maar dit jaar werd toch wel verwacht dat ik hem meenam. Ik heb daarover zitten dubben. Want collega’s vind ik wat anders, maar met klanten: die kennen mijn privésituatie helemaal niet. (...) Ik had [het] er samen met een heterocollega nota bene over, die zei ook: “Je moet hem gewoon meenemen. Wat is dat nou voor bullshit, gewoon meenemen.” Dus toen heb ik hem meegenomen, en toen ging dat ook prima allemaal. Maar hij had wel zoiets van: “Shit.” En achteraf ging het wel goed. Dat was meer de eerste keer dat je dat doet, dat je daar even overeen moet.’

Ook Anouk (34 jaar) moet soms naar culturele bijeenkomsten waar klanten voor worden uitgenodigd:

‘Het komt voor dat je naar Carré gaat, naar een voorstelling met partners. Dan neem ik Christine ook mee. Maar zij zit daar niet op te wachten. Ik ben trots op

het feit dat ik een relatie met haar heb, dus dan stel ik haar ook voor als zijnde mijn vriendin.'

Op de vraag of ze met haar collega's zou moeten overleggen over of ze haar vriendin kan meenemen of niet, reageert Anouk erg duidelijk: 'Nee, dat kan ik me niet voorstellen. Als mijn vriendin niet zou mogen komen, dan is het exit. Dan kom ik ook niet.'

Allochtonen

Eén respondent heeft wel eens een aanvaring gehad met een allochtone collega. Hier is in paragraaf 8.3 al op in gegaan. De meeste allochtone medewerkers in het bank- en verzekeringswezen staan aan het begin van hun carrière, en daarbij is deze groep nog niet zo talrijk. Voor de respondenten betekent dit dat hun allochtone collega's meestal 'onder' hen werken. Eventuele problemen die de allochtone collega's zouden kunnen hebben met homoseksualiteit, komen tijdens het werk niet aan de orde. Enkele respondenten beginnen met hun allochtone collega's zelf over hun homoseksualiteit. Zij proberen dit thema op deze manier bespreekbaar te maken. Soms leidt dit tot een gesprek hierover en soms blijft het bij een paar losse opmerkingen. Het kleine aantal respondenten dat hiermee te maken kreeg, had in geen enkel geval negatieve reacties gekregen.

8.4.3 De zichtbaarheid van collega-homo's en -lesbo's

Alle respondenten weten van een of meer collega's dat zij net als hen homoseksueel of lesbisch zijn. Niet alle collega's kwamen daar echter voor uit. Iris (44 jaar) vertelde over een mannelijke collega:

'Hij was vrijgezel en hij zei wel dat hij in de weekenden uitging en dat hij was doorgezakt, maar dan wisten de anderen niet waar hij dan uitging. Dus dat werd zo geïnterpreteerd dat hij in het weekend eens lekker doorzakte en dat hij afspraken had met vrouwen. Dat liet hij ook zo, dus werd hij gezien als een macho.'

Anouk (34 jaar) komt met een soortgelijk voorbeeld:

'Ik kwam bij het COC in Utrecht een collega tegen. Mijn collega kwam naar me toe en was echt in paniek. Ze wilde niet dat ik erover zou praten. Ik ken best wel veel mensen die er wel open over zijn. Ze vertelde dat ze een goed contact had met accountmanagers en was bang dat ze het niet zouden trekken. Ik kan me daar niets bij voorstellen!'

Ook Bob (45 jaar) kent dankzij het homonetwerk collega's die openlijk uitkomen voor hun seksuele voorkeur:

'Als het gaat over echte business, daarmee bedoel ik collega's die direct contact met klanten hebben om financiële producten te verkopen, daar vind je minder homo's.' Een collega van Iris begon zelf nooit over zijn privéleven, maar deed niet moeilijk toen Iris hem erop aansprak: 'Dus toen vroeg ik aan hem: "Hé, jij bent dus homo". En toen zei hij: "Ik dacht dat je dat wel wist".'

Roddel en achterklap

Wanneer iemand niet open is over zijn of haar seksuele voorkeur leidt dit tot veel geroddel onder collega's. Het blijft echter niet bij roddelen. De positie van deze collega's die in de kast zitten of twijfelen over hun seksuele voorkeur kan zelfs in gevaar komen, doordat ze door hun collega's niet serieus worden genomen. Dat laatste geldt niet in de laatste plaats voor het respect dat openlijke homo's kunnen opbrengen voor hun closet-collega's. Bob (45 jaar):

'Ik ken een persoon die redelijk hoog is in een meer commerciële omgeving bij ons, die is wel out tegenover zijn baas, maar niet tegenover de andere mensen. Dat is natuurlijk een hypocriete houding. Ik weet niet of er negatieve consequenties voor hem persoonlijk waren, maar hij beschermt zichzelf heel veel. (...) Hij is bang geen respect van de mensen te krijgen. En als je geen respect van mensen hebt, kun je je werk niet goed doen. Hij is wel de manager van meerdere mensen en hij is bang dat iemand dat tegen hem gaat gebruiken. Ik ken een ander voorbeeld van iemand die nog hoger is. Hij is helemaal niet open, maar iedereen weet het en het is een geheim. (...) Dat maakt hem zelf een beetje een belachelijke figuur. Hij vecht tegen de organisatie.'

Wel of niet?

Heterocollega's willen ook wel eens als koppelaar optreden. Gijs (22 jaar):

'Op de afdeling naast ons liep ook een homo rond, ze vroegen of hij iets voor mij was. Humor is heel belangrijk, juist met dit soort beladen onderwerpen moet je er een grapje van maken.'

Of de heteromannen wagen toch nog een poging bij een goed uitziende lesbische collega en trekken op basis van een 'nee' hun conclusies:

'Een van hen die ook lesbisch is en er niet onaantrekkelijk uitziet, had de ervaring dat iemand dan vraagt: "Ben je echt helemaal voor vrouwen?" Toen ze dat positief beantwoordde, hield hij haar wel op afstand. Daarna werd het contact minder. Dat zie ik als iets negatiefs' (Anouk, 34 jaar).

Of collega's homo of lesbo zijn, is vaak een gespreksonderwerp op de afdeling. Bij Ben (35 jaar) op het werk gebruiken ze daar zelfs het smoelenboek voor: 'Daar wordt over geouwehoerd. Ja, ja, door de secretaresses! (...) En dan wordt het smoelenboek op internet met foto's aangeklikt.' Mehmet (26 jaar) gaf aan hoe een collega van hem met zijn seksuele voorkeur omgaat op het werk:

'Die collega waar ik nu mee op een kamer zit, die vertelt eigenlijk heel luchtig over zijn partner.' Hij denkt echter niet dat het onderwerp seksualiteit zo populair is op de werkvloer: 'Dat komt niet echt ter sprake, van die en die is homo (...) het is gewoon geen issue. Het is er.'

De meeste respondenten vinden het zelf wel interessant of hun collega's homo zijn of niet. Johannes (28 jaar):

'Daar speculeren we over. Nou, ik ken er een paar, maar die zitten dan niet binnen Zorg, maar binnen Schade of zo. Binnen Zorg ken ik geen openlijke

homo's, maar wel een paar waarvan wij vinden dat ze het zijn. Ik dan niet alleen, maar dat is onze kamer die daar heel druk mee bezig is.' Respondenten kennen hun homoseksuele collega's soms ook van netwerkbijeenkomsten. Zo kent Frederik (52 jaar) een aantal homoseksuele collega's: 'Ik ken wel meer homo's dan lesbo's binnen de bank. Op de Blijde Bankiers Borrels zijn een of twee vrouwen, voor de rest allemaal mannen. Ik denk dat het ook logisch is, omdat borrelen en café misschien een typische mannenaangelegenheid is, waarin lesbo's zich misschien toch wat in de verdrukking voelen. Maar bij de diversity-borrel [zie § 8.5] waren er ontzettend veel vrouwen.'

Nichterig gedrag

Sommige homo's en lesbo's zijn wel heel erg zichtbaar, zegt bijvoorbeeld Ans (36 jaar). Ze typeert de valse nicht als volgt:

'Er zit een ongelofelijke homo in dezelfde divisie, een valse nicht, eentje waarmee je moet uitkijken. Hij is heel sluw, zo komt hij ook over. Je ziet het aan hem als hij langs komt lopen, je vertrouwt hem gewoon niet. Er zitten nog een paar anderen, voor zover ik weet alleen mannen.'

Ook een aantal andere collega's komt volgens Ans nogal nichterig over: 'Het straalt ervan af, van drie mannen; ze hebben bijvoorbeeld zo'n strak ringbaardje en zo. Een man die een hogere functie vervult, heeft een heel bepaald loopje. Hij vertelde me dat hij een vrouw en twee kinderen heeft. Dat vond ik wel grappig.' Otto (50 jaar) kan zich wel voorstellen dat nichterig gedrag problemen kan opleveren voor mannen die werken in de bank- en verzekeringssector:

'Als ik mij ontzettend relnichterig uitdos en voortdurend gillettjes loop te slaken als ik op kantoor ben, dan zal ik niet zo snel geaccepteerd worden. Maar dat doe ik zelf ook niet. Ik accepteer het zelf ook niet als mensen zich aanstellen. Hetero's of homo's. Als we een feest van de bank hebben, mogen we ons allemaal aanstellen. Dan doen we dat ook allemaal. De hetero's en de homo's, dan gaan we allemaal lekker uit ons dak.'

Ook Frederik (52 jaar) denkt dat mannen met maniertjes tegengewerkt zouden kunnen worden in hun carrière:

'Als je een kantoordirecteur bent met accountmanagers en een van hen heeft opzichtige maniertjes en die krijgt 300 klanten toegewezen, ik kan me dan wel voorstellen dat sommige kantoordirecteuren denken van: ja, stuur ik zo'n nicht wel naar mijn klanten toe?'

Uit de opmerkingen valt op te maken dat mannen die op het werk vrouwelijk gedrag vertonen volgens de respondenten door hun collega's niet helemaal serieus worden genomen. Ook worden er negatieve opmerkingen over hen gemaakt. Een aantal respondenten kan zich eigenlijk wel voorstellen dat collega's er op die manier mee omgaan. Gijs (22 jaar) probeert het contact met dat soort collega's 'tot een minimum te beperken.' Bij Thomas (30 jaar) werden er grappen gemaakt over een collega, maar

omdat hij goed in zijn werk was, had Thomas de indruk dat mensen uiteindelijk wel respect voor hem hadden:

‘Ja, dat was een en al grap. Maar die vent, dat was ook een karakter van zichzelf. Ik bedoel: hoe kun je het over je afroepen! Aan de ene kant heb ik wel medelijden met die man... Het was ook wel een beetje een valse nicht. Er werden ook wel grappen over gemaakt. Maar hij had ook wel weer respect, omdat hij goed was in zijn ding. Dus de grappen waren niet denigrerend, maar hij kon er vaak zelf ook wel weer om lachen.’

8.4.4 Beeld van homoseksualiteit

Veel geïnterviewden geven aan dat het beeld van homoseksualiteit onder hun collega's volgens hen gebaseerd is op stereotypen. Job (20 jaar): ‘De stereotiepe grappen zijn inderdaad over uitgaan, dat ze vrouwelijk zijn, dat soort dingen.’

Een misschien wat vreemder vooroordeel uit de mond van Ans (36 jaar): ‘Mensen denken dat ik vegetarisch ben. Ik vind het niet discriminerend. Ze denken dat je alternatief bent. Misschien ligt het aan de manier waarop ik me kleed?’ Angst speelt volgens Isa (38 jaar) ook een rol:

‘Sommigen zijn best bang voor homoseksualiteit, sommigen vinden het vies. Sommige mannen kunnen er niet mee omgaan. Zoals mannen die een nieuwe vrouw keuren over haar benen, ik zeg dan dat het wel meevalt met die mooie benen van de vrouw waar ze het over hebben. “Holy cow”, riep een collega toen wel eens uit, daar schrikken ze dan wel van. Vrouwen weten beter hoe ze op me moeten reageren.’

In het algemeen gaven de respondenten echter aan dat ze het idee hadden dat hun collega's het niet echt een boeiend thema vonden:

‘In het algemeen boeit het ze niet. No issue’, aldus Patrick (31 jaar). Iris (44 jaar) neemt een verschil waar in het beeld tussen mannen en vrouwen: ‘Ik denk dat mannen eerder vinden dat het interessant is als het om een vrouwelijke homoseksueel gaat. Zodra het om een mannelijke homoseksueel gaat, dat het dan wat te dichtbij komt. Dat er dan eerder wat lacherig over gedaan zou worden.’

Een enkele respondent geeft aan dat hij of zij het beeld bij de buitenwacht ook wat heeft kunnen bijstellen, zoals Otto (50 jaar):

‘In gesprekken, dat ze toch zeggen: “Ik ben erover gaan nadenken en het is toch niet zo raar. En gut, je bent gewoon heel normaal en je hebt gewoon ook een heel normaal leven.” Ja, dat hebben wij ook. Want het beeld is wel altijd al snel: die hangen ieder weekend in Amsterdam in de kroeg.’

8.5 Diversiteitsbeleid in het bank- en verzekeringswezen

Algemeen

De respondenten die werkzaam zijn bij de grote banken en verzekeraars geven aan dat de top van deze bedrijven bezig is met *diversity*, zoals ze het in het voornamelijk Engelse jargon noemen. De werknemers zouden een weerspiegeling van de samen-

leving moeten zijn, en hier wordt beleid op gevoerd. Omdat geen van de respondenten zelf met diversiteit bezig is, zijn de genoemde voorbeelden misschien episodes, maar zij staan wel voor het beeld dat een van de doelgroepen van het beleid ervan heeft. Een aantal voorbeelden is interessant. Zo vertelde een werknemer bij een grote bank dat de afdeling Diversity van zijn werkgever geholpen heeft om een homoseksueel paar uit Amerika over te plaatsen naar Nederland, waarna het paar getrouwd is. Daarbij geeft de respondent dan wel aan dat deze collega's 'waarschijnlijk goed waren in hun werk', want 'de bank kijkt het wel zakelijk.' Een andere bank doet mee aan de 'Dag van de Dialoog' en is ook betrokken bij andere maatschappelijke initiatieven, zoals het bewust aannemen van meer stagiaires, 'al is dat alleen maar voor hand- en spanwerk, uit het vmbo en zo.' Wel wordt aangegeven dat de grote bedrijven dit diversiteitsbeleid waarschijnlijk voornamelijk uitvoeren omdat dit verplicht is in de Verenigde Staten. Volgens een aantal respondenten gaat het bij diversity voornamelijk om vrouwen en allochtonen.

De grote banken en verzekeraars hanteren gedragscodes. De ING heeft bijvoorbeeld een waardenset waar het bedrijf wereldwijd mee werkt. Hier zijn dan weer 'standaarden van afgeleid zoals *business principles* maar ook gedragscriteria als openheid, het elkaar aanspreken op gedrag enzovoort.' Elke organisatie heeft volgens de respondenten een vertrouwenspersoon naar wie ze heen kunnen gaan in geval van discriminatie of intimidatie. Voor homoseksualiteit in het bijzonder lijkt de sector maar weinig beleid te voeren. Een respondent heeft van horen zeggen dat de Rabobank wel specifiek beleid voert voor homoseksualiteit onder medewerkers. Helaas was geen van de respondenten werkzaam bij de Rabobank. Hoewel de respondenten aangeven dat ze weinig merken van concreet beleid voor homoseksualiteit op de werkvloer, geven alle respondenten aan dat de rechten voor partners van homoseksuelen prima geregeld zijn: die krijgen dezelfde behandeling als heteropartners.

Netwerken

Op basis van de gehouden interviews lijken alleen de grote banken netwerken te hebben voor homo's en lesbo's binnen het bedrijf – binnen het verzekeringswezen is van zulke netwerken geen sprake. De respondenten noemden specifiek GALA (Gay and Lesbian Association), de medewerkersvereniging voor homoseksueel personeel van de ING en de BBB (Blije Bankiers Borrel) van de ABN AMRO.

GALA van de ING heeft wereldwijd 500 leden in 19 landen – op een bestand van 112.000 medewerkers is er dus nog ruimte voor een flinke groei. De ING staat sowieso bol van de netwerken: wereldwijd heeft de ING ook een vrouwen netwerk, een latinonetwerk, een *black network* en meer. De meeste activiteiten van deze netwerken worden nationaal georganiseerd. Hoewel GALA niet door de afdeling Diversity wordt gecoördineerd, bevat de *mission statement* van de bank-verzekeraar een expliciete vermelding van seksuele oriëntatie onder het kopje 'diversiteit'.

De Blije Bankiers Borrel van ABN AMRO werd gecoördineerd vanuit de afdeling Diversity. De respondenten van het bedrijf zijn er content mee, maar er kwam ook

een enigszins ‘homofobe’ reactie van een medewerker van de bank naar aanleiding van de breed aangekondigde nieuwjaarsborrel. In april 2006 is het ABN AMRO Gay & Lesbian Network/NL gestart. Dit nieuwe netwerk wordt gecoördineerd door een aantal medewerkers van de ABN AMRO, wordt ondersteund door de afdeling Diversity & inclusion, en heeft als doel om uit te groeien tot een *center of expertise*.

De respondenten zijn enthousiast over holebi-netwerken: ze merken op dat het hun een mogelijkheid verschaft om te netwerken (immers een favoriete activiteit binnen de sector) en bovendien vinden ze het een prettig idee dat zo’n netwerk binnen het bedrijf bestaat: ze voelen zich op die manier serieuzer genomen. De respondenten maken er lang niet allemaal intensief gebruik van. De netwerken lijken vooral door het personeel op de hoofdkantoren in Amsterdam bezocht te worden; vooral voor werknemers buiten de Randstad zijn deze bijeenkomsten in Amsterdam te hoogdrempelig. Het bestaan van deze netwerken en de ondersteuning ervan duidt echter wel op een eerste voorzichtige poging om te komen tot werkelijk diversiteitsbeleid.

8.6 Afsluitende beschouwing

Het is met de acceptatie van homoseksualiteit in het bank- en verzekeringswezen niet slecht gesteld, althans in grote lijnen. Veruit de meeste respondenten komen openlijk uit voor hun seksuele voorkeur en niemand heeft spijt van zijn of haar coming-out. Op de vraag of homoseksualiteit voor de respondent zelf een belemmering vormt, antwoordt niemand bevestigend. Sterker nog, in de kast blijven zitten lijkt amper een optie in deze sector: de weinige respondenten die niet voor hun seksuele voorkeur uitkomen, lijken juist veel minder goed in hun vel te zitten dan hun collega’s die van hun hart geen moordkuil maken. Eenmaal uit de kast blijft de seksuele voorkeur niet lang geheim, maar wel blijft die binnen de muren van het bedrijf: klanten weten van de respondenten in het algemeen niet dat ze homoseksueel zijn. Alleen als de partners meegaan naar feestjes komt het wel eens tot uiting. Niemand maakt daarbij melding van negatieve reacties.

Binnen en rondom banken en verzekeraars lijkt de opvatting dominant dat homoseksualiteit moet kunnen. Daar is echter niet alles mee gezegd. De tolerantie heeft zijn grenzen. Veel respondenten komen af en toe wel degelijk in aanraking met subtiele vormen van discriminatie, zoals beledigende opmerkingen over homoseksualiteit of scheldwoorden. Ze komen daarnaast met diverse anekdotes van homo’s in hun sector die wél problemen ondervinden. Het gaat altijd om een grijs gebied: zou die promotie aan die-en-die zijn neus voorbij zijn gegaan omdat hij homo is, of was hij gewoon niet goed genoeg?

Typerend is dat naast hun collega’s de respondenten zelf ook weinig op hebben met de stereotiepe relnicht: die zijn volgens hen wel degelijk onderwerp van discriminatie, en dat hebben ze goed beschouwd aan zichzelf te wijten. Het lijkt dan niet te gaan om de kenmerken zelf van de relnicht (gilletjes slaken, ringbaardje), maar de

eigenschappen die daar volgens de respondenten achter schuilgaan: sluwheid, berekening, onbetrouwbaarheid. Ze kunnen zich tegelijkertijd ook wel voorstellen dat nichterig gedrag van een collega ertoe kan leiden dat leidinggevendende deze collega niet met klanten laat werken, maar geven hier dan weer geen concrete voorbeelden van.

Eenmaal uit de kast kunnen de respondenten het zich maar moeilijk voorstellen dat andere homo's of lesbo's de kast niet durven of willen uitkomen. Niet uit zijn maakt je volgens hen zelfs kwetsbaar voor roddel en achterklap en kan je als leidinggevende flink opbreken vanwege een gebrek aan autoriteit. Dan ben je immers niet jezelf en hoe kun je dan een goede bankier of verzekeraar zijn?

Wellicht is de beste verklaring gelegen in de overweldigende heterocultuur die in de sector heerst. In de competitieve onderdelen van de sector is zelfs sprake van een superlatief daarvan: er heerst een machocultuur met een typisch hetero kantoorhumor. De respondenten die daarin goed kunnen meedraaien, lijken het beste geaccepteerd te worden. Het wereldje kan hard zijn: 'homo' of 'flikker' worden door hetero's vrijelijk als scheldwoorden gebruikt en betekenen voor hen vrij weinig (al storen sommige respondenten zich er wel aan), en homo's en lesbo's worden tijdens de lunch bestookt met intieme vragen over seks. De meeste respondenten voelen dit niet als discriminatie, maar ze beamen dat aan hetero's zulke vragen toch niet op zo'n toon worden gesteld. Degenen die zulke vragen kunnen pareren met een grap of wedervraag en er geen punt van maken, lijken het beste bewapend voor een succesvolle carrière als blijde homo bij de bank: homoseksualiteit moet wel 'leuk' blijven, een buitenissigheid die de heersende cultuur niet in gevaar brengt. Door de eenzijdige aanpassing hebben de respondenten er soms moeite mee een goede aansluiting te vinden bij hun heterocollega's. Ze voldoen niet aan het heersende huisje-boompje-beestje-ideaal en vinden het lastig om in die sfeer gesprekken te voeren met hun collega's.

Het lijkt erop dat je in het bank- en verzekeringswezen het spel goed moet kunnen meespelen. Met een commerciële instelling, een olifantenhuid en gevatheid kom je een heel eind, ook als homo. De grondhouding is immers positief: homoseksualiteit moet kunnen, maar dan wel op ónze manier. Dat betekent dat er van werkelijke diversiteit weinig sprake is: daar wordt dan ook nauwelijks beleid op gevoerd, aldus de respondenten, op een enkele borrel na. Banken en verzekeraars zijn voorlopig nog monoculturen.

Noten

- 1 De twintig respondenten uit het bank- en verzekeringswezen zijn op twee manieren geworven. Een kleine meerderheid van de respondenten is afgekomen op oproepen in homoseksuele en lesbische media, vooral websites. De anderen kwamen binnen via de 'sneeuwbalmethode': daarbij is met name gebruikgemaakt van mailinglijsten binnen grote banken en verzekeraars waarmee homo's en lesbo's activiteiten organiseren of collega's informeren over homoseksualiteit binnen het bedrijf.

Deze oproepen zorgden voor een flink aantal aanmeldingen. Door de grote respons was het mogelijk om een goede selectie te maken van respondenten met verschillende achtergronden. Daarbij is gelet op geslacht, de regio waarin de respondent woont, leeftijd, etniciteit en opleidingsniveau. Naast de persoonlijke kenmerken van de respondenten is er binnen het onderzoek getracht om respondenten te selecteren uit zoveel mogelijk verschillende functies binnen het bank- en verzekeringswezen. De ene respondent werkt op een callcenter, de andere heeft een kas/baliefunctie en er zijn respondenten die vanuit het hoofdkantoor leidinggeven aan grote afdelingen. Hierbij is gekeken naar een juiste verdeling tussen respondenten uit het bankwezen en het verzekeringswezen, het niveau van de functie en de mate waarin de functie intensieve samenwerking met collega's vereist of juist niet.

Van de twintig respondenten zijn er vier met een niet-Nederlandse achtergrond. Hierbij gaat het tweemaal om respondenten met een of twee Indische ouders, een respondent van wie de ouders in de Verenigde Staten geboren zijn en ten slotte een respondent met ouders van Turkse origine. Hoewel er meer vrouwen dan mannen werken in het bank- en verzekeringswezen, zijn meer mannen (14) dan vrouwen (6) geïnterviewd. Deels heeft dit te maken met het feit dat zich veel meer mannen als deelnemer hebben aangemeld dan vrouwen. Daarnaast hadden veel vrouwelijke respondenten hetzelfde type baan, waardoor het toch zinnig was meer mannen te kiezen, ten behoeve van een grotere diversiteit in functies. Wat betreft het opleidingsniveau valt op dat veel respondenten die al langer in de sector werken, vaak direct na het voortgezet onderwijs aan de slag zijn gegaan bij bank of verzekeraar. Ze werken inmiddels op hbo/wo-niveau en hebben dat bereikt dankzij interne opleidingen die ze gedurende hun loopbaan hebben kunnen volgen. Dertien respondenten zijn hoogopgeleid (hbo/wo), de overige middelbaar of laag.

Acht respondenten zijn jonger dan 35 jaar. Twaalf wonen in de Randstad (zie ook hoofdstuk 5).

- 2 Informatie verstrekt door de Nederlandse Vereniging van Banken.

9 Krijgsmacht

Linda Mans

9.1 Acceptatie van homoseksualiteit in het leger

Pim (35 jaar) werkt bij de beveiliging van de marine. Hij kan goed opschieten met zijn collega's en iedereen weet dat hij een vriend heeft. Regelmatig vragen ze hoe het met hun nieuwe huis gaat en sommige collega's willen graag een keer met Pim mee op stap in de homoscene van Amsterdam. Sinds kort volgt Pim een opleiding om een nieuwe functie te gaan vervullen. Dat hoort bij de mogelijkheden die hij intern krijgt. Voorlopig houdt hij zich stil over zijn homoseksualiteit, heeft hij besloten. Hij weet immers niet of ze hem daarop zullen afrekenen tijdens de opleiding. Homo's worden toch als minder gezien, heeft hij eerder gemerkt. Als hij zijn diploma heeft, kan hij het altijd nog vertellen.

Pim heeft verschillende ervaringen met het uitkomen voor zijn homoseksualiteit bij de krijgsmacht. Tijdens zijn eerste opleiding is hij nog niet uit de kast. Pas nadat hij het aan familie en vrienden kenbaar heeft gemaakt, vertelt hij het aan een collega. Die reageert positief, zodat hij zich gesterkt voelt en het in gesprekken met andere collega's niet meer verzwijgt – het privéleven komt op het werk toch al gauw ter sprake. Toch hoort hij regelmatig dat collega's elkaar uitschelden voor 'vuile flikker' als ze minder presteren. En hij verneemt dat een homoseksuele collega regelmatig wordt gepest. Zou hij geluk hebben gehad met zijn collega's?

Terugblik

Vanaf 1974 mogen homomannen en lesbische vrouwen in de Nederlandse krijgsmacht dienen. Daarvóór werden ze uit het leger geweerd; na 1974 konden ze in principe een militair beroep vervullen, maar hadden ze de mogelijkheid op grond van homoseksualiteit buitengewoon dienstplichtig verklaard te worden.¹ In 1986 werd het homo- en lesbisch emancipatiebeleid integraal onderdeel van het Nederlandse overheidsbeleid, dus ook van het beleid van het ministerie van Defensie (wvc 1988). In de jaren negentig liet Defensie tot twee keer toe een groot onderzoek uitvoeren naar de positie van homoseksueel personeel bij de Koninklijke Marine, Landmacht, Luchtmacht, Marechaussee, de Centrale Organisatie en de Commando Diensten Centra.

In het eerste onderzoek onderzochten Ketting en Soesbeek (1992) in hoeverre krijgsmachtpersoneel collega's met homoseksuele en lesbische gevoelens discrimineerde – of geneigd was dat te doen. Ze deden alleen onderzoek onder het militair personeel (niet onder burgerpersoneel), werkzaam in de landmacht, luchtmacht en marine. Hun belangrijkste bevindingen waren dat er slechts in geringe mate sprake

was van openlijke discriminatie en van expliciet homovijandige gedragingen. Minder expliciete vormen van homonegatief gedrag kwamen echter vaker voor. In alle gelegingen was er een geneigdheid om homoseksuele en lesbische collega's op afstand te houden. Eén onderdeel van het onderzoek bestond uit vraaggesprekken met 48 homoseksuele militairen. Daaruit bleek dat het voor hen niet gemakkelijk was om uit te komen voor hun seksuele voorkeur. Zelfs zij die in hun privéleven geen problemen (meer) hadden met het kleur bekennen, kozen er vaak voor om in de krijgsmacht voor heteroseksueel door te gaan. Ze verwachtten namelijk dat openheid zou leiden tot negatieve reacties van collega's.

Stoppelenburg en Feenstra (1999) deden vervolgens onderzoek onder zowel burgerpersoneel als militairen. Het ging om een survey- en een beleidsonderzoek. De populatie van de survey bestond uit een dwarsdoorsnede van defensiepersoneel. Daarnaast interviewden ze 84 homoseksuelen, 71 mannen en 13 vrouwen; van hen waren 56 respondenten militair personeel en 28 burgerpersoneel. De onderzoekers concludeerden dat de cultuur bij Defensie zo homovriendelijk geworden was dat 60% van de homoseksuelen van mening was dat zij niet beter af zouden zijn bij een andere werkgever. Acht op de tien homoseksuele personeelsleden van Defensie ervoeren het als een bevrijding dat collega's op de hoogte waren van hun seksuele voorkeur. Slechts 5% van de openlijke homoseksuelen vond dat vervelend of had spijt van hun coming-out. Volgens de onderzoekers was deze cultuuromslag opmerkelijk, gezien de geringe mate van acceptatie van homoseksualiteit binnen de krijgsmacht aan het begin van de jaren negentig. Het bewees dat een traditionele werkgever als Defensie met een sterke mannelijkheidcultuur toch in een korte periode kan veranderen.

Zorgelijk vonden zij dat de militairen (vooral de mannen) nogal eens de indruk hadden dat het uitkomen voor hun seksuele voorkeur nadelig was geweest voor hun carrière: bevorderingen, (interne) sollicitaties, plaatsingen en het volgen van bepaalde opleidingen zouden aan hen voorbijgegaan zijn. Ook in andere opzichten bespeurden de respondenten nadelen van hun coming-out: sommigen hadden het gevoel dat ze zich meer moesten bewijzen, dat ze werden geconfronteerd met vooroordelen of negatieve uitlatingen of dat er een grotere afstand tot hun collega's was ontstaan. Mannen bleken die ervaringen overigens in veel sterkere mate te hebben dan vrouwen. Twintig van de 84 homoseksuele respondenten zeiden dat ze slachtoffer waren geweest van verbale of fysieke agressie. De helft van hen bleek contact te hebben gezocht voor advies of hulp of om hun beklag te doen, vooral in hun naaste omgeving (een collega, directe chef of meerdere) en bij de Stichting Homoseksualiteit en Krijgsmacht (SHK). Deze door het ministerie van Defensie erkende belangenorganisatie van homoseksuele militairen en burgerambtenaren is opgericht in 1987.

In 2005/06 is wederom een studie uitgevoerd naar de houding van het personeel van Defensie tegenover homoseksualiteit (Adolfson en Keuzenkamp 2006). Ten behoeve van dat onderzoek en in aansluiting op de brede studie naar de houding van de Nederlandse bevolking tegenover homoseksualiteit, hebben wij onderzocht wat momenteel de ervaringen zijn van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen die als burger of militair werkzaam zijn binnen het leger. Hebben zij recentelijk

vervelende ervaringen meegemaakt bij de krijgsmacht, die te maken hebben met hun homoseksualiteit? Hebben ze het idee dat ze anders worden behandeld dan hun heteroseksuele collega's en leidinggevendenden? Hoe kijken collega's aan tegen homoseksualiteit en wat zijn redenen om de eigen homoseksualiteit eventueel verborgen te houden? Deze thema's komen in dit hoofdstuk aan de orde.

De resultaten van dit onderzoek zijn gebaseerd op interviews met twintig respondenten die uit de aanmeldingen zijn geselecteerd.² Het betreft twaalf homomannen en acht lesbische vrouwen, van wie één transseksueel.³

9.2 Over de krijgsmacht

De Nederlandse krijgsmacht heeft drie hoofdtaken: het beschermen van de integriteit van het eigen en bondgenootschappelijk grondgebied, het bevorderen van de internationale rechtsorde en stabiliteit, en het ondersteunen van civiele autoriteiten bij rechtshandhaving, rampenbestrijding en humanitaire hulp, zowel nationaal als internationaal. Ongeveer 70.000 medewerkers zijn bij Defensie werkzaam, globaal 50.000 militairen en 15.000 burgers. Bijna alle militairen wisselen gemiddeld ongeveer eens per drie jaar van functie (TK 2005/2006b).

De defensieorganisatie bestaat uit de bestuursstaf, die de politieke en militaire leiding heeft, en de operationele commando's, te weten de zee strijdkrachten, landstrijdkrachten, luchtstrijdkrachten en Koninklijke Marechaussee. Daarnaast bestaan er nog zogenaamde ondersteunende diensten, zoals het commando Dienstencentra en de Defensiematerieelorganisatie. Dit is de structuur zoals die per 1 september 2005 is ontstaan na een ingrijpende reorganisatie. Een van de doelstellingen van die reorganisatie was het optimaliseren van de samenwerking en samenhang tussen de traditionele krijgsmacht delen en van de aansturing door de militaire bevelhebber, de commandant der strijdkrachten (CDS).

Sinds het opschorten van de dienstplicht in 1997 streeft Defensie naar het verjongen van het personeelsbestand en richt het zich op jonger personeel. Voor veel laagopgeleide jongeren dient het leger als springplank naar een loopbaan in de burgermaatschappij. Defensie staat bekend om zijn goede arbeidsvoorwaarden, carrièrekansen en mogelijkheden om diploma's te behalen die in de civiele maatschappij bruikbaar zijn. Een van de kenmerken van Defensie is de interne mobiliteit. Burgerpersoneel krijgt in beginsel na een periode van vijf jaar in dezelfde functie een andere positie aangeboden. Militairen kunnen veelal na 2,5 jaar in een functie, solliciteren naar een andere betrekking.

Hiërarchisch

Defensie is een hiërarchische organisatie. Militairen werken bij verschillende onderdelen en hebben verschillende rangen. Suzanne (32 jaar), werkzaam bij de marine: 'Het is toch een beetje een hiërarchieke maatschappij natuurlijk. Mensen nemen pas wat van je aan als je strepen hebt, met name de hogere regionen.' Dave (39 jaar) ergert

zich soms aan dit beeld. ‘De kassajuffrouw opent toch ook de kassa als dat wordt gevraagd door haar leidinggevende?’

Hoewel door de reorganisatie vanaf 1 september 2005 een samenwerkingsproces in gang is gezet, onderscheiden de krijgsmachtdelen zich nog steeds van elkaar in taak, functie en cultuur. Qua cultuur staat de luchtmacht bekend om een amicalere houding, waarbij de rangen een minder grote betekenis hebben dan bij de landmacht. De marine is verdeeld in vloot en mariniers. De mariniers hebben een sterkere machocultuur – mede doordat bij bepaalde onderdelen, zoals het Korps Mariniers, geen vrouwen worden toegelaten. Mariniers worden beschouwd als elitetroepen, die een zware selectie en training ondergaan en voor specialistische missies worden ingezet. De Marechaussee is sinds 25 maart 1998 officieel onderdeel van Defensie en heeft sterke banden met de politie. De marechaussee fungeert als militaire politie bij het uitvoeren van defensietaken. Daarnaast voert de marechaussee politie- en beveiligingstaken uit op de nationale luchthavens. De cultuur van de marechaussee wordt door zowel Defensie als politie gevormd. Burgerpersoneel werkt in allerlei sectoren van de krijgsmacht, maar meer in sectoren als logistieke diensten en administratie dan in operationele gevechtseenheden.

Machocultuur

De krijgsmacht is van oudsher een mannenbedrijf en een mannelijk bedrijf, hoewel de laatste 25 jaar het aantal vrouwen in de krijgsmacht is toegenomen en de aandacht voor diversiteit groeit. In 2001 was 8,4% van de militairen en 21,2% van het burgerpersoneel vrouw. Defensie probeert de ‘machocultuur in onze organisatie’ verder te doorbreken (Van der Knaap 2002). Voor 2010 zijn de streefcijfers 12% voor vrouwelijke militairen en 30% voor vrouwelijk burgerpersoneel (Blanken et al. 2003).

Geseksualiseerde omgeving

De krijgsmacht is een gegenderde organisatie, waarin een duidelijk onderscheid bestaat tussen mannelijkheid en vrouwelijkheid, en seksualiteit zeer aanwezig is. In de Nederlandse strijdkrachten is sinds eind maart 2006 een verbod van kracht om pornofilms te vertonen in openbare ruimten. Tot die tijd was dat de normaalste zaak van de wereld. Het kijken naar pornofilms met eigen apparatuur in een privéruimte is niet verboden. Seksualiteit komt veelal op een grove manier ter sprake. Barbara (26 jaar), werkzaam als vrachtwagenchauffeur: ‘Bij de jonge jongens gaat het alleen maar over feesten en bier zuipen en vrouwen scoren.’ Het liefdesleven komt ter sprake in termen van: ‘Ik ga d’r effe rampetampen’, de een is er explicieter over dan de ander. Is ook stoerdoenerij’. (Sander, 27 jaar en werkzaam bij de cavalerie van de landmacht).

Stoerdoenerij onder mannen kan leiden tot excessen. Tussen januari 2005 en maart 2006 zijn er enkele tientallen meldingen geweest van seksuele intimidatie bij Defensie (Ramdharie 2006). Defensie wil dit een halt toeroepen. Eind maart 2006 is bij de marine een onderzoek gestart naar seksuele intimidatie op het werk, naar aanleiding van een groepsaanranding van een vrouwelijke matroos op een fregat. In een

eerder onderzoek zei zo'n 12,5% van het personeel in 2003 slachtoffer te zijn geweest van 'ongewenst gedrag' en 1,6% van seksuele intimidatie – met name vrouwen. 1% was lichamelijk lastiggevallen (KPMG Integrity 2004).

Verschillen tussen de eenheden

Bij verschillende eenheden, met name operationele gevechtseenheden, werken weinig tot geen vrouwen. Verhoudingsgewijs werken bij de logistieke en geneeskundige dienst juist meer vrouwen. Of men veel met elkaar omgaat buiten werktijd, verschilt eveneens per eenheid en onderdeel. Maar het beeld dat militairen voortdurend intensief samen zijn, in gezamenlijke ruimten slapen en in de vrije tijd gezamenlijk gaan stappen, klopt niet helemaal. Uit het onderzoek door Ketting en Soesbeek (1992) bleek reeds dat veel militairen en vrijwel alle burgerpersoneel na hun werkdag naar huis gaan. Wel zijn er omstandigheden waarin militairen veel met elkaar te maken hebben, zoals op oefening en tijdens missies. Als militairen net in dienst zijn, zijn er periodes dat ze intern zijn. Dan trekken ze meer met hun collega's op, want daar 'zat je meer bij elkaar op de lip' (Pim, 35 jaar en werkzaam bij de marine). Als de mogelijkheid ontstaat om niet meer binnen te slapen, doen velen dat ook niet, omdat het sociale leven anders 'te beperkt' blijft.

9.3 *Vervelende ervaringen op het werk*

9.3.1 *Van beledigingen tot discriminatie*

Beledigingen

Geen van de respondenten is op het werk geconfronteerd of bedreigd geweest met geweld vanwege homoseksualiteit. Scheldpartijen of beledigingen hebben wel plaatsgevonden. Erik (24 jaar), werkzaam op een mijnenjager, ervoer dit als pijnlijk:

'En nog een keer een opmerking van een jongen (...). Die maakte rotopmerkingen als: "Homoseksualiteit is een ziekte" en "Aids is veroorzaakt door jullie." Echt menens, en dat doet je wel pijn. Daar ben ik heel kwaad over geworden.' [Wat heb je daarmee gedaan?] 'Die gozer wilde niet luisteren en niet normaal met mij praten. Toen heb ik [het hogerhand] opgezocht. En ook aangegeven dat ik met hem niet meer wilde varen. En dat is uiteindelijk ook gebeurd. (...) Ik heb geen aanklacht ingediend, maar wel aangegeven dat ik met hem niet normaal kan werken.' [Bij wie heb je dat aangekaart?] 'Bij de oudste officier, dus zeg maar de personeelsofficier, personeelszaken.' [Hoe werd daarop gereageerd?] 'Die konden zich dat goed indenken, dus die hebben er wel werk van gemaakt. Of werk van gemaakt, die houden er wel rekening mee.'

Dat niet elke ingreep van hogerhand wordt gewaardeerd, blijkt uit een ander incident dat Erik meemaakte.

'Wat ik ook heb meegemaakt, dat was aan het begin toen ik daar werkte. Toen was het ook redelijk snel bekend bij de commandant dat ik homoseksueel was, toen heeft hij tijdens een praatje nog expliciet gezegd dat discriminatie hier

echt niet getolereerd wordt aan boord. En als hij dat zou ontdekken, dan zou het hele zware consequenties hebben.’

Erik was niet blij met deze opmerking, omdat volgens hem de hele boot wist waar de commandant op doelde. Daarmee snoerde de commandant iedereen de mond en kostte het de collega’s van Erik veel moeite om er met hem over te praten. Ook konden ze geen grapjes meer maken.

‘De commandant bedoelt het prima, maar ik hoef niet in bescherming genomen te worden. Ik voel me sterk genoeg om mezelf te weren. (...) En ook leek het of ik had geklaagd bij de commandant over dat er gediscrimineerd wordt. En dat was helemaal niet zo. Dus werd er gezegd: “Hé Erik, je blijft wel van me af, hè. Of ben ik nu aan het discrimineren?” En dan moet je dat ijs weer doorbreken en aangeven dat je geen moeite hebt met zulk soort opmerkingen.’

Pesterijen

Joris (49 jaar) vertelt over een incident dat een paar jaar geleden plaatsvond aan boord van een fregat. Hij had zich afgevraagd of het wel verstandig was om op een boot met alleen maar mannen mee te varen. Uiteindelijk besloot hij dat toch te doen.

‘De eerste maanden ging het goed, met de samenwerking op managementniveau liep lekker. En op een gegeven moment, bij een drankje ergens in de haven ver weg, kwam er iemand naar me toe om te zeggen dat er gekke verhalen over mij rondgingen. “Ik waarschuw je maar. (...) Die en die zeggen dat als er iemand bij je langsgaat – om vaderlijk toegesproken te worden of een schouderklopje te krijgen of om personeelszaken te bespreken – of die persoon nog een pijpbeurt heeft gehad.” Op die manier. Of: “Heb je een beurt gehad?” Op die toer. Ik heb dat aangehoord, soms kun je zoiets hebben en andere keren niet, en ik heb het nog geverifieerd bij iemand of het echt gebeurde en dat was dus zo. (...) Ze gingen daarna door met treiteren, tegen elkaar “homo” roepen als iemand een watje is, of “mietje”. (...) En verder had ik het gordijn dicht voor de hut – niet de deur dicht, behalve als je gaat slapen –, dan hoorde je van die kreten net bij jouw hut bij het voorbijgaan. (...) Ik ben naar de commandant gegaan en heb verteld dat ik niet meer accepteerde.’

Een personeelslid dat te veel dronk, bleek de pesterijen in gang te hebben gezet. De commandant kwam Joris vertellen dat hij hem volledig steunde en dat de man een alcoholverbod had gekregen – over discriminatie was geen woord gerept. In de weken die volgden was de spanning volgens Joris om te snijden, maar hij bleef volhouden iedere dag naar de mess⁴ te gaan. Een paar weken later kwam een collega naar hem toe om vrede te sluiten:

‘Ze zouden een vergadering hebben, eerst zonder mij, daarna mocht ik binnenkomen. (...) Na een uurtje werd ik geroepen. En mag je raden waar het een uur lang over ging? Over mijn geaardheid. Dat was dus een probleem voor sommigen. Ik heb er achteraf om gelachen. Je zit met allemaal mannen bij elkaar, van verschillende leeftijd, te praten over homoseksualiteit. Meer aan voorlichting geven kun je niet doen. [lacht] Achteraf vond ik het wel een overwinning. Alle

vooroordelen kwamen over tafel en ik moest er maar een grapje over maken. “Joh, zou jij het leuk vinden als je over je huwelijksrelatie alleen maar in grapjes kan praten? Dat is toch niet normaal?” Dat soort dingen kwam aan bod. En als ik er iets over zei, moest het maar als grapje zijn. Dat soort grapjes moest ik maar accepteren. Kijk, een grapje vind ik best, maar laat maar aan mij over wanneer ik het gepast vind. Maar ik denk niet dat het juist is als er over een homoseksuele relatie alleen maar grapjes gemaakt kunnen worden. Ik kreeg nog bijval. Daarna hebben we afspraken gemaakt dat we gewoon verder gingen waar we een paar weken geleden waren gestopt. Dat ging daarna ook prima, maar de echte lol was er wel van af.’

Scheldpartijen

Scheldwoorden als ‘vuile homo’, ‘mietje’ en ‘vuile flikker’ worden volgens de respondenten veelvuldig gebruikt. Het zijn termen die duidelijk maken dat iemand ‘minder’ is of slechter presteert. Joris (49 jaar): ‘Ik herinner me dat een naaste collega riep dat iemand een “vuile flikker” was, als iemand zwak of dom was of iets niet naar behoren deed of lui was.’ Voor Robert (28 jaar), werkzaam als korporaal bij de landmacht, reden om niet uit te komen voor zijn homoseksualiteit. ‘Ik heb geen zin om constant te bewijzen dat het niet zo is. En als ik een mindere dag heb, dat ze zeggen: “Het is logisch dat hij het minder doet, want hij is een homo”. Van gerichte scheldpartijen op openlijk homoseksuelen maken respondenten ook melding. Dat heeft volgens Pim (35 jaar) te maken met het machogedrag in de groep:

‘Ik heb er ook bij gestaan dat mensen, collega’s, worden verguisd die homo zijn. “Moet je eens kijken, die vieze vuile flikker.” “Maar dat is een heel aardige man”, zegt mijn chef. “Maar moet je eens kijken, die gore homo.” “Maar ik ken hem, een heel aardige man.” En toen dacht hij, ik moet dat niet meer zeggen, want ik krijg geen bijval. Dat is natuurlijk ook het machogedrag dat binnen de krijgsmacht heerst. Het is dan ook flink om “vuile homo” te roepen naar andere collega’s toe.’

Afkeurende opmerkingen of blikken

Sommige respondenten werden geconfronteerd met afkeurende opmerkingen of blikken. Gijs (44 jaar) is werkzaam als docent en maakt onderscheid tussen verschillende vervelende reacties die hij krijgt. Deze variëren van directe collega’s die ‘corrigerend gedrag’ vertonen en hem vertellen dat hij zijn homoseksualiteit moet verzwijgen, tot genegeerd worden of geconfronteerd worden met een bijzonder negatieve houding van een magazijnjongen die achter zijn rug om over hem zegt dat flikkers niks te zoeken hebben in het leger. Danielle (44 jaar, burgerfunctie bij Defensie) zegt dat ze zich ’s avonds op de basis en tijdens feestjes soms met minachting bekeken voelt door jonge militairen van Turkse of Marokkaanse afkomst. ‘Je ziet de minachting voor homoseksuelen of vrouwen, dat zie je gewoon aan ze. Dat voel je en dat ervaar ik wel als bedreigend. Ze kijken je aan alsof je een smeerlap bent.’ Tegelijk-

tijd nuanceert ze haar uitspraak: ‘Het is niet zo dat ik me nu continu bedreigd voel. Het is als kiezels op een asfaltweg. Je struikelt er af en toe over.’

Gein en ongein

Collega’s halen met respondenten geintjes uit die ze lang niet altijd als leuk ervaren. Erik (24 jaar) maakte op zijn eerste dag aan boord het volgende mee:

‘Ik kwam aan boord en de eerste kennismaking, eerst gewoon een rondje en op een gegeven moment werd gezegd: “Erik, er staat iets voor jou op de kast.” Dat was de eerste of tweede dag dat ik aan boord was. Nou, [de Roze Gids] stond er. [lacht] Dat zijn van die steken onder water. Soms een heel kinderachtig spel.’

Behalve ‘die steken onder water’ hoorde Erik ook andere opmerkingen over zijn homoseksualiteit. Een voorbeeld:

‘Nou, “Kijk uit hoor, want Erik staat achter je.” Weet je, dat soort dingetjes. Of ze proberen je gewoon uit op allerlei manieren. Door te vragen: “Hoe is dat nou, Erik? Gatverdamme, ik wil het niet weten!” Maar dan ga ik er ook op in, dan ga ik ook door, als ze ernaar vragen dan ga ik gewoon door. En dat weten ze.’

Barbara (26 jaar) geeft aan dat de meeste collega’s weten dat ze lesbisch is en haar accepteren ‘net zoals ieder ander’. Tot ze te maken kreeg met een nieuwe collega:

‘Die kan er heel expliciet op reageren en hele scherpe opmerkingen maken. En dan denk ik, nou goed, jongen je weet niet beter en dat doet hij bij anderen waarschijnlijk net zo.’ [Wat voor opmerkingen?] ‘Nou, alles wat met “pot” te maken heeft, dat vindt hij leuk om te noemen. Dan denk ik, pff, als jij daar plezier uit haalt, ga lekker door.’

Het is vrijwel onmogelijk om serieus over homoseksualiteit te praten. Zoals Joris (49 jaar) eerder kritisch aangaf ‘dat er over een homoseksuele relatie alleen maar grapjes gemaakt kunnen worden.’

Roddelen

Vrijwel alle respondenten zeggen dat er veel geroddeld wordt. Bij Monique (35 jaar, specialist bij de landmacht) ging het nieuws dat ze een vriendin had heel snel rond: ‘Dat is met het roddelen. Ik had het binnen mijn werk drie collega’s verteld en binnen no time wist iedereen het.’ Erik (24 jaar) merkte dat de geruchtenstroom hem vooruit ging:

‘Je krijgt eerst een militaire opleiding, zeg maar de eerste maritieme militaire vorming. daarna ga je je functieopleiding in. daar wisten mensen op een gegeven moment van mijn geaardheid. Maar sommigen zijn al eerder naar zo’n boot gegaan, die jonge gozers van een jaar of 17, 18. En die ken je uit die militaire vorming. En als ze maar mijn naam horen, dan: “Oh, die is homo.” En als een iemand het zegt aan boord, dan weet iedereen het.’

Robert (28 jaar) hoorde via zijn huisgenoot dat zijn collega’s speculeren of hij wel of niet homo is. Hij bevestigt noch ontkent de geruchten, maar is ze behoorlijk beu. Bij Sander (27 jaar) ging het niet over hemzelf, maar hoorde hij allerlei verhalen over een

leidinggevende die homoseksueel is: ‘Op de opleiding was een pelotonscommandant en achter zijn rug om werd wel van alles gezegd.’ [Wat voor dingen?] ‘Ja, niet zozeer concrete dingen, maar niet aan hem refereren als kapitein, maar als homo. En dan weet iedereen over wie je het hebt.’

Genegeerd

Brian (32 jaar) heeft meegemaakt dat zijn collega’s van de marechaussee hem de eerste twee weken negeerden:

‘Nou, voordat ik in Den Haag kwam, wist mijn groep het. “Oh, die homo komt bij ons in de groep”. [Merkte je daar nog wat van?] ‘Ja, de eerste en tweede week dat ik daar was, was iedereen stil. En langzamerhand leer je elkaar beter kennen en was het gewoon normaal, open, lekker kletsen en zo. Maar de eerste twee weken was het stil, alleen maar hallo zeggen.’ [En dat was anders dan hoe ze met de anderen omgingen?] ‘Ja.’

Anders bejegend

Geen van de respondenten die kleur bekende werd plotseling anders bejegend. Vincent (24 jaar), officier bij de luchtmacht, legt uit dat hij daar wel aan moest werken:

[Je zegt, het komt hier wel ter sprake. Wat kun je hier vertellen?] ‘Alles.’ [lacht] ‘Van hoe een date is geweest tot een avond seks, niet de details natuurlijk, hoe dat is verlopen, zeg maar. Dat gaat wel met een lolletje, dat gaat niet als een serieus gesprek of zoiets. Daar heb ik wel aan moeten werken. Eerst bij hen verhalen halen, voordat ik er mee kom. Maar nu is dat helemaal geaccepteerd hier in deze groep.’

Ongemak

Er is wel sprake van ongemak. Een respondent vertelt dat een collega niet door hem onderzocht wilde worden voor een seksueel overdraagbare aandoening (soa). Bij andere respondenten zit het ongemak meer in de persoonlijke sfeer op het werk. Collega’s van Vincent (24 jaar) voelen zich soms ongemakkelijk als hij te expliciet wordt over (homo)seksualiteit: ‘Op het moment dat ik in een persoonlijke bubbel terechtkom, hoe ik mannen bekijk als ik op de versiertoe ben of zoiets. Dan kom ik in hun... dan ga ik hun grensje op, zeg maar.’ Hij is blij dat hij zoiets merkt, omdat hij anders niet zou weten waar de grens van het betamelijke ligt:

‘Anders zou het onmiddellijk het relnichtenidee worden, alles roepen en zo. Dat is niet de bedoeling.’ [Hoe bedoel je relnichten?] ‘Die roepen alles, het liefst om commotie te veroorzaken, dat wil ik absoluut niet. Dus prima dat ik af en toe een plaat in mijn gezicht heb gekregen, van hé, tot hier en niet verder met die opmerkingen.’ [Wat voor plaat?] ‘Een botte reactie of effe weglopen, dat soort dingen.’

Petra (32 jaar), als burger werkzaam bij de administratie van de luchtmacht, vertelt dat haar collega’s – met name vrouwen – in een ander gebouw voorzigtiger reageren

sinds ze weten dat ze een vriendin heeft. Petra ziet de desbetreffende collega's alleen tijdens personeelsuitjes.

'Maar omdat je mensen niet ziet, dan zijn ze toch wel de-kat-uit-de-boomkijkerig. Dat merk ik nu wel als ik bel, dan zijn ze toch wat voorzichtiger. Ik merk toch een bepaalde afstand sinds ze dat weten. Maar dat komt ook omdat je elkaar niet ziet, en bij een volgend uitje veeg ik gewoon de vooroordelen van tafel.'

Discriminatie

Hoewel de respondenten veel problemen ervaren, voelen ze zich geen van allen gediscrimineerd. De genoemde negatieve ervaringen worden als incidenten afgedaan, waarbij de respondenten benadrukken over het algemeen goed overweg te kunnen met hun collega's. Grensoverschrijdend gedrag van collega's vergeten ze zo snel mogelijk en eventueel proactief ingrijpen van een leidinggevende voelt eerder als een vernedering dan als een ondersteuning. Zoals Erik (24 jaar) zegt: 'Ik hoef niet in bescherming genomen te worden.'

Voordeel van homoseksueel of lesbisch zijn?

Een lesbische respondent geeft aan dat ze het als 'pre' ervaart met haar mannelijke collega's te kunnen meepraten over mooie vrouwen: 'Ik heb een vriendin. En in die zin vind ik dat ik hier en daar een pre heb, dat ik met jongens mee kan praten over wat ze een mooie vrouw vinden. Het is maar hoe je er zelf in staat' (Barbara, 26 jaar). Veel mannelijke respondenten zeggen dat ze geen voordelen ervaren omdat ze homoseksueel zijn, behalve dat zij 'alle mooie vrouwen om zich heen krijgen', en zij reageren stellig (net als de vrouwelijke respondenten) dat ze niet anders behandeld willen worden.

9.3.2 Ervaringen van homo's en lesbo's en de invloed van vrouwelijkheid

Vrouwelijkheid

Zowel homoseksuele als lesbische respondenten hebben het idee dat lesbiennes het bij de krijgsmacht gemakkelijker hebben dan homoseksuelen. Suzanne (32 jaar) verwoordt het als volgt:

'Lesbischvriendelijk in ieder geval wel. Homovriendelijk kan ik niet zeggen, denk ik. Mannen hebben het gewoon moeilijker dan vrouwen. Die moeten zichzelf toch meer bewijzen op hun mannelijkheid. Het is toch best wel een mannencultuur en macho, en wat ik dan hoor of opvang, als ze kwaad willen, dan hang je. Dan maken ze bepaalde opmerkingen die ik niet homovriendelijk vind. En nuchterheid wordt niet erg gewaardeerd, met name bij de macho's.'

Het lijkt erop dat 'vrouwelijkheid' van zowel heteroseksuele vrouwen als homoseksuele mannen de krijgsmacht als mannenwereld bedreigt. Robert (28 jaar): 'Het is toch echt een mannenwereld. En een [heteroseksuele] vrouw zou dat aantasten. Maar een lesbische vrouw tast die mannenwereld niet aan. Die kijkt ook naar vrouwen. (...) Maar een homoman tast gelijk een mannenwereld aan.'

Seksisme

Vrouwen bij de krijgsmacht worden door collega's in eerste instantie op hun uiterlijk beoordeeld. Maarten (31 jaar), werkzaam als officier bij de luchtmacht: 'Als ze er goed uitzien, dan lopen ze er bij wijze van spreken achteraan te geilen en is het allemaal van "Oooh". En zodra het uiterlijk wat minder is, dan is het vaak toch maar lastig. Dan hoor je eigenlijk toch een hoop negatieve verhalen.' In dat geval kunnen lesbiennes zich volgens Maarten onttrekken aan het seksisme. Want 'het is duidelijk dat ze daar niks van hoeven te verwachten.' Agnes (39 jaar) had een andere ervaring, toen ze een paar jaar geleden meeging op uitzending met de Luchtmobiele Brigade. De militairen constateerden dat ze zo close was met haar collega-arts (man) – ze aten samen – dat ze wel een relatie moesten hebben. Ze heeft bijna van de daken geschreeuwd dat ze thuis een vriendin had, maar het leed was al geschied. 'Een buddyrelatie tussen een man en een vrouw was in hun ogen blijkbaar onmogelijk.'

Petra, Barbara, Danielle en Vivian geven te kennen dat ze zich als vrouw moeten bewijzen ten opzichte van hun mannelijke collega's. Danielle (44 jaar) heeft als transseksueel persoonlijk de verschillen in houding ten aanzien van mannen en vrouwen meegemaakt.

'Mijn ervaring is dat mannen elkaar veel meer op het woord geloven. En als vrouw moet je jezelf tien keer bewijzen. Als ik als man achter een draaibank ga staan, zeggen ze: "Succes." Als ik als vrouw achter een draaibank ga staan – en ik heb beide meegemaakt – komt er een leraar of een oud baasje achter je staan om even te kijken hoe je het doet. Of het wel goed gaat.'

Dat werkt ook door in haar werk. Stukken van haar worden eerst afgekeurd, 'en vervolgens zie je ergens een rapport verschijnen waar precies hetzelfde in staat en dan is het van een man.'

Vivian (35 jaar) werkt sinds haar drieëntwintigste bij de marine. Ze begon als matroos. Toen ze aangenomen was om korporaal te worden, kreeg ze opmerkingen als 'die smerige pot' te horen. Enige tijd later wilde ze de duikopleiding doen, maar kwam er niet in, met als argument dat er een korporaalstekort was en dat ze in die periode toch ging varen. Dankzij de vakbond mocht ze alsnog een nieuw verzoek indienen en zou ze de volgende duikopleiding ingaan. Maar ook tijdens de opleiding probeerde men haar te laten stoppen: 'En in de opleiding zeiden ze nog: "Volgens mij is dit niks voor jou." Dat bepaal jij niet, ik laat het je zien dat ik er wel in hoor. Ik heb het ook met goede resultaten afgerond, dus bewezen dat ik het wel kon.' Een ander voorbeeld van Vivian was dat ze merkte dat een vrouwelijke matroos aan haar lot werd overgelaten.

'Ze moest een motor loshalen en daar is ze de hele dag mee bezig geweest, geen man die haar helpt. Dan vind ik gewoon dat ze dat meisje tot aan haar enkels laten afbranden. (...) [Zouden ze dat bij een man anders doen?]' 'Ja, dan zouden ze even komen helpen. Een vrouw moet meer bewijzen dat ze het kan dan een man. Die praten meer stoer onder elkaar en zeggen: dat doen we wel even samen.'

In tegenstelling tot Daniëlle's ervaring dat vrouwen door mannelijke collega's dwangmatig geholpen worden, zegt Vivian dat vrouwen aan hun lot worden overgelaten. Mannen lijken nog te moeten wennen aan samenwerking met vrouwen.

Geschiktheid van vrouwen

Heteroseksuele en lesbische vrouwen praten volgens respondenten gemakkelijker over homoseksualiteit dan heteromannen. En ze praten er ook 'normaler' over, met minder botte opmerkingen, waardoor homomannen hun werk gewoon kunnen doen. Dat is een reden waarom homoseksuele mannen graag bij een onderdeel werken waar ook vrouwen werken. Joris (49 jaar): 'Als er vrouwen aan boord zijn, dan is er geen enkel probleem. Dat is voor mij zo'n gegeven, het bewijs zal later wel komen.'

Over de geschiktheid van vrouwen bij Defensie bestaan verschillende opvattingen. Uit de tweede hand rapporteert Gijs (44 jaar) discussies onder collega's over een al dan niet terechte benoeming van Leanne van den Hoek tot brigadegeneraal. Respondenten zelf hebben verschillende opinies over vrouwen bij de krijgsmacht. Zo is Sander (27 jaar) 'vanwege zijn religieuze achtergrond' geen voorstander van vrouwen in een gevechtsfunctie. Hij kent de onderzoeken naar het 'rustgevend gehalte van vrouwen binnen de eenheid, dat mannen zich dan iets beter gedragen (...), maar echte gevechtsfuncties vind ik vanwege het wezen van de vrouw toch minder geschikt.' Ook is hij bang voor de intimiteit die vooral tijdens missies kan ontstaan. Dave (39 jaar) heeft een geheel andere mening. Hij wijst erop dat bij het Korps Mariniers nog steeds geen vrouwen worden aangenomen en kan daar 'bloedjelijk om worden.' Hij vindt dat je aan vrouwen dezelfde toelatingseisen moet stellen als aan mannen en wanneer vrouwen daaraan voldoen, deze ook moet aannemen. Het argument dat het voor vrouwen moeilijk is om ertussen te komen, wijst hij resoluut van tafel: 'Dan moet je zeggen, zorg dat er 10% vrouwen tussenkomen. Het is bij de beesten af tegenwoordig, daar kan ik zo pissig om worden!'

9.3.3 *Homo(on)vriendelijk werkklimaat?*

Hoewel vrijwel alle respondenten negatieve ervaringen hebben gehad met betrekking tot hun homoseksualiteit op het werk, zijn hun opvattingen over het werkklimaat van Defensie over het algemeen vrij positief. Ze variëren van 'niet homovijandig, maar niet homovriendelijk' tot 'ik voel me volledig geaccepteerd.' Wel bestaan er verschillen binnen de krijgsmacht, zeggen de respondenten. In de 'softe' sector, zoals de logistieke dienst, valt het volgens Maarten (31 jaar) allemaal wel mee. 'Ik denk dat als je meer met het operatiegebeuren te maken hebt (...) het veel meer een macho-gedrag zal zijn.' Het imago van de krijgsmacht is macho, waardoor deze homo-onvriendelijk lijkt, zegt Pim (35 jaar). Hij vermoedt dat het uiteindelijk allemaal wel zal meevallen, zolang zijn collega's geen afwijkend gedrag van hem constateren. Toch is hij een van de respondenten die niet uit de kast zijn op het werk. Sander (27 jaar) twijfelt of hij op het werk zal vertellen dat hij homoseksueel is, omdat hij merkt dat het altijd in negatieve zin over homo's gaat. 'Dus als je dat als

graadmeter meeneemt, dan is het nee. Maar ik heb er zelf geen ervaring mee.’ Robert (28 jaar), die ook niet heeft verteld dat hij homo is, zegt: ‘Meestal komt [homoseksualiteit] niet ter sprake en dan is het niet homovriendelijk of -onvriendelijk. Maar andere keren is het echt homo-onvriendelijk, ja.’ Volgens Joris (49 jaar) is het geen homovijandige, maar ook geen homovriendelijke sfeer. En Erik (24 jaar) moest eerst het gevoel krijgen dat hij er op zijn werkplek bij hoort. Het ligt er volgens Vincent (24 jaar) aan hoe je jezelf opstelt in de groep:

‘Zolang je er zelf geen issue van maakt, mijn principe, zeg maar. Ik bedoel, deze wereld kan heel erg hard zijn, is ook heel erg hard als je niet in de groep komt, dan kom je ook niet in de groep. Dat ligt aan hoe je jezelf opstelt. Als je je van de groep afzondert, zul je ook nooit in de groep komen.’

Anderen trekken zich niks van hun collega’s aan. Zoals Monique (35 jaar): ‘Wat is homovriendelijk? Ik zei al, d’r zal achter je rug om ongetwijfeld over je geouwehoerd worden, maar over iedereen denk ik. Ik heb daar geen last van, want het is achter mijn rug om.’ Danielle (44 jaar) noemt de sfeer ‘neutraal tot homovriendelijk’, waarbij ze met ‘neutraal’ bedoelt dat ze niet alles weet en met ‘homovriendelijk’ dat ze nog nooit een negatieve reactie heeft gehad. Ook niet als ze in de mess door mannen wordt benaderd en zij aangeeft dat ze dezelfde voorkeur heeft, namelijk vrouwen: ‘Je wordt gewoon geaccepteerd en je hoort er in een groot aantal gevallen gewoon bij.’

Verschillende respondenten zijn positief over het homovriendelijke werkklimaat van Defensie. Zo zegt Barbara (26 jaar) onomwonden: ‘Ja, ik denk dat als het ergens een homovriendelijke omgeving is, dan is het Defensie. Iedereen weet dat Defensie de rechten van homoseksuelen respecteert.’ Dave (39 jaar) vindt het homovriendelijk omdat hij ‘gewoon, net als ieder ander’ zijn werk kan doen en daarin niet wordt gestoord omdat hij homo is. Petra (32 jaar) voelt zich niet anders dan haar collega’s en wordt ‘volledig geaccepteerd’: ‘Als mijn partner komt, wordt niet raar gedaan.’

9.4 Zichtbaarheid

9.4.1 Kleur bekennen op het werk

Niet open op het werk

Vijf respondenten, allen mannen, zijn niet open over hun homoseksualiteit op het werk. Willem (24 jaar) werkt sinds kort bij een opleidingsorganisatie van Defensie. Met vrienden praat hij uitgebreid over zijn homoseksualiteit en voor zijn familie is hij uit de kast. Hij is vrijgezel en heeft niet de behoefte om te zeggen dat hij ‘specialer’ is, met name omdat ‘ik er nog maar net werk.’ Ook wil hij aftasten of ‘er een anti-homostemming is, of antihomogevoel.’ Brian (32 jaar) is niet open op zijn huidige werkplek. Pim (35 jaar) maakt zijn afwegingen en heeft persoonlijk liever ‘dat het privé goed loopt’ dan dat hij het op zijn werk met collega’s goed kan vinden omtrent zijn homoseksualiteit. Hij voelt zich niet geroepen om voor ‘wereldverbeteraar’ door te gaan en ‘[loopt] er niet mee te koop’: ‘Ik ben gericht en selectief tegen wie ik vertel of ik homo ben, ten eerste omdat ikzelf wel uitmaak tegen wie ik dat wil vertellen en

ten tweede vind ik dat sommige collega's een redelijke antihomohouding hebben.' Pim leeft, zoals hij dat noemt, in twee werelden: de wereld van Defensie en de gay-scene. 'Ik ben een actief bezoeker van de homoscene (...), want daar kan ik helemaal mezelf zijn. Op mijn werk ben ik ook wel mezelf, maar dat ene stukje zit er niet bij.' Robert (28 jaar) zal niet zelf vertellen dat hij homo is en vindt het geroddel van zijn collega's vervelend. Als ze er expliciet naar zouden vragen, zou hij eerlijk antwoorden. Maar dat hebben ze vooralsnog niet gedaan. Bij Sander (27 jaar) speelt de angst dat collega's zich anders gaan gedragen en zijn gezag niet meer accepteren.

'Het feit is dat ik niet echt goed kan inschatten wat de reactie zal zijn. Aan de ene kant kan ik me haast niet voorstellen – ik werk nu een jaar met die lui samen – dat hun houding naar mij toe zal veranderen. Aan de andere kant ben ik wel hun leidinggevende en (...) ben ik een beetje bang dat ik een deel van mijn autoriteit zou kunnen verliezen.'

Het al dan niet hebben van een relatie heeft invloed op de openheid over homoseksualiteit. Net als Willem is Sander is niet open: 'Sinds een jaar heb ik nu een vriend. Dat heeft wel een en ander veranderd. Ik heb een hekel aan liegen, dus dat doe ik ook niet. Wanneer er dus direct gevraagd wordt of ik een vriend heb, zal ik dat eerlijk beantwoorden.' Ook voor Hans (31 jaar, marechaussee) was dat een *turning point*: 'Toen ik echt mijn vriend kreeg, toen had ik zoiets, nu ga ik het echt niet meer verzwijgen.'

Open op het werk

Hoe vertel je je collega's dat je homoseksueel of lesbisch bent? Verschillende respondenten hebben een afwachtende houding en komen niet direct uit voor hun homoseksualiteit. Ze tasten het klimaat af en gaan na wie ze als collega kunnen vertrouwen. Ze willen niet liegen als ze een directe vraag krijgen over hun seksuele identiteit, maar ze zullen het niet zelf kenbaar maken. Sommigen hopen op een concrete vraag waarop ze antwoord kunnen geven en plaatsen opmerkingen die collega's aan het denken zetten. Maarten (31 jaar) wilde na drie maanden op zijn nieuwe afdeling wat opener worden naar zijn collega's:

'En dan ga je wat toespelingen maken en dan gaan mensen al wat denken. Ja, en als ze het gaan vragen, dan ga ik het ook niet ontkennen.' [*Op welke manier maak je toespelingen?*] 'Als ze zeggen: "Oh, dat is een lekker wijf!" "Mwah, mwah." Zoiets. Er heel koeltjes op reageren.'

Respondenten willen over het algemeen open zijn over de eigen homoseksualiteit op het werk, vooral omdat privéomstandigheden – zoals het hebben van een relatie of bezigheden naast het werk – al gauw ter sprake komen in gesprekken met collega's. 'Iedereen weet alles van iedereen', zeggen respondenten geregeld tijdens de interviews. Angst voor negatieve reacties is over het algemeen de grootste drempel voor een coming-out. Deze wordt gevoed door het taalgebruik bij de krijgsmacht; het woord 'homo' wordt er veelvuldig in negatieve zin gebruikt. Hoewel de bedoelingen volgens Dave (39 jaar) zo kwaad niet zijn, is het nadeel dat jonge homo's niet gemakkelijk uit de kast durven te komen, 'want ze zullen wel negatief reageren.' Voor jonge

homo's geldt dat ze nieuw zijn op de werkplek, onderin de hiërarchie zitten en soms zelf nog een strijd voeren over een coming-out.

Over het algemeen zijn respondenten blij als ze open kunnen zijn over hun homoseksualiteit en 'zichzelf kunnen zijn.' Homoseksualiteit is een deel van hun identiteit dat ze niet willen of kunnen verbergen. Zo hoeft Vincent (24 jaar) zich 'niet op te vreten' als hij met collega's 'weer een keer drie weken weg moet': 'Dat ik met iedereen opgesloten zit en niet mezelf kan zijn of zoiets.' En is Hans (31 jaar) blij dat hij niet meer hoeft te liegen: 'Toen ik nog niet uit de kast was (...) had je ook wel situaties, als ik op stap was geweest en ze vroegen waar, ik niet zei dat het op de Regulierdwarsstraat⁵ was.'

De acht vrouwelijke respondenten zijn allemaal open over hun lesbische identiteit. Zij lijken over het algemeen minder moeite te hebben met hun coming-out op het werk en eventuele moeilijkheden daaromtrent verwijten ze zichzelf. Suzanne (32 jaar) zegt:

'Je gaat met elkaar uit en dan vragen ze wel eens dingen en dan geef ik daar antwoord op. Daar ben ik nooit moeilijk in geweest. (...) Meer het "ouwejongens-krentenbrood", maar dan met de mannen over de vrouwen waar ik ervaring mee had opgedaan.'

Bij Petra (32 jaar) heeft het niet lang geduurd voordat iedereen op haar werk wist dat ze lesbisch was, zo'n anderhalf à twee maanden. en ze zegt dat daar 'nooit raar' op gereageerd is. Karin (39 jaar), werkzaam als projectmanager, kwam er gaandeweg achter dat het volgens haar handiger was om het al vroeg ter sprake te brengen: '... dan heb je het toch al snel over partners en dergelijke.' Anders moet je volgens haar achteraf gaan zeggen dat je op vrouwen valt en maak je er 'een heel gedoe van.' Agnes (39 jaar), als arts werkzaam bij de landmacht, verwijt zichzelf dat ze haar homoseksualiteit te lang verzwegen heeft: 'Het verstoppertje spelen wat ik in het verleden heb gedaan, heb ik eigenlijk meer aan mezelf te danken dan dat ik dat voor mensen moest doen.'

Collega's reageren positief op een coming-out, soms tegen de verwachtingen in.

Vincent (24 jaar) was bang dat zijn buddy⁶ het er moeilijk mee zou hebben:

'Hij was 17 op dat moment, ik toch wel 20 of 21 al. Een heel jonge jongen die zwaar gelovig is. Maar heel gemakkelijk. Ook niet schuw daarover dat we in een tentje hebben gelegen of lepeltje-lepeltje om elkaar wakker te houden bij min dertig.'

Bij Karin (39) reageerde haar baas heel laconiek toen ze het vertelde en meldde dat er 'hier nog veel meer in de gang [zitten].'

Sommige mannelijke respondenten zeggen dat collega's het niet van hen verwachtten en vinden het leuk als collega's verbaasd zijn. Van anderen, zoals Erik en Vincent (beiden 24 jaar), hadden collega's wel verwacht dat ze homo waren. Bij Erik vroegen ze of hij ooit een vriendin had gehad en hij hoorde achter zijn rug om: 'Volgens mij is die homo.' Collega's van Vincent reageerden instemmend toen hij

het hun vertelde: ‘Waarschijnlijk hebben ze bij mij toch een wat vrouwelijker tentacle gemerkt.’ Beiden kregen van hun collega’s complimenten over hun aanpak, omdat ze ‘er wel voor uit komen, maar het niet van de daken af staan te schreeuwen’ en ‘normaal doen.’

Voor een positieve ontvangst raadt Vincent aan dat je vóór je coming-out zorgt voor een sociaal vangnet: ‘Leuk dat je homo bent, maar ga eerst werken aan je sociale vangnet. Zorgen dat jij als persoon geaccepteerd wordt en dan zeggen dat je homo bent.’ Mocht Vincent een partner hebben, dan zou hij het rustig aanpakken en hem eerst voorstellen aan verschillende mensen van zijn onderdeel, voordat ze samen naar een feest van de krijgsmacht zouden gaan. ‘Want het moet geen *monkey scene* [aapjes kijken] worden.’

Of collega’s positief of negatief reageren, ligt volgens verschillende respondenten ook aan de eigen houding. Als je er zelf niet moeilijk over doet, dan zullen collega’s het gemakkelijker accepteren. Zo zegt Maarten (31 jaar): ‘Ja goed, je moet er zelf niet moeilijk over doen. Hoe spastischer jij erover doet, des te spastischer zal de ander erover doen.’

Zichtbaarheid van homoseksualiteit bij Defensie is belangrijk volgens respondenten. Alleen dan kan Defensie laten zien dat het daadwerkelijk een homovriendelijk beleid voert en discriminatie niet toestaat. Danielle (44 jaar):

‘Dus het is voor homoseksuelen ook heel belangrijk om te laten zien: hier ben ik. En zo ben ik, ik ben gewoon een normaal mens. Dus als we dat als homoseksuelen heel duidelijk neerzetten, is er binnen de organisatie ook veel minder ruimte om een ongeleid projectiel te laten ontstaan of een negatieve tendens.’

Gijs (44 jaar) voegt eraan toe:

‘Je moet natuurlijk niet alle verhalen vertellen. Je moet niet vertellen dat je lekker naar de sauna bent geweest dat weekend en dat we wel erg veel plezier hebben gehad. Dat soort verhalen snappen ze niet. Maar gewoon het samen zijn, het getrouwd zijn, dat soort dingen, daar zouden ze wel iets meer begrip voor mogen hebben.’

De behoefte van militairen en burgerpersoneel om open te zijn over hun seksuele identiteit is groot en wordt geaccepteerd, mits ze zich normaal gedragen.

9.4.2 Aanpassen en vermijden: terug in de kast

Terug in de kast

Joris (49 jaar) beschrijft een nadeel van de interne mobiliteit bij Defensie en zegt dat je ‘bij iedere plaatsing bij Defensie weer te maken hebt met een coming-out. Meestal duren plaatsingen niet langer dan twee of drie jaar, dus tel uit je winst.’ Iedere keer vindt een afweging plaats om collega’s wel of niet te vertellen over de homoseksualiteit.

Sommige respondenten bekennen kleur op de ene werkplek, maar niet op de andere, ‘want je weet nooit hoe mensen reageren.’ Brian (32 jaar) zegt dat je beter even kunt wachten en kijken hoe het loopt:

‘Ik heb honderd keer aan mijn vriendje gevraagd, zal ik het vertellen, zal ik het vertellen of niet? Straks vertel je het wel en dan nemen mensen opeens afstand van je met sporten. En dan vraag je je af, waarom heb ik het verteld, shit! (...) Op de afdeling in district West wist iedereen het van me.’

Gijs (44 jaar) onderscheidt verschillende omstandigheden waarbij hij wel of niet uitkomt voor zijn homoseksualiteit. Hij probeert daarbij een balans te vinden tussen zakelijk en privé. Hij heeft vaak zijn homoseksualiteit verzwegen en vindt dat je het niet overal meteen moet vertellen. Zeker niet in een zakelijke omgeving waar anderen niet over privéomstandigheden beginnen of als de sfeer niet vertrouwelijk is. Maar hij benadrukt dat hij nooit bewust heeft gejoekt.

Dave (39) hoort verhalen dat steeds meer homo’s ‘de kast weer inkruipen’ en vreest voor een kentering in het algemeen:

‘...in de grote steden, waar het voorheen zo goed ging. Vroeger trokken [homoseksuelen] van het dorp naar de stad. Nu kun je beter naar een provinciestadje gaan. Daar wonen de brave gezinnen die het wel best vinden. Binnen het Wapen en ook binnen de samenleving merk ik generaliserend dat de allochtonen die we binnenhalen, dat die groep daadwerkelijk een bedreiging vormt voor homo’s.’

Verzwijgen tijdens opleidingen

Om te voorkomen dat ze niet meer ‘neutraal’ beoordeeld worden tijdens de opleiding, hebben verschillende respondenten hun homoseksualiteit verzwegen. Vincent (24 jaar) was tijdens de opleiding aan de Koninklijke Militaire Academie (KMA) en zijn plaatselijke opleiding bewust niet open over zijn homoseksualiteit:

‘Op de KMA heb ik het bewust een tijdje verzwegen. Op de KMA word je beoordeeld op je leiderschap en op je persoonlijkheden, en hier op de dingen die je doet. Maar ik wilde niet qua leiderschap beoordeeld worden van: “Dat doet hij best aardig voor een homo.” Of van “Goh, nooit gedacht van een homo.” Ik wist niet hoe ze waren op de KMA. En toen kreeg ik superbeoordelingen, nou, toen kon ik het wel lijden en is er niets veranderd. Dus onnodige zorgvuldigheid van mijn kant.’

Ook Dave (39 jaar) had een houding van: ‘Eerst mijn diploma op zak, daarna kan het altijd nog.’

Verzwijgen tijdens internationale samenwerking

Uitzendingen of missies kunnen plaatsvinden in groepsverband of individueel. Ook werken militaire eenheden geregeld samen op internationaal niveau. Respondenten die in groepsverband werden uitgezonden of te maken hadden met internationale collega-eenheden, waren wel open naar Nederlandse collega’s, maar meestal niet naar buitenlandse collega’s. Zoals Erik (24 jaar), die vertelt dat hij het er in het bui-

tenland niet over heeft, omdat homoseksuelen daar nog vaak ontslagen worden. ‘Mijn collega’s weten het wel, dat is genoeg.’ Tijdens individuele missies zitten homoseksuele medewerkers veelal weer in de kast. Joris (49 jaar) werkte in de periode dat Clinton president was tijdelijk op een Amerikaans schip. Hij vroeg zich af of hij wel open kon zijn over zijn homoseksualiteit en heeft het vooraf aan de Stichting Homoseksualiteit en Krijgsmacht gevraagd. Daarover zegt Joris nu dat de stichting destijds in een ‘euforie over hoe goed het gaat in Nederland’ verkeerde en vond dat je ook tijdens een uitzending ervoor uit kon komen. Uiteindelijk heeft hij het op dat schip niet verteld, omdat hij al snel gepeild had dat dat absoluut niet kon: ‘Dit is net de omgeving waarvan ik zeg, je hebt dan geen leven meer als ze het weten. Of zij zeggen dat je weg moet, of je kiest er zelf voor.’ Dave (39 jaar) heeft tijdens een uitzending naar Bosnië een half jaar in de kast gezeten en merkte de uitwerking daarvan op het persoonlijke vlak:

‘Niet zozeer omdat ik niet durfde, maar om mezelf te beschermen en omdat ik deze missie wilde doen en draaglijk wilde houden. De organisatie heeft daar geen rekening mee gehouden, aan mij de keuze wat ik ermee deed. Toen heb ik het voor me gehouden.’ [Moeten liegen?] Nou, een meester in het omzeilen. Uiteindelijk word je een afstandelijke man. Wel vriendelijk, maar afstandelijk – eentje die niet over privé zaken praat.’

Gedrag aanpassen

Gedrag van respondenten privé en op het werk verschilt. Met name mannelijke respondenten proberen bepaalde vrouwelijke gedragingen op het werk te vermijden, omdat het reacties van collega’s uitlokt. Zo probeert Brian (32 jaar) zijn gedrag over het algemeen bewust aan te passen en niet nichterig te doen. Soms lukt dat niet en wijzen collega’s hem terecht:

‘Doe effe normaal, nicht’, roepen mijn collega’s dan. [Wat doe je dan bijvoorbeeld?] ‘Iets met de hand of lopen of zo, maar dat doe je onbewust. Of hoe je praat of hoe je iets zegt of roept (...) een beetje nichterig, dat doe ik wel eens onbewust.’

Het uniform zorgt er bij Robert (28 jaar) voor dat hij zich een beetje inhoudt. In zijn vrije tijd is hij wat beweeglijker:

‘Ik heb nogal de neiging om met mijn handen te wapperen. Dat soort dingen. En als ik mijn pak aan heb, dan zal ik niet zo een sigaret staan te roken [met de sigaret in een slap handje en de andere hand in de zij]. Maar in mijn vrije tijd is dat gewoon normaal. Ja aanpassen, ja zoiets is het eigenlijk, een beetje inhouden.’

Sander (27 jaar) trekt in privétijd meer met andere homo’s op en is dan wat lichamelijker, vertelt hij. ‘Maar ik stoort me behoorlijk aan het verwijfde gedoe, dus dat zal ik buiten Defensie ook niet doen.’ Terwijl hij zijn gedrag aanpast, valt het hem op dat heteroseksuele collega’s soms ‘homo naar elkaar’ doen, zoals ‘aan elkaar zitten, met het handje wapperen, een halve striptease doen’. Hij vindt dat merkwaardig en snapt niet waarom het gebeurt.

Ook burgerpersoneel krijgt aanmaningen om het gedrag aan te passen. Zowel Danielle (44 jaar) als Gijs (44 jaar) kreeg het verzoek van collega's om zich wat minder openlijk homoseksueel te gedragen, 'want sommige mensen storen zich daaraan'. Volgens beiden komt dit verzoek van mensen die zich verantwoordelijk voelen voor het gedrag van de groep, dat niet af mag wijken van de heteroseksuele norm. Ze hebben zich er weinig van aangetrokken, omdat ze vinden dat homoseksuelen te weinig zichtbaar zijn bij Defensie.

Over zichtbaarheid van homoseksuelen lijkt Defensie ambivalent. Vanwege verwachte negatieve reacties zijn vijf mannelijke respondenten niet uit de kast, terwijl voor andere respondenten openheid van zaken voor opluchting zorgt. Ze kunnen zichzelf zijn en praten over hun privéleven. Toch gaan met name mannelijke homoseksuelen met enige regelmaat terug in de kast, vooral tijdens opleidingen en missies. Want ze willen niet op hun homoseksualiteit afgerekend worden. Omdat ze niet willen liegen, proberen ze zo min mogelijk over hun persoonlijke omstandigheden te vertellen. Daardoor ontstaat er een gevoel van afstand en oppervlakkigheid ten aanzien van collega's. Daarnaast tomen respondenten als Brian, Robert en Sander fysiek en vrouwelijk gedrag in, om negatieve reacties van collega's te voorkomen. Heteroseksuelen lijken daarentegen alle vrijheid te hebben om zich 'homoseksueel' te gedragen.

Andere homo's en homoseksualiteit op de werkvloer

Respondenten die nog niet lang bij Defensie werken, kunnen het gevoel hebben dat ze de enige homoseksuele of lesbische werknemer zijn. Zoals een respondent zegt: de mores zijn volledig heteroseksueel. Vrijwel alle respondenten die langer bij de krijgsmacht werken, kennen homoseksuele of lesbische collega's. De Stichting Homoseksualiteit en Krijgsmacht speelt daarin een rol door het organiseren van bijeenkomsten voor homoseksuelen. Maar ook op andere manieren leert men elkaar kennen.

Agnes (39 jaar) heeft lesbische collega's ontmoet door het voetballen op de kazerne. Via het roddelcircuit komt ze te weten wie homo en lesbo zouden zijn. Ook komen eventuele problemen ter sprake: 'Wat ik laatst heb gehoord is een lesbische vrouw die haar trouwring niet om mocht houden tijdens het werk. Terwijl haar mannelijke collega's, heteroseksueel, wel hun trouwringen mochten omhouden.' Bij de marine bestaat er volgens Suzanne een heel pottencircuit van meiden die wat met elkaar hebben gehad en waar het 'over de tong gaat.' Veel jonge homoseksuele werknemers kennen elkaar via een profiel en fora op gay.nl, hebben elkaar via via leren kennen of in het uitgaansleven. Ze hebben geregeld contact met elkaar.

De meeste respondenten kennen homoseksuele collega's die niet uit de kast zijn. Gijs (44 jaar) verbaast zich erover en geeft een voorbeeld: 'Zijn naaste collega's wisten precies hoe het zat. En kom ik hem daarbuiten tegen en dan weet compleet niemand dat hij met een vriend samenwoont.' Gijs is het niet eens met het argument dat het andere mensen niet aangaat. 'Dat gaat mensen dus heel veel aan, want anders

verandert er dus niks.' Als homo heb je volgens hem een voorbeeldfunctie. Maar de respondenten zullen niemand 'pushen' om openlijk homo te zijn. Iedereen moet dat zelf afwegen. Zoals Danielle (44 jaar) vertelt over een collega die ze kent, die nog steeds uit de kast aan het komen is: 'Dat hangt van hemzelf af. Tegen mij is hij vrij open, maar op zijn werk durft hij dat niet.'

Respondenten zeggen dat homoseksuele en lesbische medewerkers veelal werkzaam zijn bij onderdelen als de logistieke en geneeskundige dienst. De vraag is of homoseksuele collega's niet werkzaam zijn bij bijvoorbeeld operationele gevechtseenheden of dat ze daar niet uit de kast komen. Pim kent voorbeelden van mariniers die hij in het homoseksuele uitgaanscircuit tegenkomt, maar die hem expliciet vragen zijn mond te houden. Robert kent homoseksuele collega's bij de Luchtmobiele Brigade van wie hij weet dat hun collega's het niet weten. Monique vertelt over jonge soldaten die uit pure angst niet durven uitkomen voor hun homoseksualiteit, bang dat ze geen buddy's overhouden die een tentje met ze willen delen. Leeftijd speelt daarbij volgens haar een rol: 'Bij de staf zijn ze allemaal een stuk [ouder en] volwassener, althans, dat denken ze. [Daar] zullen ongetwijfeld mensen zitten die problemen hebben met homoseksualiteit, maar dat zullen ze nooit hardop zeggen.'

Eigen aandeel

Respondenten vinden dat homoseksuelen op de werkvloer door hun gedrag problemen oproepen. Opvallend is dat ze daarbij vrijwel geen voorbeelden geven van lesbische vrouwen die negatief opvallen. Maar van homoseksuele mannen daarentegen zijn er voorbeelden te over. Bij Erik (24 jaar) zat iemand bij de militaire vorming die heel duidelijk liet merken dat hij homoseksueel was en dat ook meteen in de klas vertelde. Die persoon werd een 'handtas' genoemd:

'En dat werd een stuk minder geaccepteerd dan de manier waarop ik het deed. Die heeft het een stuk zwaarder gehad. Die is van een paar boten afgetrapt. Afgetrapt, gepest.' [Weet je daar iets van?] 'Ja, dat hij inderdaad aan het flirten was met mannelijke collega's. Als hij jongens leuk vond, ook al waren die hetero, dan was hij daarmee aan het flirten. Ja, dat moet je niet doen. Dat wordt niet geaccepteerd.'

Flirten van heteroseksuele collega's wordt tot op zekere hoogte wel geaccepteerd. Het lijkt erop dat gedrag van hetero's en homo's met twee maten wordt gemeten. Zo geeft Karin het voorbeeld van een jonge jongen die voor de grap 'het nichtje van de admiraal' werd genoemd. Hij werkte op een schip waar hij last had van pesterijen, omdat hij een 'provocatief type' was. Karin (39 jaar): 'Altijd wel nuchtere opmerkingen maken, seksueel getinte opmerkingen. Ja kijk, misschien dat die heteroseksuele jongens dat aan boord ook deden, maar het gaat denk ik om gewinning.' Ook andere respondenten spreken van provocatie door homoseksuelen. Willem (24 jaar) legt uit dat het over eigenschappen gaat 'die gekoppeld worden aan mannelijkheid, en alles wat daar sterk van afwijkt is provocatie.' Dave (39 jaar) vertelt dat hij een collega had van wie anderen zeiden: 'Die heeft het uitgevonden, de homoseksualiteit. Het straalde er ook gewoon vanaf met zijn kettinkjes en ringetjes.' Het vervelende was,

vond Dave, dat collega's hem erop aanspraken. 'En als je je wat excentriek gedraagt, of je valt wat betreft gedrag buiten de boot, dan val je op en dan wordt de acceptatie altijd moeilijker.'

Het provocerend homoseksueel gedrag wordt als *gênant* ervaren. Liever zien respondenten dat iemand een gezonde dosis zelfspot heeft. Robert (28 jaar): 'Maar andere [homoseksuele] mensen gaan er met een goede dosis zelfspot mee om en die maken er zelf de leukste grappen over en de hardste grappen. Ja, dat zie ik wel als voorbeeld.' Ook Maarten (31 jaar) vindt dat je grapjes over je homoseksualiteit moet kunnen maken, omdat collega's het dan veel sneller zullen accepteren. Barbara (26 jaar) kan, als het over homoseksualiteit gaat, 'best wel tegen een geintje, het hoeft niet altijd serieus te zijn.' Respondenten maken duidelijk dat je opmerkingen die als grapje bedoeld zijn, naar waarde moet kunnen schatten. Wel is er een subtiële scheidslijn tussen grapjes die door de beugel kunnen of niet. Bij Brian (32 jaar) ligt het eraan waar hij zich bevindt met collega's: 'Binnen de eigen club kan ik het wel hebben. Maar als je "flikker" tegen me zegt als we ergens anders zijn, dan kan ik dat weer niet hebben.' Zelfspot kan de grens van het acceptabele voor collega's onduidelijk maken. Petra (32 jaar) gaat er bijvoorbeeld heel gemakkelijk mee om dat ze lesbisch is en loopt, net als haar collega's, de hele dag 'te dollen.' Zij ervaart dat iemand daardoor soms de grens kan overschrijden en beledigend wordt. Joris (49 jaar) is tegen de grappende sfeer in opstand gekomen en geeft te kennen dat hij het niet gepast vindt om altijd in termen van grapjes te spreken over een homoseksuele relatie. En Robert (28 jaar) zegt dat zijn collega's geneigd zijn dingen door te drijven en dat zij hem door constant grapjes te maken 'redelijk op de kast zouden kunnen krijgen.'

Respondenten schetsen het beeld dat homoseksuelen zelf een aandeel hebben in de eventuele moeilijkheden die ze ervaren rondom hun homoseksualiteit. Wederom klinkt er een ambivalente houding jegens zichtbaarheid van homoseksualiteit door. Homo's dienen zich normaal, dat wil zeggen volgens de heteroseksuele norm te gedragen, eventuele vrouwelijke kenmerken in te tomen en niet overduidelijk aanwezig te zijn. Daarnaast mogen ze zichzelf niet al te serieus nemen en hebben ze veel grapjes maar te slikken.

9.4.3 *Beeldvorming homoseksualiteit bij collega's*

Collega's bij Defensie hebben over het algemeen dezelfde vooroordelen die in de rest van de maatschappij heersen. 'Maar dan een tikkeltje negatiever', zegt Gijs (44 jaar). Pim spreekt van de 'hokjesgeest die Nederland eigen is.' Hij legt uit: 'Je staat in het vakje "vuile homo" en ze hebben geen zin meer om iemand verder te leren kennen.' Van homoseksuele mannen denken collega's dat ze altijd aan andere mannen willen zitten. Dat heeft volgens Pim (35 jaar) effect op het samenwerken: 'En als je openlijk homo bent, is er een grote categorie jongens die niet met je in een tentje wil. Tuurlijk niet, een homo gaat gegarandeerd ergens aan zitten.' Hij zegt verder dat 'de categorie oude collega's' problemen heeft met homoseksualiteit: 'Dat kun je horen in uitspraken bijvoorbeeld. Als een keer homoseksualiteit ter sprake komt of op tv komt,

dan is het Sodom en Gomorra, dan zie ik mijn vader zitten [lacht].’ De beeldvorming van Eriks collega’s beperkt zich tot een bepaalde subcultuur van de homoseksuele wereld: ‘Zo Erik, waar zijn je leren pakjes en je laarzen en je handboeien?’ Willem (24 jaar) hoort opmerkingen van collega’s die variëren van neutraal tot negatief: ‘De een heeft er geen problemen mee, de ander maakt er grapjes over: een mietje die met zijn handtas over de Kalverstraat loopt.’

Op sommige werkplekken denken collega’s genuanceerder over homo’s en lesbo’s, mogelijk doordat ze homo’s kennen in de eigen omgeving. Of, zoals bij Karin (39 jaar), doordat het een werkplek in de hogere rangen betreft. Op eerdere werkplekken konden collega’s nog wel eens lacherig doen over homo’s. ‘Alsof nichten alleen maar humorachtig zijn of zo, weet ik veel. En alsof potten alleen maar mannenhaatsters zijn.’ Ook Agnes (39 jaar) hoort van directe collega’s weinig stereotype opmerkingen over homo’s en lesbo’s, en in gesprekken komt homoseksualiteit alleen zijdelings aan bod, als het over het privéleven gaat. ‘Over dat we ook boodschappen doen en dat soort dingen.’ Voor Gijs (44 jaar) is homoseksualiteit vanwege de open sfeer onder zijn directe collega-docenten helemaal geen issue. Bij andere collega’s merkt hij een minder genuanceerd beeld, ‘hetgeen ze in de media zien over wat homoseksualiteit is.’ Veel mensen hebben volgens hem het beeld van Paul de Leeuw en ‘het beeld van de excessen, de homoparken.’ Hij legt uit: ‘Kijk, als iedereen zo’n programma ziet op SBS6 over homo-ontmoetingsplaatsen, dan is dat opeens het beeld dat ze hebben bij homo’s.’ Zo’n programma levert gespreksstof op, want de dag na uitzending kreeg Gijs de vraag van een collega of hij dat ook deed. Hans (31 jaar) geeft eveneens aan dat mensen een vertekend beeld hebben van homoseksualiteit als afgaan op de media en niet ‘in aanraking komen met homo’s die dat uiten’: ‘En die hebben het beeld van de dansende leernichten (...) op die boten en zo.’ Omdat hij er zelf ‘hetero-looking’ uitziet, zoals hij zelf zegt, verwachten collega’s niet van hem dat hij homoseksueel is en denken zij in eerste instantie dat hij een grapje maakt. ‘Maar dan kun je zien hoe mensen een bepaald beeld hebben van een homo. Iemand die heel verwijfd is en weet ik veel wat.’ Gijs (44 jaar) vindt het niet vreemd dat er veel vooroordelen leven onder medewerkers van Defensie. ‘Defensie heeft geen cultuur om de vooroordelen te ontcrachten, omdat werknemers over het algemeen weinig vrouwen zien, vrijwel geen homo’s en lesbo’s en zo nu en dan een moslim. Maar voor de rest is het een verschrikkelijk reactionair blank bolwerk van mannen.’

Als het over homoseksualiteit gaat, betreft het meestal mannen. Over vrouwen zegt Barbara (26 jaar): ‘Ik denk dat ze er nog heel erg van overtuigd zijn dat er een mannetje en een vrouwtje zijn binnen een homoseksuele relatie.’ Ook is opvallend dat heteroseksuele mannelijke collega’s het vaak aantrekkelijk vinden als twee vrouwen een relatie hebben. Monique (35 jaar): ‘Bij vrouwen denkt iedereen blijkbaar alleen maar aan seks. Twee mannen vinden ze ronduit smerig.’

Veel respondenten voelen zich genoodzaakt om collega’s voorlichting te geven over homoseksualiteit en vooroordelen te ondermijnen. Maarten (31) had een jongen in de groep die door beelden uit de media een heel negatief beeld had van homo’s.

Na een gesprek met Maarten was dat beeld positief bijgesteld. Petra (32 jaar) kreeg veelvuldig vragen van collega's over waar ze uitgaat, of ze een homo gemakkelijk herkent, hoe ze haar vriendin had ontmoet, hoe haar vrienden reageerden, of zij en haar vriendin kinderen willen. Met haar antwoorden heeft ze de meeste vooroordelen 'van tafel geveegd.' Erik (24 jaar) heeft er stilaan genoeg van om elke keer uitleg te moeten geven aan collega's over zijn homoseksualiteit en wil gewoon kunnen werken. 'Het was toch gemakkelijker geweest als je kon binnenlopen en kon gaan werken.'

De beeldvorming van homoseksualiteit bij de krijgsmacht is veelal gebaseerd op vooroordelen die ook in de maatschappij leven. Mensen die homoseksuelen leren kennen, krijgen vaak een genuanceerder beeld. Bij Defensie is de kans niet bijzonder groot om homo's en lesbo's tegen te komen, waardoor deze mogelijkheid minder aanwezig is. Bovendien heeft niet iedere homo en lesbo zin om continu aan voorlichting te doen. Ze willen ook gewoon kunnen werken.

Allochtone collega's

In de interviews kwam diverse keren aan bod dat respondenten het gevoel hebben dat de acceptatie van homoseksualiteit bij Defensie afneemt met de toename van allochtone collega's. Deze opmerkingen maakten de respondenten meestal terloops tijdens de interviews, bijvoorbeeld als hun werd gevraagd naar oplossingen voor eventuele problemen die homoseksuelen bij de krijgsmacht ervaren of als andere minderheden bij Defensie ter sprake kwamen, zoals allochtonen. De incidenten die ze noemden, hadden meestal betrekking op verhalen die ze via via hadden gehoord. Zo refereerde Dave (39 jaar) aan de algemene kentering dat homoseksuelen weer de kast in kruipen. Daarnaast maakte hij privé een gedwongen verhuizing mee, omdat hij en zijn vriend door allochtonen werden weggepest. Met een Marokkaanse collega bij de marechaussee had hij geen problemen, maar 'zo'n jongen wil zich staande houden binnen de organisatie en past zich aan de regels aan.' Hij nuanceerde deze uitspraak met de opmerking: 'Misschien mijn vooroordeel.' Ook Hans (31 jaar) hoorde geluiden dat de acceptatie 'vooral vanuit de moslingroep' minder wordt. Maar binnen de eigen groep op het werk merkte hij daar niets van. Hij heeft een keer een discussie met een Antilliaanse jongen gehad 'die hem respecteerde', maar volgens wie homoseksualiteit vanwege zijn geloof niet goed was. Suzanne (32 jaar) zei dat ze wel merkte dat allochtonen 'toch wat negatiever' zijn over homoseksualiteit, maar heeft zelf 'geen problemen ten aanzien van [haar] geaardheid gehad.' Alleen Danielle (44 jaar) kreeg zelf op haar werk denigrerende blikken van jonge collega's met een Turkse en Marokkaanse achtergrond. De overige vervelende ervaringen die respondenten rapporteerden, hebben met name plaatsgevonden in hun contact met autochtone, heteroseksuele mannelijke collega's.

9.5 Diversiteitsbeleid

Het stimuleren van diversiteit bij Defensie komt tot uitdrukking in de specifieke aandacht die men heeft voor de positie van vrouwelijk, allochtoon en homoseksueel personeel. In 2002 is besloten tot het instellen van het Diversiteitsoverleg Defensie (DOD). Daarin hebben de beleidsmedewerkers van de defensieonderdelen en de vertegenwoordigers van de drie netwerken (Defensie Vrouwenennetwerk, Multicultureel Netwerk Defensie en de Stichting Homoseksualiteit en Krijgsmacht (SHK)) zitting.

Aandacht voor de positie van homoseksueel defensiepersoneel is er sinds 1993. Op drie gebieden krijgt dit beleid gestalte: in de opleidingen, in het onderhoud van een actief en effectief hulpverleningsnetwerk, en in adequate voorlichting. SHK vormt onderdeel van het diversiteitsbeleid. De stichting ondersteunt homoseksueel defensiepersoneel en heeft een kennis- en signaalfunctie op dit terrein.

SHK heeft verschillende doelstellingen ter verbetering van de positie van homoseksuelen bij Defensie en organiseert onder andere bijeenkomsten voor homoseksuelen. Een aantal respondenten noemt verbeterpunten voor deze stichting. Zo zou SHK jonge homoseksuele medewerkers bij Defensie meer aanspreken als ze haar imago zou verjongen. Burgers zouden zich meer aangesproken voelen als visuele uitingen van SHK ook medewerkers zonder uniform zouden laten zien en als ze niet buitengewoon verlof zouden hoeven aanvragen voor het bijwonen van SHK-bijeenkomsten, terwijl militairen dat kunnen opvoeren als een cursus. Naar de bijeenkomsten komen merendeels mannen. Enerzijds omdat er meer homoseksuele mannen dan lesbische vrouwen werken bij Defensie. Maar anderzijds lijken lesbische vrouwen minder problemen te ervaren rond hun seksuele identiteit en het daarom niet nodig te vinden om dergelijke bijeenkomsten te bezoeken. Agnes (39) is uiteindelijk wel gegaan: 'Ik dacht dat het heel zwaar was en allerlei moeilijke dingen en alleen maar praten, praten, praten over dingen die niet goed liepen en noem maar op. (...) Eigenlijk was het heel gezellig en je hoort nog wat nieuws, hoe het elders gaat en hoe mensen daar met elkaar omgaan.'

In hoeverre zijn de respondenten op de hoogte van dit gender- en diversiteitsbeleid? Tijdens de gesprekken lijken ze er in het algemeen van op de hoogte te zijn, maar varieert de ervaring met de uitwerking ervan. Barbara noemt nadrukkelijk het bestaan van het genderbeleid. Frappant is overigens dat bij Defensie het (Engelse) woord 'gender' (wat op 'geslachts- of sekserol' slaat) ingeburgerd is, terwijl het bij andere instanties vaak vragen oproept. Barbara (26 jaar): 'Het is gewoon een feit dat je als vrouw binnen Defensie heel gemakkelijk iemand kunt aanklagen: seksuele intimidatie dit en dat. Daar gaan ze gelijk werk van maken. Dan voel je wel dat mannen daar (...) toch wel enigszins voorzichtig mee zijn.' Willem (24 jaar) heeft van collega's gehoord dat er verplicht aandacht is voor minderheden bij Defensie, zoals vrouwen, allochtonen en homoseksuelen:

'Bij ons heet dat genderbeleid, "actieplan gender". En het is heel nadrukkelijk dat het in ons dagelijks beleid opgenomen moet worden. Wij zijn een

opleidingsorganisatie, dus bij ons wordt het in het onderwijs ingebracht. (...) Er wordt niet negatief over gedaan. Er wordt wel gezegd dat er weer iets van bovenaf ingeflikkerd wordt.'

Beleid is noodzakelijk, maar Dave (39 jaar) benadrukt het verschil tussen acceptatie van homoseksualiteit en het tolereren ervan. Met regels en beleid kun je ervoor zorgen dat homoseksualiteit wordt getolereerd en dat homo's en lesbiennes tegen discriminatie worden beschermd: '...het moeten tolereren, want daar is het bedrijf voor. Het is een bedrijf met regels.' In het beleid om de acceptatie van homoseksualiteit bij Defensie te bevorderen, wordt benadrukt dat leidinggevenden en hulpverleners zoals medewerkers van de medische dienst kennis hebben van homoseksualiteit. 'En ik denk dat de mensen in de hogere rangen hier bij de marechaussee ook trainingen krijgen op dit gebied. Er wordt echt aan gewerkt. Dat beleid over die cultuuromslag is echt een leidraad met mijlpalen die gehaald moeten worden', zegt Karin (39 jaar). Suzanne (32 jaar) heeft in haar opleiding bij de medische dienst een cursus gehad 'hoe om te gaan met homoseksuelen'. Dat was volgens haar van de SHK zelf. Ze vraagt zich af of elke opleiding dat heeft: 'Volgens mij krijgt niet elke opleiding dat, maar wij vooral als medische dienst, omdat we ook een vertrouwensfunctie hebben. Maar verder heb ik het idee dat er niet veel voorlichting is geweest hierover.' Andere respondenten beamen dat de cursus over diversiteit het eerst sneuvelt als er te weinig tijd blijkt te zijn. Dat komt volgens Pim (35 jaar) ook doordat heteroseksuele docenten geen affiniteit hebben met het onderwerp en zich geen raad weten met de stof. In de opleiding tot sergeant heeft hij wel een voorlichtingsfilm over homoseksualiteit in de krijgsmacht gezien en hij vermoedt dat het op dat niveau wel aandacht heeft.

Het lijkt erop dat de top van Defensie veel aandacht heeft voor de acceptatie en integratie van homoseksualiteit in de organisatie. Ook is het van bovenaf ingebracht in cursussen voor defensiepersoneel. In de praktijk lijkt echter niet iedereen deze cursussen te krijgen.

9.6 Conclusies

Wat zijn de resultaten van vijftien jaar aandacht voor homoseksualiteit bij Defensie? Allereerst is er een duidelijk antidiscriminatiebeleid, dat minderheidsgroepen binnen de krijgsmacht als vrouwen, allochtonen en homoseksuelen beschermt. Alle respondenten zijn op de hoogte van dit beleid en vinden het effectief. Ten tweede komen volgens de respondenten openlijke vormen van discriminatie weinig voor en heeft Defensie over het algemeen een homovriendelijk werkklimaat. Toch is bijna een kwart van de respondenten (alleen mannen) niet uit de kast en hebben ze vrijwel allemaal negatieve ervaringen die volgens hen te maken hebben met homoseksualiteit. Ze weten dat ze met eventuele klachten naar hun leidinggevende kunnen stappen, maar slechts een enkele respondent heeft dat gedaan. Sommigen vinden dat een proactieve houding van een leidinggevende aan heteroseksuele collega's de kans ontnemt om open te zijn, waardoor vooroordelen niet hardop worden uitgesproken

en blijven bestaan. Of het voelt voor de homoseksuele werknemer als een vernedering om hulp van bovenaf te krijgen.

Homoseksuele en lesbische werknemers hebben te maken met specifieke problemen bij Defensie. Een probleem betreft de cultuur van Defensie: een machocultuur, die als hiërarchisch, blank, mannelijk en gesloten wordt omschreven. Met diversiteitsbeleid probeert de top van de organisatie deze cultuur te veranderen. Maar op de werkvloer, waar het op veel plaatsen een komen en gaan is van relatief jonge werknemers, heersen vooroordelen. Zo wordt homoseksualiteit gezien als zwakte, die een mannenwereld als Defensie zou aantasten. Collega's die minder presteren dan gemiddeld, worden voor 'homo' uitgemaakt. Homoseksuele medewerkers worden bij voorbaat gediskwalificeerd, tenzij ze bewijzen dat ze hun werk prima doen. Ze hebben daarom het gevoel dat ze bovengemiddeld moeten presteren. Bovendien geven ze tussen de bedrijven door veelvuldig voorlichting aan collega's, om vooroordelen te ontkrachten.

Vaak lukt het openlijk homoseksuelen en lesbiennes een plek te veroveren en voelen ze zich door heteroseksuele collega's geaccepteerd. Maar de interne mobiliteit van Defensie zorgt ervoor dat werknemers nogal eens van werkplek veranderen, zodat homo's en lesbiennes opnieuw moeten kiezen of ze hun seksuele identiteit al dan niet kenbaar maken. Meestal volgt een periode van voorzichtig aftasten of er geen homovijandige houding heerst. Geregeld besluiten ze om (voorlopig) in de kast te blijven, zoals bij eenheden waar vrijwel alleen maar mannen werken of tijdens opleidingen en internationale missies. De interviews lijken erop te wijzen dat homo's uit angst voor negatieve reacties vaker in de kast blijven bij operationele eenheden en op plekken met veel laagopgeleid personeel dan bij sectoren die als 'softer' worden beschouwd en waar hoger opgeleid personeel werkt, zoals de geneeskundige en de verbindingdienst.

Er heerst enige ambivalentie rondom de zichtbaarheid van homoseksualiteit. Medewerkers die niet open zijn over hun homoseksuele identiteit, hebben vaak een dilemma over wat ze vertellen. De meesten willen niet liegen tegen collega's, maar voelen zich onder druk staan en verzwijgen waar mogelijk hun achtergrond en privéomstandigheden. Openheid over homoseksualiteit wordt door (homo- en heteroseksuele) collega's op prijs gesteld, maar wel met mate. Hetero's stellen grenzen aan de openheid door gesprekken af te kappen, botte opmerkingen te plaatsen, zich af te wenden of afstand te houden. Ook wordt homoseksualiteit bijna altijd in onserieuze termen besproken. Dat is vervelend, omdat het ook om serieuze dingen gaat zoals relaties en discriminatie. De beeldvorming van homoseksualiteit, zowel bij homoseksuelen en lesbiennes zelf als bij heteroseksuele collega's, is uitgesproken negatief. Nichterig gedrag is uit den boze en er heerst een sterk (hetero)normaliserende moraal. De opvatting is dat homoseksuele mannen met negatieve ervaringen daar zelf schuld aan zouden hebben, dat ze provoceerden, te veel wilden opvallen of zich niet 'normaal' (heteroseksueel en mannelijk) zouden hebben gedragen. Homosek-

suele medewerkers pikken veel grapjes en hebben een sterke neiging om zich aan te passen.

Over het algemeen lijkt Defensie eerder 'lesbischvriendelijk' dan homovriendelijk. Toch lopen lesbische vrouwen tegen seksediscriminatie aan. Van ongewenste seksuele bejegeningen door heteroseksuele mannen hebben ze mogelijk minder last dan heteroseksuele vrouwen ('daar hoeven ze niet kwijlend achteraan te lopen'). Het lijkt erop dat niet zozeer homoseksualiteit als wel 'vrouwelijkheid' van homoseksuele mannen en heteroseksuele vrouwen diskwalificerend werkt en ten grondslag ligt aan uitingen van discriminatie in de masculiene wereld van de krijgsmacht.

Zichtbaarheid van homoseksuelen op de werkvloer is belangrijk om duidelijk te maken dat Defensie homoseksualiteit accepteert en dat discriminatie niet is toegestaan. Hoewel de krijgsmacht volgens de meeste respondenten een homovriendelijk werkklimaat heeft, vinden ze het belangrijk dat er aandacht blijft bestaan voor de acceptatie van homoseksualiteit. Het gaat immers niet om het tolereren ervan met behulp van regels, maar om de acceptatie van homoseksualiteit als integraal onderdeel van diversiteit bij Defensie. De Stichting Homoseksualiteit en Krijgsmacht speelt daarbij een belangrijke rol in het Diversiteitsoverleg Defensie (DOD). De stichting kan haar kennis- en signaalfunctie versterken door zich meer te richten op jonge werknemers, en door zowel vrouwen als burgers meer te betrekken bij de organisatie. Dat is belangrijk, zeker nu ervaren wordt dat het klimaat verandert en de acceptatie af- in plaats van toeneemt. Of dit laatste een reële angst is, zou verder onderzocht dienen te worden. Vaststaat dat homoseksuelen bij Defensie zichzelf nog extra moeten bewijzen en huns ondanks een taak als voorlichter hebben.

Noten

- 1 Tot 1 mei 1997 werden mannelijke burgers van 18 jaar of ouder opgeroepen voor militaire dienst. Slechts met zwaarwegende argumenten konden zij vrijgesteld worden van dienstplicht.
- 2 Hieronder volgt Informatie over de werving van respondenten bij Defensie. Informatie over de algemene werkwijze is opgenomen in hoofdstuk 5. De respondenten reageerden meestal op de advertentie op www.gay.nl (mannen) of www.zijaanzij.nl (vrouwen). Vooral www.gay.nl leverde veel reacties op van jonge werknemers (jonger dan 35 jaar). Op een advertentie in de *Defensiekrant* reageerden voornamelijk werknemers die 35 jaar of ouder waren. De redactie van een brigadepublicatie besteedde in de wervingsperiode aandacht aan ervaringen van homoseksuelen mannen en vrouwen in de krijgsmacht. Het artikel eindigde met een korte toelichting over het lopende onderzoek naar homoseksualiteit en de krijgsmacht, en deed een oproep voor respondenten. Tevens ging de onderzoeker naar een bijeenkomst van de Stichting Homoseksualiteit en Krijgsmacht (SHK) om uitleg te geven over het onderzoek en respondenten te werven. Deelnemers aan de bijeenkomst hebben informatie over het onderzoek onder collega's verspreid, om hen voor deelname aan het onderzoek te motiveren. Het werven van vrouwelijke respondenten kreeg extra aandacht, omdat in eerste instantie slechts drie vrouwen zich aanmeldden (van wie twee naar aanleiding van de bijeenkomst van SHK). Eén vrouw reageerde zelf nadat ze dit nieuws via een collega had vernomen. Met twee vrouwen nam de onderzoeker contact op nadat een mannelijke respondent hen had gevraagd aan het onderzoek deel te nemen. In totaal reageerden 43 personen, van wie 35 mannen en 8 vrouwen en 35 militairen en 8 burgers. Ze reageerden per e-mail of per telefoon. Alle potentiële kandidaten kregen een ontvangstbevestiging, met daarin de vraag of ze nog wat meer informatie wilden sturen over hun leeftijd, woonplaats, opleiding, werkzaamheden en geboorteplaats van de ouders. Door deze informatie konden de respondenten geselecteerd worden op krijgsmachtdeel, militair of burger en leeftijd.
- 3 Alle vrouwen die zich hebben aangemeld, zijn uitgebreid gesproken. Twee personen zijn van allochtone afkomst (beiden uit het Caribische gebied). De leeftijd van de respondenten varieert van 24 tot 51 jaar. Tien respondenten zijn jonger dan 35 jaar, tien respondenten 35 jaar of ouder. Twaalf respondenten zijn hoogopgeleid (hbo/wo) en acht hebben een lagere opleiding. Zes respondenten zijn werkzaam bij de Koninklijke Landmacht, vijf bij de Koninklijke Luchtmacht, vijf bij de Koninklijke Marine en vier bij de Koninklijke Marechaussee. Het gaat om vijftien militairen en vijf burgers. De rangen van de krijgsmacht zijn ingedeeld in manschappen, onderofficieren, subalterne of junior officieren, hoofdofficieren en opper- of vlagofficieren. Onderofficieren en subalterne of junior officieren zijn ruimschoots vertegenwoordigd. Manschappen en hoofdofficieren of hoger zijn in dit onderzoek ondervertegenwoordigd. Een mogelijke reden zou kunnen zijn, zo merkte een respondent op, dat werknemers in hogere rangen veelal hun eigen tijd kunnen indelen. Dave (39 jaar en werkzaam bij de marechaussee): 'Kijk, ik creëer mijn eigen tijd. Als ik een afspraak heb, dan heb ik een afspraak. Klaar.' Eén soldaat haakte af na verschillende pogingen om te komen tot een afspraak voor een interview. Waarom de rangen vanaf hoofdofficier ondervertegenwoordigd zijn, is gissen. Sommige respondenten zeggen dat ze geen homoseksuelen kennen op dat niveau, anderen spreken dat juist tegen. Negen respondenten zijn werkzaam bij een verbindings-, operationele en/of technische dienst, vijf bij een logistieke of transportdienst, twee bij een geneeskundige dienst, twee bij een opleiding en twee bij een administratie. Ruim de helft van de interviews vond plaats bij de respondenten thuis

en ongeveer een kwart op de werkplek van de respondent. Twee interviews zijn in een café-restaurant gehouden en een bij de onderzoeker thuis. De duur van de interviews varieerde van een uur tot ruim twee uur.

- 4 Ontmoetingsruimte voor militairen.
- 5 Straat in het centrum van Amsterdam met veel uitgaansgelegenheden voor homo's.
- 6 Binnen Defensie heeft de term 'buddy' betrekking op een naaste collega die als klankbord dient.

10 Samenvatting en slotbeschouwing

Gert Hekma, Saskia Keuzenkamp, David Bos en Jan Willem Duyvendak

10.1 Een dubbel beeld

Volgens internationaal vergelijkend opinieonderzoek behoort Nederland tot de landen waar homoseksualiteit het meest wordt geaccepteerd. Bovendien heeft de Nederlandse overheid in de afgelopen decennia vooropgelopen bij het toekennen van gelijke rechten aan homoseksuele burgers. Talrijke bekende Nederlanders zijn openlijk homoseksueel, homo's en lesbo's figureren in televisieprogramma's en reclamespots, negatieve uitlatingen over homo's kunnen rekenen op verontwaardigde reacties van opinieleiders. Homoseksualiteit is ook een van de thema's bij inburgering (zie www.nationaleinburgeringstest.nl en de documentaire ter voorbereiding op het inburgeringsexamen, *Naar Nederland*). Veel Nederlanders, homoseksuelen niet uitgezonderd, zijn dan ook van mening dat de homo-emancipatie hier te lande zo ongeveer is voltooid.

De laatste jaren is er echter sprake van ontwikkelingen die in tegenspraak zijn met dit beeld van volkomen acceptatie. Vijandigheid jegens homoseksualiteit komt op scholen veel voor, waardoor homoseksuele docenten en leerlingen het moeilijker hebben dan heteroseksuele docenten en leerlingen (Inspectie van het onderwijs 2006). Op straat worden homo's en lesbo's nogal eens uitgescholden of soms zelfs in elkaar geslagen; in sommige wijken wordt hun het leven zuur gemaakt, en in orthodox-religieuze kringen geldt homoseksualiteit als een zonde.

Hoe zijn deze twee beelden met elkaar te rijmen? Zijn hedendaagse uitingen van homovijandigheid slechts uitzonderingen, uitwassen of overblijfselen? Vallen ze wellicht op doordat Nederlanders vandaag de dag meer oog hebben voor homodiscriminatie – of doordat de boosdoeners kunnen worden gezocht in kringen die ook anderszins onder verdenking staan van on-Nederlands gedrag? Of is er sprake van een reële toename van homovijandigheid, bijvoorbeeld als gevolg van veranderingen in de bevolkingssamenstelling? Voor veel 'nieuwe Nederlanders' lijkt aanvaarding van homoseksualiteit immers verre van vanzelfsprekend. Maar waarom komt dat laatste dan niet tot uitdrukking in de eerdergenoemde opinieonderzoeken?

Sommige onderzoekers (De Graaf en Sandfort 2000; Van Wijk et al. 2005) schrijven de discrepantie toe aan de beperkingen van de gebruikelijke opinieonderzoeken. Deze veronachtzamen volgens hen 'moderne homonegativiteit': afkeuring en afkeer van homoseksualiteit zouden niet zijn verdwenen, maar zouden, omdat acceptatie vandaag de dag de norm is, niet of minder duidelijk worden geuit.

Een andere beperking van regulier opinieonderzoek is dat allochtonen daarin vaak ondervertegenwoordigd zijn. Dat is een serieuze tekortkoming, want er zijn

aanwijzingen dat juist onder deze bevolkingsgroepen veel weerstanden leven tegen homoseksualiteit. Om hier meer duidelijkheid over te krijgen, hebben we enkele vragen gesteld in een grootschalige enquête specifiek onder etnische minderheden (LAS'04/'05, zie hoofdstuk 3).

Dit rapport is geschreven naar aanleiding van zorgen over de mogelijk verminderde acceptatie van homoseksualiteit in Nederland, die werden uitgesproken in het algemene overleg van de Tweede Kamer over het homo-emancipatiebeleid op 12 oktober 2004. Staatssecretaris Ross-van Dorp heeft daarop het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) verzocht hiernaar onderzoek te doen. Het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid heeft aanvullend middelen beschikbaar gesteld om de situatie binnen enkele sectoren van de arbeidsmarkt te onderzoeken. En ook het ministerie van Defensie heeft aansluiting gezocht bij dit onderzoek.¹ Het onderzoek moet antwoord geven op de volgende vragen:

- 1 Hoe is momenteel de houding van de Nederlandse bevolking ten aanzien van homoseksualiteit, homoseksuele mannen en lesbische vrouwen en homoseksueel gedrag?
- 2 Welke ontwikkelingen doen zich voor in de acceptatie van homoseksualiteit in Nederland?
- 3 Bij welke bevolkingsgroepen is met name sprake van een negatieve houding ten opzichte van homoseksualiteit?
- 4 Wat zijn de implicaties van de bevindingen voor het homo-emancipatiebeleid en hoe kunnen ontwikkelingen in de houding ten aanzien van homoseksualiteit in de toekomst het best worden gemeten?

Het onderzoek is uitgevoerd in samenwerking met onderzoekers van de Universiteit van Amsterdam en van de Rutgers Nisso Groep.

Om deze vragen te kunnen beantwoorden, werden drie deelprojecten uitgevoerd, elk met een eigen karakter. Immers, acceptatie van homoseksualiteit is noch eenvoudig noch eenduidig als verschijnsel, en er kan dan ook niet met slechts één type onderzoek uitsluitend worden gegeven.

Het eerste deelproject betrof het inventariseren en analyseren van de uitkomsten van enkele grootschalige opinieonderzoeken die in de afgelopen decennia in Nederland werden gehouden. Zulke onderzoeksuitkomsten zijn in hoge mate generaliseerbaar: ze laten zien hoe de Nederlandse bevolking aankijkt tegen homoseksualiteit en homoseksuelen, met welke achtergrondkenmerken dat samenhangt en (indien het onderzoek periodiek is herhaald) welke veranderingen zich daarin voltrekken.

Het tweede deelproject had eveneens betrekking op opinies, maar dan zoals deze worden geuit op het internet. Zulke uitingen geven uiteraard geen representatief beeld van wat de Nederlandse bevolking vindt. Internetdiscussies worden immers gedomineerd door selecte groepen. Dankzij hun informele, anonieme en betrekkelijk ongekuiste karakter geven ze echter een indringend beeld van de manier waarop er in specifieke *community's* wordt aangekeken tegen homoseksualiteit. Terwijl

mensen in opinieonderzoek nogal eens geneigd zijn om sociaal-wenselijke antwoorden te geven, kunnen ze op het internet het achterste van hun tong laten zien – al zijn moderators (forumbeheerders) wettelijk verplicht om strafbare uitspraken te verwijderen.

Het derde deelproject legde het oor te luisteren bij homoseksuele mannen en lesbische vrouwen zelf. Wat voor ervaringen hebben zij in hun omgeving met de acceptatie van homoseksualiteit? Zijn ze wel eens het doelwit geweest van geweld, discriminatie of van andere negatieve reacties? Hoe open willen en kunnen ze zijn over hun seksuele voorkeur? Voor een antwoord op deze vragen werden tachtig interviews gehouden met homoseksuele mannen en vrouwen in vier uiteenlopende maatschappelijke sectoren. Een daarvan betreft een vorm van vrijetijdsbesteding (sport, i.c. fitness en hockey), de andere drie zijn werkomgevingen (de horeca, het bank- en verzekeringswezen en de krijgsmacht).

Dit rapport gaat dus niet alleen over de mate waarin negatieve attitudes ten opzichte van homoseksualiteit voorkomen onder de Nederlandse bevolking, maar ook over de mate waarin, en de manier waarop homoseksuele mannen en vrouwen daar iets van merken. De nadruk ligt dus (conform de onderzoeksopdracht) op houdingen en ervaringen, niet op gedrag tegenover homoseksuelen. Naar dat laatste is overigens ook verder opmerkelijk weinig onderzoek gedaan. Niettegenstaande de voornoemde beperkingen mag dit onderzoek een mijlpaal heten: voor het eerst wordt, op verzoek van kabinet-Balkenende II, een breed overzicht opgemaakt van de stand van de homo-emancipatie in Nederland.

10.2 *Dimensies van de houding ten aanzien van homoseksualiteit*

De eerdergenoemde onderzoeksvragen hebben betrekking op de houding van de Nederlandse bevolking (of delen daarvan) ten aanzien van homoseksualiteit. Zo'n houding is geen eenduidig begrip. Je kunt haar bijvoorbeeld opvatten als de manier waarop Nederlanders denken over het bestaan van homoseksualiteit in het algemeen, maar ook als de manier waarop ze staan tegenover homo's die in het openbaar zoenen, tegenover openstelling van het huwelijk voor partners van dezelfde sekse of hoe ze het zouden vinden als een zoon of dochter homoseksueel zou zijn. In dit onderzoek onderscheiden we de volgende vier dimensies.

1 *Aanvaarding in algemene zin*

Hoe denkt men over het bestaan van homoseksualiteit als zodanig? In eerder Nederlands opinieonderzoek is dat nagegaan door respondenten te laten reageren op stellingen als 'Homoseksuelen moeten vrij zijn hun leven te leiden zoals zij dat willen' en 'Homoseksualiteit is moreel verkeerd'. Ook op internet zijn daar uitspraken over te vinden, en de geïnterviewde homoseksuele mannen en vrouwen vertellen wat zij in hun omgeving hierover te horen kregen.

2 Gelijke rechten en (anti)discriminatie

In hoeverre gunt men homoseksuelen dezelfde rechten als heteroseksuelen? En hoe weegt men het gelijkheidsbeginsel af tegen andere rechtsbeginselen, zoals de vrijheid van godsdienst? Over deze dimensie verschaffen alleen de opinieonderzoeken informatie. In discussies op internetfora zijn we dit thema nauwelijks tegengekomen en in de interviews is het niet aan de orde gesteld.

3 Homoseksualiteit in de naaste omgeving

De manier waarop mensen tegenover homoseksualiteit staan, blijkt niet alleen uit hun morele of politieke opvattingen, maar ook uit hun emotionele reacties op homoseksuelen in de naaste omgeving. Hoe reageren ze als een goede vriend of vriendin, een docent, een kind of de huisarts homoseksueel blijkt te zijn? In Nederlands opinieonderzoek komt dit thema vrijwel niet voor. In internetdiscussies zijn zulke ‘confrontaties’ met homoseksuelen van vlees en bloed daarentegen juist een terugkerend motief. Ook de interviews verschaffen er veel informatie over – zij het van de andere kant bezien.

4 Homoseksualiteit in de openbaarheid

In vergelijking met enkele decennia geleden zijn homoseksuele mannen en vrouwen duidelijker aanwezig in de media en in de openbare ruimte, zeker bij bepaalde evenementen. Hoe wordt dat gewaardeerd door hen die daar getuige van zijn? Ook dit thema komt in de opinieonderzoeken vrijwel niet aan bod. Op de internetfora is de zichtbaarheid van homoseksualiteit echter een terugkerend thema. En uit de interviews blijkt dat die zichtbaarheid vaak het probleem is.

Bij het presenteren van de bevindingen zullen we deze vierdeling zoveel mogelijk aanhouden.

10.3 De huidige stand van zaken

10.3.1 Algemene acceptatie

Bevolkingsenquêtes

Opinieonderzoek wijst uit dat vandaag de dag 90% à 95% van de Nederlanders homoseksualiteit als bestaanswijze zegt te accepteren. In 2004 was slechts 5% van de bevolking het niet eens met de uitspraak dat homoseksuele mannen en lesbische vrouwen vrij moeten zijn om hun leven te leiden zoals zij dat willen. Andere, minder algemene uitspraken stuiten op meer bezwaar. Zo keurt 9% mannelijke homoseksualiteit af, en is 11% van mening dat homoseksuele mannen geen echte mannen zijn. Verder blijkt 13% seks tussen twee mannen, en 14% seks tussen twee vrouwen ‘fout’ of ‘walgelijk’ te vinden. De vier laatstgenoemde percentages zijn van 2000 (zie verder tabel 3.1). Na 2004 is er geen grootschalig, landelijk representatief opinieonderzoek meer gedaan waarin vragen zijn gesteld met betrekking tot dit algemene niveau. We kunnen daarom niet vaststellen welke ontwikkelingen zich in de afgelopen vier jaar

hebben voltrokken. Wel zijn er recentelijk vragen over homoseksualiteit gesteld in enkele regionale jeugdmonitors. De uitkomsten daarvan stemmen niet gerust. Zo zei 40% van de ondervraagde Rotterdamse jongeren dat ze geen homo's of lesbo's in hun vriendenkring wilden hebben, jongens vaker dan meisjes en Turkse en Marokkaanse jongeren beduidend meer dan de andere groepen. Maar liefst 88% van de Turkse jongens en 80% van de Marokkaanse jongens uit de derde klas van het voortgezet onderwijs stemt in met die stelling (ter vergelijking: dit geldt voor 25% van de autochtone jongens en 7% van de autochtone meisjes) (GGD Rotterdam 2005). Van de leerlingen uit klas 2 en 4 van het voortgezet onderwijs uit de regio Nijmegen zei 36% dat ze het 'een beetje raar' vonden als geslachtsgenoten op elkaar verliefd zijn, 8% vond het 'erg raar' en 8% 'verkeerd'. Volgens 22% van de Nijmeegse respondenten zou iemand die homoseksueel is daar niet open over kunnen zijn op school (GGD Nijmegen 2004). Landelijk onderzoek leert dat een aanzienlijk deel van de jongeren moeite heeft als twee jongens (38%) of twee meisjes (17%) met elkaar vrijen. Bijna een op de tien jongeren zou de vriendschap met de beste vriend of vriendin zelfs verbreken als deze zou vertellen dat hij of zij homoseksueel was (RNG (JOS'04), zie § 3.6.2).

Uitingen op internetfora

In internetdiscussies blijkt dat homoseksualiteit niet voor iedereen een legitieme bestaanswijze is: sommigen laten zich er uiterst misprijzend over uit. Negatieve uitlatingen zijn te vinden op webfora met een Turks, Marokkaans of islamitisch karakter, maar ook op rechts-nationalistische en conservatief protestants-christelijke fora.

In laatstgenoemde fora gaat de morele veroordeling van de 'zonde' (waarbij gewoonlijk naar de bijbel wordt verwezen) veelal gepaard met een oproep tot het respectvol of zelfs liefdevol bejegenen van de 'zondaar'. Veel discussianten blijken zich ervan bewust dat homo's en lesbo's ook voorkomen in de eigen kring, maar worstelen met de vraag in hoeverre hun kan worden toegestaan om te leven in overeenstemming met hun seksuele voorkeur. Homoseksuelen die niet aan hun geaardheid toegeven, kunnen op waardering rekenen, en worden aan anderen ten voorbeeld gesteld. De gedachte dat homoseksualiteit genezen zou kunnen worden, vindt weinig steun (meer) en het hard aanpakken van homo's en lesbo's wordt soms uitdrukkelijk afgekeurd.

Op rechts-nationalistische sites keren de leden zich vooral tegen het 'onmannelijke' gedrag van homo's, hun 'tegennatuurlijke' seksuele gewoonten en de 'overdreven' aandacht die ze vandaag de dag zouden krijgen in de media. Volgens sommigen zou dat met harde hand moeten worden bestreden. Anderen daarentegen pleiten voor 'leven en laten leven' en verwijzen daarbij naar de homo's (of lesbo's) die ze van nabij kennen. Deelnemers aan dit soort fora geven niet zozeer uitdrukking aan afkeuring, als wel aan afkeer van homoseksualiteit. Die aversie lijkt echter te worden getemperd door de wetenschap dat homo's ook in eigen kring voorkomen – én het besef dat homovijandigheid nu juist veel voorkomt in de etnische minderheden tegen wie men zich afzet.

Op Turkse, Marokkaanse en islamitische fora zijn inderdaad veel uitspraken te vinden die blijk geven van een uiterst negatieve houding ten aanzien van homoseksualiteit en homoseksuelen. Anders dan de deelnemers aan protestants-christelijke en rechts-nationalistische fora belijden de deelnemers aan deze fora vaak zowel afkeer als afkeuring van homoseksualiteit. De afkeuring wordt beargumenteerd met niet alleen een beroep op de koran en religieuze autoriteiten, maar ook met een beroep op wat de natuur of de geschiedenis zou leren. In de verhitte debatten op deze fora over homoseksualiteit gaat het niet alleen om de vraag wat al dan niet is toegestaan voor moslims, maar ook over de vraag wat homoseksualiteit eigenlijk is: een ziekte, een aangeboren dan wel aangeleerde afwijking, een goddelijke beproeving of een menselijke eigenaardigheid? Ook zij die homoseksualiteit onaanvaardbaar noemen, zeggen zich te kunnen indenken dat iemand in hun naaste omgeving homoseksueel zou blijken te zijn – al zouden ze dan soms niet terugdeinzen voor een gewelddadige aanpak.

Homoseksualiteit komt ook veel ter sprake op vrijetijdsfora, gewijd aan muziek en uitgaan. De morele toelaatbaarheid van homoseksualiteit wordt hier zelden ter discussie gesteld; eerder worden er vraagtekens geplaatst bij de legitimiteit van een moraal die geen ruimte laat voor homoseksuelen. Toch is 'homo' hier een veelgebruikt scheldwoord en passeren er lelijke opmerkingen over homoseksuelen. Tegelijkertijd wekken deelnemers aan deze fora de indruk dat het in de mode is om bi te zijn (een thema dat sinds 1980 geregeld terugkeert in de media, maar niet wordt bevestigd door kwantitatief onderzoek).

Opvallend is het zelfcorrigerend vermogen van alle fora. Extreem negatieve uitspraken worden vaak snel tegengesproken of genuanceerd door andere forumleden. Vooral meisjes en vrouwen lijken daarbij een belangrijke rol te spelen. Het is evenwel de vraag of mensen met extreem negatieve meningen daardoor hun opvattingen herzien.

Ervaringen van homo's en lesbo's zelf

Bevolkingsenquêtes leveren dus een relatief gunstige indruk op van de acceptatie van homoseksualiteit. De negatieve uitlatingen op internet daarentegen zijn talrijk en soms extreem. Wat leren ons nu de ervaringen van homo's en lesbo's zelf? Merken zij dat homoseksualiteit in het algemeen wordt geaccepteerd of krijgen ze te maken met negatieve reacties? In het laatste geval: hoe en van wie krijgen ze zulke reacties? En hoe beïnvloedt dat hun doen en laten? Om deze vraag te beantwoorden putten we uit de tachtig diepte-interviews (hoofdstukken 5 t/m 9) maar ook uit een onlangs door de Rutgers Nisso Groep (RNG) gehouden enquête onder homoseksuelen (zie hoofdstuk 5). Daarbij besteden we bijzondere aandacht aan coming-out. Als homoseksualiteit in het algemeen wordt geaccepteerd, mag je immers verwachten dat homo's en lesbo's gemakkelijker uitkomen voor hun seksuele voorkeur. Dat blijkt lang niet altijd het geval.

Een homovriendelijk klimaat?

Onderzoek onder homoseksuelen zelf leert dat die verdeeld zijn over het actuele klimaat voor homo's en lesbo's in Nederland en over de veranderingen die zich hierin in de afgelopen jaren hebben voltrokken (zie ook § 10.4). Allen zijn het erover eens dat de rechtspositie van homoseksuelen is verbeterd (waarbij ze vooral veel betekenis toekennen aan de openstelling van het burgerlijk huwelijk voor geslachtsgenoten), maar ze kennen daar niet hetzelfde gewicht aan toe. Meer dan een derde meent mede hierdoor dat de positieve ontwikkelingen domineren. Ruwweg een derde stelt dat de situatie de afgelopen jaren niet of nauwelijks is veranderd of dat positieve en negatieve ontwikkelingen elkaar in balans houden. De overigen waarderen de algehele ontwikkeling als negatief, waarbij ze vooral refereren aan (berichten over) toeneemende intolerantie in scholen, wijken en in de openbare ruimte.

Kleur bekennen

De geïnterviewde mannen en vrouwen hadden er soms erg lang over gedaan om zichzelf en anderen te bekennen dat ze homoseksueel zijn. Opmerkelijk genoeg gold dat ook voor hen die afkomstig zijn uit een milieu waar homoseksualiteit niet op religieuze bezwaren stuit – en zelfs voor hen die al op jonge leeftijd van hun ouders te horen hadden gekregen dat zij dit geen probleem zouden vinden.

Van de geënquêteerde homo's en lesbo's in de enquête Seksuele gezondheid in Nederland 2006 (SGN'06) zegt respectievelijk een derde en een kwart dat hun collega's op het werk niet op de hoogte zijn. Ook van de mannelijke militairen met wie voor ons onderzoek diepte-interviews werden gehouden, hield een kwart zijn seksuele voorkeur stil. De vrouwelijke militairen daarentegen waren vrijwel allemaal 'uit'. Dat gold eveneens voor de geïnterviewde homo's en lesbo's in de horeca en (in iets mindere mate) in het bank- en verzekeringswezen. In deze twee sectoren lijkt het bijna onvermijdelijk om uit te komen voor je seksuele voorkeur: er wordt naarstig geïnformeerd naar andermans persoonlijk leven – het seksleven inclusief. Daardoor is er sprake van een zekere druk om uit de kast te komen. Wie daaraan toegeeft, kan meestal rekenen op respect van zijn of haar collega's – maar wie zijn of haar privéleven voor zich wil houden, maakt zich kwetsbaar voor kwaadsprekerij.

Wie verwacht dat mensen zich in een vrijetijdsverband vrijer voelen om blijk te geven van hun seksuele voorkeur, komt bedrogen uit: in de sport komen veel lesbo's en homo's juist niet uit de kast – of pas lang nadat ze in andere levenssferen kleur hebben bekend. Deels wordt dit verklaard doordat mensen bij het sporten minder intensief en persoonlijk met elkaar omgaan dan op hun werk. Zo beperken bezoekers van sportscholen de omgang met gym-genoten vaak tot een minimum. In hockeyverenigingen daarentegen is er vaak sprake van een druk sociaal verkeer en een in hoge mate geseksualiseerde, maar conformistische groepscultuur. Een andere, daarmee samenhangende reden voor de terughoudendheid van vooral homomannen in de sport is dat homoseksualiteit onder mannen als zwakte wordt beschouwd – een vooroordeel dat in stand wordt gehouden door het gebruik van 'homo' als scheldwoord voor ondermaatse prestaties. Lesbische sporters hebben daar geen last van

(zij profiteren zelfs van het stereotype van de stoere, dus sportieve pot), maar ook zij bespeuren dat het sociale verkeer in hockeyverenigingen een uitgesproken heteroseksueel karakter draagt.

Er is dus over het algemeen vrij veel druk om uit de kast te komen – temeer daar heteroseksuelen vandaag de dag (getuige een televisiespel als *Herken de homo*) bedreven zijn geraakt in het herkennen van de (homo)seksuele voorkeur. De mate waarin homo's en lesbo's aan die druk kunnen ontsnappen of, als ze uit zijn, zich aan negatieve reacties kunnen onttrekken, verschilt van sector tot sector. Voor horecapersoneel en fitnessers is het meestal, als het niet anders kan, vrij gemakkelijk om een andere baan of sportschool te vinden. Die 'exit-optie' is minder beschikbaar voor hen die werkzaam zijn bij een bank, verzekeringsbedrijf of de krijgsmacht. Ook daar veranderen werknemers van werkplek, maar dat gebeurt op initiatief van hun superieuren. Homo's en lesbo's blijken zulke overplaatsingen vaak onprettig te vinden. Op elke nieuwe werkplek moeten ze namelijk opnieuw besluiten of ze zullen uitkomen voor hun seksuele voorkeur en, zo ja, hoeveel ze daarvan zullen laten blijken.

Negatieve reacties

Volgens de SGN-enquête heeft 44% van de mannen en 51% van de vrouwen één enkele keer te maken gehad met negatieve reacties op hun homoseksualiteit. 24% van de mannen en 16% van de vrouwen meldden meer dan één zo'n ervaring; de overigen (een derde van de mannen én de vrouwen dus) geen enkele. Bijna de helft van de homo's en de lesbo's maakte gedurende het afgelopen jaar iets van dien aard mee. Van wie waren die negatieve reacties afkomstig? De geënquêteerden noemen vooral onbekenden op straat of in uitgaansgelegenheden, maar ook familieleden, vrienden, kennissen en collega's. Uit de diepte-interviews blijkt dat lesbo's en vooral homo's ook vervelende ervaringen opdoen op hun werk en in de sport. Zo blijkt 'homo' in die omgevingen een veelgebruikt scheldwoord. De respondenten in kwestie benadrukken veelal dat ze daar niet zwaar aan tillen. Het zou niet meer dan een ongerichte krachtterm of stopwoord zijn. Dat maakt dit taalgebruik echter niet minder opmerkelijk. Hoewel een overweldigende meerderheid van de Nederlandse bevolking zegt dat ze niets tegen homoseksualiteit heeft, beschouwen zeer velen het kennelijk toch als een negatieve kwalificatie.

Slechts een gering deel (ongeveer 10%)² van de geënquêteerde homo's en lesbo's in de SGN-enquête zegt dat ze in het afgelopen jaar op hun werk negatieve reacties hebben gehad. Uit de diepte-interviews blijkt echter dat zeer velen in de afgelopen jaren iets van dien aard hebben meegemaakt. Naast het eerdergenoemde gebruik van 'homo' als scheldwoord meldden ze denigrerende opmerkingen over homoseksualiteit of homoseksuelen, kwaadsprekerij of pesterij, en verbaal of fysiek geweld. Enkelen vermoedden dat hun carrière geleden had onder het bekend zijn van hun seksuele voorkeur. Pesterijen hadden de respondenten vrijwel nooit gemeld bij een leidinggevende of vertrouwenspersoon, wel de ernstige, flagrante gevallen van discrimina-

tie. Deze worden vaak serieus aangepakt, ook op werkplekken waar geen homo- of diversiteitsbeleid bestaat.

In sommige werk- en sportomgevingen, zoals in de horeca, de krijgsmacht en in hockeyverenigingen, wordt veel gesproken over seks. Dat zou een zekere openheid voor homoseksualiteit kunnen bieden, ware het niet dat de toon van deze gesprekken vaak opschepperig of denigrerend is, en ze gepaard gaan met flauwe grappen of botte opmerkingen. Die worden door de geïnterviewden vooral als kwetsend ervaren als ze specifiek tegen hen gericht zijn, en afkomstig zijn van buitenstaanders (klanten in plaats van collega's, tegenstanders in plaats van teamgenoten).

10.3.2 *Gelijke rechten*

Respect voor de homoseksuele bestaanswijze is één ding, gelijkberechtiging van homoseksuelen is een tweede. In opinieonderzoeken wordt daar vaak naar gevraagd, zij het in wisselende bewoordingen. Ging het eerst om het recht op woonruimte en om erfrecht, tegenwoordig gaat het over de openstelling van het burgerlijk huwelijk voor, en adoptie door paren van hetzelfde geslacht.

Wat wonen en erven betreft, is de instemming met gelijkberechtiging van homoseksuele stellen zo goed als algemeen: in 2000 was slechts 3% à 4% het daar niet mee eens. Minder eensgezindheid is er over het trouwen van en adopteren door dames- en herenparen. Anno 2006, vijf jaar na de openstelling van het burgerlijk huwelijk voor homoseksuele paren, staat 22% van de Nederlandse bevolking daar nog afwijzend tegenover. Volgens het CBS zijn jaarlijks gemiddeld overigens minder dan 2% van de huwelijken tussen mensen van hetzelfde geslacht, in 2004 ging het om zo'n 1200 huwelijken (CBS StatLine).

Verder bleek dat in 2002 34% van de bevolking zei erop tegen te zijn om aan homoseksuele stellen dezelfde adoptierechten toe te kennen als aan 'gewone echtparen' (CV'02).³

Op de onderzochte internetfora is gelijkberechtiging volstrekt geen onderwerp van discussie. Dat is niet verbazingwekkend, want het gaat op die fora vaak om de vraag in hoeverre homoseksualiteit (of het blijk geven daarvan) überhaupt acceptabel is.

Het zou interessant zijn om bij wijze van experiment dit thema in te brengen in internetdiscussies, om na te gaan hoe erop wordt gereageerd. In dit onderzoek hebben we er echter voor gekozen om discussies niet te beïnvloeden. Ook in de diepte-interviews met homo's en lesbo's is gelijkberechtiging niet aan de orde gesteld, maar veel respondenten noemden de openstelling van het burgerlijk huwelijk als voorbeeld van positieve recente maatschappelijke ontwikkelingen.

10.3.3 *Homoseksualiteit in de naaste omgeving*

Hoe reageren mensen wanneer zij in hun naaste omgeving worden 'geconfronteerd' met homoseksualiteit? In bevolkingsenquêtes is dat nauwelijks onderzocht. In 2000 werd respondenten gevraagd hoe ze het zouden vinden als hun (denkbeeldige) zoon of dochter zou samenwonen met een partner van hetzelfde geslacht. 12% van de respondenten zei dat onaanvaardbaar te vinden (§ 3.4.3). In een ander, internationaal

vergelijkend onderzoek werd de respondenten gevraagd wie ze niet als burens zouden willen hebben (zie figuur 3.3). Slechts 6% van de Nederlandse bevolking zei bezwaar te hebben tegen homoseksuele burens – aanmerkelijk minder dan in onze buurlanden Duitsland (14%) en België (18%).

Ook op webfora gaat het niet alleen over homoseksualiteit in abstracto, maar eveneens over homo's en lesbo's van vlees en bloed met wie de forumleden in aanraking kwamen of zouden kunnen komen. In elk van de vier onderzochte soorten fora wordt melding gemaakt van ervaringen met homoseksuele mannen en vrouwen in de naaste omgeving. Dat is op zichzelf al opmerkelijk, want in de meeste van de onderzochte community's geldt homoseksualiteit als iets wat daar eigenlijk niet thuishoort. Meestal worden deze ervaringen aangevoerd ter verdediging van homo's en lesbo's: de ervaring zou leren dat ze de kwaadsten niet zijn. Vooral deelnemers aan webfora die gericht zijn op het uitgaansleven voeren aan dat ze homo's van nabij kennen en dat die kennismaking hun goed is bevallen. Enkelen vertellen dat het helemaal geen probleem hoeft te zijn als een goede vriend homo blijkt te zijn. Homoseksuelen moet je accepteren, is het devies – tenzij ze zich aan je opdringen.

Bekend maakt echter niet per definitie bemind. Op Turkse en Marokkaanse fora verzekeren sommigen dat ze niet zouden terugdeinzen voor geweld, soms zelfs niet voor moord, als een broer of zus homoseksueel zou blijken. Woorden zijn nog geen daden, maar uitspraken als deze kunnen gewelddaden uitlokken of legitimeren. Het is daarom ook zorgwekkend dat de verantwoordelijke moderators ze laten passeren.

Uit de SGN-enquête en de diepte-interviews blijkt dat de naaste omgeving aanvankelijk vaak negatief reageert wanneer bekend wordt dat een familielid of collega homoseksueel is. Zoals in hoofdstuk 5 al werd geconstateerd, spelen religie en etniciteit hierin een belangrijke rol. Overigens is het ook opmerkelijk hoe vaak een aanvankelijk negatieve reactie later verandert in een meer welwillende, soms uitgesproken ondersteunende houding.

10.3.4 Homoseksualiteit in de openbaarheid

Tot slot bezien we de houding van de bevolking ten aanzien van de zichtbare aanwezigheid van homoseksualiteit in de publieke ruimte. In bevolkingsonderzoeken krijgt deze dimensie zelden aandacht. Alleen een in 2000 gehouden enquête vroeg naar één aspect daarvan: kussen in het openbaar. Als twee mannen dat doen, vindt 42% van de Nederlanders dit aanstootgevend; als het twee vrouwen zijn, stuit dat bij 'slechts' 31% op bezwaren. Heeft men het misschien sowieso niet begrepen op publiek vertoon van affectie? Die verklaring gaat niet op, want slechts 8% van de geënquêteerde Nederlanders zei het aanstootgevend te vinden als een man en een vrouw in het openbaar zoenen (tabel 3.3).

Van homoseksuele paren wordt dus veel meer terughoudendheid verwacht dan van heteroseksuele. Die dubbele moraal komt ook duidelijk tot uitdrukking op het internet. Niet alleen flamboyante, demonstratieve uitingen van homoseksualiteit, maar vrijwel iedere vorm van homoseksuele expressie wordt krachtig veroordeeld.

Veel homo's en lesbo's stemmen daar overigens mee in: de geïnterviewde mannen en vrouwen distantiëren zich vaak van 'soortgenoten' die in het openbaar uitdrukkelijk blijken van hun seksuele voorkeur.

Dat is een belangrijk resultaat van dit onderzoek. Vroeger werd homoseksualiteit verzwegen en was het onzichtbaar, tegenwoordig moet het worden uitgesproken, maar mag het nog steeds niet (te) duidelijk zichtbaar zijn. Dat laatste heet haast per definitie 'extravagant', 'provocerend', 'ostentatief', 'rellerig' of 'nichterig'. Veel homomannen blijken zo beducht voor het predikaat 'nicht' dat ze zich gewillig aanpassen aan seksuele en geslachtsnormen van de heteroseksuele meerderheid – en dat ook van andere homo's verwachten. Zowel homo- als heteroseksuelen vatten homoseksualiteit op als iets wat primair privé is, en handhaven daarmee heteroseksualiteit als publieke norm.

In veel werk- en sportomgevingen heerst vaak een geseksualiseerde sfeer. Die laat meestal weinig ruimte voor homoseksuele expressie. Homoseks komt wel eens ter sprake, maar meestal op initiatief van heteromannen – en op hun voorwaarden. Nu eens horen ze homo's en lesbo's uit over hun seksleven, dan weer snoeren ze hun de mond. Vooral in situaties waar fysieke intimiteit onvermijdelijk is, lijken homo's en lesbo's angstvallig te willen voorkomen dat ze als seksueel opdringerig worden ervaren. Ten opzichte van heteromannen en -vrouwen lijken ze zich heel wat minder te kunnen veroorloven dan omgekeerd.

Opvallend zijn vooral ook de verschillen in de bejegening die homoseksuele mannen en lesbische vrouwen ondervinden in de openbare ruimte (zie ook hierna). Hier hebben met name homoseksuele mannen veelvuldig negatieve ervaringen. Of dit komt doordat ze eerder als homoseksueel worden herkend dan lesbische vrouwen, doordat ze meer op straat verkeren of doordat mannelijke homoseksualiteit meer een probleem is voor bepaalde groepen jongens, valt op grond van ons onderzoeksmateriaal niet uit te maken.

10.4 Ontwikkelingen in de tijd

De tweede onderzoeksvraag gaat over de ontwikkelingen in de acceptatie van homoseksualiteit in Nederland. Er zijn weliswaar enkele tijdreeksen voorhanden die daar een indruk van geven, maar in veel gevallen ontbreken recente gegevens. Dat is spijtig, want juist de laatste jaren klinken er geluiden dat de acceptatie van homoseksualiteit afneemt. Deze schets heeft echter noodgedwongen vooral betrekking op een wat verder achter ons liggende periode. We zullen deze schets aanvullen met indrukken van de geïnterviewden, maar onder een groot voorbehoud: het gaat om subjectieve waarnemingen, die gekleurd kunnen zijn door bijvoorbeeld berichtgeving in de media.

Uit opinieonderzoeken blijkt dat de houding van de bevolking over enkele decennia bezien veel minder negatief is geworden. Sinds 1970 is een sterke daling in de homonegativiteit opgetreden. Van een zonde, misdrijf of ziekte is homoseksualiteit voor de meeste Nederlanders een acceptabele variant geworden (althans naar hun antwoorden op deze enquêtes te oordelen). Het aandeel van de Nederlanders die in algemene zin afwijzend staan tegenover homoseksualiteit is afgenomen (figuur 3.4). Hetzelfde geldt voor het aandeel van Nederlanders die niet instemmen met gelijkberechtiging. Vragen over de affectieve houding en over de zichtbaarheid van homo's en lesbo's zijn pas onlangs voor de eerste keer opgenomen in een bevolkingsenquête, zodat we niet weten of er zich in daarin veranderingen hebben voltrokken. De ondergrens aan de acceptatie lijkt bereikt: er resteert een klein percentage Nederlanders die homoseksualiteit hoe dan ook onaanvaardbaar vinden. Het is niet waarschijnlijk dat zij in de nabije toekomst hun houding zullen veranderen, want deze lijkt samen te hangen met sterk identiteitsbepalende variabelen als etniciteit en religie (zie ook § 10.5).

Als het bevolkingsaandeel van etnische minderheden toeneemt, zoals voorspeld, en deze meer dan nu het geval is deelnemen aan opinieonderzoeken, zou er over enkele jaren zelfs sprake kunnen zijn van een trend in homonegatieve richting. Het staat evenwel niet bij voorbaat vast dat toename van het aantal (niet-westerse) allochtonen zal leiden tot afname van de acceptatie van homoseksualiteit. Uit het onderzoek naar Turkse, Marokkaanse en islamitische webfora blijkt immers dat de gedachtevorming over homoseksualiteit in deze *community's* in volle gang is. De deelnemende jongeren lijken hun houding ten aanzien van homoseksualiteit slechts in beperkte mate te ontleen aan die van hun ouders en religieuze gezagsdragers in hun naaste omgeving. Dat is echter evenmin een geruststelling: het risico bestaat dat sommigen (in navolging van het *Anti-homo manifesto* van www.elqalem.nl) afwijzing van homoseksualiteit tot geestesmerk van hun etnische of religieuze identiteit zullen maken.

Tot nu toe komen niet-westerse allochtonen betrekkelijk weinig in aanraking met openlijk homoseksuelen. Er is immers sprake van segregatie op de arbeidsmarkt en ook in de vrije tijd zijn interetnische contacten schaars (SCP/WODC/CBS 2005). Dat zal in de toekomst waarschijnlijk wel veranderen. Het is de vraag wat dat betekent voor de houding van allochtonen tegenover homoseksualiteit. Zal bekend beminde maken? Of zal de onmin waarvan een groot deel van de nieuwe Nederlanders vandaag de dag blijk geeft, ertoe leiden dat homo's en lesbo's meer in hun schulp kruipen?

Niet alleen uit de SGN-enquête (zie § 10.3.1), maar ook uit de diepte-interviews blijkt dat veel homo's en lesbo's een toename van homovijandigheid bespeuren. Die indruk baseerden ze op voorvallen in het nachtleven, of in bepaalde buurten en scholen, die soms henzelf overkomen waren. Ook andere recente studies (Van San en De Boom 2006) wijzen erop dat homo's en lesbo's zich heden ten dage minder veilig voelen. Dat dit gevoel van onveiligheid niet wordt bevestigd door harde cijfers, mag geen reden zijn om het terzijde te schuiven: het ontbreken van een goede rapportage van geweld tegen homo's en lesbo's is zelf een deel van het probleem.

10.5 Verschillen tussen bevolkingsgroepen

Uit de verschillende opinieonderzoeken waarover we in hoofdstuk 3 rapporteerden, blijkt dat een negatieve houding ten opzichte van homoseksualiteit meer dan gemiddeld te vinden is onder jongeren, ouderen, mannen, lager opgeleiden, religieuze en allochtone Nederlanders. Deze uitkomsten stemmen overeen met die van eerdere onderzoeken.

Om na te gaan welke factoren de belangrijkste zijn voor het verklaren van verschillen in houding onder de bevolking van 15 jaar en ouder, zijn enkele statistische analyses uitgevoerd. Een eerste had betrekking op de autochtone bevolking. Daaruit blijkt dat vandaag de dag primair de mate van religiositeit bepalend is. Van de autochtone Nederlanders die zeggen dat ze religie 'zeer belangrijk' vinden, staat bijna 80% negatief tegenover homoseksualiteit. Opleiding en leeftijd spelen ook een rol, maar vooral bij hen die niet of nauwelijks religieus zijn: onder hen zijn ouderen en laagopgeleiden vaker homonegatief.

Ten behoeve van dit onderzoek is extra aandacht besteed aan de rol van etniciteit. Uit een grootschalige enquête onder de vier grootste groepen etnische minderheden blijkt dat Turken, Marokkanen en Antillianen in Nederland vaker negatief staan tegenover homoseksualiteit dan autochtonen en Surinamers: 60% van de Turken en 64% van de Marokkanen vindt dat homomannen en lesbische vrouwen vrij moeten zijn in de wijze waarop ze hun leven leiden. Dit is weliswaar minder dan bij de autochtonen, maar toch wel de meerderheid. Bij de Antillianen gaat het om 77%, bij de Surinamers om 88% en bij de autochtone controlegroep om 95%. Meer dan de helft van de Turkse Nederlanders en 48% van de Marokkaanse Nederlanders is tegen het homohuwelijk. Ook zeggen Turken (27%) en Marokkanen (21%) het vaakst dat ze moeite zouden hebben met een homoseksuele leraar of lerares voor hun kind (14% bij Antillianen, 11% bij Surinamers en 2% bij autochtonen).

De eerlijkheid gebiedt toch ook om te zeggen dat vooral het verschil met de autochtone Nederlanders opvalt, maar dat het toch zeker niet zo is dat de Nederlandse moslims in overgrote meerderheid zeer negatief zijn. Het gaat niet om een mogelijk onbeweeglijke antihouding, maar mogelijk om een ontwikkeling in positieve richting, die bevorderd zou kunnen worden. Bovendien is de situatie in veel andere Europese landen (met name Oost-Europa) wat betreft de autochtone bevolking niet veel beter.

De kwalitatieve deelonderzoeken geven slechts indirecte aanwijzingen voor verschillen tussen bevolkingsgroepen, maar ook daarvan willen we er enkele noemen. Zo mag het opmerkelijk heten dat ook hoogopgeleide, niet-religieuze, autochtone ouders soms afwijzend staan tegenover homoseksualiteit van hun kinderen, dat hockeyers elkaar net zo graag voor 'homo' uitmaken als voetballers en dat in een webforum voor Turkse studenten extreem homovijandige uitspraken te vinden waren. In veel webfora lijken het vooral jonge mannen te zijn die lelijke dingen over homoseksualiteit zeggen, waarna ze vaak worden gecorrigeerd door jonge vrouwen. Uit de

interviews blijkt dat homo's vaker vervelende reacties krijgen dan lesbo's, en vaker van mannen dan van vrouwen. Interessant genoeg lijken allochtone homoseksuelen minder last te hebben van zulke reacties – misschien omdat hun seksuele voorkeur minder in het oog springt dan hun etnische identiteit of omdat ze deze bewust stil houden.

10.6 Het beeld nog eens op afstand bezien

Uit de bevolkingsonderzoeken spreekt een brede acceptatie van homoseksualiteit in het algemeen. 'Leven en laten leven' is het devies. Er is ook vrij veel steun voor gelijkberechtiging, maar wat dit betreft is er zeker geen consensus. Vooral waar het gaat om het vormgeven van relaties ('homohuwelijk') en de zorg voor kinderen (recht op adoptie) heeft een substantieel deel van de bevolking bezwaren. Nog negatiever zijn de reacties als homo's of lesbo's non-verbaal blijf geven van hun seksuele voorkeur – bijvoorbeeld door in het openbaar te zoenen.

Ook uit de diepte-interviews met homo's en lesbo's en zelfs uit het internetonderzoek blijkt dat homoseksualiteit als zodanig vaak wordt geaccepteerd. Maar er zijn wel geboden en verboden. Zo heerst tegenwoordig het gebod dat homoseksuelen moeten uitkomen voor hun seksuele voorkeur. Als homo's dat doen, dwingt dat vaak respect af, vooral als men zich verder (hetero)normaal gedraagt. De seksuele identiteit van homo's en lesbo's wordt zo een publieke kwestie, niet alleen in de kring van familie, vrienden en kennissen, maar ook op het werk. Zowel homo's als hetero's vinden het beter als homoseksuelen kleur bekennen. Als zij dat niet doen is er blijkbaar iets met hen aan de hand. homoseksuelen die openlijk voor hun homoseksualiteit uitkomen, zijn daar over het algemeen ook tevreden over – hoewel zij door hun openheid en zichtbaarheid wel meer negatieve reacties te verwerken krijgen dan degenen die niet open zijn over hun homoseksualiteit.

Openheid moet, maar met mate en op een bepaalde manier. Als een man zijn homoseksuele voorkeur stilhoudt, heet hij een 'kastnicht'; als hij er in het openbaar blijf van geeft, noemt men hem al gauw een 'relnicht' – ook als hij zich bedient van uitgesproken mannelijke stijlmiddelen. Ook veel homo's en lesbo's distantieëren zich van gevoelsgenoten die zich opzichtig kleden of gedragen. Manifestaties als de jaarlijkse Canal Parade in Amsterdam lijken velen van hen niet alleen trots, maar ook plaatsvervangende schaamte in te boezemen. Dit verbod op vertoon van homoseksualiteit duidt erop dat in het openbare leven heteroseksualiteit nog altijd de norm is: het gedrag van homo's en lesbo's wordt afgemeten aan dat van respectievelijk hetero-mannen en vrouwen. Uit de interviews blijkt dat veel homo's zich inspannen om aan die norm te voldoen. Net als voorheen moeten ze ervoor zorgen dat ze niet verwijfd overkomen. Homoseksuele mannen vormen een bedreiging voor de masculiene dominantie in de samenleving en kunnen daardoor op meer afkeuring van hetero-mannen rekenen.

Voor vrouwen zijn de normen minder rigide: dankzij de vrouwenemancipatiebeweging van de jaren zestig en zeventig kunnen ze zich in hun manier van kleden en gedragen veel meer permitteren dan voorheen. Dat verklaart misschien waarom lesbo's minder problemen lijken te ervaren dan homo's. Een andere reden is dat ze minder zichtbaar zijn in de samenleving. Zo hebben Nederlandse lesbo's geen uitgebreide uitgaanscultuur en zijn er weinig bekende Nederlandse vrouwen die ervoor uitkomen dat ze op vrouwen vallen. Bovendien zijn lesbische vrouwen niet zelden onderwerp van seksuele fantasieën van mannen en worden ze minder als bedreiging ervaren.

Fysiek geweld tegen homoseksuelen lijkt niet vaak voor te komen, maar velen blijken wel eens vervelende reacties te hebben gehad, vaak in de vorm van 'geintjes', kwetsende opmerkingen, beledigingen en ander verbaal geweld. Voor een deel zijn zulke negatieve reacties afkomstig van bekenden (bv. collega's), voor een ander deel van vreemden. Die laatsten zijn in de meeste gevallen jonge mannen en vaak (naar hun uiterlijk te oordelen) niet-westerse allochtonen.

In dit onderzoek is voor het eerst door middel van een grootschalige, aselechte steekproef nagegaan hoe leden van de vier grootste etnische minderheden in Nederland eigenlijk tegenover homoseksualiteit staan. De meerderheid van hen blijkt homoseksualiteit in beginsel wel te accepteren, zij het dat er vooral onder de Turken en Marokkanen een aanzienlijke groep bestaat die blijk geeft van een negatieve houding. Hoewel het aandeel van deze etnische minderheden in de totale bevolking in de afgelopen jaren is gegroeid, duiden de bevolkingsenquêtes niet op verminderde acceptatie van homoseksualiteit in Nederland. Recente gegevens ontbreken echter en alleen diepgaander analyses van de (actuele) houding van de bevolking en van ontwikkelingen in de tijd in diverse groepen zouden daarop meer zicht bieden. Duidelijk is wel dat sekse en seksualiteit (homoseksualiteit in het bijzonder) een belangrijke rol spelen in het publieke debat dat sinds enkele jaren wordt gevoerd over de integratie van niet-westerse allochtonen.

10.7 *Aanbevelingen voor beleid en verder onderzoek*

10.7.1 *Wat is het streven?*

Om op basis van dit onderzoek beleidsaanbevelingen te kunnen doen, moeten we eerst stilstaan bij een principiële vraag: wat is het uiteindelijke doel? Moet homoseksualiteit door alle Nederlanders worden geaccepteerd? Of moet de overheid zich erbij neerleggen dat sommigen er niets van moeten hebben? Hoe diep mag de Nederlandse wetgever ingrijpen in het privéleven van mensen? Is het acceptabel dat sommigen vinden dat het huwelijk voorbehouden moet blijven aan heteroseksuelen? Enerzijds is de vrijheid van meningsuiting een kostbaar goed; anderzijds horen in een liberale democratie de rechten van de zwakste groepen gewaarborgd te zijn, met name hun recht op autonomie en op het verschoond blijven van schade door anderen.

Dergelijke vragen zijn uiteindelijk aan de politiek om te beantwoorden, maar op deze plaats kunnen wel enkele referentiepunten en bouwstenen voor de discussie worden aangedragen.

Het fundamentele referentiekader voor het homo-emancipatiebeleid is artikel 1 van de Grondwet. Dit artikel luidt:

‘Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of welke grond dan ook, is niet toegestaan’.

Homoseksualiteit is niet expliciet genoemd als een van de non-discriminatiegronden. Kamer en kabinet hebben destijds gekozen voor de impliciete formulering ‘of welke grond dan ook’, waarmee onder andere impliciet homoseksualiteit werd bedoeld. Het verbod op het maken van direct en indirect onderscheid tussen hetero- en homoseksuelen is overigens wel expliciet genoemd in de Algemene wet gelijke behandeling.

Een tweede belangrijk referentiepunt is uiteraard het homo-emancipatiebeleid zelf. In de *Nota homo-emancipatiebeleid 2005-2007* heeft het kabinet drie doelen geformuleerd (TK 2004/2005):

- 1 het bevorderen van de sociale acceptatie van homoseksuelen in Nederland;
- 2 versterking van de sociale binding en betere integratie van enkele kwetsbare groepen homoseksuelen (voorbeelden die worden genoemd zijn allochtone, jonge en oudere zorgafhankelijke homoseksuelen);
- 3 aandacht voor de veiligheid van homoseksuelen en het tegengaan van homodiscriminatie.

Het kabinet vermeldt in de nota het verbod op discriminatie als een van de belangrijkste uitgangspunten te zien: ‘Dit is een ononderhandelbare norm in de Nederlandse samenleving’ (TK 2004/2005: 6). De taak die het kabinet weggelegd ziet voor de rijksoverheid is het stellen van regels en kaders, het stimuleren van anderen, het hen aanspreken op hun taak en het volgen van ontwikkelingen in de maatschappij. Vooral maatschappelijke organisaties – zoals zelforganisaties, sociale partners en zorg-, onderwijs- en welzijnsinstellingen – en lokale overheden krijgen een belangrijke rol toegekend.

10.7.2 Het beleid van de rijksoverheid

Uit dit onderzoek blijkt dat er nog steeds gronden zijn voor specifiek beleid voor homoseksualiteit. Hoewel ernstige misstanden vrijwel niet voorkomen, is de acceptatie van homoseksualiteit, homoseksuele mannen en vrouwen en homoseksueel gedrag nog zeker geen gemeengoed. Wat nu betekenen de bevindingen uit ons onderzoek voor het beleid van verschillende relevante actoren? We beginnen met de rijksoverheid, waarvan in dit opzicht een voorbeeldfunctie uit zou kunnen gaan.

Sociale acceptatie

Het eerste punt betreft het bevorderen van de sociale acceptatie. Dit onderzoek maakt duidelijk dat dit terecht een centrale doelstelling is van het overheidsbeleid. Ook blijkt dat sociale acceptatie meerdere facetten kent. In algemene termen gesteld is de acceptatie van homoseksualiteit groot, maar het is allerm minst zeker dat dat ook zo zal blijven: aandacht blijft nodig. Bovendien leert dit onderzoek dat als het gaat om de reactie op homo's en lesbo's in de eigen omgeving, op homoseksualiteit in de openbaarheid en om de vraag wat men eigenlijk al of niet accepteert, de situatie veel complexer is. Homo's en lesbo's passen hun gedrag vaak aan en verbergen hun homoseksualiteit, om geen negatieve reacties op te roepen. Zij blijven daardoor relatief onzichtbaar in het publieke domein. Indien onder het beleidsdoel 'bevorderen van sociale acceptatie van homoseksuelen' ook de norm van gelijke behandeling gerekend mag worden – en dat lijkt toch zo te zijn – dan ligt hier nog een belangrijk op te heffen punt van (zelf)discriminatie.

De mogelijkheden van de overheid om de sociale acceptatie in al haar facetten te bevorderen zijn beperkt, maar niet afwezig. Gelet op de taken die het kabinet voor zichzelf ziet weggelegd, gaat het in de eerste plaats om het stellen van normen en regels. In dat licht zou het een belangrijk signaal zijn om homoseksualiteit uitdrukkelijk te vermelden als non-discriminatiegrond in artikel 1 van de Grondwet. Homoseksualiteit zou daarmee immers op hetzelfde niveau worden geplaatst als levensbeschouwing, ras en sekse, die nu wel specifiek vermeld zijn. Onlangs heeft de tijdelijke Commissie rechtsgevolgen non-discriminatiegronden artikel 1 Grondwet (hierna: Commissie rechtsbescherming) advies uitgebracht over uitbreiding van artikel 1. Deze commissie bepleit echter handhaving van het huidige artikel, en ook toenmalig minister Pechtold heeft de Kamer laten weten geen (juridische) noodzaak tot uitbreiding te zien (TK 2005/2006c). De Commissie gelijke behandeling, die al eerder een advies uitbracht en dit onlangs nogmaals in een brief aan de minister verwoordde (CGB 2006), deelt dat standpunt niet. Het voert op deze plaats te ver om uitgebreid in te gaan op de – overwegend juridische – gedachtewisseling. Wel kunnen we op grond van ons onderzoek constateren dat opname van homoseksualiteit als non-discriminatiegrond een belangrijke symbolische waarde kan vervullen. Daarmee spreekt de regering immers uit dat zij het verbod op discriminatie van homoseksuelen als een ononderhandelbare norm ziet.

Ten tweede wil het kabinet anderen stimuleren en aanspreken op hun taak. Beleid kan de zichtbaarheid van homo's en lesbo's vergroten en ondersteunen, bijvoorbeeld met antidiscriminatiecampagnes en het aanjagen van het maatschappelijk debat. Het kabinet richt zich wat dat betreft momenteel vooral op etnische minderheden. Dit onderzoek onderstreept het belang daarvan, maar maakt ook duidelijk dat homoseksualiteit in veel bredere lagen van de bevolking nog moeilijk ligt. Beleid gericht op vergroting van de sociale acceptatie zou zich dan ook niet tot de etnische minderheden – met name Turken en Marokkanen – moeten beperken, maar zich moeten richten op iedereen met educatieve verantwoordelijkheden in Nederland.

Bijzondere aandacht verdient daarbij het onderwijsbeleid (waarover later meer). Jongeren die bij zichzelf homoseksuele gevoelens ontdekken en opgroeien in een homovriendelijke omgeving, komen onder psychische druk te staan en worden geremd in hun persoonlijke ontwikkeling. Beleid is gerechtvaardigd om opvoeders aan te spreken op een homonegatieve houding. Een negatieve houding van ouders en opvoeders veroorzaakt mogelijk schade bij jongeren en belemmert hen in hun seksuele en persoonlijke ontwikkeling.

Discriminatiebestrijding

Wat de bestrijding van homodiscriminatie betreft, leert dit onderzoek dat er van openlijke discriminatie van homo's en lesbo's zelden sprake lijkt te zijn. Het beleid, voor zover dat door het rijk is gevoerd, kan wat dat betreft succesvol worden genoemd, al is het duidelijk dat de beleidslijn van de overheid in belangrijke mate parallel loopt aan de veranderingen die er in de samenleving zelf zijn geweest in de houding ten opzichte van homoseksualiteit en homoseksuelen. Niettemin, het belang van antidiscriminatiewetgeving kan niet genoeg worden benadrukt, in het bijzonder in het kader van een multiculturele samenleving, waarin de rechten van homoseksuelen in de praktijk onder druk kunnen komen te staan. De relevantie van het antidiscriminatiebeleid neemt verder toe wanneer de bekendheid omtrent die wetgeving binnen de samenleving wordt vergroot, evenals de mogelijkheden om discriminatie te melden. Voor zover de rijksoverheid daarin niet zelf voorziet, kan zij stimuleren dat anderen dat doen en hen op hun verantwoordelijkheid in dezen aanspreken.

Kwetsbare groepen

Het kabinet wil vooral ook aandacht besteden aan allochtone homoseksuelen, jonge homoseksuelen en oudere zorgafhankelijke homoseksuelen. In dit onderzoek is niet specifiek naar kwetsbare groepen gekeken. Er zijn weliswaar ook twintig (zeer diverse) allochtone homo's en lesbo's geïnterviewd, maar het zou te ver voeren om op grond van zo'n smalle basis hier beleidsaanbevelingen te doen. De afwijzende houding van met name Turkse en Marokkaanse Nederlanders (zie hoofdstuk 3), maakt echter wel duidelijk dat allochtone homo's en lesbo's veelal in een homonegatieve omgeving verkeren, hetgeen het belang van specifieke beleidsmatige aandacht voor hen onderstreept.

Verder viel op hoe moeizaam vaak de coming-out van heel veel homoseksuelen nog verloopt. Homoseksualiteit mag dan wel gewoon zijn geworden, vanzelfsprekend is het nog allerminst. Iedere homoseksuele jongere staat er alleen voor. Het zou niet moeilijker gemaakt moeten worden dan het voor hem- of haarzelf al is om op een fundamenteel aspect van het leven een bijzondere identiteit te accepteren.

Veiligheid

Het vierde thema van het homo-emancipatiebeleid is de veiligheid van homoseksuelen. Ook dit thema stond niet op de voorgrond in dit onderzoek, maar de onder-

vraagde homo's en lesbo's hebben er wel het een en ander over gezegd. Voor zover dat betrekking had op hun werk of op de sport, komen we daar verderop op terug. Hier is van belang dat de veiligheid met name daar onder druk staat waar homo's en lesbo's de meeste negatieve ervaringen opdoen: in de openbare ruimte – op straat, in cafés, discotheken, bioscopen en dergelijke. Het is juist met onbekenden in publieke settings dat homo's en lesbo's met negatieve reacties worden geconfronteerd. Daarbij zijn er meer negatieve reacties naarmate homo's en lesbo's zichtbaarder zijn. Een negatieve bejegening leidt ertoe dat homoseksuelen zich (opnieuw) zo aangepast mogelijk gaan gedragen om deze reacties niet op te roepen. Tegelijkertijd lopen degenen die de moed hebben om wel open te zijn op straat, een niet te verwaarlozen risico. Zowel voor beleidsmakers als voor de politie ligt hier een taak. De Tweede Kamer heeft onlangs een motie aangenomen waarin wordt gepleit voor het invoeren van politieregistratie van geweld tegen homoseksuelen (TK 2005/2006c). In aanvulling daarop zouden homo's en lesbo's aangemoedigd moeten worden om voorkomende gevallen bij de politie aan te geven, hetgeen nu nog (te) weinig gebeurt.

Onderwijsbeleid

Uit dit rapport blijkt dat er in de samenleving sprake is van een druk om 'gewoon normaal' te doen, wat in dit geval betekent zich te gedragen zoals (de meeste) heteroseksuele mannen en vrouwen en de genderrol die daarbij hoort. Enigszins paradoxaal heeft de grotere aanvaarding van homoseksualiteit op zich juist geleid tot een 'heteronormalisering' van de homoseksueel. 'Uit de kast' weten veel homo's zich daardoor toch weer beperkt in hun vrijheid om zelf naar eigen smaak en stijl vorm te geven aan hun leven. Het besef dat mensen daar tot op grote hoogte vrij in mogen zijn, zolang zij anderen geen schade berokkenen, en dat juist die vrijheid ook gerespecteerd dient te worden, verdient meer aandacht in het onderwijs en in de overdracht van maatschappelijke omgangsvormen. Modern fatsoen bestaat voor een belangrijk deel uit het aanvaarden van anders zijn en het afzien van plagen en pesten of het stellen van vragen en het maken van opmerkingen die men zelf ook niet prettig zou vinden.

De beste plaats om met beleid te beginnen om dat te doorbreken, is het onderwijs. Seksuele voorlichting is een manier om dergelijk beleid vorm te geven. Een andere manier is om seksuele thema's systematisch en vanzelfsprekend in het onderwijs aan de orde te stellen, zoals bij taal- en literatuuronderwijs, maatschappijleer, geschiedenis en lichamelijke opvoeding. Een serieuze benadering van seksualiteit werpt tevens een dam op tegen de ongein en grappen die onze respondenten melden. Het bevordert het seksuele zelfbewustzijn van jongeren en de acceptatie door anderen. Jongeren, of beter gezegd vooral jongens, en onder hen weer de allochtonen, geven relatief vaak blijk van homonegatieve uitingen. Vooral die groepen behoeven dan ook aandacht. Een derde thema is het creëren van een homovriendelijk schoolklimaat, zowel onder leerlingen als onder leraren. Het *Receptenboek homoseksualiteit in het onderwijs* bevat tal van aanknopingspunten daartoe (Van Bijsterveldt 2006).

10.7.3 Het beleid van andere actoren

Arbeidsorganisaties

In een breed onderzoek van het onderzoeks- en adviesbureau IVA naar gelijke behandeling in arbeidsorganisaties, kwam naar voren dat homoseksualiteit op diverse manieren tot ongelijke behandeling kan leiden in arbeidsorganisaties (Hermanussen en Serail 2005). Zo vindt een kleine 30% van de werkgevers dat een ‘vermoeden van homoseksualiteit’ aan de orde mag worden gesteld tijdens een sollicitatiegesprek. 10% meent dat het openlijk uitkomen voor homoseksualiteit het risico op ongewenst gedrag van collega’s en klanten vergroot. Bij 6% van de onderzochte bedrijven zijn er conflicten geweest die direct samenhangen met de homoseksualiteit van een medewerker. Uit eerder onderzoek (Bos en Sandfort 1998) kwam naar voren dat er tal van verschillen bestaan in werkbeleving tussen homoseksuele en heteroseksuele personen, en wel in het nadeel van de eerstgenoemde. Zo is bijvoorbeeld de verstandhouding met collega’s en chefs slechter, de werkstress hoger, de werksatisfactie lager en het ziekteverzuim hoger.

Een goed homobeleid is niet alleen in het belang van de werknemers, maar ook van de werkgevers, die daarmee ongewenste arbeidseffecten van een gebrekkige acceptatie van homoseksueel personeel kunnen voorkomen.

Het IVA-onderzoek laat ook zien dat er, vooral in grotere bedrijven, binnen de overheid en de non-profitsector, vaak formele instrumenten zijn om werknemers te beschermen tegen ongewenst gedrag (vertrouwenspersonen, gedragscodes en klachtenregelingen). Maar ook minder formele regelingen zijn volgens werkgevers van belang, zoals afspraken over integer gedrag en een open bedrijfscultuur. De rol van leidinggevend is daarbij cruciaal (Hermanussen en Serail 2005).

Van de in ons onderzoek onderzochte sectoren kent de krijgsmacht het meest expliciete beleid om de acceptatie van homoseksuelen te bevorderen. In de bank- en verzekeringssector komt weliswaar soms diversiteitsbeleid voor, maar dergelijk beleid concentreert zich veelal op allochtonen en vrouwen, zelden op homomanen en lesbovrouwen. Ons onderzoek levert aanwijzingen op over het belang van een beleid dat expliciet (ook) gericht is op acceptatie en gelijke behandeling van homoseksuelen. Daar waar een officieel beleid bestaat, weten homo’s en lesbo’s zich beschermd. Het effect van het beleid is dan weliswaar (nog) niet dat alle onrechtvaardigheden worden uitgebannen, maar wel weten homoseksuelen dat zij zich kunnen beroepen op het beleid als negatieve uitingen hun te ver gaan. Het psychologische belang daarvan mag niet onderschat worden.

Het diversiteitsbeleid dient zich uitdrukkelijk te richten op de werkvloer. Door dominant gedrag van met name heteromannen vinden processen van uitsluiting plaats. Homo’s kunnen daardoor niet op gelijke wijze deelnemen aan de communicatie op de werkvloer. Ook het gebruik van scheldwoorden zoals ‘homo’ en het feit dat over homoseksualiteit vooral onserieus wordt gesproken, verdienen aandacht. De vakbonds- en brancheorganisaties lijken de aangewezen instanties om zulk beleid te stimuleren.

Een belangrijk punt dat naar voren kwam, betreft verder de kwestie van overplaatsingen en het interne mobiliteitsbeleid. Dit komt, van de in dit rapport beschreven sectoren, vooral veel voor in het bank- en verzekeringswezen en de krijgsmacht. Indien een overplaatsing wordt overwogen, dient in de overweging het klimaat tegenover homoseksualiteit op de nieuwe werkplek meegenomen te worden. Het is van belang dat dit thema in het diversiteitsbeleid wordt opgepakt.

Sportorganisaties

Schelden hoort bij teamsport, net als juichen, maar een sportvereniging die haar taak ernstig neemt, ziet erop toe dat haar leden er geen gewoonte van maken om scheldwoorden of verwensingen te gebruiken die kwetsend zijn voor één bepaalde bevolkingsgroep. Dat geldt in het bijzonder voor verenigingen en bonden die zich laten voorstaan op de goede omgangsvormen in hun tak van sport. Ten aanzien van joden is deze gedragslijn al gemeengoed. Echter waar het gebruik van het woord 'jood' als scheldwoord algemeen wordt afgekeurd, lijken heteroseksuelen het gebruik van het woord 'homo' in het geheel niet als hinderlijk of beschamend te zien. Voor homoseksuelen is dat uiteraard kwetsend. 'Homo' behoort net zo min als scheldwoord te worden gebruikt als 'Turk' of 'jood'. Van 'taalpolitie' op het sportveld valt minder effect te verwachten dan van een aanpak die nauw aansluit bij de eigen sportcultuur. Voor het ontwikkelen daarvan kunnen sportverenigingen en –bonden te rade gaan bij 'homocategoriale' sportinitiatieven. Even belangrijk als het tot zwijgen brengen van onsportieve hetero's is namelijk het zichtbaar maken en hoorbaar maken van sportieve homo's en lesbo's.

Fitnesscentra, sportscholen alias *gyms* hoeven weinig moeite te doen om homoseksuele klanten te trekken. Interessant genoeg zijn ze ook sterk in trek bij niet-westerse allochtonen. Ze doen er daarom goed aan om duidelijk uit te spreken dat ze open staan voor sporters van diverse pluimage, die elkaar dienen te respecteren. De overheid zou sportondernemers daartoe kunnen stimuleren.

Internetproviders

Het zou goed zijn als op elke startpagina van sites standaard verwezen wordt naar het adres waar klachten over discriminatie kunnen worden gedeponereerd.

Eigen/zelforganisaties

Uit de interviews kwam naar voren dat zelforganisaties van belang zijn voor de coming-out en het ontwikkelen van een homoseksuele leefwereld. Dit geldt in nog sterkere mate voor organisaties van allochtone en jonge homo's. Bij veel overheden loopt echter de bereidheid terug om aan de homobeweging mee te betalen, waardoor bestaande organisaties vaak in de gevarenszone raken en soms zelfs geheel verdwijnen (Strange Fruit, Ipoth, plaatselijke COC-afdelingen). De versnippering van het beleid, mede door de overgang van structurele naar projectsubsidies, verzwakt het homoseksuele middenveld als de bestaande infrastructuur.

Lokale overheden

'Homo-emancipatie is over het algemeen geen prioriteit binnen het gemeentebestuur', aldus een recente publicatie over lokaal homobeleid (Schuyf en Dankmeijer 2005). Dit rapport biedt veel concrete aanbevelingen en interessante voorbeelden van 'goede praktijken' voor het gemeentebestuur. Nu veel taken geheel of grotendeels zijn gedecentraliseerd – denk aan het jeugdbeleid, het veiligheidsbeleid en de maatschappelijke ondersteuning – ligt hier voor de gemeenten een taak. Zeker het jeugd- en jongerenwerk zou veel vanzelfsprekender aandacht aan (homo)seksualiteit kunnen besteden, juist ook nu de jeugd in de grote steden steeds meer een allochtone achtergrond heeft en, gemiddeld gesproken, negatiever tegenover homoseksualiteit staat. De Wet maatschappelijke ondersteuning (WMO) biedt aanknopingspunten voor gemeenten om in samenspraak met homo-organisaties maatregelen te nemen ter ondersteuning van homo's en lesbo's.

Ook krijgen steeds meer gemeenten te maken met problemen in wijken waar de veiligheid van homoseksuele mannen en vrouwen onder druk staat. Samen met woningbouwcorporaties en het wijkwelzijnswerk zal er moeten worden opgetreden tegen buurtbewoners die het leven van homoseksuelen zuur maken (soms zelfs in die mate dat die zich gedwongen voelen om te verhuizen).

In veel gemeenten is er diversiteitsbeleid (in ontwikkeling), dat wil zeggen beleid ter ondersteuning van etnische minderheden, vrouwen en homoseksuelen. Een algemene klacht over dit beleid is dat het zich vooral richt op etnische diversiteit en dat seksuele diversiteit, inclusief het homobeleid, er zeer bekaaid van afkomt. Bovendien loopt het diversiteitsbeleid het risico dat het verschillen tussen minderheden onvoldoende thematiseert, terwijl er toch een groot aantal onderwerpen is waarop bijvoorbeeld homoseksuelen en islamitische Nederlanders met elkaar botsen. Het ligt voor de hand om deze kwesties systematischer aan de orde te stellen dan nu gebeurt en ze niet aan het oog te onttrekken onder de liefdevol toedekkende vlag van het diversiteitsbeleid.

10.7.4 Onderzoeksaanbevelingen

Met dit onderzoek is voor het eerst een brede overzichtsstudie verricht naar de stand van de homo-emancipatie in Nederland. Staatssecretaris Ross-van Dorp heeft de Kamer laten weten de vinger aan de pols te willen houden, en ook in de toekomst de acceptatie van homoseksualiteit in de samenleving te willen monitoren (TK 2004/2005). Het is in dat licht wenselijk een onderzoek als dit periodiek – eens in de vier of vijf jaar – te herhalen. Daarbij dient uitdrukkelijk ook aandacht te worden besteed aan ontwikkelingen in de houding van leden van etnische minderheden, en zeker ook die van allochtone jongeren c.q. jongens. Zoals uit dit onderzoek blijkt, is er onder hen immers relatief vaak sprake van een homonegatieve houding.

Dit onderzoek roept bovendien weer nieuwe vragen op, die aandacht verdienen in vervolgonderzoek. Een aantal daarvan noemen we hierna, maar eerst doen we enkele aanbevelingen voor het monitoren van de acceptatie van homoseksualiteit in de toekomst.

Monitoring

Voor toekomstige grootschalige enquêtes naar de houdingen tegenover homoseksualiteit, verdient het aanbeveling daarin stellingen op te nemen die betrekking hebben op de vier verschillende onderscheiden dimensies: algemene acceptatie, gelijke rechten, reacties op homoseksualiteit in de naaste omgeving, en reacties op de zichtbaarheid van homoseksualiteit in het openbaar. De eerstgenoemde dimensie lijkt weliswaar het minst interessant, maar met het oog op het volgen van ontwikkelingen in de tijd is het toch wenselijk die periodiek in bevolkingsopinieonderzoek mee te nemen. Gelijkberechtiging behoeft eveneens aandacht. De gegevens laten immers zien dat er nog substantiële groepen in de bevolking zijn die daar moeite mee hebben.

Van groot belang is het toevoegen van vragen over reacties op homoseksuelen in de eigen naaste omgeving en op zichtbaarheid van homoseksualiteit in het openbaar. Hoe openlijk mogen homo's en lesbo's uiting geven aan hun seksuele voorkeur? Wat vindt men bijvoorbeeld van in het openbaar zoenende homo's en lesbo's (vergeleken met hetero's)? Aangezien de houding ten aanzien van homoseksuele mannen negatiever is dan die ten aanzien van lesbische vrouwen, is het bovendien wenselijk die in onderzoek apart te bestuderen. Voortbouwend op eerder onderzoek ontwikkelt het SCP momenteel een module met vragen die in toekomstig onderzoek opgenomen zouden kunnen worden. Het tweejaarlijkse onderzoek Culturele veranderingen in Nederland (CV; SCP) en het vijfjaarlijkse Socon-onderzoek (ITS) bieden goede mogelijkheden voor opname van zo'n module.

Deze twee onderzoeken leveren echter uitsluitend informatie op over de bevolking van 16 jaar en ouder (CV) of van 18 jaar en ouder (Socon). Om informatie over jongeren te verkrijgen is het dus noodzakelijk andere kanalen te benutten. Mogelijkheden daartoe zijn het aanhaken bij het Scholierenonderzoek dat in opdracht van het ministerie van Onderwijs wordt uitgevoerd, de survey Health behaviour in schoolaged children (projectleiding berust bij het Trimbos-instituut) en de verschillende lokale jeugdmonitoren. Met het oog op de vergelijkbaarheid van de bevindingen van de verschillende jeugdonderzoeken onderling en met onderzoek onder volwassenen, is het wenselijk ook daarbij een standaardmodule te hanteren, die dat mogelijk maakt.

Omdat het aantal leden van etnische minderheden in de reguliere opinieonderzoeken onder volwassenen doorgaans beperkt is, verdient het aanbeveling eveneens in specifiek minderhedenonderzoek (gelijkkluidende) vragen op te nemen over de acceptatie van homoseksualiteit. De enige grootschalige periodiek herhaalde survey onder minderheden in Nederland is de SIM (Survey integratie minderheden), de opvolger van het periodiek herhaalde onderzoek Sociale positie en voorzieningengebruik allochtonen (SPVA; SCP) en de enquête Leefsituatie allochtone stedelingen (LAS).

Het periodiek opnemen van vraagmodules zoals voorgesteld, kan het zicht op trends in de houding van de bevolking tegenover homoseksualiteit verbeteren. Tegelijkertijd is het echter waarschijnlijk dat met dergelijk onderzoek subtielere vormen van homonegativiteit minder goed in beeld kunnen worden gebracht. Het verdient daarom aanbeveling ook andere wegen te bewandelen. Interviews onder homo's en lesbo's naar hun beleving en ervaring is een mogelijkheid, maar ook valt te denken aan observatie van reacties op (gedrag van) homoseksuelen in publieke ruimten.

Informatie over homoseksuele mannen en vrouwen

Voor dit rapport was het noodzakelijk apart onderzoek te verrichten onder homo's en lesbo's. In de beschikbare grootschalige, reguliere onderzoeken wordt zelden gevraagd naar de seksuele voorkeur van de respondent. Daardoor ontbreken actuele en representatieve gegevens over verschillen tussen homo's en hetero's in hun mate van welbevinden en gezondheid,⁴ slachtofferschap en veiligheidsbeleving en over hun deelname aan en positie op de arbeidsmarkt, in het onderwijs en in verschillende vormen van vrijetijdsbesteding. De reden waarom de vraag naar seksuele voorkeur tot nu toe meestal niet werd opgenomen, is dat men vreesde dat dat de respons op het onderzoek negatief zou beïnvloeden (Van de Meerendonk 2004). Mede gezien de brede algemene acceptatie van homoseksualiteit in de samenleving, is het de vraag of die vrees terecht is. Het verdient dan ook aanbeveling een vraag over seksuele voorkeur mee te nemen in grootschalig onderzoek, om zo een beter beeld te krijgen van verschillen in maatschappelijke positie en participatie tussen homo's en hetero's.

Ons onderzoek leverde interessante informatie op over het proces van coming-out. Gezien de toegenomen acceptatie van homoseksualiteit in de samenleving, zou men mogen verwachten dat de coming-out eenvoudiger wordt en minder lang duurt. Opvallend genoeg bleek echter dat juist ook in vrijzinnige milieus, waar homoseksualiteit duidelijk wordt geaccepteerd, dat proces toch vaak lang duurt. Nader onderzoek moet uitwijzen waarom dat het geval is.

Nader onderzoek onder heteroseksuelen

Ten slotte moet de afkeer en afkeuring van homoseksualiteit onder (groepen) heteroseksuelen, en dan met name onder (groepen) alloctonen, nader worden doorgrond. Net zoals in dit onderzoek diepte-interviews zijn gehouden met homoseksuelen, is het wenselijk ook een kwalitatief onderzoek te starten naar gedrag en emoties van heteroseksuelen die negatief staan ten opzichte van homoseksualiteit. Zulk onderzoek kan specifiek gericht zijn op homonegatieve populaties zoals Marokkaanse jongemannen, personen in het voetbal en op vmbo-scholen of in de lagere regionen van de arbeidsmarkt.

Noten

- 1 Daarmee werd een verbinding gelegd met een eigen onderzoek binnen de Defensieorganisatie, naar de acceptatie van homoseksualiteit onder het personeel van de krijgsmacht.
- 2 De vraag had bovendien overigens niet alleen betrekking op het werk, maar ook op studie of school.
- 3 Een mogelijk verzachtende omstandigheid voor deze ongelukkige formulering is dat de vraag voor het eerst werd gesteld in 1980, waarmee de normen over wat men toen 'gewoon' vond zijn blijven doorklinken in de formulering.
- 4 Alleen het Nemesis-onderzoek van het Trimbos-instituut bevat hierover goede informatie. Zie Sandfort et al. (2001).

Acceptance of homosexuality in the Netherlands

Summary

According to international comparative opinion research, the Netherlands is among the countries where homosexuality is the most widely accepted. Moreover, in recent decades the Dutch government has led the way in according equal rights to homosexual citizens. Any number of famous Dutch figures openly profess their homosexuality; gays and lesbians figure on television programmes and in commercials; negative statements about homosexuals elicit indignant reactions from opinion leaders.

In recent years, however, a number of developments have taken place which rather contradict this image of complete acceptance. Hostility towards homosexuality is common in schools, making life more difficult for homosexual teachers and pupils than for their heterosexual counterparts. Gays and lesbians are not infrequently insulted in the streets or even physically assaulted; in some neighbourhoods their lives are made a misery, and in orthodox religious circles homosexuality is regarded as a sin.

How can these two images be reconciled? Are contemporary expressions of homophobia merely exceptions, excesses or remnants of the past? Do they perhaps stand out because the Dutch today are more alert to discrimination against homosexuals? Or is homophobia genuinely on the rise, for example as a result of changes in the population profile? At the request of the government the Social and Cultural Planning Office (SCP) carried out a study into the acceptance of homosexuality in the Netherlands. This study provides answers to the following questions:

- 1 What is the present attitude of the Dutch population towards homosexuality, homosexual men and lesbian women, and homosexual behaviour?
- 2 What trends are evident in the acceptance of homosexuality in the Netherlands?
- 3 Which population groups in particular have negative attitudes to homosexuality?
- 4 What are the implications of the study findings for policy on homosexual emancipation, and how can developments in attitudes to homosexuality best be measured in the future?

The study was carried out in collaboration with researchers from the University of Amsterdam and Rutgers Nisso Groep, the Dutch expert centre on sexuality. The study was divided into three projects. The first involved an analysis of the findings of large-scale opinion research carried out in the Netherlands in recent decades. The second project involved interviewing more than 80 homosexual men and women

in the Netherlands; the third project involved an analysis of Internet forums with discussions about homosexuality. The main findings are summarised below.

Acceptance in a general sense

In order to measure the attitudes of the population towards homosexuality, a number of dimensions were distinguished: acceptance in a general sense; attitudes towards equal rights; people's reactions to homosexuality 'at close quarters', and reactions to homosexuality in public. The first dimension is concerned with the more general aspects, for example people's reaction when asked whether they believe that homosexuals should be free to live in a way that they choose and whether respondents disapprove of homosexuality. Questions such as whether homosexuals today find it easy to make their sexual preferences known and to what extent they have negative experiences relating to their homosexuality, for example at work, also provide an impression of the level of acceptance in general terms.

Opinion research suggests that the population does accept homosexuality in general terms. For example, only 5% of respondents disagree with the statement that homosexual men and lesbian women should be free to live their lives as they wish. A bigger proportion of the population (13-14%) have difficulty with the idea of sex between two males or two females. Research among young people, however, reveals that they much more often have a negative attitude towards homosexuality. And although a majority of members of ethnic minorities also accept homosexuality in general terms, roughly half the Turkish and Moroccan population in the Netherlands have difficulties with homosexuality.

The homosexual men and women interviewed for the study confirmed the impression that homosexuality is fairly widely accepted. But this is subject to requirements and constraints. At present one 'requirement' is that homosexuals must openly state their sexual preferences. Homosexuals who do this often command respect, especially if the rest of their behaviour is 'normal', which means heterosexual. The sexual identity of gays and lesbians thus becomes a public issue, not just within the circle of family, friends and acquaintances, but also at work. At the same time, the majority of gays and lesbians have encountered negative experiences, on the streets or in nightlife centres, but also from family members, at work and in sport. These experiences relate to denigrating comments about homosexuality or homosexuals, malicious gossip or bullying, and verbal or sometimes even physical violence. 'Faggot' is a widely used insult at work and in sport. The homosexual respondents are often not overly concerned about this and see it as a non-specific swearword or expletive. This language use is no less striking for that, however: although a large majority of the Dutch population say that they have nothing against homosexuality, very many of them evidently see it as a negative characteristic.

In Internet chatrooms, too, it is apparent that not everyone regards homosexuality as a legitimate lifestyle: some people refer to it in extremely negative terms. Offen-

sive statements about homosexuality can be found on web forums with a Turkish, Moroccan or Islamic character, but also on right-wing nationalist and conservative (orthodox) Protestant/Christian forums. On the latter forums the moral condemnation of the 'sin' (often justified by reference to the Bible) is generally accompanied by calls for a respectful or even a loving approach to the 'sinner'. On right-wing nationalist sites, contributors agitate particularly against the 'unmanly' behaviour of gays, their 'unnatural' sexual practices and the 'exaggerated' attention they allegedly receive from today's media. Turkish, Moroccan and Islamic forums are characterised by (sometimes heated) debates on what is or is not permitted for Muslims, but also on the question of what homosexuality really is: a disease, a congenital or learned deviation, a trial imposed by God or a human idiosyncrasy.

One thing that is striking is the self-correcting capacity of these forums; extreme negative statements are often quickly countered or qualified by other forum members. Girls and women, in particular, appear to play an important role in this.

Equal rights

Homosexuals in the Netherlands today have the same rights as heterosexuals. Since 1 April 2001 couples of the same sex have been allowed to enter into civil marriage. Although a majority of the population believe this is a good thing, in 2006 22% are still against it. Today, roughly 2% of all marriages in the Netherlands are between partners of the same sex.

The possibility for homosexual couples to adopt children was also established in Dutch law in 2001. The most recent survey of public opinion on this took place in 2002; at that time one in three Dutch respondents felt that homosexual couples should not have the same rights to adopt children as heterosexual couples.

Reactions to homosexuality 'at close quarters'

How do people react when they are 'confronted' with homosexuality in their local setting? This subject has received virtually no attention in population surveys. In 2000 respondents were asked what they would think if their 'imaginary' son or daughter were to live together with a partner of the same sex. 12% of respondents said they would find this unacceptable. In another, international comparative study, respondents were asked who they would not like to have as neighbours; only 6% of the Dutch population reported that they would object to having homosexual neighbours - considerably fewer than in the neighbouring countries of Germany (14%) and Belgium (18%).

The study shows that people initially often react in a fairly negative way on discovering that a family member or colleague is homosexual. This is particularly true in the more orthodox religious circles. This initially negative reaction does later generally change into an accepting and sometimes openly supportive attitude.

Discussions on web forums, as well as dealing with homosexuality in an abstract sense, also talk about gays and lesbians of flesh and blood, with whom the forum members have or could come into contact. These experiences are generally posted in defence of gays and lesbians: they are not the worst people on earth. But Turkish and Moroccan forums sometimes contain strong statements, in which the posters say that they would not shy away from using violence if a brother or sister should turn out to be homosexual. Words are of course not the same as deeds, but statements such as this are at the least a cause for concern.

Reactions to homosexuality in public

The fourth and last dimension of attitudes to homosexuality in this study concerns the reaction to the visible presence and expression of homosexuality in the public domain. This dimension rarely receives attention in population surveys; only one survey, held in 2000, asked about one aspect of this: kissing in public. If two men do this, 42% of the Dutch population find this repugnant; if it is two women who are kissing, this raises objections among 31% of respondents. Is there perhaps some confusion here with a general objection to public displays of affection? This explanation does not hold water, because only 8% of the Dutch respondents surveyed reported having a problem with men and women kissing in public.

Homosexual couples are therefore expected to show much more restraint than heterosexual couples. This dual morality is also clearly reflected on the Internet. Not only flamboyant, demonstrative expressions of homosexuality, but virtually every form of homosexual expression in public is roundly condemned. In fact many gays and lesbians agree with this: those interviewed often distanced themselves from other gays and lesbians who explicitly reveal their sexual preferences in public. This is an important result of this study. In the past, homosexuality was not talked about and was kept out of sight; today, gays and lesbians have to 'come out' but homosexual behaviour may still not be (too) clearly visible. Many gay men seem to fear being labelled a 'sissy' and make the sexual and gender norms of the heterosexual majority their second nature, and expect the same from other homosexuals. Both homosexuals and heterosexuals see homosexuality as primarily a private matter, and thus uphold heterosexuality as the public norm.

Particularly striking are the differences in the way homosexual men and lesbian women feel they are treated in public. Homosexual men in particular often have negative experiences here. Whether this is because they are more easily 'recognised' as homosexuals than lesbian women, because they have a greater presence on the streets or because male homosexuality is more of a problem for certain groups of young men, cannot be determined on the basis of our research material.

Trends over time

Opinion studies show that public attitudes have become much less negative over the course of several decades, with a strong decline in negative attitudes to homosexuality since 1970. For most Dutch citizens (at least judging from their responses to these surveys), homosexuality has moved from being a sin, crime or illness to an acceptable way of life. The proportion of Dutch citizens who disapprove of homosexuality in a general sense has reduced, and the same applies for the proportion of Dutch citizens who disagree with equal rights for homosexuals. Questions about reactions to homosexuality in people's more intimate circles and in public have only been included in population research once, and it is therefore impossible to say whether any changes have taken place here.

The lower limit of the acceptance does appear to have been reached: there is still a small percentage of Dutch citizens who persistently regard homosexuality as unacceptable. It is unlikely that this group will change their opinions in the future, because they appear to go hand in hand with strong identity-determining variables such as ethnicity and religion.

If the share of ethnic minorities in the population increases, as is predicted, and this population group participates more actively in opinion research than it has to date, it is even possible that a trend of negativity towards homosexuals could set in in a few years' time. It is not however certain in advance that an increase in the number of (non-Western) ethnic minorities will automatically lead to a reduction in the acceptance of homosexuality.

Many gays and lesbians perceive an increase in hostility to homosexuals. They base this impression on incidents in nightlife areas, in certain neighbourhoods and schools, which they have sometimes experienced themselves. Other recent studies (Van San et al. 2006) also suggest that gays and lesbians feel less safe today.

Differences between population groups

Negative attitudes to homosexuality are found more than average among young people, older people, men, the less well educated, religious people and Dutch citizens of ethnic origin. Among the indigenous population, religiousness is the main determinant of a negative attitude; of the indigenous Dutch population who say they consider religion to be 'very important', almost 80% have a negative attitude to homosexuality. Education and age also play a role, but mainly among those who are not or hardly religious: here, older persons and those with a low education level are more often negative in their attitudes to homosexuality. Among ethnic minorities, Turks and Moroccans in particular have negative attitudes on average to homosexuality. This is particularly the case among the members of the first generation (those who were not born in the Netherlands).

Homosexual emancipation policy

This study shows that there are still grounds for specific policy on homosexuality. Although serious abuses are uncommon, the acceptance of homosexuality, homosexual men and women and homosexual behaviour is by no means universal. There is not only a role here for central government, but also for other stakeholders such as education establishments, labour organisations and local authorities.

Literatuur

- Adolfsen, A. en S. Keuzenkamp (2006). *Uniform uit de kast. Homoseksualiteit binnen de krijgsmacht*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Bakker, F. en I. Vanwesenbeeck (red.) (2006). *Seksuele gezondheid in Nederland 2006*. Delft: Eburon.
- Benschop, A. (2005a). *Virtuele Jihad Internationaal – Waarom terroristen van het internet houden*. Geraadpleegd voorjaar 2006 via www.sociosite.org/jihad_int.php
- Benschop, A. (2005b). *Internet als medium van culturele transformaties*. Geraadpleegd voorjaar 2006 via www.sociosite.org/cultuur.php
- Blanken M, M. Megens en M. Oomens (2003). *Gender in opleidingen voor crisisbeheersingsoperaties. Een oriënterende analyse van de verwechting van genderspecten in de opleidingen voor crisisbeheersingsoperaties van het ministerie van Defensie*. Amsterdam: Radar (in opdracht van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid – DCE).
- Bos, H. en Th. Sandfort (1998). *Seksuele voorkeur en werk. Een vergelijking tussen homo- en heteroseksuele personen*. Utrecht: Nisso en Homostudies/Universiteit Utrecht.
- Bottenburg, M. van (1994). *Verborgen competitie. Over de uiteenlopende populariteit van sporten* (proefschrift UvA). Amsterdam: Bert Bakker.
- Bottenburg, M. van (2004). 'Individueel en collectief gedrag in de sport'. In: J.W. Duyvendak en M. Hurenkamp (red.), *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid* (p. 85-104). Amsterdam: Van Genneep.
- Breedveld, K. (red.) (2003). *Rapportage sport 2003*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Breedveld, K. en A. Tiessen-Raaphorst (2006). 'Beoefening.' In: *Rapportage sport 2006* (p. 82-106). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Brouwer, L. en S.Wijma (2006). 'De zin en onzin van forumdiscussies op Marokkaanse websites'. In: J. de Haan en Chr. van 't Hof, *Jaarboek ICT en samenleving 2006. De digitale generatie* (p. 109-121). Amsterdam: Boom.
- Brugman, E. et al. (1995). *Jeugd en seks 95. Resultaten van het nationale scholierenonderzoek*. Utrecht: SWP.
- Bijsterveldt, M. van (2006). *Receptenboek homoseksualiteit in het onderwijs*. Amsterdam: COC Nederland/Algemene Onderwijsbond/Algemeen Pedagogisch Studiecentrum.
- Centrum voor Verzekeringsstatistiek (2006). *Verzekerd van cijfers 2005*. Geraadpleegd voorjaar 2006 via www.verzekeraars.nl.
- CGB (2006). *Reactie rapport Commissie rechtsbescherming non-discriminatiegronden*. Brief van de Commissie gelijke behandeling aan de minister van Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties d.d. 13 juni 2006. Utrecht: CGB.
- De Nederlandsche Bank (2005). *Statistisch bulletin*. Geraadpleegd voorjaar 2006 via www.dnb.nl.
- Elling, A., A. Knoppers en P. de Knop (2001). 'The Social Integrative Meaning of Sport. A Critique and Comparative Analysis of Policy and Practice in the Netherlands'. In: *Sociology of Sport Journal* 18, p. 414-434.
- Elling, A., P. de Knop en A. Knoppers (2003). 'Gay/Lesbian Sport Clubs and Events. Places of Homo-Social Bonding and Cultural Resistance?' In: *International Review for the Sociology of Sport* (38) 4, p. 441-456.
- Geytenbeek, R. van, E. van der Hulst en J. Hendriks (2004). *De kleur van seks* (leeronderzoek sociologie). Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

- GGD Nijmegen (2004). *Gezondheid, welzijn en leefwijze van jongeren in de regio Nijmegen*. Geraadpleegd voorjaar 2006 via <http://www.ggd-nijmegen.nl>.
- GGD Rotterdam (2005). *Homo(in)tolerantie*. Factsheet oktober 2005. Rotterdam: GGD.
- Goffman, E. (1968). *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*. Harmondsworth: Penguin [orig. Englewood Cliffs NJ, 1963].
- Graaf, H. de en T. Sandfort (2000). *De maatschappelijke positie van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen. Tien jaar sociaal-wetenschappelijk onderzoek*. Delft: Eburon.
- Graaf, H. de et al. (2005a). *Seks onder je 25e. Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2005*. Utrecht/Delft: Rutgers Nisso Groep/Eburon.
- Graaf, H. de et al. (2005b). *Beter voor de klas, beter voor de school. Werkbeleving en gezondheid van homo- en biseksuele mannen en vrouwen in het onderwijs*. Dordrecht: Drukkerij Dekkers.
- Haan, J. de en Chr.van 't Hof (red.) (2006). *Jaarboek ICT en samenleving 2006. De digitale generatie*. Amsterdam: Boom.
- Hekma, G. et al. (1994). 'Als ze maar niet provoceren'. *Discriminatie van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen in de georganiseerde sport*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Hekma, G. (2004). *Homoseksualiteit in Nederland. Van 1730 tot de moderne tijd*. Amsterdam: J.M. Meulenhoff bv.
- Herek, G.M. (1988). 'Heterosexuals' Attitudes toward Lesbians and Gay Men. Correlates and Gender Differences'. In: *Journal of Sex Research* (25) p. 451-477.
- Herek, G.M. (2000). 'Sexual Prejudice and Gender. Do Heterosexuals' Attitudes toward Lesbians and Gay Men Differ?' In: *Journal of Social Issues* (56) p. 251-266.
- Hermanussen, R. en T. Serail (2005). *Gelijke behandeling in bedrijf*. Tilburg: IVA (Beleidsonderzoek en Advies).
- Inspectie van het Onderwijs (2006). *De staat van het onderwijs. Onderwijsverslag 2004-2005*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Janssens, J., A. Elling en J. van Kalmthout (2003). *Het gaat om de sport. Een onderzoek naar de sportdeelname van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen*. Den Bosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- Ketting, E en K. Soesbeek (red.) (1992). *Homoseksualiteit en krijgsmacht. Een onderzoek naar geneigtheid en praktijk van discriminatie op grond van seksuele voorkeur binnen de Nederlandse Krijgsmacht*. Delft: Nisso/IWH/ Eburon.
- Keuzenkamp, S. en A. Merens (2006). *Sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kite, M.E. en B.E. Whitley, Jr. (1996). 'Sex Differences in Attitudes Toward Homosexual Persons, Behaviors, and Civil Rights. A Meta-Analysis'. In: *Personality and Social Psychology Bulletin* (22) 4, p. 336-353.
- Knaap, C. van der. (Staatssecretaris) (2002). *Aftrap voortrekkers emancipatie defensie "Pleitbezorgers van een evenwichtige organisatie"*. Toespraak op 18-10-2002. Geraadpleegd op 11 april 2006 via www.defensie.nl.
- KPMG Integrity (2004). *Rapportage tweede meting omgangsvormen binnen Defensie*. Den Haag: ministerie van Defensie.
- Kuyper, L. en F. Bakker (2006). *De houding ten opzichte van homoseksualiteit. Een beschrijvende literatuurstudie*. (in druk).
- Lancaster, R.N. (2003). *The Trouble with Nature. Sex in Science and Popular Culture*. Berkeley: University of California Press.
- Loftus, J. (2001). 'America's Liberalization in Attitudes toward Homosexuality, 1973-1998'. In: *American Sociological Review* (66) October, p. 762-782.
- Lubbers, M., E. Jaspers en W. Ulter (2006). 'Het homohuwelijk na invoering: voor- en tegenstanders'. In: *Mens en maatschappij* (81) 2, p. 101-120.

- LVADB (2005). *Jaaroverzicht discriminatieklachten bij antidiscriminatiebureaus en meldpunten. Kerncijfers 2004*. Amsterdam: Landelijke Vereniging van Anti Discriminatie Bureaus en Meldpunten.
- Maaren, P. van (2004). *Mijn meester is een homo*. Amsterdam: SWP Uitgeverij.
- Meerendonk, B. van de, R. Eisinga en A. Felling (2003). 'Application of Herek's Attitudes toward Lesbians and Gay Men Scale in the Netherlands'. In: *Psychological Reports* (93) p. 265-275.
- Meerendonk, B. van de (2004). *Vragen naar seksuele voorkeur en gedrag in grootschalige bevolkingsonderzoeken*. Eindrapportage. Utrecht: Rutgers Nisso Groep.
- Meerendonk, B. van de en P. Scheepers (2004). 'Denial of Equal Civil Rights for Lesbians and Gay Men in the Netherlands, 1980-1993'. In: *Journal of Homosexuality* (47) 2, p. 63-79.
- Meerendonk, B. van de (2005). *Attitude toward Homosexuality. The Netherlands 1966-2000: Questions, Scores and Trends* (niet gepubliceerd).
- Ramdharie, S. (2006). 'Marine in verlegenheid door aanranding op zee'. In: *de Volkskrant* 23-03-2006.
- San, M. van en J. de Boom (2006). *Geweld tegen homoseksuelen*. Rotterdam: Risbo Contractresearch.
- Sandfort, Th.G.M. et al. (2001). 'Same-Sex Sexual Behaviour and Psychiatric Disorders. Findings From the Netherlands Mental Health Survey and Incidence Study (Nemesis)'. In: *Archives of General Psychiatry* (58) 1, p. 85-91.
- Schuyf, J. en P. Dankmeijer (2005). *Homobeleid uitgelicht. Een praktische gids voor lokaal beleid*. Amsterdam: Schorer Boeken en Kenniscentrum Lesbisch- en Homo-emancipatiebeleid.
- SCP/WODC/CBS (2005). *Jaarrapport Integratie 2005*. Den Haag: SCP/WODC/CBS.
- Sheard, K. en E. Dunning (1973). 'The Rugby Football Club as a Type of "Male Preserve". Some Sociological Notes'. In: *International Review of Sport Sociology* (8) 3-4, p. 5-24.
- Stoppelenburg, P.A. en G.J. Feenstra (1999). *De positie van homoseksuelen bij Defensie. Een vervolgonderzoek naar de positie van homoseksuelen binnen de Defensie-organisatie*. Tilburg: IVA.
- Tielman, R. (2003). *Potten en flikkers de klas uit... Inventarisatie van knelpunten en klachten van leerlingen en docenten over homoseksualiteit*. Amsterdam: COC Nederland.
- TK (2004/2005). *Nota homo-emancipatiebeleid 2005-2007*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2004/2005, 27017, nr. 11.
- TK (2005/2006a). *Homo-emancipatiebeleid. Motie van het lid Dittrich c.s.* Tweede Kamer, vergaderjaar 2005/2006, 27017 nr. 20.
- TK (2005/2006b). *Emancipatiebeleid. Lijst van vragen en antwoorden over de tussenrapportage 2005 gender- en emancipatiebeleid bij Defensie*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2005/2006, 30420, nr. 19.
- TK (2005/2006c). *Gelijke behandeling voor mensen met een handicap of een chronische ziekte*. Brief van de minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties. Tweede Kamer, vergaderjaar 2005/2006, 29355, nr. 28
- Tourangeau, R. en T.W. Smith (1996). 'Asking Sensitive Questions. The Impact of Data Collection Mode, Question Format and Question Context'. In: *Public Opinion Quarterly* (60) 2, p. 275-304.
- Valkenburg, P.M., A.P. Schouten en J. Peter (2006). 'Jongeren en hun identiteitsexperimenten op internet'. In: J. de Haan en C. van 't Hof (red.), *Jaarboek ICT en samenleving 2006. De digitale generatie*. Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Volkskrant (2004). 'Homo, blijf in eigen kring'. In: *de Volkskrant*, 11 november 2004 (p. 2).
- Waldijk, K. (2005). 'Major Legal Consequences of Marriage, Cohabitation and Registered Partnership for Different-sex and Same-sex partners'. In: K. Waldijk (red.), *More or less together: Levels of Legal Consequences of Marriage, Cohabitation and Registered Partnerships for Different-Sex and Same-Sex partners: A Comparative Study of Nine European Countries* (p. 137-

- 154). Paris: Institut National d'études Démographiques (INED) (Documents de Travail nr. 125).
- wvc (1988). *Overheidsbeleid en homoseksualiteit*. Beleidsbrief van het ministerie van wvc, kamerstuk 19504 nr. 11. Rijswijk: Sdu.
- Wijk, E. van et al. (2005). 'Moderne homonegativiteit. De constructie van een meetinstrument voor het meten van hedendaagse reacties op zichtbare homoseksualiteit in Nederland'. In: *Tijdschrift voor Seksuologie* (29) p. 19-27.
- Yang (1997). 'The Polls-Trends. Attitudes toward Homosexuality'. In: *Public Opinion Quarterly* (61) p. 477-507.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt elke twee jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma (2006-2007) is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl. Het Werkprogramma is rechtstreeks te bestellen bij het Sociaal en Cultureel Planbureau. ISBN 90-377-0267-8

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel. Een complete lijst is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

Sociale en Culturele Rapporten

Sociaal en Cultureel Rapport 1998. ISBN 90-5749-114-1

Sociaal en Cultureel Rapport 2000. ISBN 90-377-0015-2

Sociaal en Cultureel Rapport 2002. De kwaliteit van de quartaire sector. ISBN 90-377-0106-x

In het zicht van de toekomst. Sociaal en Cultureel Rapport 2004. ISBN 90-377-0159-0

The Netherlands in a European Perspective. Social & Cultural Report 2000. ISBN 90-377-0062-4 (English edition 2001)

Social and Cultural Report 2002. The Quality of the Public Sector (Summary). ISBN 90-377-0118-3

Nederlandse populaire versie van het SCR 1998

Een kwart eeuw sociale verandering in Nederland; de kerngegevens uit het Sociaal en Cultureel Rapport. Carlo van Praag en Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-6168-662-8

Engelse populaire versie van het SCR 1998

25 Years of Social Change in the Netherlands; Key Data from the Social and Cultural Report 1998.

Carlo van Praag and Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-6168-580-x

Nederlandse populaire versie van het SCR 2000

Nederland en de anderen; Europese vergelijkingen uit het Sociaal en Cultureel Rapport 2000. Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-5875-141-4

SCP-publicaties 2005

2005/1 Landelijk verenigd. Civil society en vrijwilligerswerk IV (2005). ISBN 90-377-0126-4

2005/2 Aandacht voor welzijn. Inhoud, omvang en betekenis van de welzijnssector (2005).

ISBN 90-377-0204-x

2005/3 De steun voor de verzorgingsstaat in de publieke opinie, 1970-2002 (2005).

ISBN 90-377-0157-4

2005/4 Kinderen in Nederland (2005). ISBN 90-377-0209-0

2005/5 Vermaatschappelijking in de zorg (2005). ISBN 90-377-0214-7

2005/6 Culture-lovers and Culture-leavers. Trends in interest in the arts and cultural heritage in the Netherlands (2005). ISBN 90-377-0217-1

2005/7 Cultuurminnaars en cultuurmijders. Trends in de belangstelling voor kunsten en cultureel erfgoed. Het culturele draagvlak 6 (2005). ISBN 90-377-0228-7

2005/8 The Hunt for the Last Respondent (2005). ISBN 90-377-0215-5

2005/9 Zorg voor verstandelijk gehandicapten. Ontwikkelingen in de vraag (2005).

ISBN 90-377-0235-x

- 2005/10 Bestuur aan banden. Lokaal jeugdbeleid in de greep van nationaal beleid (2005). ISBN 90-377-0210-4
- 2005/11 Maten voor gemeenten 2005 (2005). ISBN 90-377-0224-4
- 2005/12 Arbeidsmobiliteit in goede banen (2005). ISBN 90-377-0203-1
- 2005/13 Uit elkaars buurt. De invloed van etnische concentratie op integratie en beeldvorming (2005). ISBN 90-377-0225-2
- 2005/14 De sociale staat van Nederland 2005 (2005). ISBN 90-377-0202-3
- 2005/15 Kijk op informele zorg (2005). ISBN 90-377-0201-5
- 2005/16 Armoedemonitor 2005 (2005). ISBN 90-377-0206-6

SCP-publicaties 2006

- 2006/1 Thuis op het platteland (2006). ISBN 90-377-0229-5
- 2006/2 Een eigen huis... Ervaringen van mensen met verstandelijke beperkingen of psychiatrische problemen met zelfstandig wonen en deelname aan de samenleving (2006). ISBN 90-377-0246-5
- 2006/3 Uitgerekend wonen (2006). ISBN 90-377-0250-3
- 2006/4 Jeugd met beperkingen. Rapportage gehandicapten 2006 (2006). ISBN 90-377-0200-7
- 2006/5 Hoe het werkt met kinderen (2006). ISBN 90-377-0238-4
- 2006/6a Sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden (2006). ISBN 90-377-0269-4
- 2006/6b De balans opgemaakt. De slotbeschouwing van de sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden (2006). ISBN 90-377-0251-1
- 2006/7 Slachtoffers van criminaliteit in Nederland (2006). ISBN 90-377-0232-5
- 2006/8 Voorzieningen voor slachtoffers van misdrijven: gebruik, bereik en draagvlak (2006). ISBN 90-377-0270-8
- 2006/9 Op weg in de vrije tijd (2006). ISBN 90-377-0273-2
- 2006/10 Rapportage sport 2006 (2006). ISBN 90-377-0252-x
- 2006/11 Ondersteuning gewenst. Mensen met lichamelijke beperkingen en hun voorzieningen op het terrein van wonen, zorg, vervoer en welzijn (2006). ISBN 90-377-0260-0
- 2006/12 Rapportage ouderen 2006. Veranderingen in de leefsituatie en levensloop. ISBN 90-377-0256-2
- 2006/13 Duaal als ideaal? Leren en werken in het beroeps- en hoger onderwijs (2006). ISBN 90-377-0208-2
- 2006/14 Uniform uit de kast. Homoseksualiteit binnen de krijgsmacht (2006). ISBN 90-377-0255-4
- 2006/15 Gewoon doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland (2006). 90-377-0257-0

SCP-essays

- 1 Voorbeelden en nabeelden (2005). ISBN 90-377-0248-1
- 2 De stem des volks (2006). ISBN 90-377-0265-1
- 3 De tekentafel neemt de wijk (2006). ISBN 90-377-0261-9
- 4 Leven zonder drukte (2006). ISBN 90-377-0262-7

Werkdocumenten

- 110 Verklaringsmodel verpleging en verzorging. Onderzoeksverantwoording (2005). ISBN 90-377-0199-x
- 111 Grenzen aan de maatschappelijke opdracht van de school (2005). ISBN 90-377-0213-9
- 112 Wijkkwaliteiten (2005). ISBN 90-377-0216-3
- 113 Ouderen van nu en van de toekomst (2005). ISBN 90-377-0219-8
- 114 Verzonken technologie. ICT en de arbeidsmarkt (2005). ISBN 90-377-0205-8
- 115 Cijfermatige ontwikkelingen in de verstandelijk-gehandicaptenzorg. Een vraagmodel (2005). ISBN 90-377-0221-x

- 116 *Vrijwilligersorganisaties onderzocht. Over het tekort aan vrijwilligers en de wijze van werving en ondersteuning* (2005). ISBN 90-377-0233-3
- 117 *Het Actieplan Cultuurbereik en cultuurdeelname, 1999-2003. Een empirische evaluatie op landelijk niveau* (2005). ISBN 90-377-0236-8
- 118 *Advocaat met korting* (2005). ISBN 90-377-0240-6
- 119 *Regionale verschillen in de wachtlijsten verpleging en verzorging* (2005). ISBN 90-377-0242-2
- 120 *De mantelval* (2005). ISBN 90-377-0245-7
- 121 *SCP-maat voor lichamelijke beperkingen op basis van AVO 2003* (2006). ISBN 90-377-0268-6
- 122 *Gezond en wel met een beperking* (2006). ISBN 90-377-0254-6
- 123 *De onbereikte minima* (2006). ISBN 90-377-0275-9
- 124 *Snuffelen en graven. Over doelgroepen van digitaal toegankelijke archieven* (2006). ISBN 90-377-0276-7
- 125 *Liever thuis dan uit. De indicatiestelling in de AWBZ voor zorg op afroep en verblijf* (2006). ISBN 90-377-0278-3
- 126 *Naar een nieuwe armoedegrens?* (2006). ISBN 90-377-0241-4
- 127 *Godsdienstige veranderingen in Nederland* (2006). ISBN 90-377-0259-7

Overige publicaties

- Hier en daar opklaringen. Nieuwjaarsuitgave 2005* (2005). ISBN 90-377-0212-0
- De jacht op de laatste respondent. Samenvatting* (2005). ISBN 90-377-0223-6
- De grens als spiegel. Een vergelijking van het cultuurbestel in Nederland en Vlaanderen* (2005). ISBN 90-377-0222-8
- Jaarrapport Integratie 2005* (2005). ISBN 90-377-0237-6
- Bestuur aan banden. Samenvatting* (2005). ISBN 90-377-0239-2
- De goede burger* (2005). ISBN 90-377-0244-9
- Ouderen in instellingen* (2005). ISBN 90-377-0247-3
- ? Altijd een antwoord. Nieuwjaarsuitgave 2006* (2006). ISBN 90-377-0263-5
- Hoge (jeugd)werkloosheid onder etnische minderheden* (2006) ISBN 90-377-0266-x
- Niet-westerse allochtonen met een stabiele arbeidsmarktpositie: aantallen en ontwikkelingen* (2006). ISBN 90-377-0249-x
- Werken op de grens van wetenschap en beleid* (2006). ISBN 90-377-0272-4
- Tijd voor de basisschool. Factsheet ten behoeve van de invitational conference "Tijd voor school 2006" op 31 mei 2006, Museon, Den Haag* (2006). ISBN 90-377-0277-5